

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities
Conference
30 JUNE -02 JULY 2025
Mingachevir/Azerbaijan



PROCEEDING BOOK

EDITOR: Assoc. Prof. Asim MAMMADOV

ISBN: 979-8-89695-133-9

Copyright © Liberty

Date: 30.07.2025

Liberty Publishing House

Water Street Corridor New York, NY 10038

www.libertyacademicbooks.com

+1 (314) 597-0372

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2025

The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.

adopted by Mariam Rasulan

ISBN: 979-8-89695-133-9



**AZERBAIJAN NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities
Conference**

30 JUNE - 02 JULY 2025 Mingachevir/Azerbaijan

EDITOR:

Assoc. Prof. Asim MAMMADOV

All rights of this book belong to
IKSAD Publishing House Authors are responsible both ethically and juridically IKSAD
Publications - 2025©
Issued: 30.07.2025

PROCEEDINGS BOOK

ISBN: 979-8-89695-133-9

CONGRESS TITLE
AZERBAIJAN NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities

DATE AND PLACE
30 JUNE - 02 JULY 2025 Mingachevir/Azerbaijan

ORGANIZATION
Mingachevir State University (Azerbaijan)
Institute of Economic Development and Social Research - IKSAD (Turkey)

EDITOR:
Assoc. Prof. Asim MAMMADOV

Total Accepted Article:62
Total Rejected Papers: 5
Accepted Article:57

ISBN: 979-8-89695-133-9

ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. Anar EMİNOV
Rector of Mingachevir State University

Dr. Mustafa Latif EMEK
Director General of the Institute of Economic Development and Social Research – IKSAD

Prof. Veysel EYYUBOV
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Asim MAMMADOV
Mingachevir State University

Prof. Farah JALIL
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Nushaba GADIMLI
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Nizami ZEYNALOV
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Uzeyir ZEYNALOV
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Emiliya HUSEYNOVA
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Esmira JAFEROVA
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Mehdi RAKHIMOV
Mingachevir State University

Assoc. Prof. Elsever ASADOV
Nakhchivan State University

Assoc. Prof. Baba MAHARRAMLI
Nasimi Institute of Linguistics of ANAS

Assoc. Prof. Arastun MEHDIYEV
Azerbaijan State Pedagogical University

Assoc. Prof. Aynel MASHEDIYEVA
Nasimi Institute of Linguistics of ANAS

Assoc. Prof. Ruslan ABDULLAYEV
Azerbaijan State Oil and Industry University

Assoc. Tarana SHUKURLU
Nasimi Institute of Linguistics, ANAS

Assoc. Prof. Gulshan NOVRUZOVA
Azerbaijan State Pedagogical University

Dr. Gulshan MEHDIZADE
Azerbaijan State Pedagogical University

Dr. Aynur GAFARLI
Azerbaijan State Pedagogical University

Dr. Aygun MAHARRAMOVA
Baku State University

Dr. Alvan JAFAROV
Azerbaijan State Pedagogical University

Arif TAGHIYEV
Mingachevir State University

Science and Advisory Board

Prof. Farah JALIL

Mingachevir State University (Azerbaijan)

Prof. Çağlar Özdemir

Sakarya University (Turkey)

Prof. Enver Bozdemir

Düzce University (Turkey)

Prof. Oghuz Kara

Düzce University (Turkey)

Prof. Pınar Bilasa

Gazi University (Turkey)

Prof. Gulbun Alpan

Gazi University (Turkey)

Prof. Mehmet Tagprnar

Gazi University (Turkey)

Prof. Abdurrahman Uzunaslın

Gaziantep University (Turkey)

Prof. Nedim Bakırcı

Nıghde Ömer Halisdemir University (Turkey)

Prof. Asgar GADIMOV

Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Prof. İzzet RUSTEMOV

Baku State University (Azerbaijan)

Prof. Hajar HUSEYNOVA

Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)

Prof. Tayyar JAVADOV

Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)

Prof. İlham TAHIROV

Nasimi Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan
(Azerbaijan)

Prof. Salih OZTURK

Namik Kamal University (Turkey)

Prof. Metin AKAR BİLEJİK

Sheikh Adebali University (Turkey)

Prof. İsmayil KAZIMOV

Nasimi Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan
(Azerbaijan)

Prof. Metin EKİJİ

Ege University (Turkey)

Prof. Muratgeldi SOYEGOV

Turkmenistan-Turkey University (Turkmenistan)

Prof. Fikrat TÜRKMEN

Ege University (Turkey)

Prof. Şuayip KARAKAS

Ankara Gazi University (Turkey)

Prof. Yaşar KALAFAT

Hacettepe University (Turkey)

Prof. Yavuz AKPINAR

Boğaziçi University (Turkey)

Prof. Naciyya SULTAN

Ankara Gazi University (Turkey)

Prof. Mamatkul CURAYEV

Alisher Navoi Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the
Republic of Azerbaijan (Uzbekistan)

Prof. Ariuka GELYAYEVA

Kabardino-Balkarian State University. (Kabardavia-Balkaria / Russia)

Prof. Bakytgul KULJANOVA

Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Assoc. Prof. Flora Namazova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Nushaba Gadimli
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Huseyn ibrahimov
Institute of Philosophy and Sociology of ANAS (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Nizami Zeynalov
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Emiliya Huseynova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Esmira Ceferova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Mehdi Rahimov
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Mayıl Ismayilov
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Uzeyir Zeynalov
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Sahib Memmedov
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Ofeliya Samadova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Murtaza Hasanov
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan
(Azerbaijan)

Assoc. Prof. Allahyar Muradov
Institute of Economics of the Republic of Azerbaijan (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Allahverdi Guliyev
Ganja State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Etibar Musayev
Ganja State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Elgun Aslanov
Azerbaijan State Agrarian University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Ashhan Kuyumcu Vardar
Düzce University (Turkey)

Assoc. Prof. Barış Adıbelli
Kütahya Dumlupınar University (Turkey)

Assoc. Prof. Dilara Amiraslanova
Sumgayit State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Vugar Mammadli
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Khanali KARIMLI
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Nurlana ALIYEVA
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Abulfaz AZIMLI
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Iman JAFAROV
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Ali HASHIMOV
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Aypara BEHBUDOVA
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Arif AGALAROV
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Khumar MAMMADOVA
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Shahla SHIRELIYEVA
Nakhchivan State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Zamina RUSTAMOVA
Baku Eurasian University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Elmira MAMMADOVA – KEKECH
Baku Eurasian University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Saadat SHIKHIYEVA
Baku Eurasian University (Azerbaijan)

Assoc. Kamala GAHRAMANOVA
Baku State University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Konul SAMADOVA
Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Zamiq TAHMAZOV
Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Nazila ABDULLAZADE
Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Gulshan MAHARRAMOVA
Azerbaijan University of Languages (Azerbaijan)

Dr. Rahila MAMMADOVA
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr. Rufiz Gonaqov
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan
(Azerbaijan)

Dr. Ruhiyya Huseynova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr, Gulnara Gurbanova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr. Yegana Mammadli
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr. Malahat Rahimova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr. Aygun Gadirova
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr. Saadat Agakishiyeva
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr. Vusala Movlayeva
Mingachevir State University (Azerbaijan)

Dr. Erdal Kaya
Gaziantep University (Turkey)

Dr. Aygun MAHARRAMOVA
Baku State University (Azerbaijan)







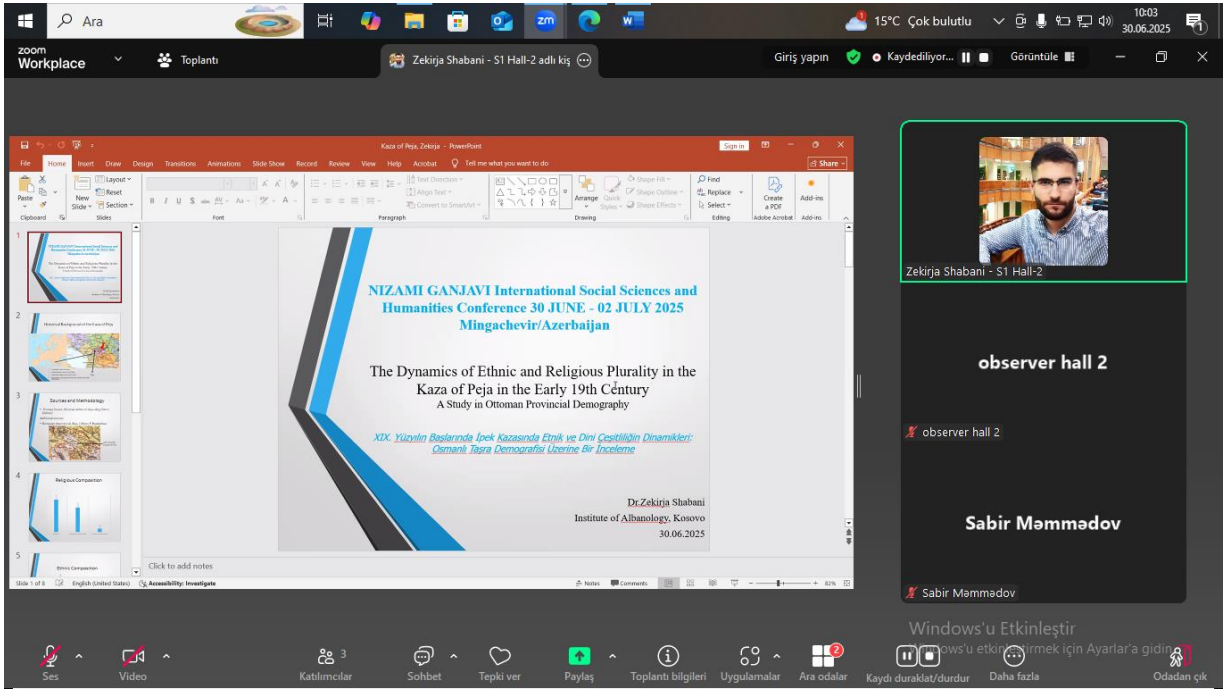


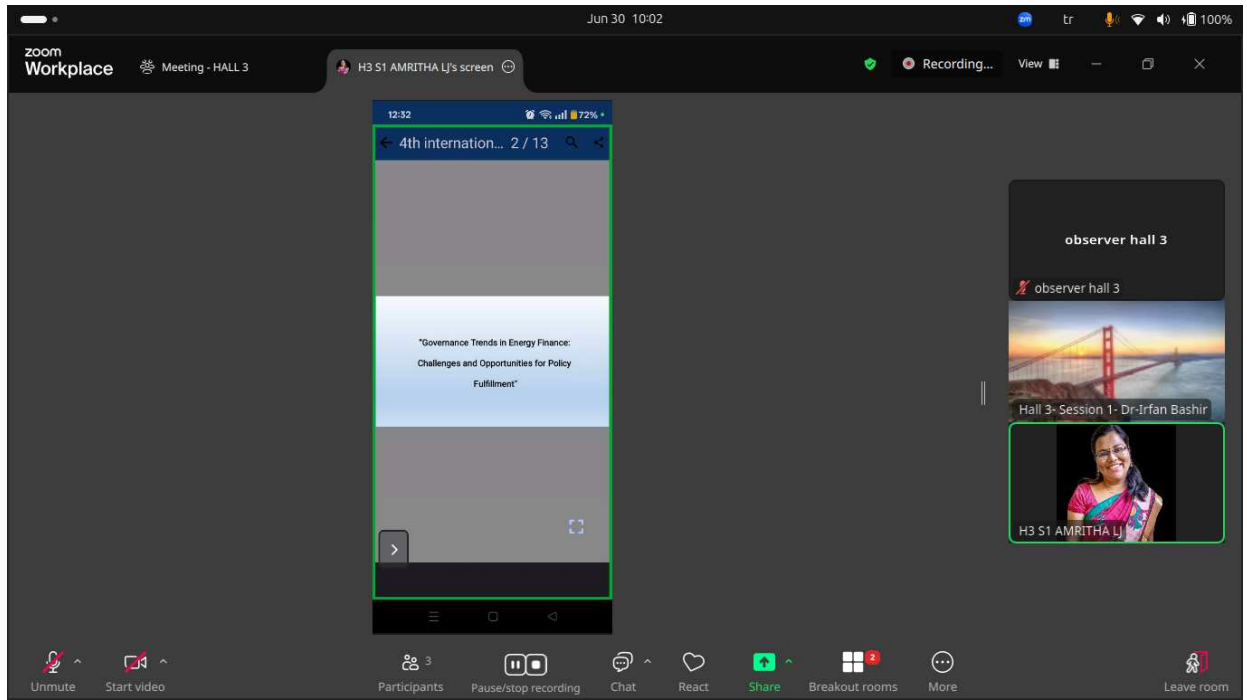












Jun 30 10:08

zoom Workplace Meeting - HALL 3 H3 Hall 3- Session 1- Dr-Irfan...

Recording... View

File Home Insert Design Transitions Animations Slide Show Review View Tell me what you want to do...

1 Comparing Undergraduate Students' Preferences, Engagement and Achievement in Face to Face and Online/Blended Modes of Learning

Dr. Irfan Bashir et al

observer hall 3 HALL 3 Dr Irfan ...

observer hall 3 HALL 3 Dr Irfan Bashir

Hall 3- Session 1- Dr-Irfan Bas... H3 S1 AMRITHA U

Unmute Start video Participants 4 Pause/stop recording Chat React Share Breakout rooms More Leave room

Jun 30 10:12

zoom Workplace Meeting - HALL 3 H3 Hall 3- Session 1- Dr-Irfan...

Recording... View

File Home Insert Design Transitions Animations Slide Show Review View Tell me what you want to do...

6 Means and %age regarding Face to Face Classes

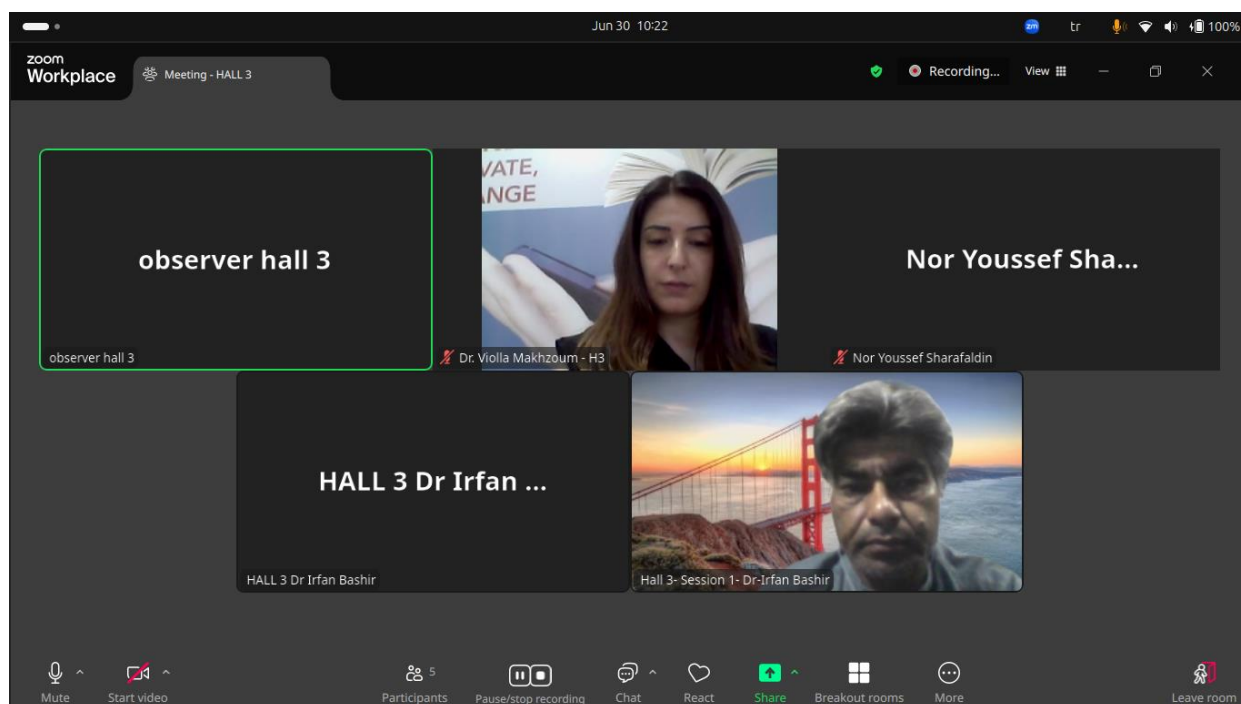
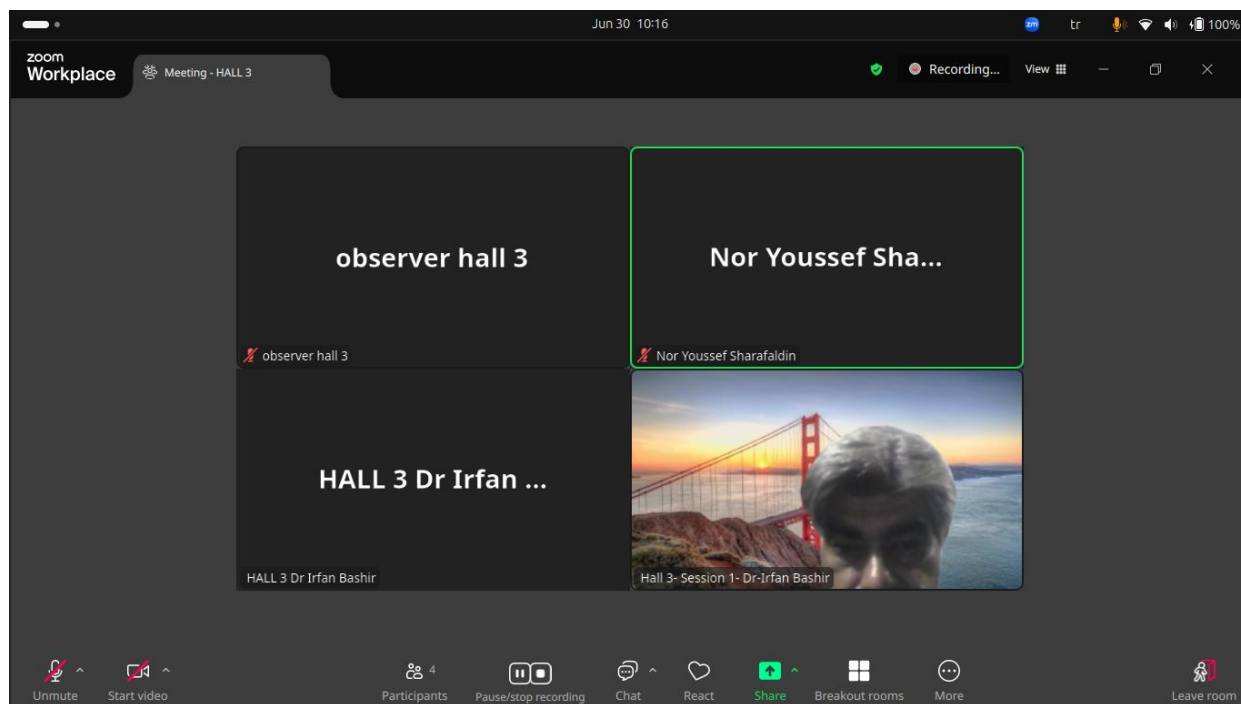
Face to face classes	Strongly Disagree	Disagree	Neutral	Agree	Strongly Agree	Mean	P
Face to face classes have a positive impact on learning	5	5	9	55	76	4.5	.00
Face-to-face classes are an effective mode of learning.	3	5	8	66	68	4.58	.05
In a face-to-face class, I understand the content in detail.	5	9	16	51	69	4.96	.06
Exams in face-to-face classes are difficult for me to attempt.	11	23	44	43	29	4.12	.35
It is difficult for me to communicate with my classmates in a face-to-face class.	34	45	26	26	19	4.12	.29
Face-to-face classes are sufficient for understanding.	5	10	21	61	53	4.71	.35
Face-to-face classes contribute to my overall satisfaction with the course.	4	9	20	75	42	4.96	.002
I would prefer face-to-face classes.	9	6	19	50	66	4.55	.00

observer hall 3 HALL 3 Dr Irfan ...

observer hall 3 HALL 3 Dr Irfan Bashir

Hall 3- Session 1- Dr-Irfan Bas... H3 S1 AMRITHA U

Unmute Start video Participants 4 Pause/stop recording Chat React Share Breakout rooms More Leave room



Jun 30 10:24

zoom Workplace Meeting - HALL 3 Dr. Viola

Screenshot Just now

Screenshot captured
You can paste the image from the clipboard.

June 30 - PowerPoint (Product Activation Failed)

File Home Insert Design Transitions Animations Slide Show Review View Acadat Tell me what you want to do...

Slide 1 of 14 English (United States)

International Congress on Culture and Literature June 30, 2025 - IKSAD Institute

The Role of Educational Technology in Developing Creative Thinking among Lebanese University Students

Prepared by
Assoc. Prof. Dr. viola Makhzoum
Nor Youssef Sharafaldin

Modern University for Business and Science (MUBS)
Beirut 2025

observer hall 3
observer hall 3
Nor Youssef Sha...
Nor Youssef Sharafaldin
HALL 3 Dr Irfan ...
HALL 3 Dr Irfan Bashir
Hall 3- Session 1- Dr-Irfan Bas...

Unmute Start video Participants Pause/stop recording Chat React Share Breakout rooms More Leave room

Jun 30 10:29

zoom Workplace Meeting - HALL 3 Dr. Viola Makhzoum - H3...

Recording...

June 30 - PowerPoint (Product Activation Failed)

File Home Insert Design Transitions Animations Slide Show Review View Acadat Tell me what you want to do...

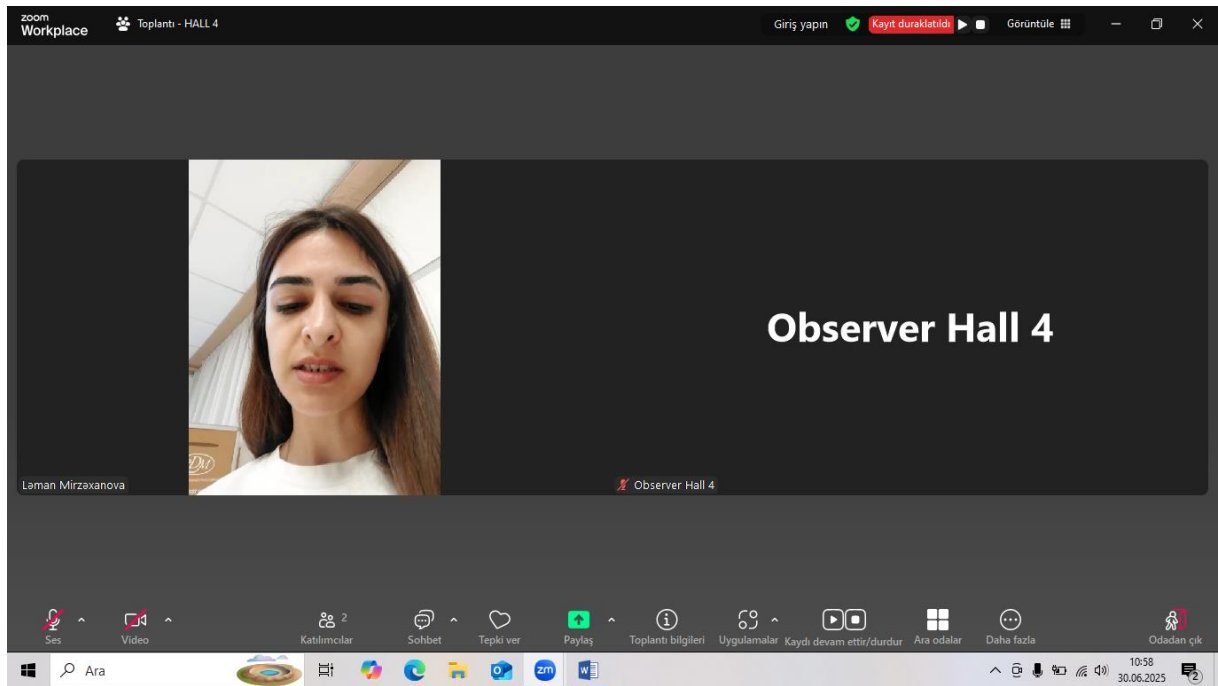
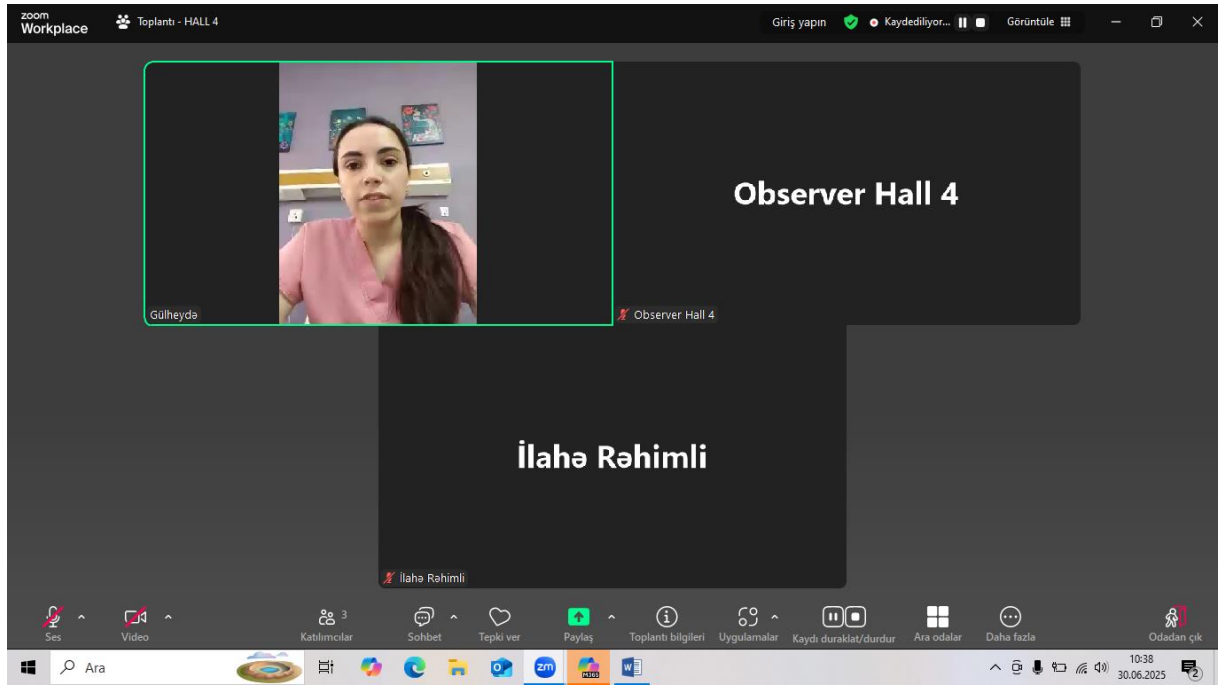
Slide 9 of 14 English (United States)

Theme 1: The Impact of Educational Technology on Creative Thinking.

Item No.	Statement	Mean	Std. Dev.
1	Educational technology enhances my ability to think creatively.	4.10	0.75
2	Using digital tools in class helps me generate original ideas.	4.05	0.80
3	I feel more motivated to explore new solutions when learning with technology.	3.95	0.85
4	Educational apps and platforms help improve my problem-solving skills.	4.00	0.78
5	I can express my thoughts more creatively when using multimedia tools.	3.90	0.82
6	There is a clear link between the use of technology and the development of my creativity.	4.15	0.70

observer hall 3
observer hall 3
Nor Youssef Sha...
Nor Youssef Sharafaldin
HALL 3 Dr Irfan ...
HALL 3 Dr Irfan Bashir

Unmute Start video Participants Pause/stop recording Chat React Share Breakout rooms More Leave room





NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities
Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025
Mingachevir/Azerbaijan

Mingachevir State University (Azerbaijan)
Institute of Economic Development and Social Research - IKSAD (Turkey)

(Online and face-to-face participation)



Meeting ID: 883 9498 5602
Passcode: 303030

PARTICIPATING COUNTRIES ():

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

**Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,
exp. H-1, Merve KIDIRYUZ**

OPENING CEREMONY

01.07.2025
14:00-15:00

SPEAKERS:

Assoc. Prof. Anar EMINOV
Rector of Mingachevir State University
Conference Chair

*

Dr. Mustafa Latif AMEK
Institute of Economic Development and Social Research –
Director General of IKSAD

*

Prof. Veysel EYYUBOV
Mingachevir State University
Chairman of the congress scientific committee

*

Assoc. Prof. Vugar Mustafayev
Mingachevir State University
Chairman of the organizing committee

*

Dr. Alvan JAFAROV
Azerbaijan State University
Head of İKSAD Azerbaijan

01.07.2025, 15:00-17:00
S1-H1- Mingachevir - face to face

HEAD OF SESSION: Dos. Mayıl İsmayılov

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Səma Xəlilova	Mİngəçevir Dövlət Universiteti	N.Gəncəvinin əsərlərində təlim, tərbiyə məsələləri
Sevda Fizuli qızı Abdullayeva	Mİngəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi dühası ingilis dilli ədəbiyyatlarda
Maarifə Nuh qızı Manafova, Namaz Rizvan oğlu Manafov	Mingəçevir Dövlət Universiteti Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasının ingilis dilinə tərcümələri Mayıl İsmayılovun tədqiqatlarında
Günəl Yunusova	Mİngəçevir Dövlət Universiteti	Jül Vernin elmi-fantastik yaradıcılığında elm və gələcəyə baxış: müsahibə və romanlarındakı hadisələrin təhlili
Xədicə Əliyeva	Mingəçevir Dövlət Universiteti	İngilis dili və qloballaşma
Sevinc Süleymanova	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi lirikasında sülhə, bəşəri məhəbbətə və tolerantlığa çağırış motivləri
İsmayılov Mayıl Yolçu oğlu	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi poemalarında Türk obrazı və türklüyə münasibət
Çinarə Yolçubəyli	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi yaradıcılığında milli kimlik və türkcülük ideyasının təhlili
Rahilə Mirzəli qızı Məmmədova	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Klassik ədəbiyyatın dil və nitq inkişafına təsiri: Nizami Gəncəvinin poetik irsi kontekstində
Məhişzadə Şahnaz Tərən qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi və ingilis dilinin qloballaşmadakı rolu: ədəbiyyatlararası əlaqələr və dil inkişafı perspektivləri
Leyla Vüqar qızı İsmayılzadə	Mingəçevir Dövlət Universiteti,	Nizami Gəncəvinin əsərlərində pedaqoji aspektlər
Asim Məmmədov	Mİngəçevir Dövlət Universiteti	Qlobal və regional geosiyasi proseslər fonunda Azərbaycanın xarici siyasətinə ümumi baxış
Musa Mursaquliyev Lalə Yusifzadə Mələknisə Mehdiyeva	Keşikçidağ Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu Keşikçidağ Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu Keşikçidağ Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu	İqlim dəyişikliklərinin Keşikçidağın mədəni irsinə təsiri

01.07.2025, 15:00-17:00
S1-H2- Mingachevir - face to face

HEAD OF SESSION: Dos. Vüqar MUSTAFAYEV

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Nigar Mustafa qızı Məhərrəmovə	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvinin dilçilik irsi və bədi dilin inkişafı
Vəliyeva Ceyran Elşən qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi poeziyasında peyzaj təsvirlərinin estetik və fəlsəfi semantikasi
Əlvən Cəfərov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Şərqi Anadolu dialektlərinin araşdırılması tarixi.
Svetlana Balakışiyeva	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi yaradıcılığında insan mənəviyyəti
Cavadov Mirzə Cavad oğlu	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Ümummilli Lider Heydər Əliyev – əsas qanunumuzun təminatçısıdır
Gülşən Mehdizadə Kamal qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Pedaqoji tədris prosesinin məntiqi strukturuna baxış
Səbinə Bəlohər qızı Novruzova	Mingəçevir Dövlət Universiteti	İbtidai siniflərdə laylaların tədrisi əhəmiyyəti
Mövlayeva Vüsalə Əlican qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında Azərbaycan tarixinin təəcəssümü
Qədirova Aygün Rəqif qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Orta məktəblərdə sinifdənkənar tədbirlərin vətənpərvərlik təbəiyəsində rolu: Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası kontekstində
Rufiz Qonaqov	Dövlət İdarəçilik Akademiyası	Heydər Əliyev və yeni dünya siyasəti
Vüqar Sabir oğlu Mustafayev	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizami Gəncəvi və mühəndislik
Gülmirə Baxşıyeva Növrəstə Binnətova	Avey” Dövlət Tarix- Mədəniyyət qoruğu “Avey” Dövlət Tarix- Mədəniyyət qoruğunun “Yuxarı Əskipara” filialının müdiri	Mədəni irsimiz və tarixi dəyərimiz- Göyəzən Qalası
Zibeydə Hacıyeva Rəna Qocayeva	“Avey” Dövlət Tarix- Mədəniyyət qoruğu “Avey” Dövlət Tarix- Mədəniyyət qoruğu	Avey qoruğu ekoloji və tarixi konteksdə

**01.07.2025, 15:00-17:00,
S1-H3- Mingachevir - face to face**

HEAD OF SESSION: Dos. Gülşən Fəxrəddin qızı Novruzova

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Sevil Mirhəsən qızı	Mingəçevi Dövlət Universiteti	Dil vasitələrinin öyrənilməsində sözün qüdrəti
Fidan İsayeva Yunis Leman İsayeva Yunis	Azərbaycan, Mingəçevir Devlet Üniversitesi Azərbaycan, Mingəçevir Devlet Üniversitesi	Öğrenci merkezli İngilizce eğitimi ve çağdaş öğretim ilkeleri
Gulnara Gurbanova Lala Rustamova	Mingachevir State University Mingachevir State University	Teaching english with limited resources: practical strategies and approaches
Məmmədova Mətanət Məmməd qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	İngilis dili qrammatikasında modal feillər və Nizaminin əsərlərində fəlsəfi paralellər
Gülşən Fəxrəddin qızı Novruzova. Kəmalə Kamal qızı Qəhrəmanova	ADPU BDU	Philosophy and methodology of science
Heydərova Şəhanə	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Şagirdlərin idrak fəallığının inkişafında fəal təlimin rolu
Heydərova Şəhanə,	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Etkileşimli öğrenme yoluyla öğrencilerde bilişsel etkinliği artıran yöntemler
Alakbarova Nurana Vugar	Mingachevir State Univedrsity	Modern methods of teaching linguistics
Qurbanova Dürdanə Səyyaf qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	İngilis dilinin tədrisi: problemlər və həlli yolları
Ağakışiyeva Səadət Arif qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığında həbsiyyə mövzusu
Vüqar Sarıyev	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Nizaminin fizika dünyası
Khayala Abdullayeva	Mingachevir State University	Romantic imagination and persian heritage: nizami`s role in shaping english orientalism
Səadət Əliyeva Əhmədova Könül Vaqif qızı	Qazax şəhəri, “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu	Avey qoruğunda turizm perspektivləri.

01.07.2025, 15:00-17:00
S1-H4- Mingachevir - face to face

HEAD OF SESSION: Dr. Səadət ƏLİYEVƏ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Günəl Məhəmməd Məmmədova	Azerbaijan state pedagogical university	Yeni tədris metodikaların tətbiqi ilə gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin elmi tədqiqat bacarıqlarının artırılması
Xəlil Niyazov	Bakı Dövlət Universiteti,	İnformasiya təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik kontekstində
Şəfa Qüdrət qızı Muradova,	ADPU	Eşq rəmzi klassik Azərbaycan poeziyasında
Hüseynova Pərvin Ağabala qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan satirik bədii nəsrinin ümumi mənzərəsi
İsmayıl Omarlı Ülviyyə Qurbanova	Keşikçida Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu Keşikçidağ Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu	Keşikçidağ arxeologiyası və skif mədəniyyəti
Paşanova Unnab Fazilə Hüseynova	Keşikçida Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu Keşikçidağ Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu	Keşikçidağda arxeoloji qazıntılar və yay məktəblərinin Azərbaycan arxeologiyasında əhəmiyyəti
Qurbanova Dürdanə Səyyaf qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	İngilis dilinin tədrisi: problemlər və həlli yolları
Tehran Nağdəliyeva Elnurə Aliyeva	“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu	Dəmcili düşərgəsində arxeoloji qazıntıların tarixin öyrənilməsində rolu
Xeyransa Qocayeva Cahan Osmanova	“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu	Keçmişimizi özündə əks etdirən tarixi abidələrimiz
Abdullayeva Məhərrə Mələd qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Oxuya verilən tələblər
Təhərrə Əli qızı Quliyeva	Mingəçevir Dövlət Universiteti	Qarabağ münaqişəsi və postmüharibə sülh quruculuğunda Nizami Gəncəvinin ədalət və sülh konsepsiyasının aktual məhiyyəti

	BAKU Local Time: 11 ⁰⁰ -13 ⁰⁰
	ANKARA Local Time: 10 ⁰⁰ -12 ⁰⁰

Zoom ID: 883 9498 5602 / Passcode: 303030

<https://us02web.zoom.us/j/88394985602?pwd=NJON503AFsHRuXKiAoVUODGCVoz0Sv.1>**HEAD OF SESSION: Dosent, Mehriban TAĞIYEVA**

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Mehriban İmran qızı Tağıyeva Səlminə Hidayət qızı Abbasova	Azərbaycan Texnologiya Universiteti Azərbaycan Texnologiya Universiteti	Nizami Gəncəvinin əsərlərində tarixi xüsusi adların bədii-fəlsəfi funksiyası
Bayramova Lamiyə	Azərbaycan Texnologiya Universiteti	Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Azərbaycanın tarixi
Xəlil Yusifli	Gəncə Dövlət Universiteti	Gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ təminatı: Azərbaycan təcrübəsi
Rejhan RAHMAN	Harran University	Yumuşak güc unsuru olaraq Arnavutluk'un kültürel diplomasisi: Balkanlar'da bir vaka incelemesi
Aysun ÇELİK	Hacettepe Üniversitesi	Sınırları aşan bir miras: cambridge üniversitesi 'ndeki nizâmî gencevî yazmaları
Büşra ŞANLI Cavit YAVUZ	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ordu Üniversitesi Turizm Fakültesi	Gastrodiplomaside kadın şeflerin başarı hikayeleri: Ebru Baybara demir
Sərdarova Mehriban Nağı qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Tədqiqata əsaslanan öyrənmə mühitində qrup təliminin yeri
Mikail Batu Yasemin Özmen	Necmettin Erbakan Üniversitesi Necmettin Erbakan Üniversitesi	Polis memurlarının mahremiyet algısı üzerine niteliksel bir araştırma

	BAKU Local Time: 11 ⁰⁰ -13 ⁰⁰
	ANKARA Local Time: 10 ⁰⁰ -12 ⁰⁰

Zoom ID: 883 9498 5602 / Passcode: 303030

<https://us02web.zoom.us/j/88394985602?pwd=NJON503AFsHRuXKiAoVUODGCVoz0Sv.1>**HEAD OF SESSION: Dosent, Sabir MƏMMƏDOV**

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
İrfan SANCAK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Kamu diplomasisi bağlamında ertuğrul firkateyninin japoniya'ya iyiniyet seferi
Zekirja Shabani	Institute of Albanology, Department of History	The Dynamics of Ethnic and Religious Plurality in the Kaza of Peja in the Early 19th Century: A Study in Ottoman Provincial Demography
Nərgiz Səlimova	Azərbaycan Dillər Universiteti	Bədii üslub və onda slənqin yeri
Xalid NİYAZOV	Bakı Dövlət Universiteti	İnformasiya təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik kontekstində
Dosent, Sabir Məmmədov Dosent, Fazil Cəfərov,	ADPU-nun Ağcabədi filialı ADPU-nun Ağcabədi filialı	Nizami Gəncəvi yaradıcılığında təbiətə münasibət
Dosent, Sabir Məmmədov Dosent, Fazil Cəfərov,	ADPU-nun Ağcabədi filialı ADPU-nun Ağcabədi filialı	İnklüziv təhsildə yanaşmasa
Dos. Firuzə Sibqayeva	Kazan Federal Universiteti	Tatatar və Azərbaycan dilində ortaq frozeoloji birləşmələr

	BAKU Local Time: 11 ⁰⁰ -13 ⁰⁰
	ANKARA Local Time: 10 ⁰⁰ -12 ⁰⁰

Zoom ID: 883 9498 5602 / Passcode: 303030

<https://us02web.zoom.us/j/88394985602?pwd=NJON503AFsHRuXKiAoVUODGCVoz0Sv.1>

HEAD OF SESSION: Elafri Nedjwa, Lalmi

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Elafri Nedjwa, Lalmi Abdallah, Sassi Boudemagh Souad, Boumali Badreddine, Berkani Hemza Abdelfettah, Rose Bertrand	Université de Constantine//université de Larbi ben Mhidi Oum Bouaghi// université de Strasbourg	Identification of predictors of students' attitudes towards ICT in higher education: the case of the university of constantine 3
Amritha LJ Sreejith J	SRM University Delhi- NCR,BUOM Praj Industries Pune	The Evolving Landscape of International Financial Regulation
Favour C. Uroko	Favour C. Uroko	Five Zelophahad's Daughters Changed Moses' Land Inheritance System: Any Hope for Eastern Nigerians?
Irfan Bashir Yasira Waqar Amna Arif Afshan Naseem Fariha Gul Aisha Sami Almas Shoaib	Dept. of Education, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan	Comparing Undergraduate Students' Preferences, Engagement and Achievement in Face to Face and Online/Blended Modes of Learning
Veronika Duci Erka Caro Migena Kapllanaj	University of Tirana University of Tirana University of Tirana	Professional development of psychosocial service unit staff in vet schools: a niche in the education system
AJIE, Prince Maduabuchukwu OJOBAH, Lucky	Department of Metalwork Technology, School of Technical Education, Federal College of Education (Technical) Omoku, Rivers State, Nigeria.	Effects of self-instructional multimedia package on Students' academic performance in metalwork technology education programme in the 21 st century in tertiary institutions in rivers state.
Rogel I. Nuguid	University of Bucharest Romania	Digital diplomacy: Reskilling and upskilling efforts in Small Island Developing States
Violla Makhzoum	Modern University for Business and Science	The Role of Educational Technology in Developing Creative Thinking among Lebanese University Students

CONTENTS

AUTHOR	TITLE	No
Dos.Anar Eminov	Nəsirəddin Tusi və Nizami Gəncəvi yaradıcılığı	1
Prof. Veysəl Əyyubov	Nəsirəddin Tusi və Nizami Gəncəvi yaradıcılığı	4
Rufiz Qonaqov	Heydər Əliyev və yeni dünya siyasəti	7
Rahilə Mirzəli qızı Məmmədova	Klassik ədəbiyyatın dil və nitq inkişafına təsiri: Nizami Gəncəvinin poetik irsi kontekstində	9
Sevinc Süleymanova	Nizami Gəncəvi Lirikasında Sülhə, Bəşəri Məhəbbətə Və Tolerantlığa Çağırış Motivləri	11
Səma Xəlilova	N.Gəncəvinin əsərlərində təlim, tərbiyə məsələləri	13
Məhişzadə Şahnaz Tərən qızı	Nizami Gəncəvi və İngilis dilinin qloballaşmadakı rolu: mədəniyyətlərarası əlaqələr və dil inkişafı perspektivləri	19
Tahirə Əli qızı Quliyeva	Qarabağ münaqişəsi və postmüharibə sülh quruculuğunda Nizami Gəncəvinin ədalət və sülh konsepsiyasının aktual mahiyyəti	25
Şəfa Qüdrət qızı Muradova	Eşq rəmzi klassik Azərbaycan poeziyasında	31
Gulnara Gurbanova Lala Rustamova	Teaching English with limited resources: practical strategies and approaches	38
Ped.ü.f.d. Cəlilova Lətifə Qəribəqızı	XXI əsrin müəlliminin cəmiyyətdə rolu və vəzifələri	39
Paşsanova Unnab Fəzilə Hüseynova	Keşikçidağda arxeoloji qazıntılar və yay məktəblərinin Azərbaycan arxeologiyasında əhəmiyyəti	41
İsmayıl Omarlı Ülviyyə Qurbanova	Keşikçidağ arxeologiyası və skif mədəniyyəti	43
Sərdarova Mehriban Nağı Qızı	Tədqiqata əsaslanan öyrənmə mühitində qrup təliminin yeri	45
Mövləyeva Vüsalə Əlican Qızı	Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında Azərbaycan tarixinin təəcəssümü	47
Maarifa Nuh Gizi Mənafova Namaz Rizvan Oğlu Mənafov	English Translations Of The Poem “The Seven Beauties” (Haft Paikar) By Nizami In The Investigationsof Mayil Ismayilov	49
Zəminə Rəsul qızı Novruzova	Xalq düşüncəsindən ədəbi dilə	50
Səadət Əliyeva Əhmədova Könül Vəqif qızı	Avey qoruğunda turizm perspektivləri	57
Zibəyadə Hacıyeva Rəna Qocayeva	Avey qoruğu ekoloji və tarixi konteksdə	59
Xeyransa Qocayeva Cahan Osmanova	Keçmişimizi özündə əks etdirən tarixi abidələrimiz	62
Tehran Nağdalıyeva Elnurə Aliyeva	Dəmcılı düşərgəsində arxeoloji qazıntıların tarixin öyrənilməsində rolu	64
Gülmirə Baxşıyeva Növrəstə Binnətova	Mədəni irsimiz və tarixi dəyərimiz- göyüzən qalası	67
Dos.Asim Məmmədov	Qlobal və regional geosiyasi proseslər fonunda Azərbaycanın xarici siyasətinə ümumi baxış	69

Dr. Zekirja Shabani1	The dynamics of ethnic and religious plurality in the Kaza of peja in the early 19th century: a study in ottoman provincial demography	71
Fidan İsayeva Yunis Leman İsayeva Yunis	Öğrenci merkezli İngilizce eğitimi ve çağdaş öğretim ilkeleri	72
Aysun Çelik	Sınırları aşan bir miras: Cambridge üniversitesi'ndeki Nizâmî Gencevî yazmaları	74
Prof. Dr. Mikail Batu Yasemin Özmen	Polis memurlarının mahremiyet algısı üzerine niteliksel bir araştırma	94
Prof. Dr. Cavit Yavuz Büşra Şanlı	Gastrodiplomaside kadın şeflerin başarı hikayeleri: Ebru Baybara Demir	106
Xalid Niyazov	İnformasiya təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik kontekstində	116
Ağakışiyeva Səadət Arif qızı	Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığında Həbsiyyə mövzusu	118
Xəlil Yusifli	Gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ təminatı: Azərbaycan təcrübəsi	120
Heydərova Şəhanə	Etkileşimli öğrenme yoluyla öğrencilerde bilişsel etkinliği artıran yöntemler	131
Qurbanova Dürdanə Səyyaf qızı	İngilis dilinin tədrisi: problemlər və həlli yolları	133
Dr. Öğr.Üyesi. İrfan Sancak	Kamu diplomasisi bağlamında Ertuğrul Firkateyninin Japonya'ya iyniyet seferi	138
Sevil Mirhəsən qızı İsayeva	Dil vasitələrinin öyrənilməsində sözün qüdrəti	140
Günəl Yunusova	Jül Vernin elmi-fantastik yaradıcılığında elm və gələcəyə baxış: müsahibə və romanlarındakı hadisələrin təhlili	146
Xədicə Əliyeva	İngilis dili və qloballaşma	150
Musa Mursaquliyev Lalə Yusifzadə Mələknisə Mehdiyeva	İqlim dəyişikliklərinin keşikçidağın mədəni irsinə təsiri	156
Mayıl İsmayilov	Nizami gəncəvi poemalarında türk obrazı və Türklüyə münasibət	158
Səbinə Bəlohər qızı Novruzova	İbtidai siniflərdə laylaların tədrisi əhəmiyyəti	161
Məmmədova Mətanət Məmməd qızı	İngilis dili qrammatikasında modal feillər və nizaminin əsərlərində fəlsəfi paralellər	163
Gülşən Mehdizadə Kamal qızı	Pedaqoji tədris prosesinin məntiqi strukturuna baxış	165
Sevda Fizuli qızı Abdullayeva	Nizami Gənəvi Dühəsi İngilisdilli Ədəbiyyatlarda	171
Nərgiz Səlimova	Bədii üslub və onda slənqin yeri	176
Nigar Mustafa qızı Məhərrəmovə	Nizami Gəncəvinin dilçilik irsi və bədii dilin inkişafı	187
Bayramova Lamiyə	Nizami Gəncəvi Yaradıcılığında Azərbaycanın Tarixi	191
Çinarə Yolçubəyli	Nizami Gəncəvi yaradıcılığında milli kimlik və türkçülük ideyasının təhlili	197
Svetlana Balakışiyeva	Nizami Gəncəvi yaradıcılığında insan mənəviyyəti amilinin təhlili	199

Vəliyeva Ceyran Elşən qızı	Nizami Gəncəvi poeziyasında peyzaj təsvirlərinin estetik və fəlsəfi semantikasi	202
Leyla Vüqar qızı İsmayilzadə	Nizami Gəncəvinin əsərlərində pedaqoji aspektlər	207
Vüqar Sabir oğlu Mustafayev	Nizami Gəncəvi Və Mühəndislik	211
Mehriban İmran qızı Tağıyeva Səliminə Hidayət qızı Abbasova	Nizami Gəncəvinin əsərlərində tarixi xüsusi adların bədii-fəlsəfi funksiyası	216
Maarifə Nuh qızı Manafova Namaz Rızvan oğlu Manafov	Nizaminin “Yeddi Gözəl” Poemasının İngilis Dilinə tərcümələri Mayil İsmayılovun tədqiqatlarında	225
Alakbarova Nurana Vugar	Modern methods of teaching linguistics	227
Qədirova Aygün Raqif qızı	orta məktəblərdə sinifdənkənar tədbirlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində rolu: Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası kontekstində	231
Əlvən Cəfərov	Şərqi Anadolu dialektlərinin araşdırılması tarixi	237
Günəl Məhəmməd Məmmədova	Yeni tədris metodikaların tətbiqi ilə gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin elmi tədqiqat bacarıqlarının artırılması	240
Gülşən Fəxrəddin qızı Novruzova Kəmalə Kamal qızı Qəhrəmanova	“Təfəkkürə əsaslanan dərslərin təşkili və mentorluq” “elmi seminar”da zəruri mövzu kimi	245

NƏSİRƏDDİN TUSİ VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI

Dos. Anar Eminov

Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru, konfransın sədri

Hörmətli Əlvən müəllim,
Hörmətli konfrans iştirakçıları,
Hörmətli professor-müəllim heyəti,
Hörmətli qonaqlar,

Nəsirəddin Tusi yaradıcılığı.

Dünya fəlsəfə tarixinə Azərbaycanın töhfə etdiyi dahi filosoflardan biri Nəsirəddin Tusi olmuşdur. XIII-XVI əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyətində renessans xüsusiyyətlərin inkişafı Nəsirəddin Tusi yaradıcılığı ilə sıx əlaqədardır. Nəsirəddin Tusi 17 fevral 1201-ci ildə Tus şəhərində dünyaya gəlmişdir. Erkən yaşlarında elmlə məşğul olmuş, Qurani-Kərimi, hədisləri, hüquqşünaslığı, məntiq, fəlsəfə, riyaziyyat, tibb və astronomiya kimi elmləri öyrənməyə başlamışdır. Onun ilk müəllimi atası olmuş, sonralar isə Tusinin təhsili ilə Bəhmənyar əl-Azərbaycani və İbn Sina məktəblərinin müəllimləri məşğul olmuşlar. Fenomenal yaddaşa malik olması ona oxuduğu, gördüyü və eşitdiyi hər şeyi yadda saxlamaq imkanı verirdi. Şərqin başqa alimləri kimi, Tusi də antik filosofların zəngin irsini müqəddəs Quranın hikməti ilə bəzəməyə çalışırdı. Bəşər tarixində onun adı göstərdiyi misilsiz xidmətlərə görə həmişə öndə gəlir. Bu metafizik filosofun zəngin və orijinal irsi təkcə Şərq müsəlman dünyası tədqiqatçılarının deyil, Qərb araşdırmaçılarının da diqqətini özünə cəlb edə bilmişdir. Nəsirəddin Tusinin dünya elmi qarşısında mühüm xidmətlərindən biri də Marağada böyük bir rəsədxana tikdirməsidir. 1235-ci ildə yazdığı “Əxlaqi-Nasiri” kitabı, Yaxın və Orta Şərqdəki bir çox mədrəsə və mollaxanalarda etika kitabı kimi istifadə olunurdu. Məhz bu kitabı filosofu bütün dünyada tanıtmışdır.

Tusi **trigonometriyanı** müstəqil bir elm sahəsi kimi inkişaf etdirmişdir. Onun “**Şəkl əl-qita**” əsəri bu sahədə əhəmiyyətlidir. Kosinus teoremini (bizim bildiyimiz formada) ilk dəfə o vermişdir. Həndəsə və cəbr sahələrində əsərləri də vardır. 1259-cu ildə Tusinin təklifi ilə Cənubi Azərbaycanın Marağa şəhəri yaxınlığında rəsədxana inşa olunub. Rəsədxananın yeri elə dəqiq seçilmişdi ki, orada indi də rəsədxana fəaliyyət göstərir. Marağa Astronomiya Rəsədxanasının o dövrdə tayı-bərabəri olmayıb. Sonralar Şərqdə inşa olunan rəsədxanalar məhz Marağa rəsədxanasının planı əsasında tikilib. Ən mürəkkəb alətlər, ən nadir kitablar bu rəsədxanada toplanıb. Bura dünyanın hər yerindən məşhur alimlər dəvət edilib. Faktiki olaraq rəsədxana riyaziyyat və astronomiya üzrə böyük elmi mərkəzə çevrilmişdi. Nəsirəddin Tusinin yaratdığı Marağa rəsədxanası dünya təbiiq astronomiya elminin inkişafında müstəsna rol oynayır. Nəsirəddin Tusi, eyni zamanda Marağa rəsədxanasında böyük bir kitabxana da yaratmışdı. Alimin “Evklidin şərh”, “Hərəkətdə olan yer kürəsi”, “Gecə və gündüz”, “Teleskop haqqında”, “İki göy cismi”, “Konuslar”, “Dairənin kvadratlanması”, “Kəlam elmi”, “Əxlaqi-nasiri”, “Başlangıç və son”, “Təqvim və ulduzların seyri”, “Astronomiya elmindən 30 fəsil” və s. başqa cəmi 100-dək əsəri artıq səkkiz əsrdir ki, dünyanın ən böyük alimləri tərəfindən öyrənilir, təhlil və tədqiq olunur.

Ensiklopedik alim Nəsirəddin Tusinin bir çox əsərləri əsərləri dünyanın müxtəlif kitabxanalarında mövcuddur. Bunlara Bakı, Paris, Berlin, Vyana, Oksford, Kembriç, Münhen, Florensiya, Qahirə, İstanbul, Moskva, Sankt-Peterburq, Kazan şəhərlərinin muzey və kitabxanalarında rast gəlmək mümkündür. İlk əxlaq dərsləri olan “Əxlaqi- Nasiri” əsəri 700 ildən çoxdur ki, müsəlman ölkələrində dərslük kimi istifadə olunur.

Dünya şöhrətli alim bütün həyatını, bilik və bacarığını elmə həsr etmişdir N.Tusi 1274- cü ildə Bağdad şəhərində vəfat etmişdi. Alimin qəbri üzərində bu sözlər yazılıb: “Elmin köməkçisi, elm ölkəsinin şahı. Dövrün anası belə oğul hələ doğmamışdır”.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı.

Dünya ədəbiyyatının korifeylərindən biri, Azərbaycan xalqının böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsi dünya bədii mədəniyyəti xəzinəsinə əvəzsiz töhfə olmuşdur. Nizami Gəncəvi Orta əsr şərqinin ən böyük yaradıcı mütəfəkkirlərindən biri olmuş şairlərdəndir. Nizami Gəncəvi şərq poeziyasının klassiki, Orta əsrlər Şərqinin ən böyük yaradıcılarından biri, Şərq epik poeziyasına danışıq nitqi və realist üslub gətirən ən böyük romantik şairdir. Nizami Gəncəvi Şərq ölkələrinin yaradıcılığında yeni istiqamət açmış, Yaxın Şərqdə humanist ideyaların inkişafına misilsiz töhfələr vermişdir: Şair öz dövrünün problemlərini yaradıcılığında əsas götürsə də, onun əsərləri müasirlik nöqtəyi-nəzərdən bu günün reallığını əks etdirir.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (1141-1209) Azərbaycanın Şərqin ən mühüm mədəni və iqtisadi rayonlarından birinə çevrildiyi bir vaxtda qədim Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. Nizami şairin təxəllüsü olub, “söz düzənçisi” deməkdir. Tam adı İlyas ibn Yusifdir. Şair hesab olunur ki, mədəni və kifayət qədər nəcib bir ailədə böyüyüb və tərbiyə alıb. XII əsrin ortalarında dünyanın müxtəlif ən böyük alimlər, şairlər, yazıçılar, memarlar Gəncəyə axışdılar. Şairin oxuduğu kitablar, yəni müsəlman dünyasının ən ucqar yerlərində yazılmış elmin müxtəlif sahələrinə aid əsərlərin əlyazma nüsxələri, tərcümələri, ərəb və farsdilli müəlliflərin şeir məcmuələri Gəncə kitabxanalarında yer almışdı və şair o kitabların hamısı ilə tanış idi. O, arifmetika, cəbr, astronomiya, həndəsə, məntiq, tarix, fəlsəfə və s., qədim dünya tarixini, Ərəb xilafətini, İran xalqlarının islamdan əvvəlki tarixini, çoxsaylı türk boylarının tarixini və etnoqrafiyasını yaxşı bilirdi. O, Platonun “Dövlət”, “Qanunlar”, “Timey”, kimi həmçinin Miletli Falesin əsərləri ilə yaxından tanış idi.

Nizami həm də müxtəlif xalqların nümayəndələri ilə sıx ünsiyyət quraraq öz təhsilini zənginləşdirmişdir. Beləliklə, o, Rusiya haqqında məlumatları təkcə kitablardan deyil, şübhəsiz ki, Gəncə bazarına xəzlərin əsas tədarükçüsü olan rus tacirləri ilə söhbətlərindən də bilirdi. “İskəndər-namə” poemasında istinad edilən rusca “Çudra”, “Erema”, “Kupal” xüsusi adları, “knyaz” sözü, təbii ki, şair tərəfindən canlı ünsiyyətdə vurğulanmışdır. Onun zərif lirik qəzəlləri təkcə Azərbaycanın deyil, Orta Asiyanın və İranın bir çox şəhərlərində oxunurdu. Şairin saray karyerası üçün parlaq fürsəti var idi, lakin bizə məlum olmayan səbəblərdən o, bu karyerasını tərk etdi. Xəmsə, Nizaminin beş poeması uzun əsrlər boyu Şərq xalqları poeziyasının inkişafını müəyyən etmişdir. 1180-ci ildə Nizami "Xosrov və Şirin" poemasını yazmağa başlamış, 1188-ci ildə isə digər "Leyli və Məcnun" poemasını tamamlamışdır. Nizami 1197-ci ildə ədəbiyyata “Yeddi gözəl” adı ilə daxil olan “Bəhrənamə” poemasını tamamlayır. Hər bir görkəmli şair Nizaminin şeirlərinin süjetlərinə “oxşar” və ya “cavab”lı təqlidlər yazmağı, hətta qafiyə formasını belə qoruyub saxlamağı özünə borc bilirdi.

Nizami yaradıcılığı təkcə Şərq ədəbiyyatına deyil, həm də Qərb ədəbiyyatına töhfədir. V.Göte Nizamini bütün dövrlərin və xalqların yeddi dahi şairindən biri hesab edirdi.

Nizami Gəncəvinin yubileyləri ölkəmizdə hər zaman təntənə ilə keçirilmişdir. Dahi şairin 800 illik yubileyi onun irsinin tədqiqi və təbliğində əsaslı dönüş yaratmışdır. Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrinə və təbliği daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır.

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

Ölməz sənətkarın 1981-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən 840 illik yubiley mərasimləri ölkənin mədəni həyatının əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. 1991-ci il YUNESKO tərəfindən şairin 850 illik yubileyi şərəfinə Nizami Gəncəvi ili elan edilmişdir. Mütəfəkkir şairin doğma şəhəri Gəncədə məqbərəsi, Bakıda, Sankt-Peterburqda və Romada heykəlləri ucaldılmışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutu və Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi Nizami Gəncəvinin adını daşıyır. Böyük Britaniyanın Oksford Universitetinin Nizami Gəncəvi Mərkəzi uğurla fəaliyyət göstərir. 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi dövlət səviyyəsində silsilə tədbirlərlə geniş qeyd edilmişdir. 2021-ci ildə də şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur.

NƏSİRƏDDİN TUSİ VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI

Prof. Veysəl Əyyubov

Prorektor, Konfransın Elm Komitəsinin sədri

Hörmətli Anar müəllim,

Hörmətli Əlvən müəllim,

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Hörmətli professor-müəllim heyəti,

Bu gün MDU və Türkiyənin İKSAD İnstitutunun birgə təşkilatçılığı ilə Mingəçevir Dövlət Universitetinin ev sahibliyi "Nəsrəddin Tusi Beynəlxalq Mühəndislik və Tətbiqi Elmlər Konfransı" və "Nizami Gəncəvi Beynəlxalq və Humanitar Elmlər Konfransı" öz işinə başlayır.

Nəsrəddin Tusi yaradıcılığı

Nəsrəddin Tusi – Orta əsrlərin ən parlaq alimlərindən biri və İslam dünyasının əsl intellektual dahisidir. XIII əsrdə, zamanəsinin görkəmli filosof, astronomu, riyaziyyatçı, tarixçi, coğrafiyaşünas, maliyyəçi və hüquqşünası sayılan Azərbaycan alimi Mühəmməd ibn Həsən Nəsrəddin Tusi 1201-ci ilin fevralın 18-də Həmədan şəhərinin Bahar bölgəsində anadan olmuşdur. Təhsilini Xorasan vilayətinin Tus qəsəbəsində aldığına görə "Tusi" təxəllüsünü götürmüşdü. Onun ilk müəllimi atası olmuş, sonralar isə Tusinin təhsili ilə Bəhmənyar əl-Azərbaycani və Əbu Əli İbn Sina məktəblərinin müəllimləri məşğul olmuşlar. Tusinin hərtərəfli və dərin biliklərə yiyələnməsi ona qısa bir müddətdə elm aləmində hörmət qazandırmışdı. O, İbn Sinanın yolunu davam edərək, təbiətşünaslıq problemlərini peripatetik fəlsəfənin işığında həll etməyə çalışırdı. M.N.Boltayev bu barədə belə yazırdı: "...Canlı təbiətin cansız aləmdən yaranması haqqında müfəssəl bir nəzəriyyəyə biz Nəsrəddin Tusinin əsərlərində rast gəlirik".

Şərqi başqa alimləri kimi, Tusi də antik filosofların zəngin irsini müqəddəs Quranın hikməti ilə bəşirəməyə çalışırdı. Tusinin özü bu haqda belə yazır: "İlahiyyatdan (kəlamdari) sonra mən fəlsəfəni də öyrənməyə başladım və bu elmdən çox faydalandım. İlahiyyatdan fərqli olaraq, fəlsəfə şüurumuza imkan verir ki, sadəcə sələflərimizin fikirlərini təkrarlamayaraq, həqiqəti müstəqil surətdə dərk edək". Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, orta əsr müsəlman alimləri ortodoks İslam ideologiyası (kəlam elmi) ilə yanaşı qədim yunan fəlsəfəsindən də bəhrələnirdilər. Tusi öz əsərlərində Demokritin (e.ə.460-370) atomistik məktəbinə aid filosoflara istinad edir, və bu da onun qədim yunan fəlsəfəsini dərinlən bilməsinin sübutudur. Onun 1235-ci ildə hökmdara təqdim etdiyi "Əxlaqi-Nəsiri" kitabı, Yaxın və Orta Şərqdəki bir çox mədrəsə və mollaxanalarda etika kitabı kimi istifadə olunurdu.

Tusi "Əxlaqi-Nəsiri" əsəri ilə Şərq xalqlarının tarixinə maarifçi, müəllim və əxlaq nəzəriyyəçi kimi daxil oldu. Kitabın yazılmasından az müddət sonra, Tusi həbs olunaraq assasinlərin "Əlamut" ("Qartal yuvası") qalasına sürgün olunur. Onun həbs edilməsinin bir sıra səbəbləri göstərilə də, yalnız bunlardan biri daha inandırıcı görünür. Bu da "Müsəlman ruhanilərinin "Əxlaqi-Nəsiri" əsərinin diqqətəlayiq mütərəqqi ideyalarından qəzəblənməsi idi. "Tusi özü bu məsələyə belə münasibət bəsləyirdi: "Qələbədən sonra, təbii olaraq, məğlub olanları tamamilə məhv etmək lazım deyil, çünki onlar artıq kölə və aşağı sinif statusundadırlar".

Qaladan çıxma hüququndan məhrum olan Tusi dözülməz mənəvi təzyiqlərə baxmayaraq, İsmaili mühitində qaldığı on iki ildən artıq bir müddətdə bir neçə elmi əsər yazdı: "Şəhrül İşarət" (Əbu Əli ibn Sinanın "İşarət" fəlsəfi əl yazmasının qeydləri), "Təhrir-Məjesti", "Tahrir Öqledis", "Əsasul-İqtibas" (bu əsər İbn Sinanın "Şifa" kitabından sonra məntiqə dair ikinci kitab hesab olunur) 1256-cı ildə Çingiz xanın nəvəsi Hulaki xan Azərbaycan sərhədinə yaxınlaşır və "Əlamut" qalasını tutur. Tusi və digər alimlər azadlığa buraxılırlar. Bundan sonra Tusi Moğol hökmdarının şəxsi məsləhətçisi təyin olundu. 1274-ci ildə Bağdadda vəfat etmiş və məşhur "Cami Məscid"də dəfn olunmuş N.Tusinin qəbrinin üstündə yazılmış: "Elmin köməkçisi, elm ölkəsinin şahı, dövr anası belə oğullar doğmamışdır" - sözləri dahi Tusiyə bir daha əbədi şöhrət gətirmişdir. Belə bir vətəndaş ilə nəinki onunla eyni fikirdə olanlar və ya soydaşları, həm də bütün bəşəriyyət fəxr etməlidir. O, yalnız öz dövrünün deyil, sonrakı əsrlərin də elmi inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Astronomiya və riyaziyyat sahəsində - Marağa rəsədxanasını quraraq, yüzlərlə astronomik müşahidə aparmış və "Zic-i İlхани" adlı ulduz kataloqunu tərtib etmişdir. Bu əsər Avropada da tanınmış və Kopernikə qədərki dövrdə əsas istinad mənbələrindən biri olmuşdur. Trigonometriyanı müstəqil elm sahəsi kimi inkişaf etdirmiş, sinus və kosinus funksiyalarını sistemləşdirmişdir. "Tusi cütlüyü" adlı mexaniki model sonradan Kopernik tərəfindən istifadə olunmuş və heliosentrik nəzəriyyənin formalaşmasına təsir etmişdir.

Fəlsəfə və əxlaq sahəsində "Əxlaq-i Nasiri" əsəri İslam əxlaq fəlsəfəsinin klassik nümunəsidir. Bu əsər sonradan bir çox dillərə tərcümə olunmuş və Osmanlı, Fars və Hindistan alimləri tərəfindən geniş istifadə olunmuşdur. İbn Sina fəlsəfəsinə verdiyi şərhərlə İslam fəlsəfəsinin rəasionalist ənənəsini gücləndirmişdir. Onun əsərləri Avropa alimləri tərəfindən tərcümə olunmuş, xüsusilə Orta əsrlərdə Latın dilinə çevrilərək Qərb elminə inteqrasiya olunmuşdur.

Nəsirəddin Tusinin elmi irsi bu gün də tədqiq olunur və onun adı elm tarixində qızıl hərflərlə yazılıb. Nəticə etibarilə, Tusi yalnız bir dövrün deyil, bütün bəşəriyyətin elmi irsinin formalaşmasında əvəzsiz rol oynamışdır.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş "Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrinə və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır. Ölməz sənətkarın 1981- ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən 840 illik yubiley mərasimləri ölkənin mədəni həyatının əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi dövlət səviyyəsində silsilə tədbirlərlə geniş qeyd edilmişdir. 2021-ci ildə dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olmuşdur. Qüdrətli söz və fikir ustasının insanları daim əxlaqi kamilliyə çağıran və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılaman zəngin yaradıcılığının bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il Azərbaycan Respublikasında "Nizami Gəncəvi İli" elan etmişdir.

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Gəncə şəhərində anadan olub, bütün ömrü boyu orada yaşayıb yaradıb, 1209-cu ildə Gəncədə vəfat edib. O, təhsilini Gəncə mədrəsələrində alıb, daha sonra şəxsi mütaliə yolu ilə o dövrün elmlərini mükəmməl öyrənib, xüsusən də Yaxın Şərq xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatına yaxından bələd olub. Ana dilindən başqa ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilən şairin Yunan dili ilə də tanış olduğu, həmçinin qədim yunan tarix

və fəlsəfəsini, astronomiya, tibb və həndəsə elmlərini yaxşı mənimsədiyi əsərlərindən aydın görünür.

Nizami Gəncəvi həm epik, həm də lirik növdə yazmışdır. Bizə gəlib çatan əsərləri yalnız fars dilindədir. Əsərlərini yalnız əruz vəznində yaratmışdır. Əsərlərindən məlum olur ki, şair böyük divan yaradıb, qəzəl və qəsidələr müəllifi kimi şöhrətlənib. Lakin Şərq təzkiyəçilərinin 20 min beyt həcmində olduğunu qeyd etdikləri bu divandakı şeirlərin çox az hissəsi dövrümüzədək gəlib çatıb. Onun zəngin irsindən bizə sadəcə 6 qəsidə, 120 qəzəl, 30 rübai və “Xəmsə”si gəlib çatmışdır. Qəzəllərini başlıca olaraq dünyəvilik, real eşqin tərənnümü fərqləndirir. Ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq “Xəmsə” yaratmışdır. Böyük şair “Xəmsə”yə daxil olan beş poemanı otuz il ərzində yazmışdır. Yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlayan Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu bu ənənəni davam etdirib, sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə məhz həmin şeirlərində ifadə etmişdir. Mütəfəkkir lirikası, yüksək sənətkarlığı, məhəbbətə dünyəvi münasibəti, insan taleyi haqqında humanist düşüncələri ilə seçilir. Nizami Gəncəvinin ilkin Şərq intibahının zirvəsi olan yaradıcılığında dövrünün ən humanist, ümumbəşəri ictimai-siyasi, sosial və mənəvi-əxlaqi idealları parlaq bədii əksini tapıb. Nizami Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıq idi. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən bu şairin qəhrəmanları içərisində türk, fars, ərəb, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinə rast gəlirik. Humanist şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır. Onun qəhrəmanları ədalət, xalq xoşbəxtliyi, yüksək məqsədlər uğrunda mübarizə aparırlar. İnsan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram şairin yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır.

Nizami sənətinin ölməzliyi özünü insan psixologiyasının əbədi problematikasını kəşf etməsində və bu problematikanın həlli yollarını göstərməsindədir. Nizami sənətinin böyüklüyü və onun estetik idealının ülviliyi özündən sonrakı əsrlərdə də Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına güclü təkan vermiş, bu böyük dahi tərəfindən müəyyən edilmiş humanizm və demokratizm prinsipləri təkcə Azərbaycan deyil, bütövlükdə Yaxın və Orta şərq, eləcə də bir sıra Qərb ədəbiyyatlarında humanist meyllərin inkişafına səbəb olmuşdur.

HEYDAR ALIYEV AND NEW WORLD POLITICS
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ YENİ DÜNYA SİYASƏTİ

Rufiz Qonaqov

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru.

Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Bakı/Azərbaycan

Xülasə

Heydər Əliyev və yeni dünya siyasəti mövzusu Azərbaycanın müasir tarixində və beynəlxalq münasibətlər sistemində mühüm yer tutur. Mürəkkəb daxili və bölgəsəl şəraitdə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin liderliyi altında yenidən müstəqilliyini qazanmış Azərbaycan dövləti, müstəqilliyini qoruyub saxlaya bildi və sürətlə beynəlxalq aləmdə tanınan güclü bir aktora çevrildi.

Soğuk müharibənin bitməsi və SSRİ-nin dağılması ilə dünya unipolyar sistemə keçdi (ABŞ-ın dominantlığı), lakin bu sistem getdikcə multipolyar dünya ilə əvəz olunmağa başladı. Bu keçid dövründə Heydər Əliyev, pragmatik xarici siyasət yürüdərək, Azərbaycanı regional və global enerji layihələrinin mərkəzinə çevirdi. Türkiyə, Rusiya, ABŞ və Avropa İttifaqı ilə balanslı münasibətlər saxladı. Qoşulmama Hərəkatı və BMT-nin prinsiplərinə sadıq qalaraq müstəqil xarici siyasət yürütməyə çalışdı.

Məqalədə, Heydər Əliyevin düşünülmüş xarici siyasət kursu, onun əsas atributları, alt sistemləri geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası kimi tarix və politologiya elmlərinin bir sıra tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Tarixi metod, müqayisəli təhlil metodu, analogiya, induksiya metodu bu metodlar arasında yer alır.

Tədqiqatın nəticəsi kimi qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyevin xarici və daxili siyasəti Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik ənənələrinin möhkəmlənməsinə, eləcə də ölkənin yeni dünya siyasətində aktiv iştirakına təkan verdi. Onun irsi, o cümlədən balanslaşdırılmış və milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət kursu bu gün də davam etdirilir.

Açar sözlər. Heydər Əliyev, Yeni dünya siyasəti, Azərbaycanın xarici siyasəti.

Abstract

The topic of Heydar Aliyev and the new world politics occupies an important place in the modern history of Azerbaijan and the system of international relations. Under the leadership of Heydar Aliyev, who returned to power in complex internal and regional conditions, the newly independent Azerbaijani state was able to maintain its independence and quickly became a powerful actor recognized in the international community.

With the end of the Cold War and the collapse of the USSR, the world switched to a unipolar system (dominance of the United States), but this system gradually began to be replaced by a multipolar world. During this transitional period, Heydar Aliyev, pursuing a pragmatic foreign policy, turned Azerbaijan into the center of regional and global energy projects. He maintained balanced relations with Turkey, Russia, the United States and the European Union. He tried to pursue an independent foreign policy, adhering to the principles of the Non-Aligned Movement and the UN.

The article extensively studies Heydar Aliyev`s considered foreign policy course, its main attributes, and subsystems.

A number of research methods of history and political science were used as the theoretical and methodological basis of the study. The historical method, the comparative analysis method, the analogy, and the induction method are among these methods.

As a result of the study, it can be noted that Heydar Aliyev`s foreign and domestic policy gave impetus to the strengthening of the traditions of independent statehood in Azerbaijan, as well as the country's active participation in the new world politics. His legacy, including a balanced and national interests-based foreign policy course, continues today.

Keywords. Heydar Aliyev, New world politics, Azerbaijan`s foreign policy.

**THE IMPACT OF CLASSICAL LITERATURE ON LANGUAGE AND SPEECH
DEVELOPMENT: IN THE CONTEXT OF NIZAMI GANJAVI'S POETIC LEGACY**

**KLASSİK ƏDƏBİYYATIN DİL VƏ NİTQ İNKİŞAFINA TƏSİRİ: NIZAMI
GƏNCƏVİNİN POETİK İRSİ KONTEKSTİNDƏ**

Rahilə Mirzəli qızı Məmmədova

Azərbaycan Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Bu məqalədə klassik ədəbiyyatın, xüsusilə də Nizami Gəncəvi yaradıcılığının dil və nitq inkişafına təsiri elmi-nəzəri kontekstdə təhlil olunur. Klassik ədəbiyyat yalnız tarixi-mədəni irsin daşıyıcısı deyil, eyni zamanda dilin inkişaf etdirilməsi və nitq mədəniyyətinin formalaşması baxımından mühüm funksiyalara malikdir. Nizami Gəncəvinin poetik dili yüksək estetik tutuma və zəngin bədii struktura malik olmaqla yanaşı, həm də təlim-tərbiyə, şəxsiyyətin intellektual və etik inkişafı, eləcə də kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsərlərindəki leksik zənginlik, klassik təşbehlər, metaforalar, qarşılaşdırmalar və digər poetik vasitələr vasitəsilə dilin imkanları genişləndirilir, nitqin emosional, təsirli və səlis ifadəsi təmin olunur.

Məqalədə həm pedaqoji, həm də dilçilik aspektindən yanaşmaqla, Nizami poeziyasının təlim prosesində istifadəsinin müasir metodoloji imkanları araşdırılır. Xüsusilə məktəb və ali təhsil pillələrində ədəbi materialların nitq inkişafı məqsədilə tətbiqi yolları, mətnlərin şifahi və yazılı nitq bacarıqları üzərində necə işləmə biləcəyi məsələləri diqqət mərkəzinə çəkilir. Eyni zamanda, müəllifin poetik üslubunun müxtəlif yaş qruplarına təsir potensialı təhlil olunur.

Nəticə olaraq vurğulanır ki, Nizami Gəncəvi irsi yalnız bədii yaradıcılıq nümunəsi deyil, eyni zamanda dilin öyrənilməsi və tədrisi baxımından funksional və didaktik mənbədir. Bu irsin sistemli şəkildə tədris prosesinə inteqrasiyası şagird və tələbələrdə söz ehtiyatının zənginləşdirilməsinə, ifadə qabiliyyətinin inkişafına, şifahi və yazılı nitqin daha aydın və məzmunlu şəkildə formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, klassik poeziya, nitq bacarıqları, poetik dil, tədris, dil inkişafı, bədii təhlil.

Abstract

This article presents a theoretical and analytical exploration of the impact of classical literature—particularly the works of Nizami Ganjavi—on language and speech development. Classical literature is not only a bearer of historical and cultural heritage but also serves significant functions in the development of language and the formation of speech culture. Nizami Ganjavi's poetic language, with its high aesthetic value and rich literary structure, holds great importance not only from an artistic and literary standpoint but also in terms of education, ethical and intellectual development, and the enhancement of communicative skills. The lexical richness, classical similes, metaphors, contrasts, and other poetic devices in his works expand the expressive capabilities of the language and contribute to the emotional, persuasive, and fluent articulation of speech.

The article approaches the subject from both pedagogical and linguistic perspectives, examining the contemporary methodological potential of incorporating Nizami's poetry into educational processes. Special attention is given to how literary texts can be effectively used

at both school and university levels to support the development of oral and written speech skills. Additionally, the potential influence of the poet's stylistic features on different age groups is analyzed.

As a result, it is emphasized that the legacy of Nizami Ganjavi should be regarded not only as a valuable example of literary creativity but also as a functional and didactic resource for language acquisition and teaching. Systematic integration of this heritage into the educational process significantly contributes to enriching learners' vocabulary, improving their expressive abilities, and developing clearer and more meaningful oral and written communication skills.

Keywords: Nizami Ganjavi, classical poetry, speech development, poetic language, linguistics, pedagogy, literary education.

**NİZAMİ GƏNCƏVİ LİRİKASINDA SÜLHƏ, BƏŞƏRİ MƏHƏBBƏTƏ VƏ
TOLERANTLIĞA ÇAĞIRIŞ MOTİVLƏRİ**

Sevinc Süleymanova

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi

Gəncə Dövlət Universitetinin dissertantı

ORCID: 0009-0003-3128-6865

Xülasə

Təlatümlərlə dolu müasir dövrdə sülhə, bəşəri məhəbbətə və tolerantlığa çağırış kimi təzahür edən ümumbəşəri irsin öyrənilməsi fəvqəladə şəkildə aktuallaşmışdır. Ümumdünya tarixinin əvvəlindən bugünədək insana daxili mahiyyətini, kimliyini, təyinatını və ali missiyasını izah edən, onu daim xeyirxah əməllərə sövq edən, ədalətli, dözümlü, mərhəmətli və şəfqətli olmağa səsləyən ölməz bədii əsərlər, dühası zamana və məkana sığmayan söz və qələm ustalarına – şairlərə, yazıçılara, ədiblərə və mütəfəkkirlərə məxsus olmuşdur. Kəhkəşan qədər sərhədsiz olan belə düha sahiblərindən biri də 884 il bundan əvvəl bəşər tarixinə bir həqiqət carçısı kimi bəxş edilmiş, təmiz lirikanı ən ali kürsüyə qaldırmış və şeyxlər məclisində bir ulduz kimi parlamaş Şeyx Nizami Gəncəvidir. Şeyx Nizaminin bugün də böyük məhəbbətlə oxunan, insanı, düşünməyə, yaşamağa və sevməyə məhkum edən, inci kimi onun qəlbinə düzülən, onu dəyişdirən və müsbət şəxsiyyətə çevirən kəlamları yüksək tərbiyəvi məzmun və əhəmiyyət kəsb edir. “Xəmsə” adı ilə ümumdünya ədəbi və bədii irsinə qızıl hərflərlə həkk olunmuş Nizami intellektinin, Nizami müdrikliyinin və Nizami əqidəsinin gücü VIII əsrdən çoxdur ki, yolunu azmış insanlara, ədaləti unutmuş hökmdarlara, təkəbbürün əsiri olmuş gənclərə, zorakılıq həyat tərzini seçən nadanlara və məhəbbəti var-dövlətə dəyişən sərvət ovçularına həyat dərsi öyrədir. Şeyx Nizaminin VIII əsr əvvəl qələminin və dühasının gücü ilə yaratdığı hipotetik dünya bu gün bütün bəşəriyyətin can atdığı nümunədir. Təqdim olunan məqalədə Şeyx Nizaminin sonsuz xəyallardan qurduğu, sülhün, əminamanlığın, mərhəmətin və ədalətin hakim ideya olduğu böyük və əsrarəngiz dünyasının ən dərin, əsrlər ərzində sirli qalan sakral qatlarına nüfuz edilir. Şairin yüksək tolerantlıq və mədəni plüralizm ruhunda yazdığı əsərlər Allahın yaratdığı əbədi varlığın əksliklərin mübarizəsindən və vəhdətindən yaranmasını, həyatın mənasının da məhz bu əksliklərdə olmasını sübuta yetirməyə çalışır. Məqalədə Şeyx Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ümumbəşəri məzmununu ön plana çəkilir, həmçinin, Kainat miqyasında müxtəlifliklərin ekzistensial və ontoloji əlamətlərinin Mütləq birliyə və Tanrı ideyasına istiqamətlənməsi insan ruhunun qurtuluşu kimi qiymətləndirilir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, lirika, sülh, mərhəmət, tolerantlıq, poema.

Abstract

In the modern era, when events are developing at an extremely rapid pace, sometimes creating an existential threat to all of humanity, the study of the universal human heritage, which manifests itself as a call for peace, human love and tolerance, has become extremely relevant. From the very beginning of world history to the present day, immortal works of art that explain to man his inner essence, identity and mission, inspire him to do good deeds, call upon him to be fair, tolerant, merciful and compassionate, have been the property of masters of words - poets, writers and thinkers, whose genius transcended time and space. One of such outstanding

geniuses, boundless as the Milky Way, is Sheikh Nizami Ganjavi, who appeared in human history 884 years ago as a messenger of truth, who raised pure lyricism to the highest level of human creativity and shone like a star in the assembly of wise sheikhs. The words of Sheikh Nizami, which are still read with great love today, which convince a person to think, live and love, which, like pearls, settle in his soul, which actively change him and turn him into a positive personality, have a high educational content and meaning. The power of intellect, wisdom and faith of Nizami, imprinted in golden letters in the world heritage called "Khamsa", have been teaching life lessons for more than 8 centuries to people who have lost their way, rulers who have forgotten justice, youth who have become prisoners of arrogance, ignorant people who have chosen a cruel way of life, and wealth hunters who have exchanged their love for wealth. The hypothetical world that Sheikh Nizami created with the power of his pen and genius 8 centuries ago is today the standard to which all humanity aspires today. This article penetrates into the deepest and most sacred layers of the great and mysterious world that Sheikh Nizami built from endless dreams, where peace, tranquility, mercy and justice are the dominant ideas that have remained mysterious throughout the centuries. The poet's works, written in the spirit of high tolerance and cultural pluralism, attempt to prove that eternal existence, created by God, consists of the struggle and unity of opposites and that the meaning of life lies precisely in these opposites. The article highlights the universal essence of the work of Sheikh Nizami Ganjavi, assesses the focus of existential and ontological signs of diversity on the scale of the Universe on Absolute Unity and the idea of God as the salvation of the human spirit.

Keywords: Nizami Ganjavi, "Khamsa", lyrics, poem, peace, justice, mercy, tolerance.

N.GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ TƏLİM, TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ
EDUCATIONAL AND UPBRINGING ISSUES IN THE WORKS OF NIZAMI
GANJAVI

Səma Xəlilova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

ORCID 0009000741220551

Xülasə

Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olmaqla, əsərlərində təkcə poetik gözəlliklərlə kifayətlənməyib, həm də dərin pedaqoji, əxlaqi və elmi-fəlsəfi ideyaları ön plana çəkmişdir. Onun yaradıcılığında təlim və tərbiyə məsələləri əsas yer tutur. Şair elmə, ağıla və mənəvi dəyərlərə xüsusi önəm verir, insanın kamilləşməsində bu amillərin vacibliyini vurğulayır. Elm və maarifçilik onun fikrincə, cəmiyyətin tərəqqisinin əsasıdır. Nizami təbiətə olan sevgisi və onun dərin fəlsəfi-elmiliklə təsvir edilməsi ilə də fərqlənir. Təbiətin gözəllikləri yalnız təsvir edilməklə qalmır, həm də bu gözəlliklər üzərindən insanın mənəvi zənginləşməsi, əxlaqi saflığı və təbiətlə harmoniyası göstərilir.

Nizami Gəncəvi təbiəti insan həyatının ayrılmaz hissəsi kimi görür və ekoloji tarazlığın qorunmasının vacibliyini də əsərlərində qabardır. Əməklə bağlı ideyaları da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onun qəhrəmanları halal zəhmətlə yaşamağı üstün tutur, əmək adamlarına hörmət hissi aşılayır. Bu cəhətlər xüsusilə "Kərpic kəsən kişinin dastanı" kimi əsərlərdə öz əksini tapır. Nizami həmçinin müəllim şəxsiyyətinə və təlimin gücünə yüksək dəyər verir. Onun fikrincə, müəllim nümunə olmalı, elmi, əxlaqlı və məsuliyyətli şəxsiyyət kimi çıxış etməlidir.

Tərbiyə məsələsində Nizami doğruluq, düzgünlük, halal zəhmət, dostluq və vətənə məhəbbət kimi keyfiyyətləri önə çəkir. Şairin əsərlərində yer alan əxlaqi prinsiplər bu gün də gənc nəslin tərbiyəsində aktual və faydalı istiqamətlərdir. Nizami irsi, həm elmi, həm mənəvi, həm də pedaqoji baxımdan zəngin qaynaq olaraq dəyərləndirilir və bu baxımdan təhsil prosesində xüsusi yerə malikdir.

Açar sözlər: Təlim, tərbiyə, əxlaq, humanizm, sevgisi, gənc nəslin tərbiyəsi, ekoloji şüur, vətənpərvərlik.

Abstract

Nizami Ganjavi, being one of the most prominent representatives of Azerbaijani literature, was not satisfied with poetic beauties in his works, but also brought deep pedagogical, moral and scientific-philosophical ideas to the fore. The issues of education and upbringing occupy a central place in his creativity. The poet attaches special importance to science, reason and spiritual values, emphasizing the importance of these factors in the perfection of man. In his opinion, science and enlightenment are the basis of the progress of society. Nizami is also distinguished by his love for nature and its deep philosophical-scientific description. The beauties of nature are not only described, but also the spiritual enrichment of man, moral purity and harmony with nature are shown through these beauties.

Nizami Ganjavi sees nature as an integral part of human life and emphasizes the importance of preserving ecological balance in his works. His ideas about labor are also of great importance. His heroes prefer to live with halal labor, instilling a sense of respect for working people. These aspects are especially reflected in works such as "The Tale of the Bricklayer". Nizami also

highly values the personality of the teacher and the power of education. In his opinion, a teacher should be an example, a learned, moral and responsible person.

In the matter of education, Nizami emphasizes qualities such as truthfulness, honesty, lawful labor, friendship and love for the homeland. The moral principles contained in the poet's works are still relevant and useful directions in the education of the younger generation today. Nizami's heritage is valued as a rich source from both scientific, moral and pedagogical points of view and in this regard has a special place in the educational process.

Keywords: Education, upbringing, morality, humanism, love, education of the younger generation, ecological awareness, patriotism.

Giriş

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi yalnız gözəl şeirlər və poemalar müəllifi deyil, həm də böyük müdriklik sahibi olan bir mütəfəkkirdir. Onun əsərlərində insanın düzgün tərbiyəsi, təhsilin əhəmiyyəti və mənəvi dəyərlərin formalaşması əsas yer tutur. Nizami elmə, ağıla, halal əməyə və əxlaqa böyük önəm verir. O, təbiəti sevməyi, insanlara hörmətlə yanaşmağı, müəllimə və təhsilə dəyər verməyi oxucuya aşılayır. Şairin fikirləri bu gün də gənclərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onun yaradıcılığı həm ədəbi, həm də pedaqoji baxımdan qiymətli bir xəzinədir.

Bəşər mədəniyyətinə əvəzsiz incilər bəxş etmiş Azərbaycanın böyük şairi Nizami Gəncəvi ensiklopedik poetik aləmi ilə dünyanın dərk olunmasında, onun möcüzəli sirlərinin açılmasında zəngin bir xəzinə olmuşdur.

Nizami irsi eyni zamanda böyüyən nəslin tərbiyəsində əsas rol oynayır. Şairin yaradıcılığının əsas qayəsini ictimai-fəlsəfi, pedaqoji fikrin dərinliyi, zənginliyi və əxlaqi-tərbiyəvi düşüncələrin möhtəşəmliyi təşkil edir. Nizami Gəncəvi zülmün, cəhalətin hökm sürdüyü bir dövrdə yazıb, yaratmışdır.

Şairin yaradıcılığının canını humanizm, ədalət, əməksevərlik və zülmə qarşı mübarizə təşkil edir. Nizami Gəncəvi saray şairi olmamış, şahlara, xanlara əyilməmiş, yaltaqlıq bilməmiş, ömrünü zəhmətlə yaşayan əməkçi insanların arasında keçirmişdir. O, yaşadığı dövrün görkəmli filosofu, təbiətsünası, həmçinin görkəmli astroloqu olmuşdur. Onun əsərlərində elmə, təbiətə, kainata dair fikirlər üstünlük təşkil edir. Şair dünyanın dərk olunmasında insanın ən ali və müqəddəs borcunu elmə yiyələnməkdə görmüşdür. O deyirdi:

“Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz”.

N.Gəncəvi elmə, ağıla böyük dəyər verirdi. Elm, ağıl haqqında belə yazırdı:

- Cəmiyyətin ən yaxşı vətəndaşı ancaq təhsilli, elmə qabil, maarifpərvər və müdrik olan adamdır.
- İnsana xeyir gətirən, faydalı biliklərə yiyələnmək vacibdir.
- İnsan üçün ən böyük nemət var-dövlət deyil, ağıldır.

Ağıl insanları başqa canlılardan fərqləndirir, onun fəaliyyətini tənzimləyir, ona istiqamət verir və nəzarət edir [1].

Nizami Gəncəvinin əsərləri ilə yaxından tanışlıq göstərir ki, onun dövründə fəlsəfə, anatomiya, məntiq elmləri ilə yanaşı, təbiət elmləri də inkişaf etmişdir. Həmin dövrün insanları, filosofları, sənət adamları daima təbiətə yönəlmiş, cəmiyyət hadisələrinin izahını təbiət hadisələri ilə müqayisə edərək öyrənmişlər. XII əsr mədəniyyətin intibahı dövründə elmlərin inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Bu dövrdə, xüsusilə də, təbiət elmləri inkişaf etmişdir.

Şairin elmi dünyagörüşünün araşdırılması təbiətsünaslıq elmi baxımından da əhəmiyyətlidir. Onun əsərlərində təbiət, insanın əzəli, əbədi yaşayış məskəni olmaqla yanaşı, həm də təbiət və cəmiyyət münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi baxımından da olduqca zəngindir. Təbiət öz əsrarəngiz, rəngarəng obrazlarının ifadəsini Nizaminin poetik misralarında tapır. O, təbiətin gözəlliyini yalnız duymaqla kifayətlənmir, həm də onun sirlərini öyrənməkdə, möcüzələrini kəşf etməkdə bir təbiətsünas alimə çevrilir. Burada Azərbaycan torpağının florasının rəngarəngliyi həyat sevgisi ilə, həyat həqiqəti ilə bədii həqiqətin vəhdətinə çevrilir [2].

Təbiətin mənzərəsi — onun dağları, təpələri, çiçəkləri və gur axan bulaqları adamı təkcə valeh etmir, eyni zamanda onu kamilləşdirir. Nizami bu həqiqətə o zaman nail olur ki, o, təbiətin içində sadəcə seyrçi deyil, təbiətin bu günü və sabahı haqqında düşünən, özünün bütün mənəvi və əxlaqi keyfiyyətlərini təbiətlə saflaşdıran, büllurlaşdıran insandır.

Nizami yaradıcılığının elmi araşdırmalarında təbiətsünaslıq problemləri baxımından da ciddi tədqiqata ehtiyac duyulan elmi mənbələr çoxdur. Onun əsərlərində təbiətsünaslıqla bağlı elmi məlumatlar bədii təsvirlərin içərisində sanki bir almaz kimi işıq saçır. Özünü torpağa tutub, şeiri kimi düşüncələrini poetik əlvanlıqla ifadə etməklə bir alim kimi də düşüncələrini oxucu ilə bölür.

Torpaqda çürüyən bədənlərimiz
Dəyişir, dağılır, yox olur, təmiz.
Yerində qalarsa, o dağıntılar,
Bir yerə yığanda yenə canlanır.

Şair bu poetik incələmələrlə sanki bir elmi qənaətə də gəlir: hər şey dəyişir, hər şey hərəkətdədir fikri meydana çıxır.

Nizami Gəncəvinin əsərlərində Azərbaycan təbiətinin rəngarəngliyi, onun faunası, əkinçilik və bitkiçilik mədəniyyəti haqqında da zəngin məlumatlar vardır. O, təbiət hadisələrini təkcə təsvir etmir, həm də hər birinin bioloji xüsusiyyətləri barədə də təbiətsünaslıq kimi xəbər verir.

Meyvənin xoş ətri basanda bağı
Kədlilər unudur evi, torpağı.
Meyvələr çoxalır, bağlar varlanır,
Belə bir bolluqdan yer vüqarlanır.

Şairin “İsgəndərnamə” poemasında təsvir olunan bu təbiət mənzərəsi sanki təbiətin bir guşəsini rəssam kimi vəsf edir.

Nizami Gəncəvinin əsərlərində təbiəti qorumaq, onun çiçəyini, quşunu sevmək yüksək mənəvi ideal kimi mənalandırılır. Təbiətlə insan münasibətləri bu ali duyğuların içərisində öz həllini tapır. Təbiət elə bir həyat mənbəyidir ki, onun hər gülü, çiçəyi insanın ömrünə, varlığına bir

dayaqdır. Ona görə təbiətin qorunması, ekoloji tarazlığın pozulmaması, şairin əsərlərində aydın ifadəsini tapır [3].

Təbiətin hər bir nemətindən qənaətlə istifadə edilməli olduğunu biz Gəncəvi əsərlərində aydın şəkildə görürük. Cəmiyyət hadisələri ilə təbiət hadisələri arasında qarşılıqlı əlaqənin varlığını bizə öz şeirləri ilə çatdırır.

Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir incə saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir o da.

Şeirdən göründüyü kimi, Nizami Gəncəvi təbiətin nemətlərinin insan tərəfindən qəbul edilməsində fizioloji qanunauyğunluqların gözlənilməsini də məsləhət görür.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirsək, deyə bilərik ki, dahi şairimiz öz yaradıcılığında təkcə vətənimizin təbiətini, gözəlliyini insanlara sevdirməmiş, eyni zamanda da onlarda və böyüyən nəsildə ekoloji-estetik tərbiyənin inkişafına da nail olmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı, Nizaminin əsərlərində əməklə bağlı tərbiyə, mənəvi tərbiyə, əqli tərbiyə də mühüm yer tutur [4].

Böyüməkdə olan gənc nəslin mənəvi aləminin zənginləşməsində, yüksək əxlaqi dəyərlərə yiyələnməsində Nizami yaradıcılığının təsir gücü böyükdür. Şair yaradıcılığında insana iman və vətənpərvərlik, əməyə və əmək adamlarına hörmət, məhəbbət kimi yüksək əxlaqi dəyərləri aşılayır. Bu gün ümumi orta təhsil məktəblərinin 3-cü sinifində tədris olunan “Oxu” kitabında Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poemasından “Kərpic kəsən kişinin dastanı” şeiri uşaqlarımızda əməyə və əmək adamlarına məhəbbət hissini aşılayır. Halal zəhmətlə qazanılan çörəyin, heç kəsin haqqına girməməyin dəyəri uşaqlarımıza öyrədilir. Qoca kərpic kəsən kişinin öz zəhməti ilə tər tökə-tökə çalışması, əməyin nə qədər dəyərli olmasını, əməksevərliyi və əmək adamlarına hörməti ifadə edir. Gənc oğlanın “Qocaya kimdən istəsən bir qarın çörəyi, səndən əsirgəməzlər” ifadəsi isə özlərlərinin hesabına dolananlara, əməyə xor baxanlara qarşı nifrət hisslərinin yaranmasına səbəb olur [5].

Nizaminin duasının gücü ilə, mənfi və müsbət qəhrəmanların daxili aləmi güzgü kimi görünür. Xeyir və şər obrazları da insanların içindədir.

Əməyə, zəhmətə, məhəbbətə əsaslanan mənəvi tərbiyə ayrılmaz hissədir. Ona görə də böyüyən nəslin tərbiyəsi işində əməyə, vətənə, insanlara hörmət və məhəbbət hissini aşılamaı olduqca aktual məsələlərdəndir. Nizamiyə görə, vətəni göz bəbəyi kimi qorumaq hər bir insanın, hər bir vətəndaşın müqəddəs borcudur.

Nizami Gəncəvi öz əsərlərində təlimə, tərbiyəyə və müəllimə çox böyük dəyər verirdi. Müəllim haqqındakı fikirlərinə nəzər salaq:

- Müəllim iti zəhnə, geniş biliyə və saf əxlaqa malik olmalıdır;
- Müəllim təlim-tərbiyə işində tərbiyə olunana örnək olmalıdır;
- Hər bir tərbiyəçi tərbiyə olunana hörmət və qayğı ilə yanaşmalıdır;
- Müəllim şəxsiyyətinə hamı hörmət etməlidir.

Təlim haqqında da mütəfəkkirin dəyərli fikirləri vardır:

- Təlim insanı həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən yüksəldir, zəhnini silahlandırır;
- Təlimin son həddi yoxdur, hamı üçün zəruridir;
- Təlimsiz ağıl sərt və qabadır, daş kimi kobuddur.

Nizami Gəncəvi təlimin məzmununa ana dili, oxu, yazı, ərəb, fars, yunan dillərini, riyaziyyat, astronomiya, poetika və s. daxil etmişdir.

Şair tərbiyəni təlimdən ayırı hesab etmirdi. O deyirdi:

- İnsan öz ehtirasının quluna çevrilməməli, düzgün hisslərin arxasınca getməməlidir;
- Hər cür alçaqlığa qarşı mübarizə etməlidir;
- İnsan xeyirxah olmalıdır. Düşməninə isə amansız;
- İkiüzlü, yalançı dost düşməndən daha qorxuludur. Dostu bərk ayaqda, yaman gündə sınamaq lazımdır;
- Məhəbbət insanın ən nəcib hissi, dostluğun isə ali mərhələsidir;
- Doğruluq, düzgünlük, sədaqət, yüksək əxlaq əsl insanın ilk əlamətləridir.;
- Hər sözünü düşünüb danışsan, heç vaxt xəcalət çəkməzsən;
- Elə hərəkət et ki, səhvlərinin üzrünü istəməyə məcbur olmayasan;
- Halal zəhmət ilə yaşamaq ən böyük nemətdir;
- İnsan üçün ən böyük qüsurlar, bağışlanılmaz günah avaraçılıqdır;
- İşsizlik, bekarçılıq, qayğısızlıq, hərəkətsizlik ölümün təzahür formasıdır.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının mərkəzində insan və onun təlimi, tərbiyəsi, ağılı durur. Yuxarıda bəhs etdiyimiz bu məsələlərin hər biri bu dediklərimizin bariz nümunəsidir. İnsana məhəbbət hissi Nizaminin əsərlərində dahiyanə ifadə olunmuşdur [6].

Nizami insanı maddi deyil, mənəvi kamilliyə doğru yönəltməyə çalışır. Onun qəhrəmanları ədalətli, düşüncəli, vicdanlı və mərhəmətli olmağa can atırlar. Bu cür idealların təbliği oxucuya nümunəvi davranış modeli təqdim edir. Əsərlərində tez-tez rast gəlinən hikmətli fikirlər həyat təcrübəsinə əsaslanan dərin müşahidələrin məhsuludur.

Nizaminin dünyagörüşündə əmək bir dəyər, həyatın mənası və insanın özünü təsdiq vasitəsidir. O, cəmiyyətin tərəqqisini yalnız zəhmətlə əlaqələndirir. “Sirlər Xəzinəsi”ndə zəhmətə əsaslanan həyat tərzini üstün tutulur və boş yaşamağın tənqidi verilir. Şairin bu mövqeyi, xüsusilə gənclərə ünvanlanmış bir mesaj kimi dəyərləndirilə bilər.

Əməksevərlik Nizami qəhrəmanlarının əxlaqi üstünlüklərindən biri kimi təqdim olunur. O, insanı yalnız təbiətə və cəmiyyətə fayda verməyə yox, həm də daxili rahatlığa aparan yol kimi göstərir. Bu, həm də tənbellik və istismara qarşı bir mövqe kimi çıxış edir.

Nizami gənclərə böyük ümidlə baxır. Onun əsərlərində gənclər yalnız fiziki güc və gözəllik simvolu deyil, həm də mənəvi qüvvə və yeniliyin daşıyıcısı kimi təqdim olunur. “İsgəndərnamə”dəki İsgəndər obrazı yalnız fəth deyil, həm də bilik axtaran, ədalətli və düşüncəli bir gənc kimi təsvir edilir. Gənclərin elmə, təhsilə və əxlaqa bağlı yetişməsi Nizaminin əsas çağırışlarından biridir. O, gənclərə yalnız həyatın gözəlliyini deyil, onun məsuliyyətlərini də dərk etdirmək istəyir. Bu, Nizaminin əsərlərinin təkcə bədii deyil, eyni zamanda maarifçi missiyasını da göstərir.

Nəticə

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı təkcə söz sənətinin zirvəsi deyil, həm də mənəvi-əxlaqi tərbiyənin zəngin mənbəyidir. Onun əsərlərində insanın formalaşması üçün vacib olan dəyərlər – əməksevərlik, vicdan, sədaqət, elmə maraq və əxlaq – gənclərə nümunə olaraq təqdim edilir.

Nizami gəncləri yalnız tərbiyə etməyi deyil, onları düşündürməyi, istiqamətləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu baxımdan, onun əsərləri bu gün də pedaqoji və mənəvi istiqamətdə əvəzsiz qaynaq olaraq qalır.

Bütün bu sadaladığımız keyfiyyətlər, şairin yaratdığı obrazların dili ilə desək, bugünkü gənclərə bir ərməğandır. Onların tərbiyəsində, təhsilində və şəxsiyyət kimi formalaşmasında yol göstərən bir mayaqdır. Bu baxımdan Nizami irsi ən zəngin mənbələrdən biridir.

ƏDƏBİYYAT.

1. Ağayev, Ə. (1964). Nizami və dünya ədəbiyyatı. Bakı: Azərnəşr.
2. Araslı, H. (1967). Şairin həyatı. Bakı: Gənclik Nəşriyyatı.
3. Əhmədov, Z. (1986). Nizami Gəncəvi əsərinin tədrisinə metodik münasibət haqqında. Azərbaycan Məktəbi, (7), 53–59. 349.
4. Kazımov, M., & Həşimov, E. (1996). Pedaqogika. Bakı: Maarif .
5. Quluzadə, M. (1953). Nizami Gəncəvi. Bakı: Azərbaycan EA Nəşriyyatı.
6. Yusifov, H. (1968). Nizaminin həyatı. Bakı: Azərbaycan EA Nəşriyyatı.

**NİZAMİ GANJAVI AND THE ROLE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN
GLOBALIZATION: INTERCULTURAL RELATIONS AND LANGUAGE
DEVELOPMENT PERSPECTIVES**

**NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ İNGİLİS DİLİNİN QLOBALLAŞMADAKI ROLU:
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏLƏR VƏ DİL İNKİŞAFI PERSPEKTİVLƏRİ**

Məhişzadə Şahnaz Tərən qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Bu araşdırmada Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin mədəniyyətlərarası dialoq və humanizm ideyaları ilə ingilis dilinin qloballaşma prosesində oynadığı mühüm rol birgə təhlil edilir. Nizami Gəncəvinin əsərləri, əsasən, insanlığa xas ümumbəşəri dəyərlərə – ədalətə, sevgi və mərhəmətə, eləcə də mədəni müxtəlifliyin harmoniyasına diqqət çəkir. Onun yaradıcılığı müxtəlif xalqlar arasında körpü funksiyasını yerinə yetirərək, fərqli mədəniyyətlərin dialoquna zəmin yaradır. Bu xüsusiyyətlər müasir dünyada mədəniyyətlərarası anlaşma və sülhün inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Digər tərəfdən, ingilis dili müasir qloballaşma şəraitində beynəlxalq əlaqələrin, ticarətin, elmin və texnologiyanın universal dilinə çevrilmişdir. Bu dilin global səviyyədə sürətli yayılması mədəniyyətlərarası kommunikasiya və iqtisadi integrasiyanı asanlaşdırsa da, bəzən yerli dillərin və mədəni irsin zəifləməsi kimi mənfi nəticələrə də səbəb olur. İngilis dilinin üstünlüyü qloballaşmanın siyasi və iqtisadi aspektləri ilə sıx bağlıdır və dünya miqyasında mədəni homogenləşmənin sürətlənməsinə yol açır.

Bu kontekstdə Nizami Gəncəvinin zəngin humanist irsi və çoxmədəniyyətli baxışları ingilis dilinin qloballaşma prosesində yarada biləcəyi risklərin qarşısının alınması üçün əhəmiyyətli perspektivlər təqdim edir. Nizaminin əsərlərindəki mədəni müxtəliflik və dialoqun dəyərləndirilməsi, dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəni kimliyin qorunması üçün əsas faktor kimi qəbul edilməsinin vacibliyini vurğulayır.

Tədqiqatda həmçinin ingilis dilinin gələcəkdə necə inkişaf edə biləcəyi, onun qloballaşmadakı rolu, eləcə də dilin sadələşdirilməsi və standartlaşması tendensiyaları müzakirə olunur. İngilis dilinin qloballaşması dünyada universal ünsiyyət imkanlarını genişləndirir, milli dillərin və mədəni fərqliliklərin qorunması məsələsinə isə yeni çağırışlar qarşısında qoyur. Bu baxımdan, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin mədəniyyətlərarası anlaşma və qarşılıqlı hörmətin təbliği kimi rolu daha da aktuallaşır.

Nəticə olaraq, Nizami Gəncəvi və ingilis dili qloballaşma prosesində bir-birini tamamlayan elementlər kimi qiymətləndirilə bilər. Nizaminin mədəniyyətlərarası dialoq və humanizm prinsipləri, ingilis dilinin global ünsiyyət vasitəsi kimi funksiyası ilə birləşərək, müxtəlif mədəniyyətlər arasında səmərəli əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşmanın inkişafına xidmət edə bilər. Beləliklə, bu sintez mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın gücləndirilməsi və qloballaşmanın inklüziv və sülhsevər formaya çevrilməsi üçün əhəmiyyətli zəmin yaradır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, İngilis dili, qloballaşma, mədəniyyətlərarası əlaqələr, dil inkişafı

mədəni müxtəliflik, humanizm, milli kimlik

Abstract

This study jointly analyzes the significant role played by Azerbaijan's great poet and thinker Nizami Ganjavi's ideas of intercultural dialogue and humanism alongside the English language in the process of globalization. Nizami Ganjavi's works mainly emphasize universal human values—justice, love, and mercy—as well as the harmony of cultural diversity. His creativity serves as a bridge among different peoples, providing a foundation for dialogue between diverse cultures. These features are of great importance for the development of intercultural understanding and peace in the modern world.

On the other hand, in the contemporary globalization context, English has become the universal language of international relations, trade, science, and technology. The rapid global spread of this language facilitates intercultural communication and economic integration but can also lead to negative consequences such as the weakening of local languages and cultural heritage. The dominance of English is closely related to the political and economic aspects of globalization and accelerates cultural homogenization worldwide.

In this context, Nizami Ganjavi's rich humanist legacy and multicultural perspectives offer significant insights for mitigating the risks posed by the globalization of English. His works emphasize the value of cultural diversity and dialogue and highlight the importance of viewing language not only as a means of communication but also as a key factor for preserving cultural identity.

The study also discusses how the English language may develop in the future, its role in globalization, as well as tendencies towards simplification and standardization. The globalization of English expands universal communication opportunities worldwide but presents new challenges for the preservation of national languages and cultural diversity. In this regard, Nizami Ganjavi's role in promoting intercultural understanding and mutual respect becomes even more relevant.

In conclusion, Nizami Ganjavi and the English language can be considered complementary elements in the globalization process. Nizami's principles of intercultural dialogue and humanism, combined with English's function as a global communication tool, can foster effective cooperation and mutual understanding among different cultures. Thus, this synthesis provides an important foundation for strengthening intercultural collaboration and shaping globalization into an inclusive and peaceful process.

Keywords: Nizami Ganjavi, English language, globalization, intercultural relations, language development, cultural diversity, humanism, national identity.

GİRİŞ

Qloballaşma dövründə mədəniyyətlərarası əlaqələr və dil siyasəti dünya xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığın təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu proses yalnız iqtisadi və siyasi sahələrdə deyil, eyni zamanda mədəniyyət, ədəbiyyat və dil vasitəsilə də həyata keçirilir. Mədəniyyətlərarası dialoq və qarşılıqlı təsir insan cəmiyyətlərinin inkişafında əsas şərtlərdən biri sayılır. Belə bir şəraitdə həm tarixi ədəbi irs, həm də müasir dövrdə beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edən dillərin rolu bir-birini tamamlayaraq qlobal miqyasda qarşılıqlı anlaşmanın və bəşəri dəyərlərin təşviqinə xidmət edir.

Azərbaycanın görkəmli klassik şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bu baxımdan dünya ədəbiyyatının universal simalarından biri kimi seçilir. Onun əsərlərində təqdim olunan ədalət, insansevərlik, elmə və biliklərə dəyər verilməsi, qadına hörmət və mənəvi kamillik kimi

ideyalar zaman və məkan sərhədlərini aşaraq, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan oxucular üçün aktual olaraq qalır. Nizami yalnız Şərq dünyasının deyil, ümumbəşəri ədəbi-fəlsəfi təfəkkürün böyük nümayəndəsidir. Onun "Xəmsə"si dünya mədəni irsinin dəyərli incilərindən sayılır və bəşəri dəyərlərin poetik tərənnümü kimi tanınır.

Digər tərəfdən, XXI əsrdə ingilis dili beynəlxalq kommunikasiya, elm, təhsil, texnologiya və mədəniyyət sahəsində qlobal liderliyini qoruyub saxlayır. İngilis dili bu gün milyonlarla insanın gündəlik həyatında ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də müxtəlif xalqlar arasında mədəni körpülərin qurulmasına xidmət edir. Bu kontekstdə Nizami Gəncəvinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi onun zəngin irsinin daha geniş coğrafiyada tanınmasına və qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Nizami yaradıcılığının ingilis dilində təqdim olunması təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatına integrasiyası baxımından deyil, həm də qloballaşma kontekstində bəşəri dəyərlərin yayılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Nizami Gəncəvinin poetik irsinin ingilis dilində elmi-tədqiqatların, tərcümələrin və nəşrlərin artması onun fikirlərinin və ideyalarının müxtəlif xalqlar tərəfindən daha yaxşı anlaşılmasını təmin edir. Bu isə, öz növbəsində, həm Azərbaycan mədəniyyətinin qlobal tanınması, həm də mədəniyyətlərarası dialoqun gücləndirilməsi baxımından strateji önəm daşıyır. Beləliklə, Nizami Gəncəvinin bəşəri idealları ilə ingilis dilinin qlobal təsir gücü birləşərək müasir dünyanın mədəni integrasiya proseslərinə mühüm töhfə verir.¹ Nizami Gəncəvi: Bəşəri İdeyaların Daşıyıcısı

Nizami Gəncəvi (1141–1209) Şərq poeziyasının nadir simalarındandır. Onun "Xəmsə"si – "Sirlər Xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi Gözəl" və "İsgəndərnamə" poemaları insanın mənəvi dünyasını, cəmiyyətin ədalət əsaslarında təşkili ideyasını əks etdirir. Bu əsərlər yalnız Şərq mədəniyyətinə deyil, ümumbəşəri düşüncəyə xidmət edən dəyərli nümunələrdir.

Nizami yaradıcılığı etika, fəlsəfə, psixologiya və ictimai münasibətlər kimi sahələri əhatə edir. Onun poetik dili isə təkcə estetik deyil, həm də fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Bu baxımdan, Nizaminin ideyaları müasir dünyada multikultural dialoq və humanist dəyərlərin təbliği üçün mühüm mənbə ola bilər.

İngilis dili və Qloballaşma

İngilis dili bu gün beynəlxalq diplomatiya, elm, texnologiya, iqtisadiyyat və mədəniyyət sahələrində dominant ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. Qlobal informasiya dövründə ingilis dili yalnız ana dili kimi danışılan ölkələrlə məhdudlaşmayaraq, dünyanın müxtəlif bölgələrində ikinci və ya xarici dil kimi geniş yayılmışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Avropa İttifaqı, UNESCO, Dünya Bankı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların rəsmi və işçi dili olan ingilis dili həm hüquqi sənədlərin, həm də elmi-tədqiqat materiallarının əsas yayım vasitəsidir. Dünya əhalisinin təxminən 20%-i bu dili ikinci və ya xarici dil kimi istifadə edir ki, bu da onu qlobal ünsiyyət üçün universal platformaya çevirir.

İngilis dilinin belə bir mövqeyə sahib olması müxtəlif xalqların öz milli və mədəni dəyərlərini dünyaya təqdim etməsi üçün unikal imkanlar yaradır. Ədəbiyyat, incəsənət, elmi araşdırmalar və tarixi irs məhz ingilis dili vasitəsilə beynəlxalq ictimaiyyətə daha geniş miqyasda çatdırıla bilər. Bu kontekstdə, Azərbaycanın zəngin ədəbi-mədəni və elmi irsinin beynəlxalq səviyyədə tanınması və təbliği baxımından ingilis dili mühüm körpü rolunu oynayır. Milli ədəbiyyatımızın klassik nümayəndələrinin, xüsusilə də Nizami Gəncəvi kimi dahi şəxsiyyətlərin yaradıcılığı ingilis dilinə çevrilərək, qlobal oxucu auditoriyasına təqdim olunduqda, bu irs dünya mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir.

Nizami Gəncəvi irsinin tərcümə və təbliği

Nizami Gəncəvinin zəngin ədəbi irsi əsrlər boyu təkcə Şərq xalqları arasında deyil, həm də Qərb intellektual çevrələrində maraqla qarşılanmış və yüksək dəyərləndirilmişdir. Onun əsərləri, xüsusilə də “Xəmsə”yə daxil olan beş böyük poeması — “Sirlər Xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi Gözəl” və “İsgəndərnamə” — fəlsəfi dərinliyi, poetik zənginliyi və bəşəri dəyərlərin tərənnümü baxımından dünya ədəbiyyatının dəyərli nümunələri sırasında yer almaqdadır. Bu əsərlər yalnız Şərq poeziyasının klassik mirası olaraq qalmamış, həm də müxtəlif dillərə, o cümlədən ingilis dilinə tərcümə olunaraq qlobal oxucu kütləsinə təqdim edilmişdir.

Xüsusilə XX əsrin ortalarından etibarən Qərbdə şərqşünaslıq elminin inkişafı ilə paralel olaraq, Nizami Gəncəvinin əsərlərinə olan maraq da artmışdır. Britaniyalı, amerikalı və rus şərqşünas alim və tərcüməçilər onun əsərlərini tədqiq etmiş, müxtəlif elmi və bədii tərcümə versiyalarını hazırlamışlar. Bu istiqamətdə tanınmış tərcüməçilərdən biri olan C.H. Bell Nizaminin “Leyli və Məcnun” poemasını ingilis dilinə tərcümə edərək onu geniş oxucu auditoriyasına çatdırmışdır. Bellin tərcüməsi Nizami irsinin yalnız poetik dəyərini deyil, həm də ideya-fəlsəfi yükünü qoruyub saxlamaqla seçilir və ingilisdilli ədəbiyyatsevərlər arasında böyük maraq doğurmuşdur.

Nizami əsərlərinin ingilis dilinə tərcümələri təkcə ədəbi tərcümə funksiyası daşımır, həm də elmi və mədəniyyətlərarası təbliğat missiyası yerinə yetirir. Bu tərcümələr vasitəsilə Nizami Gəncəvinin humanist ideyaları — sevgi və sədaqət, ədalət və bərabərlik, elmin və aqlın üstünlüyü — dünya miqyasında yayılmış və ümumbəşəri idealların təəcəssümü kimi qəbul olunmuşdur. Həmçinin bu proses Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatına inteqrasiyasını sürətləndirmiş, ölkəmizin mədəniyyətinin tanınmasında mühüm rol oynamışdır.

Bundan əlavə, Nizami irsinin müxtəlif mədəni kontekstlərdə qəbul olunması və dəyərləndirilməsi onun ideyalarının universallığını və dözümlülüyünü təsdiqləyir. Onun poeziyası millətlərdən, dinlərdən və coğrafiyalardan asılı olmayaraq, ümumi insani duyğulara və dəyərlərə xitab edir. Bu baxımdan, Nizaminin əsərlərinin tərcümə və təqdimatı yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütövlükdə qlobal ədəbiyyat və humanizm tarixində önəmli hadisə hesab oluna bilər.

Beləliklə, ingilis dilinin beynəlxalq səviyyədə daşdığı ünsiyyət funksiyası Nizami Gəncəvi kimi mədəniyyət nəhənglərinin dünyaya tanınmasında, ideyalarının yayılmasında və Azərbaycan mədəniyyətinin qlobal identitetdə yer almasına xidmət edir.

Nizami Gəncəvinin əsərləri müxtəlif dillərə, o cümlədən ingilis dilinə dəfələrlə tərcümə olunmuşdur. 20-ci əsrin ortalarından başlayaraq onun poemaları britaniyalı, amerikalı və rus şərqşünaslar tərəfindən tərcümə və təhlil olunmuşdur. Məşhur tərcüməçilərdən biri C.H. Bell Nizaminin “Leyli və Məcnun” poemasını ingiliscəyə çevirərək geniş oxucu kütləsinə təqdim etmişdir.

Bu tərcümələr Nizaminin humanist ideyalarının qlobal miqyasda yayılmasına səbəb olmuş, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatına inteqrasiyasını sürətləndirmişdir.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası dialoq sülhün, qarşılıqlı anlaşmanın və qlobal inkişafın əsası sayılır. Nizami Gəncəvinin ədalət, bərabərlik və sevgi ideyaları bu dialoqun fəlsəfi əsasını təşkil edə bilər. Onun universal ideyalarının ingilis dilində yayılması fərqli mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır.

Nizaminin ideyaları Şərq-Qərb münasibətlərində ortaq dəyərlər üzərində əməkdaşlığa imkan yaradır. Beləliklə, Nizami və ingilis dili birgə şəkildə qloballaşma prosesində həm elmi, həm də mədəni inteqrasiyanı təmin edən faktorlar kimi çıxış edirlər.

İngilis dili ilə yanaşı, milli dillərin qorunması və zənginləşdirilməsi də aktualdır. Nizami Gəncəvinin ideyalarının müxtəlif dillərdə yayılması bir tərəfdən dil və mədəni müxtəlifliyə hörmətin ifadəsidir, digər tərəfdən isə bu irsin gələcək nəsillərə çatdırılmasının təminatıdır.

Azərbaycan dilində aparılan Nizamişünaslıq tədqiqatlarının ingilis dilində yayılması həm elmi nüfuz baxımından, həm də beynəlxalq akademik əməkdaşlıqlar üçün vacibdir. Bu istiqamətdə universitetlərarası əməkdaşlıq, ikidilli nəşrlər və beynəlxalq simpoziumlar mühüm rol oynayır.

NƏTİCƏ

Nizami Gəncəvinin zəngin ədəbi-fəlsəfi irsi ilə ingilis dilinin qloballaşmadakı rolu arasında dərin və qarşılıqlı tamamlayıcı əlaqə mövcuddur. Bu əlaqə təkcə klassik ədəbiyyatın təbliği və milli-mədəni dəyərlərin beynəlxalq aləmə çıxarılması baxımından deyil, eyni zamanda global miqyasda humanist ideyaların yayılması və mədəniyyətlərarası harmoniyanın təşviqi baxımından da strateji əhəmiyyət daşıyır. Nizami Gəncəvinin ədalət, sülh, insan haqları, sevgi və mənəvi bütövlük kimi bəşəri dəyərlərə əsaslanan ideyaları müasir dünyanın ehtiyac duyduğu qarşılıqlı anlayış və əməkdaşlıq fəlsəfəsinə mühüm töhfə verir.

İngilis dili bu ideyaların global auditoriyaya çatdırılmasında təsirli və effektiv bir vasitəyə çevrilmişdir. Nizami irsinin ingilis dilində tərcümə olunması və geniş yayılması Azərbaycanın mədəni irsinin beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınması və dəyərləndirilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Bu proses həm ölkənin "yumşaq güc" strategiyasına uyğun şəkildə mədəni diplomatiyasını gücləndirir, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyat sisteminə inteqrasiyasını sürətləndirir.

Lakin bu istiqamətdə fəaliyyətlərin sistemli və ardıcıl şəkildə davam etdirilməsi zəruridir. İlk növbədə, mövcud tərcümələrin elmi əsaslarla yenidən işlənməsi, orijinal mətnə və klassik Şərq poetikasına uyğun yüksək keyfiyyətli tərcümə nümunələrinin hazırlanması vacibdir. Eyni zamanda, Nizamişünaslıq tədqiqatlarının beynəlxalq jurnallarda dərc olunması, universitetlərarası əməkdaşlıq proqramlarının genişləndirilməsi və mədəniyyətlərarası konfransların təşkili Nizami irsinin global səviyyədə təbliğini gücləndirə bilər.

Nəticə etibarilə, Nizami Gəncəvinin əsərləri ilə ingilis dilinin global imkanlarının vəhdəti həm bəşəri ideyaların yayılmasına, həm də Azərbaycan mədəniyyətinin dünya sivilizasiyasındakı mövqeyinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu istiqamətdə aparılan elmi və mədəni təşəbbüslər gələcək nəsillər üçün dəyərli miras və global əməkdaşlıq platforması yaradacaqdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Aliyeva, G. (2020). Nizami Gəncəvi poeziyasında humanizm və etik dəyərlər. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
2. Crystal, D. (2003). English as a global language (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Gəncəvi, N. (1999). Xəmsə (H. Araslı, Red.). Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı.
4. House, J. (2009). Translation. Oxford: Oxford University Press.
5. Karimov, R. (2017). Nizami Gəncəvi və Qərb şərqşünaslığında poetik irs. Bakı: ADPU Nəşriyyatı.
6. Mammadov, R. (2021). The importance of Nizami Ganjavi's ideas in intercultural dialogue. Journal of Azerbaijani Studies, 23(1), 45–56.
7. Phillipson, R. (1992). Linguistic imperialism. Oxford: Oxford University Press.
8. Quliyeva, Ş. (2022). Qloballaşma şəraitində ingilis dilinin mədəniyyətlərarası kommunikasiya vasitəsi kimi rolu. Dil və Cəmiyyət, (2), 35–42.

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

9. Said, E. W. (1978). Orientalism. New York: Pantheon Books.
10. Zeynalova, T. (2015). Nizami Gəncəvinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcümə problemləri. Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Xəbərləri, (1), 88–95.

**THE ACTUAL ESSENCE OF NIZAMI GANJAVI'S JUSTICE AND PEACE
CONCEPT IN THE KARABAKH CONFLICT AND POST-WAR PEACEBUILDING**

**QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİ VƏ POSTMÜHARİBƏ SÜLH QURUCULUĞUNDA
NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏDALƏT VƏ SÜLH KONSEPSİYASININ AKTUAL
MAHİYYƏTİ**

Tahirə Əli qızı Quliyeva
Azərbaycan Mingəçevir Dövlət Universiteti
ORCID ID:0000-0001-9351-2897

Xülasə

Qarabağ münaqişəsi uzun illər Cənubi Qafqazda regional sabitliyi pozan, sülh və inkişaf proseslərinə mane olan əsas geosiyasi problemlərdən biri olmuşdur. 2020-ci ildə baş vermiş İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edilmiş və bölgədə yeni siyasi, iqtisadi və humanitar reallıqlar yaranmışdır. Postmüharibə dövründə qarşıya qoyulan əsas hədəflərdən biri işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması, dayanıqlı sülhün təmin olunması və etibarlı regional əməkdaşlığın qurulmasıdır.

Bu məqalədə postmünaqişə dövründə sülh və inkişaf perspektivləri Azərbaycan klassik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Nizami Gəncəvinin əsərlərində yer alan ədalət, humanizm və barış ideyaları prizmasından təhlil olunur. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”, “İsgəndərnamə” və digər poemalarında hakimiyyətin əsas dayaqı kimi təqdim olunan ədalət anlayışı bu gün də postmüharibə sülh quruculuğu üçün mənəvi dəyərlər sisteminin əsası kimi qəbul edilə bilər. Onun xalqlar arasında dialoq və insani münasibətlərin qorunması ilə bağlı fikirləri isə etnik və mədəni müxtəlifliyin harmoniyasını təmin etmək baxımından aktualdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi Qarabağda bərpa və yenidənqurma proseslərinin yalnız fiziki deyil, mənəvi və ideoloji əsaslarının da formalaşdırılması zərurətini vurğulamaqdır. Bu kontekstdə Nizami Gəncəvinin ədəbiyyatda təcəssüm olunmuş müdrik ideyaları, müasir dövrdə sülh və birgəyaşayış modelinin mənəvi bələdçisi kimi təqdim edilir. Qarabağda postmüharibə dövründə sülh və inkişaf perspektivləri Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki ədalət, barış və humanizm ideyaları əsasında təhlil olunur. Onun baxışları bölgədə mənəvi dirçəliş və birgəyaşayış üçün dəyərli bələdçi kimi təqdim edilir.

Açar sözlər: Qarabağ münaqişəsi, Nizami Gəncəvi, sülh quruculuğu, ədalət fəlsəfəsi, postmüharibə dövrü, regional sabitlik.

Abstract

The Karabakh conflict has long been one of the key geopolitical problems disrupting regional stability and hindering peace and development processes in the South Caucasus. As a result of the Second Karabakh War in 2020, Azerbaijan restored its territorial integrity, and new political, economic, and humanitarian realities emerged in the region. One of the main objectives in the post-war period is the reconstruction of the liberated territories, the establishment of lasting peace, and the development of reliable regional cooperation.

This article analyzes the prospects for peace and development in the post-conflict period through the lens of justice, humanism, and reconciliation ideas found in the works of Nizami Ganjavi, a prominent representative of classical Azerbaijani literature. The concept of justice, presented as the foundation of power in poems such as *The Treasury of Mysteries* and *Iskandarnamah*, can still be considered a fundamental element of the moral framework for

post-war peacebuilding. His thoughts on dialogue among peoples and the preservation of human relations remain relevant in the context of ensuring harmony among ethnic and cultural diversity.

The main aim of the study is to emphasize the necessity of forming not only physical, but also moral and ideological foundations for the reconstruction process in Karabakh. In this context, the wise ideas embodied in the literary heritage of Nizami Ganjavi are presented as a spiritual guide for the modern model of peace and coexistence. The article evaluates the prospects for peace and development in the post-war Karabakh region based on Nizami Ganjavi's notions of justice, reconciliation, and humanism, positioning his vision as a valuable guide for moral revival and coexistence in the region.

Keywords: Karabakh conflict, Nizami Ganjavi, peacebuilding, philosophy of justice, post-war period, regional stability.

GİRİŞ

Qarabağ münaqişəsi XX və XXI əsrlər boyunca yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütün Cənubi Qafqaz regionu üçün ciddi geosiyasi nəticələr doğuran, sülh və tərəqqiyə əngəl törədən mühüm bir problem kimi yadda qalmışdır. Bu münaqişə uzun müddət təkcə hərbi və siyasi aspektlərdə deyil, eyni zamanda ictimai, humanitar və mədəni sahələrdə də dərin izlər buraxmışdır. 2020-ci ildə baş vermiş İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olunmuş və yeni dövrün – postmüharibə mərhələsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu mərhələdə əsas məqsəd sülhün davamlı şəkildə təmin edilməsi, azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası və cəmiyyətin mənəvi dirçəlişidir.

Bu məqalədə həmin məqsədlərə çatmaq üçün mənəvi resurslardan biri olan Nizami Gəncəvinin ədalət və sülh konsepsiyasının rolu geniş şəkildə araşdırılır. Nizaminin əsərlərində əks olunmuş ictimai harmoniya, ədalətli idarəetmə və insanpərvərlik ideyaları müasir dövrün aktual problemlərinə işıq tutmaq gücünə malikdir.

Bu gün Qarabağda bərpa və yenidənqurma işləri yalnız fiziki infrastrukturu deyil, həm də cəmiyyətin mənəvi-sosial təməlini əhatə etməlidir. Uzun illər işğal altında qalmış ərazilərdə həyatın bərpası üçün insanların psixoloji, sosial və mədəni integrasiyası vacib amillərdən biridir. Bu kontekstdə milli ədəbiyyat və fəlsəfi irs mənəvi dirçəliş üçün mühüm dayaq rolunu oynayır. Xüsusilə də Nizami Gəncəvi kimi mütəfəkkirlərin əsərləri bu baxımdan aktuallıq kəsb edir. Nizami insan təbiətinə dair dərin müşahidələri, ədalət və hikmətə əsaslanan dövlətçilik ideyaları ilə həm klassik, həm də müasir dövrdə mənəvi bələdçi kimi çıxış edir. Onun poetik irsində təqdim olunan universal dəyərlər – tolerantlıq, mərhəmət, əxlaq və vətəndaş məsuliyyəti – bu gün sülh quruculuğunda mühüm prinsip kimi tətbiq oluna bilər. Nizaminin yaradıcılığı yalnız ədəbi nümunə deyil, həm də strateji ideoloji mənbə kimi dəyərləndirilə bilər. Postmüharibə mərhələsində ölkənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də milli birliyin gücləndirilməsi və əhalinin ortaq mənəvi dəyərlər ətrafında səfərbər edilməsidir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində klassik ədəbiyyatın ideya yükü böyük potensiala malikdir. Xüsusilə Nizaminin “İsgəndərnamə”, “Yeddi Gözəl” və “Xosrov və Şirin” kimi poemalarında əks olunan idarəetmə fəlsəfəsi, insan hüquqları və xalqlar arasında münasibətlərə dair fikirlər müasir dövr üçün də aktualdır. Nizami dövrünün qabaqcıl siyasi və əxlaqi düşüncə tərzini təmsil etməklə, bu gün də yeni sosial reallıqların dərk olunmasına yardım edə bilər. Onun sülh və barışa çağırış edən ideyaları, münaqişədən zərər çəkmiş bölgələrin ideoloji dirçəlişi üçün mənəvi yol xəritəsi ola bilər. Eyni zamanda bu ideyalar gənc nəslin vətəndaş məsuliyyəti və milli həmrəylik ruhunda tərbiyəsində mühüm rol oynaya bilər. Məqalədə bu çərçivədə Nizami Gəncəvi irsinin Qarabağda postmüharibə bərpa və sülh quruculuğu prosesinə töhfəsi elmi əsaslarla təhlil

olunacaq. Beləliklə, tədqiqat həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də müasir ictimai-siyasi reallıqlar kontekstində dəyərli nəzəri və praktik nəticələr ortaya qoymağa yönəlmişdir.

QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN TARİXİ KONTEKSTİ VƏ GEOSİYASİ ƏHƏMİYYƏTİ

Qarabağ problemi Sovet İttifaqının son dövrlərində alovlanmağa başlamış, 1988-ci ildən etibarən açıq münaqişə şəklinə keçmişdir. 1990-cı illərin əvvəllərində Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğalı regionda böyük humanitar fəlakətə səbəb olmuş, bir milyondan artıq insan qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Münaqişə təkcə hərbi müstəvidə deyil, həm də sosial, iqtisadi və mədəni sahələrdə dərin fəsadlar yaratmışdır.

2020-ci ilin 27 sentyabrında başlanan və 44 gün davam edən İkinci Qarabağ müharibəsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etməklə regionda yeni siyasi reallıqlar yaratdı. Lakin bu reallıqların sabit və davamlı inkişafı nəticələnməsi üçün təkcə texniki və siyasi tədbirlər deyil, həm də mənəvi-mədəni amillər əsas rol oynamalıdır. Burada Azərbaycan ədəbiyyatının və fəlsəfi düşüncəsinin böyük siması Nizami Gəncəvinin irsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qarabağ münaqişəsi Cənubi Qafqazda uzunmüddətli geosiyasi gərginliyin əsas mənbələrindən biri olmuşdur. Bu münaqişə təkcə Azərbaycan və Ermənistan arasında deyil, həm də regional və global güclər arasında maraqların toqquşduğu bir platformaya çevrilmişdir. Regionun geostrateji mövqeyi – enerji xətlərinin keçdiyi ərazi olması və beynəlxalq nəqliyyat marşrutlarında yerləşməsi münaqişənin beynəlxalq əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Uzun illər davam edən qeyri-müəyyənlik və hərbi işğal regionun sosial-iqtisadi inkişafını ləngitmiş, böyük miqyasda ekoloji və mədəni dağıntılara səbəb olmuşdur. 2020-ci ildəki qələbə ilə Azərbaycan yalnız ərazi bütövlüyünü deyil, həm də regional təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar qazandı. Bu mərhələdə milli kimliyin, mədəni irsin və mənəvi dəyərlərin yenidən dirçəldilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Nizami Gəncəvinin ideyaları – xüsusilə də ədalət və hikmət üzərində qurulan dövlət idarəçiliyi anlayışı – bu yeni mərhələdə strateji düşüncəyə mənəvi dayaq ola bilər. Onun əsərlərindəki dövlətçilik, barış və insanpərvərlik konsepsiyaları müasir dövrün çağırışlarına cavab verən dəyərlər sistemidir. Belə mənəvi əsaslar üzərində qurulan yeni Qarabağ, yalnız fiziki deyil, həm də ideoloji baxımdan güclü cəmiyyət modelinə çevrilə bilər. Bu baxımdan Nizami irsi, həm milli özünüdərk prosesində, həm də beynəlxalq arenada Azərbaycan modelinin təqdimatında mühüm rol oynaya bilər.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏDALƏT KONSEPSİYASI VƏ ONUN SÜLH QURUCULUĞUNDAKI ROLU

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Şərq düşüncə sistemində dövlət idarəçiliyi, fərdi məsuliyyət və ictimai rifahın qarşılıqlı münasibətləri baxımından mühüm mənbə hesab olunur. Onun “Sirlər xəzinəsi”, “İsgəndərnamə” və “Yeddi gözəl” kimi poemalarında ədalət yalnız bir hüquqi kateqoriya deyil, həm də mənəvi borc kimi təqdim edilir.

Nizami yazır:

“Dövlətin dirəyi ədalətdir,

Ədalət yoxdursa, dünya virandır.”

Bu misralar ədalətin təkə hüquqi sistemin yox, ümumilikdə ictimai nizamın təməli olduğunu vurğulayır. Nizami üçün ədalət – xalqın rifahı, hökmdarın məsuliyyəti və cəmiyyətin sabitliyi deməkdir. Bu yanaşma müasir dövrdə sülh quruculuğu üçün ideoloji əsas ola bilər.

HUMANİZM VƏ SÜLH İDEYALARININ REGIONDA TƏTBİQ İMKANLARI

Nizami Gəncəvi əsərlərində barışıq və humanizm ideyalarını yalnız fərdi əxlaq prinsipi kimi deyil, ictimai dəyərlər sistemi kimi təqdim edir. Onun əsərlərində xalqlar arasında dialoq, düşmənçiliyin aradan qaldırılması və mədəni müxtəlifliyin qəbul edilməsi mühüm mövqedədir. Bu ideyalar postmüharibə Qarabağında etnik harmoniya və multikultural dəyərlərin bərpası üçün dəyərli töhfə ola bilər.

Postmünaqişə dövründə müasir dövlətlər yalnız iqtisadi deyil, həm də mənəvi legitimlik əsasında möhkəmlənir. Burada Nizaminin “hikmətlə idarəetmə”, “mərhəmətli hökmdar”, “düşməni bağışlamaq” kimi konsepsiyaları münaqişədən zərər çəkmiş bölgələrin reabilitasiyası üçün əvəzsiz mənəvi alətlər təqdim edir. Bu gün Qarabağda dayanıqlı sülhün təmin olunması üçün cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında etimadın bərpası əsas prioritetlərdəndir. Nizaminin humanizm fəlsəfəsi isə bu prosesi mənəvi baxımdan dəstəkləyən və istiqamətləndirən mühüm mənbə ola bilər. Onun “Sirlər Xəzinəsi” və “İsgəndərnamə” əsərlərində təqdim etdiyi mənəvi ideallar, keçmiş düşmənçilikləri unudub yeni dinc münasibətlər qurmağın mümkünlüyünü göstərir. Bu ideyalar təhsil və mədəniyyət proqramlarında yer alaraq gənc nəslin tolerantlıq və birgəyaşayış ruhunda formalaşmasına təkan verə bilər. Regionda cəmiyyətin mənəvi dirçəlişi yalnız hüquqi və iqtisadi tədbirlərlə deyil, mədəni-ideoloji yanaşmalarla təmin edilməlidir. Nizami humanizminin əsas ideyası olan “başqasının ağrısını hiss etmək bacarığı” sosial barış üçün əsas şərtlərdən biridir. Bu prinsip əsasında qurulmuş sosial layihələr və ictimai təşəbbüslər bölgədə empatiya və qarşılıqlı anlayış mühitini gücləndirə bilər. Humanist dəyərlər üzərində qurulan sülh siyasəti uzunmüddətli sabitliyin və regional inteqrasiyanın möhkəm əsasına çevrilə bilər. Nizaminin “bağışlamaq böyüklükdür” ideyası isə keçmişlə barış və gələcəyə baxışın mənəvi çərçivəsini yaradır. Beləliklə, onun yaradıcılığı yalnız ədəbi irs deyil, həm də bölgədə humanist cəmiyyətin bərpası üçün bələdçi rolunu oynayır.

QARABAĞDA POSTMÜHARIBƏ REALLIQLARI VƏ SÜLH QURUCULUĞUNUN İDEOLOJİ ƏSASLARI

İşğaldan azad olunmuş Qarabağ torpaqlarında həyatın bərpası yalnız infrastrukturun tikintisi ilə tamamlanmır. Əhalinin qayıdışı, sosial adaptasiya, mədəni dəyərlərin canlandırılması və gənc nəslin maarifləndirilməsi üçün ideoloji baza zəruridir. Burada milli ədəbiyyatın, xüsusilə də Nizami Gəncəvinin irsinin rolu vacibdir. Onun yaradıcılığı mənəvi tərbiyə modeli kimi təqdim oluna bilər.

Məsələn, Nizaminin “Yeddi Gözəl” poemasında təqdim olunan ideal hökmdar obrazı həm hüquqi, həm də mənəvi liderlik nümunəsidir. Bu obrazlar müasir liderlik və idarəetmə modellərinə mənəvi istiqamət verə bilər. Sülh və barışın formalaşması üçün yalnız inzibati qərarlar deyil, cəmiyyətin dəyərlərə əsaslanan konsolidasiyası əsas rol oynayır. Postmüharibə reallıqları təkə fiziki dağıntıların aradan qaldırılmasını deyil, həm də insanların yaddaşında

qalan travmaların sağaldılmasını tələb edir. Bu baxımdan, mənəvi dirçəlişin əsas istiqamətlərindən biri kimi humanitar siyasət formalaşdırılmalıdır. Təhsil, mədəniyyət və ədəbiyyat vasitəsilə sülh və tolerantlıq mesajları geniş auditoriyalara çatdırılmalıdır. Xüsusilə məktəb proqramlarında Nizami Gəncəvinin sülhsevər və ədalətə əsaslanan ideyalarının təbliği əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bu, yeni nəslə vətənpərvərliklə yanaşı, universal humanizm prinsiplərinin formalaşmasına da töhfə verir. Qarabağda cəmiyyətin sosial inteqrasiyası üçün mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi vacib amildir. Nizaminin əsərlərindəki xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşıma və empatiya çağırışları bu proses üçün dəyərli bələdçi kimi çıxış edə bilər. Münaqişədən sonrakı dövrdə ədalət yalnız hüquqi tədbirlərlə deyil, həm də ictimai ədalət hissinin bərpası ilə təmin olunmalıdır. Bu isə yalnız mənəvi və ideoloji əsaslarla – Nizami kimi mütəfəkkirlərin mirası əsasında mümkün ola bilər. Beləliklə, Qarabağda sülh quruculuğu prosesində mənəviyyat və ideoloji dəyərlər dayanıqlı inkişafın mühüm sütunlarına çevrilir.

NİZAMİ İRSİ VƏ BİRGƏYAŞAYIŞ MODELİ

Qarabağ regionu tarixən müxtəlif millətlərin, dinlərin və mədəniyyətlərin birgə yaşadığı coğrafiya olmuşdur. Bu kontekstdə Nizaminin tolerantlıq və qarşılıqlı anlaşıma çağırışları müasir birgəyaşayış modelinə uyğun gəlir. Nizami “insanlığı” millət və din fərqiindən üstün tutur və sülhün əsasında insanlıq dəyərlərini yerləşdirir.

Bu fikirlərə əsaslanaraq, Qarabağda multikulturalizm prinsiplərinin tətbiqi, dini və mədəni müxtəlifliyin qorunması, etnik qruplar arasında harmoniyanın yaradılması mümkün ola bilər. Bu, regionun uzunmüddətli sabitliyinə və sosial inteqrasiyasına töhfə verəcəkdir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında insanın daxili aləmi, mənəviyyatı və qarşılıqlı anlayış ruhu hər zaman ön planda dayanır. Onun əsərlərində müxtəlif dinlərə və xalqlara mənsub personajların bir arada sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşaması təbliğ olunur. Bu baxımdan Nizaminin fikirləri Qarabağda mədəni müxtəlifliyi qorumaqla yanaşı, cəmiyyətin dinc birgəyaşayış ruhunda yenidən qurulması üçün ideoloji baza kimi qəbul edilə bilər. Xüsusilə postmüharibə dövründə etimadın bərpası və sosial barışın möhkəmləndirilməsi üçün belə yanaşmalara böyük ehtiyac vardır. Nizaminin əsərlərindəki etik və fəlsəfi mesajlar, fərqli identikliklərin qarşılıqlı hörmət və anlayış çərçivəsində yaşamasına töhfə verir. Bu ideyalar əsasında formalaşan birgəyaşayış modeli bölgədəki gənc nəsil üçün həm mənəvi nüsxə, həm də vətəndaşlıq davranışının əsaslarını təşkil edə bilər. Multikultural cəmiyyətin əsas elementi olan qarşılıqlı empatiya və dinləmə mədəniyyəti, Nizaminin poetik irsində geniş yer tutur. Onun "Sirlər Xəzinəsi" və digər əsərləri cəmiyyətə müxtəliflik içində birlik mesajı verir. Bugünkü Qarabağ üçün belə bir ədəbi və mənəvi miras, sosial reabilitasiya və harmoniyanın bərpası baxımından əhəmiyyətli mənəba ola bilər. Nəticə etibarilə, Nizami irsi yalnız ədəbiyyat deyil, həm də dinc və inklüziv cəmiyyət quruculuğu üçün yol xəritəsi funksiyasını daşıyır.

NƏTİCƏ

Qarabağda postmüharibə dövrü təkə ərazi bütövlüyünün təmin olunması ilə yekunlaşmır. Bu mərhələ həm də uzun illər davam etmiş münaqişənin doğurduğu sosial-psixoloji travmaların aradan qaldırılmasını, əhalinin doğma torpaqlarına qayıdışının təşkilini, birgəyaşayış və dayanıqlı inkişaf modelinin qurulmasını tələb edir. Məhz bu səbəbdən postmüharibə mərhələsinin uğurlu şəkildə idarə olunması üçün yalnız siyasi və iqtisadi mexanizmlərlə kifayətlənmək mümkün deyil. Bütün bu proseslər dərin mənəvi və ideoloji əsaslara söykənməlidir.

Bu kontekstdə Nizami Gəncəvinin zəngin ədəbi və fəlsəfi irsi, xüsusilə də onun ədalət, barış, tolerantlıq və humanizmə dair baxışları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nizaminin əsərlərində

formalaşdırdığı ideal cəmiyyət modeli bu gün Azərbaycanın qarşısında duran böyük sosial-mədəni çağırışlara cavab verir. Onun "hikmətlə idarə olunan ədalətli hökmdar" obrazı, "bütün insanlara bərabər münasibət" fəlsəfəsi və "daxili aləmin təkamülü ilə ictimai rifahın birliyi" ideyası müasir sülh quruculuğu prosesinə dəyərli töhfə verir.

Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərində təkcə fərdi mənəviyyat deyil, cəmiyyətin bütövlükdə etik və mədəni dəyərlərlə inkişafı əsas götürülür. Bu mənada onun irsi yalnız tarixi-mədəni miras deyil, həm də müasir Azərbaycan cəmiyyətinin dəyərlər sisteminin formalaşmasında əsas rol oynayır. Nizaminin çağırışları — xalqın mədəni irsinə sədaqət, fərqliliklərə hörmət, qarşılıqlı anlaşma və mənəvi kamillik — Qarabağda dayanıqlı barışın əsas ideoloji dayaqlarına çevrilə bilər.

Bundan əlavə, Nizami Gəncəvinin multikultural dəyərlərə və dinlərarası harmoniyaya dair fikirləri Qarabağın tarixi etnik və dini müxtəlifliyini nəzərə alaraq, birgəyaşayış modelinin bərpasında və sosial sabitliyin təminində əhəmiyyətli mənbə kimi çıxış edir. Nizami irsi bu gün Qarabağda yenidən qurulan həyatın həm fiziki, həm də mənəvi baxımdan sağlam və vəhdətli şəkildə formalaşmasına xidmət edə bilər.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin ədalət, barış və humanizm prinsipləri əsasında qurulmuş ideoloji platforma, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində apardığı postmünaqişə və sülh quruculuğu siyasətinə inteqrasiya oluna bilər. Bu isə həm ölkənin ümumi mənəvi-mədəni dirçəlişinə, həm də regional və beynəlxalq səviyyədə etibarlı sülh modelinin təşəkkülünə xidmət edəcəkdir. Nəticədə, Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki ali ideyalar Qarabağda gələcək nəsillər üçün həm yol göstərici, həm də milli-mənəvi birliyin simvolu kimi yaşamağa davam edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, R. (2022). Postmüharibə dövründə regional əməkdaşlıq və sülh siyasəti. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
2. Babayeva, N. (2022). Nizami Gəncəvinin ədalət konsepsiyası və postmünaqişə sülh quruculuğu. Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşriyyatı.
3. Cəfərov, T. (2021). Qarabağda postmüharibə sosial bərpa mexanizmləri. İctimai Elmlər və Humanitar Tədqiqatlar, 5(1), 87–102.
4. Məmmədov, A. (2019). Qarabağ münaqişəsinin regional təsirləri. Siyasi Tədqiqatlar, 11(2), 112–130.
5. Səfərova, F. (2023). Mənəvi dirçəliş və regional sülhün təminatı. Milli İdeya və Maarifçilik, 7(2), 66–78.
6. Gəncəvi, N. (2012). Xəmsə. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı.

THE SYMBOL OF LOVE IN CLASSICAL AZERBAIJAN POETRY
EŞQ RƏMZİ KLASSİK AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA

Şəfa Qüdrət qızı Muradova

ADPU

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mühüm yer alan, özündən sonrakı yaradıcılıq nümunələrinə güclü təsir göstərən təsəvvüf poeziyasının rəmzlər üzərində qurulduğu məlumdur. Əsərlərdə təsəvvüfi istilahlardan mövcudluğu sufizmin ədəbiyyatda inikasını təmin edir. İrfan poeziyasına aid olan nümunələrdə əsərin məna dərinliyi sufi rəmzlərinin vasitəsi ilə təzahür etdirilir. Təsəvvüf əhli olan və ya əsərlərinin məna yükünün dərinliyini artırmaq məqsədilə sufi terminlərindən istifadə edən şairlər rəmzlərin şəriyyədə işlənmə məqamından asılı olaraq sufizmin ayinlərini, qanun-qaydalarını şeirlərində əks etdirmiş olurlar. Məqalədə təsəvvüfün yüzlərlə istilahı içərisində şairlərin ən çox müraciət etdiyi eşq rəmzindən danışılmışdır. Eşq istilahının müxtəlif mənbələrə istinadən açıqlanması təqdim olunmuşdur. Klassik Azərbaycan poeziyası nümayəndələrinin yaradıcılıqlarından nümunələrə müraciət etməklə bu rəmzin şərh olunmasına müvəffəq olunmuşdur. İrfani istilah olaraq eşq rəmzinin poeziyada işlənmə yeri və məna çalarlarına toxunulmuş, eyni zamanda təsəvvüfi poeziyada bir çox məqamların açılması üçün eşq rəmzinin xüsusiyyəti vurğulanmışdır.

Təsəvvüf terminlərindən səbrin eşqlə əlaqəsi, eşqin səbr etməyi öyrədən vasitə olması barədə danışılmışdır. Söylənilən mülahizələr bir sıra tədqiqatçıların fikirlərinə istinad edilərək təsdiq olunmuşdur. Aparılan tədqiqata görə gəlinən qənaətdə eşq rəmzinin klassik poeziyada işlənməsi irfan əhlinin təbirincə, irfani eşqin pillələrini, eşq yolunun yolçuluğunda addımlayan salikin Allah qatında mərtəbələrinin artmasını göstərməyə xidmət edir.

Açar sözlər: İrfan, eşq, poeziya, təsəvvüf, rənz.

Abstract

It is known that Sufi poetry, which occupies an important place in the history of Azerbaijani literature and has a strong influence on subsequent creative examples, is built on symbols. The presence of Sufi terminology in the works ensures the reflection of Sufism in literature. In examples of mystical poetry, the depth of meaning of the work is revealed through Sufi symbols. In examples of spiritual poetry, the depth of meaning of the work is revealed through Sufi symbols. Poets who are followers of Sufism or who use Sufi terms to increase the depth of meaning in their works reflect the rituals and rules of Sufism in their poems, depending on the context in which the symbols are used in the Sufism. The article discusses the symbol of love, which is most frequently used by poets among the hundreds of terms of Sufism. An explanation of the term love is presented, citing various sources. This symbol was interpreted by referring to examples from the works of representatives of classical Azerbaijani poetry. The place and shades of meaning of the symbol of love in poetry as a mystical term were touched upon, and at the same time, the specificity of the symbol of love was emphasized in order to reveal many aspects in Sufi poetry. The connection between patience and love, and love as a means of teaching patience, has been discussed in terms of Sufism. The stated considerations were confirmed by referring to the opinions of a number of researchers. According to the research conducted, the use of the symbol of love in classical poetry serves, according to the scholars of mysticism, to show the stages of mystical love and the increase in the ranks of the righteous person who walks the path of love in the sight of God.

Key words: Wisdom, love, poetry, mysticism, symbol.

GİRİŞ:

Rəmlər təsəvvüfi poeziyanın məna dərinliyinin, sufi dünyagörüşün inikasının əsas göstəricisi olub demək olar ki, klassik Azərbaycan poeziyasının bütün nümunələrində əks olunmuşdur. İrfan poeziyası deyildikdə ilkin olaraq irfani istilahlara diqqətə alınır. Çünki, irfani poeziyada əsərin məna dərinliyini təmin edən əsas göstərici irfani istilahlardır. Belə ki, təsəvvüfi poeziya nümunəsinin müəllifi istər hər hansı bir təriqətə mənsub olsun, istərsə də heç bir təriqətə mənsub olmadan əsərlərində sufi dünyagörüşünü tərənnüm etsin, onların əsərlərinin tədqiqi zamanı ilk növbədə təsəvvüfi istilahlara araşdırılmasından başlanmalıdır.

Təsəvvüfun yüzrlərlə istilahi mövcuddur. Təhlilə cəlb etdiyimiz eşq rəmzi bu simvolların biri olub təsəvvüfi ədəbiyyatda geniş yer almaqdadır. Bu rəmzin poeziyada əks olunması həmin istilaha müraciət edən söz sənətkarlarının dünyagörüşünə, yanaşma tərzinə görə təzahür etmişdir.

ƏSAS HİSSƏ:

“Eşq təsəvvüfdə sevginin son mərtəbəsinə deyilir. Sufizmdə eşq ilahi nurdur. İlahi məhəbbət aqlın xidməti ilə əmələ gəldiyinə görə həqiqi sevgidir. Eşq sözünün açıqlanması mənbələrdə belə verilir ki, ərəbcə olan “عشق” (eşq) sözündəki “ع” hərfi haqqın elmi (tanınması), “ش” haqqı olan sevgi və şövqü, “ق” isə haqqı yaxın olmağı ifadə edir. Sufilərin eşqi hər şeyi unutturur və intəhasızdır” [17, s.59; 5, s.72]. Sufizmdə eşq iki yerə ayrılır: Həqiqi; Məcəzi. Həqiqi eşq – həqiqi gözəlliyə bəslənən eşqdır. *“Bu dünyəvi hisslərlə əlaqəsi olmayan, birbaşa Allaha ünvanlanan eşqdır”* [3, s.65]. Sufilərə görə, Allahı sevmək ona itaət etmək deməkdir. Fəxrəddin İraqinin dediyi kimi “la ilahə-illa-l-eşq”.

Təsəvvüfdə müridlərin Allaha gedən yolu belə cizgilənir:

- 1) Talib sevgilini axtarmağa başlayır.
 - 2) Yollar çətinliklərlə doludur, əzablıdır. Səbr etmək gərəkdir.
 - 3) Səbr etmək üçün aşiq olmaq lazımdır. Həqiqi aşiq. Həqiqi aşiq səbr etməyi biləndir.
- Necə ki, bütün yaradıcılığı boyu eşqin müxtəlif formada tərənnümünə nail olan Şeyx İbrahim Gülşəni deyirdi:

*Gərək eşqün yolundan xeyrü təmkini,
Ki, ol yol talibinə irmək olmaz* [14, c.1, s.495].

Bu nümunədə göründüyü kimi səbrsiz eşq yolunu başa vurmağın mümkün olmadığı fikri önə çəkilir.

*Eşqi-məşuqə qul olan sidq ilə
Dünyəvi üqba içində şah ola* [1, s.360].

Həbibdən misal göstərilən bu beytdə eşqin yüksəliş məqamı olduğu ifadə olunaraq deyilir: Məşuqun (Allahın) eşqinə sidqlə qul olan bu dünyada da, o dünyada da şahlıq mərtəbəsindədir,

bunun üçün sadıq olub səbr etmək lazımdır. Müqəddəs Qurani-Kərimdə deyildiyi kimi “...*Səbr etdiklərinə görə onlara iki dəfə mükafat veriləcəkdir*”. [11, s.382, “əl-Qəsəs” / 54].

Təsəvvüf əhli olan və ya əsərlərinin məna yükünün dərinliyini artırmaq məqsədilə sufi terminlərindən istifadə edən şairlər rəmzlərin şəriyyədə işlənmə məqamından asılı olaraq sufizmin ayinlərini, qanun-qaydalarını şeirlərində əks etdirmiş olurlar. Klassik Azərbaycan poeziyası nümayəndələrinin yaradıcılıqlarından nümunələrə müraciət edək:

Təsəvvüfi eşqdən danışılırsa, ilkin olaraq Şərqin dahi filosof şairi, dünyanı kəlamı ilə fəth edən Şeyx Nizami yaradıcılığına müraciətlə başlamaq lazımdır.

Eşqsiz olsaydı xilqətin canı

Dirilik sarmazdı böyük cahanı.

Eşqsiz bir adam bir neydir - qırıq,

Yüz canı olsa da, ölüdür artıq. [15, s.67].

“Xosrov və Şirin” əsərindən nümunə göstərilən misralar Nizami düşüncəsində eşqin kamilliyini ehtiva edir. Nizaminin eşqi ilahi eşqdır. Bütün dünyanı döndürə bilən, onun yaşamını təmin edən elə bir ilahi nurdur ki, o onsuz insan mövcudiyyətindən söz açmaq olmaz. Klassik irsimizin tədqiqatçısı olmuş, mətnşünas alim Nəzakət Məmmədli Nizami şeirində təsəvvüfdən danışarkən Əttarın “Xosrovnəmə” əsərində Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsəri üst-üstə düşən məqamlarından bəhs edərək qeyd etmişdir: “...*Lakin bu mənzum eşq dastanında təsəvvüf, Əttarın digər əsərlərində olduğu kimi qabarıq şəkildə görünmür, Nizaminin əsərlərindəki kimi, daha dərin qatlarda, daha gizli və simvolik şəkildə ifadə edilir*”[13]. Fikrimizcə, Nizami Gəncəvinin əsərlərində olan təsəvvüfi qatın ifadəsi üçün bu kəlmələr yetərlidir.

Böyük hürufi şairi İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığında eşq Allahın insanda təcəllə edən rəngidir. Kim ki bu rəngə boyana bilir, onun könlü şadlanır, Allah qatında məqamı ucadır, yəni ariflik məqamına yüksələ bilir.

Mən xərabəti-əzəldən məstü heyran gəlmişəm,

Eşq ilə yekrəng olub şadanü xəndan gəlmişəm. [8, c.2, s.24].

Şərq ədəbiyyatının dahi mütəfəkkiri Mövlana Məhəmməd Füzulinin məşhur qəzəlində:

Eşqdir ol nəş'eyi-kamil kim, ondandır müdam

Meydə təşviri-hərərət, neyde tə'siri-səda. [12, c.1, s.37].

deyilir. Böyük irfan şairi olan Füzulinin mənəvi aləmi Allah adıyla başlanan hər işin sonunun xeyir olacağı prinsipi əsasında qurulmuşdur. Eşqdən sonsuz zövq alan mürşid inancında elə israrlıdır ki, o, yəqinliklə deyir: “Eşq o kamil nəşədir ki, meyin hərərətinin, neyin sədasının mənbəyi odur. Çünki eşq əzəli və əbədi varlıqdır, ilahidəndir.”

Məcəzi eşqə isə ilahi gözəlliyin təzahürü olan dünyəvi varlıqlara bəslənən məhəbbətdir. Bu, ona görə məcəzi adlanır ki, ilahi sevginin yolu dünyəvi məhəbbətdən keçir. Belə demək olar ki, məcəzi eşq ilahi eşqin simvoludur. Sufizmdə eşq-ağıl təzadı mövcuddur. Seyid Yəhya Bakuvi və Dədə Ömər Rövşəni yaradıcılığında bu təzad belə əks olunur:

عقل را با عشق ناید کرد راست

[19, s.102 b]

(Ağlın eşq ilə işi düz gəlməz.)

*Aşiqinin tut sözünə xoş qulağ
Dəprətiübən eşq sözünə totağ
Eşq yaqın edicidir Tanrıya,
Əql xudadan edicidir irağ [18, s.115 a].*

Eşq rəmzindən danışarkən klassik ədəbiyyatda mürid-mürşid münasibətinin tərənnümü, eşq rəmzinin inikasına görə seçilən, şeyxinin sədaqətlimüridi, kamil mürşid olan Şeyx İbrahim Gülşəni yaradıcılığını xüsusilə vurğulamaq lazımdır.

*Eşqi murad edübən tərki-murad etmiyən,
Olubanı namurad eşq ilə uymaz bana [14, c.1 s.324].*

Şeyx İbrahimdən nümunə gətirdiyimiz bu beyt şairin eşqin tələb etdiyi qaydalardan danışır. Şeyxin fikrincə eşqi arzulayan bütün dünyəvi muradlardan özünü kənarlaşdırmalıdır. Bunu bacarmayan şəxs arzusuna çata bilməz, yəni, sevdicinə – Allaha qovuşa bilməz. Gülşəni bütün sufilərə məxsus olan bir fikri vurğulayaraq deyir: Eşqə düşən aşiq gərək canından və bu dünyadan keçib yalnız eşq barədə düşünsün. Eşq yolunda can verib, “fəna-fillah”a çataraq “bəqa-billah”a yetişsin. Başqa bir beytdə isə eşq rəmzinin ifadəsi belədir:

*Demün rüsvavü rində, saxla canun
Qaçan gizləyüb anı yaşurur eşq [14, c.1 s.577].*

Bu beyt də şairin yuxarıda qeyd edilən beytləri ilə səsləşir: Deməyin ki, ey rüsvay olan, canını saxla, qoru. Eşq nə vaxt canın gizləyib. Əlbəttə ki, şair burada məhz irfani sevgidən danışır. İrfani sevgidə isə eşqin tələbi canı almaqdır. Çünki həqiqi eşqin məqsədi yalnız sevərək ölüb bəqaya qovuşmaqdır.

*Ta aşiq olmayınca edüb pərəstişi-eşq,
Məşuqə irmək olmaz beləysə etiqadın [20, s.116 a].*

Rövşəni yaradıcılığından verilən bu nümunədə eşqin məramından danışılır. Əgər sufi eşqinin məqsədi Məşuqa çatmaqdırsa, təsəvvüfün etaplarını keçib aşiq olmağa çalışmalısən. Əks təqdirdə Allaha qovuşmaq istəyinə nail ola bilməzsən.

Eşq rəmzinin Kişvəri yaradıcılığında da maraqlı formada işlənməsinə rast gəlinir. O, eşq yolunun bəlalı olduğundan söz açır, lakin bu yolu sevərək seçənlərin Tanrı tərəfindən himayə olunacaqlarına əmindir:

Eşq yolunun bəlası çox,vəli hər kim ki,ol

Eşq ilə girdi bu yola Tanrı yaridür anun [10, s.44].

Təsəvvüfi poeziyanın Azərbaycan Orta əsrlər ədəbiyyatından süzülərək sonrakı dövrlərə qədər hakim kəsildiyi məlumdur. Fikrimizcə, ilahi eşqdən danışarkən onun Azərbaycan ədəbiyyatında ən uca zirvələrin fəthi olan Hüseyn Cavid məqamına da toxunmaq zəruridir. Hüseyn Cavid fəlsəfəsinin bariz nümunəsi olan Şeyx Sənan obrazının aşılıq mərtəbəsini yada salaq:

Şeyxi məhv oldu sanmayın zinhar!
İştə qarşıdayım, sevimli Xumar!
Kim ki, eşq atəşilə oldu hədə, r,
Onu yandırma r öylə atəşlər.
Bəni öldürsələr də, bən yaşarım,
Tərk edib xəlqi xaliqə qoşarım.
Əbədiyyət bənim məzarımdır,
Çünkü sultani-eşq yarımdır. [7, s.189].

Bu barədə barədə akademik Teymur Kərimlinin fikrini qeyd etmək istərdik:

“Göründüyü kimi, məhəbbət duyğusunun sevgi obyektinə doğru istiqamətlənməsi baxımından Məcnunla Sənan bir-birindən tamamilə fərqlənir; əgər Məcnun qadına qarşı bəslədiyi məhəbbət duyğusu ilə tərbiyə olunub, sonradan bunu abstraktlaşdırmaq yolu ilə Tanrıya doğru yönəldirsə; başqa sözlə, öz konkret məhəbbət obyektini fetişləşdirərək onu ilahi simvola çevirirsə, Sənan bu yolun tam əksi ilə gedir; yəni əvvəlcə abstrakt Tanrı məhəbbətini qəbul edərək sonradan onu antropomorflaşdırır və konkret qadının üzərinə keçirir. Əlbəttə, onu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, burada da Cavid mistik elementdən istifadə edir və Sənanın xəyalında gördüyü bir qadının gerçək həyatda mövcudluğunu təsvir etməklə bunun ilahi qüvvə tərəfindən alın yazısı kimi həyata keçirildiyini göstərmiş olur” [9, s.17].

Təsəvvüf eşq yolunu tutan dərvişin sınaq üçün verilmiş dünya həyatında özünü pak və təmiz saxlayaraq gəldiyi ilkinliyə qayıtmaq naminə gedilən yolun qayda və qanunlarından bəhs edən ali düşüncə tərzidir. Ruhların Allahdan ayrılıb gəldiyinə inanan və yenidən Allahın dərğahına qayıtmaq üçün üz tutduqları məhrumiyyət və sınaqlarla dolu eşq yolunda Şəriət, Təriqət, Həqiqət və Mərifət mərhələlərindən keçərək Allah rızasını qazanan sufilərə görə, insan mütləq varlığın zərrəsi olub, mövcudiyyəti ilə Allahın tək və şəriksiz olduğunu təsdiq etmək üçün xəlq olunmuşdur. Yaradılmış hər bir məxluq sonda ayrıldığı ilkinliyə – Haqqa dönməlidir. Vəhdətə qovuşmaq istəyən salik könül evini kəsərət aləminin çirkablarına qərq olmasından qormalıdır. Bu xüsusiyyət eşq yolunu tutan müridin Allah təriqinə qədəm qoyduğu ilk gündən ona qovuşacağı son günə – vüsal anına qədər olan missiyasıdır. Dünya həyatının hər bir anında sufi yolçusu kəsərətdən Vəhdətə keçid barədə düşünür, bu düşüncə onu masivadan uzaqlaşdırır, qəlb evini zikrlə saflaşdıraraq dəmbədəm Allaha yaxınlaşmasını təmin edir. Bu təminat salikin bütün yolçuluğunda eşqin diqtəsi ilə olur.

NƏTİCƏ:

Azərbaycan klassik ədəbiyyatında xüsusi yer tutan təsəvvüfi rəmzlər hər bir şairin qələmində mənəvi kamilliyinin yetişdiyi məqama uyğun olaraq, irfani dünyagörüşü inikas etdirməyə xidmət göstərmişdir. Poeziya nümayəndələri tərəfindən müraciət edilən hər bir rəmx təsəvvüfün bu və ya digər qatının açılmasında, hər bir şairin dünyagörüşünün dərk olunmasında xüsusi mənə kəsb edir. Bu rəmzlərin bir-biri ilə bağlılığı da sufizmin ilk pilləsindən son məqamına qədər yüksələn yolu göstərmək üçün vacib amildir. Belə ki, eşq rəmzi talibin mürşid seçərək eşq yolçuluğuna başladığı ilk gündən onun səfər yoldaşdır, eyni zamanda nəfsinə qalib gəlmək üçün mücadilə edən salikin təsəvvüfün hər bir mərtəbəsində bu və ya digər pilləni qət etmək üçün eşq başqa rəmzlərin açıqlanmasında vasitə rolunu oynayır, bəzən isə eşqi tapmaq üçün digər simvolların dərkə köməyə gəlir. Bu fikir poeziya nümunələrinə müraciət edərək təsdiq olunmuşdur. Araşdırılmaya əsasən eşq rəmzinin irfani poeziyada daha çox işləndiyini, təsəvvüfi dünyagörüşün inikası üçün bu rəmzin açıqlamasına daha çox ehtiyac duyulduğu qənaətinə gəlinmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, 20 cildə, III c. Bakı, Elm, 1984, 542 s.
 2. Babayev, Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, “Elm və təhsil”, Bakı 2014, 760s.
 3. Cebecioğlu E. Tasavvuf terminləri və deyimləri sözlüğü, Ankara, Rehber, 1997, 790s.
 4. Göyüşov N. Quran və irfan işığında, Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2003, 286s.
 5. Göyüşov N. Təsəvvüf anlayları və dərvişlik rəmzləri, Bakı, “Tural-Ə” Nəşriyyat Poliqrafiya mərkəzi, 2001, 240s.
 6. Seyid Yəhya Əş-Şirvani Əl-Bakuvi. Risalələr: [2 cildə] (nəşrə hazır. M.Rıhtım., farscadan tərc. ed. N.Məmmədli) Qafqaz Universiteti nəşri, c.2, 2014. 289+187 s.
 7. Hüseyn Cavid, Əsərləri, Beş cildə. II cild. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2005, 352 s.
 8. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 336 s.
 9. Kərimli. T. Füzulidə Caviddə aşiq obrazı, “Hüseyn Cavid əsərlərinin gənc nəslin tərbiyəsində rolu” Respublika elmi konfransının materialları, 23 oktyabr, Bakı, 2023, s.15-18.
 10. Kişvəri. Əsərləri. “Şərq-Qərb” Bakı, 2004, 176s.
 11. Qurani-Kərim / ərəb dilindən tərc. ed.: Z. Bünyadov, V. Məmmədəliyev – Bakı: Azərnəşr, – 1992. – 720 s.
 12. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 400s.
 13. Məmmədli Nəzakət, Nizami və təsəvvüf, Ədəbiyyat qəzeti, 02, 07, 2022
- / URL: <https://edebiyatqazeti.az/news/science/7935-nizami-yaradiciliginda-tesevvuf>

14. Musabəyli A. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi və türk “Divan”ı. (İlkin qaynaqlar əsasında araşdırmalar və türk “Divan”ı əlyazmalarının müqayisəli mətninin transfoneliterasiyası), 2 cildə, Bakı, Elm və təhsil, c.1, 2012, 610 s.
15. Nizami Gəncəvi, Xosrov və Şirin / fars dilindən tərc. ed.: Rəsul Rza, Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 392 s.
16. Sunar Cavid. Tasavvuf felsefesi ve ya gerçek felsefe. Ankara, 1974, 441s.
17. Uludağ, S. Tasavvuf terminleri sözlüğü, İstanbul, Marifet yayınları, 2000. 552 s.
18. جنگ // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Əlyazma fondu. A-426, – 44 vərəq.
19. باکوی سید یحیی. رموز الاشارات، مانيسا مراديه، 2906.
20. دیوان روشنی 778 – ӨҮІ В

TEACHING ENGLISH WITH LIMITED RESOURCES: PRACTICAL STRATEGIES AND APPROACHES

Gulnara Gurbanova

Mingachevir, Azerbaijan, Mingachevir State University, senior lecturer

Lala Rustamova

Mingachevir, Azerbaijan, Mingachevir State University, lecturer

<http://orcid.org/0000-0001-7542-6215>

Abstract:

Teaching English in resource-limited environments poses significant challenges, but with creativity and strategic planning, educators can still deliver effective and engaging lessons. This article outlines practical, research-supported strategies that empower teachers to overcome material and technological constraints while fostering language development.

One of the most effective approaches is maximizing available materials. Teachers can create handouts, flashcards, and visual aids using simple tools like paper and markers. Involving students in the creation of learning materials, such as vocabulary posters or storybooks, not only enhances engagement but also reinforces language learning. Everyday objects, newspapers, and personal items from students' homes can become valuable teaching aids, connecting classroom activities to real-life contexts.

The local environment also offers rich opportunities for language learning. Teachers can use the schoolyard, neighborhood, or community settings as a backdrop for observational tasks, description exercises, and storytelling. Encouraging students to interact with local English speakers or using culturally relevant stories helps make language learning more meaningful and contextualized.

Peer collaboration plays a crucial role in low-resource classrooms. Group work, role-playing, and pair discussions support active use of English and foster skills like teamwork and critical thinking. Cooperative learning has been shown to increase motivation and proficiency through shared responsibility and interactive practice.

In the absence of digital tools, low-tech strategies such as board work, flashcards, and word walls remain effective. Teachers can structure these activities to build vocabulary, grammar, and pronunciation in engaging ways. Techniques like tongue twisters, rhymes, and guided dialogues help students develop fluency and confidence.

Storytelling and drama further enrich the learning experience, enabling students to practice language creatively through skits, role-plays, and narrative sharing. These methods support authentic language use and encourage oral communication, even with limited materials.

Ultimately, successful English teaching in low-resource settings depends less on technology and more on a teacher's adaptability, resourcefulness, and student-centered approach. By tapping into local resources, promoting collaboration, and focusing on meaningful communication, educators can create dynamic learning environments that support long-term language development.

Keywords: teaching, strategies, methods, tools, student-centered approach

**THE ROLE AND RESPONSIBILITIES OF THE TEACHER OF THE 21ST
CENTURY IN SOCIETY**

XXI ƏSRİN MÜƏLLİMİNİN CƏMİYYƏTDƏ ROLU VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Ped.ü.f.d. Cəlilova Lətifə Qəribəgə qızı

ADPU-nun Quba filialının baş müəllimi

Xülasə

Tədqiqatda bu günün müəlliminin qarşısına qoyulan tələblər araşdırılır və cəmiyyətin müəllimdən gözləntiləri təhlil edilir. XXI əsrin müəllimi necə olmalıdır? O nələri bilməli və pedaqoji prosesi necə idarə etməlidir?

Hər şey cəmiyyətin müəllimə olan güvənindən başlayır. Bu gün ətrafımızda saysız hesabsız informasiya mənbələri var. Bu informasiya mənbələri heç də həmişə doğrunu və həqiqəti əks etdirmir. Amma cəmiyyətə, insanların düşüncəsinə, onların yanlış istiqamətdə düşünməsinə güclü surətdə təsir edir.

Nəzərə alsaq ki, müəllim yalnız uşaqlarla deyil həm də valideynlərlə işləyir və valideynlərin marifləndirilməsi, düşüncələrinin düzgün istiqamətə yönəldilməsi müəllimdən çox asılıdır, deməli XXI əsrin müəlliminin üzərinə böyük yük düşür.

Bu günün müəllimi işinin 50%-ni valideynlərlə aparmalı, təşkil olunan valideyn iclasları maarifləndirici xarakter daşımalıdır.

Gəlin araşdıraq görək, bu günün valideynin və cəmiyyətinin müəllimdə gözləntisi nədən ibarətdir?

Bu günün valideyni tədris prosesinə müdaxilə etməyə çalışır və uşaqların yalnız qiymətlərinə maraqlıdır. Eyni zamanda övladının təhsili ilə bağlı xoş sözlər və yüksək qiymətlər gözləyir.

Valideynlər tərəfindən bu münasibətin formalaşmasının əsas səbəbi isə müəllimlər tərəfindən təşkil edilən valideyn iclaslarının düzgün istiqamətdə qurmamasıdır. Valideyn iclaslarında ümumi məsələlər müzakirə olunmalı, maarifləndirici xarakter daşmalı və valideynlərlə övladlarının tədris prosesindəki uğurları və uğursuzluqları iclasdan kənar, fərdi qaydada müzakirə edilməlidir. Bu cür yanaşma valideynin müəllimə inamını artırır və müəllim tərəfindən səsləndirilən iradların səmimi şəkildə qəbul edilməsinə şərait yaradır.

Göründüyü kimi, XXI əsrin müəlliminin üzərinə daha çox məsuliyyət düşür. Çünki bu günün cəmiyyəti daha tələbkər və daha tənqidçidir.

Açar sözlər: marifləndirici, valideyn, inam, müəllim, informasiya, tədris prosesi, cəmiyyət.

Abstract

The study examines the requirements placed on today's teacher and analyzes society's expectations from the teacher. What should a teacher of the 21st century be like? What should he know and how should he manage the pedagogical process?

Everything starts with society's trust in the teacher. Today, there are countless sources of information around us. These sources of information do not always reflect the truth and reality. But they strongly influence society, people's thinking, and their thinking in the wrong direction.

Considering that the teacher works not only with children but also with parents, and the enlightenment of parents and the direction of their thoughts in the right direction largely depend on the teacher, then a great burden falls on the teacher of the 21st century.

Today's teacher should spend 50% of his work with parents, and the parent meetings organized should be educational.

Let's find out what the expectations of today's parents and society are for teachers.

Today's parent tries to interfere in the educational process and is only interested in the grades of children. At the same time, he expects kind words and high marks regarding his child's education.

The main reason for the formation of this attitude by parents is that the parent meetings organized by teachers are not set in the right direction. General issues should be discussed at parent meetings, they should be educational, and parents should discuss their children's successes and failures in the educational process with them individually outside the meeting. Such an approach increases the parent's trust in the teacher and creates conditions for sincere acceptance of the remarks made by the teacher.

As can be seen, the teacher of the 21st century has more responsibility. Because today's society is more demanding and more critical.

Keywords: educator, parent, trust, teacher, information, educational process, society.

KEŞİKÇİDAĞDA ARXEOLÖJİ QAZINTILAR VƏ YAY MƏKTƏBLƏRİNİN
AZƏRBAYCAN ARXEOLÖGİYASINDA ƏHƏMİYYƏTİ
THE SIGNIFICANCE OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AND SUMMER
SCHOOLS AT KESHIKCHIDAGH IN AZERBAIJANI ARCHAEOLOGY

Paşsanova Unnab

“Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun aparıcı elmi işçisi,

Azərbaycan Respublikası, Ağstafa şəhəri,

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6154-5242>

Fazilə Hüseynova

"Keşikçidağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun böyük elmi işçisi

Azərbaycan, Ağstafa şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2398-9717>

Xülasə

Ölkəmizdə gənc alim və mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onların elmi-tədqiqat fəaliyyətlərinə cəlb olunması məqsədilə yay və qış məktəblərinin təşkili artıq ənənə halını almışdır. Bu təşəbbüslər gənc tədqiqatçıların biliklərini praktik bacarıqlarla birləşdirməsi, peşəkar şəbəkələrinin genişləndirilməsi və milli elmin inkişafına töhfə verməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Belə uğurlu layihələrdən biri də artıq beşinci dəfə təşkil edilən “Keşikçidağda elmi-arxeoloji qazıntılar və yay məktəbi”dir. Layihə “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun ərazisində, Kurqanlar vadisində yerləşən son tunc-erkən dəmir dövrü kurqanlarında həyata keçirilir. Bu möhtəşəm təbiət mənzərəsi ilə əhatələnmiş qədim yaşayış məskənləri gənc alimlər və könüllülər üçün həm elmi tədqiqat, həm də öyrədici bir mühit yaradır.

Layihə çərçivəsində əsas diqqət arxeologiya, tarix və mədəni irs sahəsində ixtisaslaşmış gənc mütəxəssislərin sahə təcrübəsinin artırılmasına yönəldilir. Gənclər burada təkcə elmi qazıntılar həyata keçirməklə kifayətlənmir, eyni zamanda aktual mövzular ətrafında seminarlar, elmi diskussiyalar, metodiki müzakirələr və təqdimatlarla biliklərini dərinləşdirirlər. Bu da onların elmi düşüncə tərzinin formalaşmasında və peşəkar inkişafında mühüm rol oynayır.

Digər layihələrdən fərqli olaraq, bu yay məktəbinin diqqətçəkən cəhətlərindən biri də beynəlxalq əməkdaşlığa xüsusi yer verməsidir. Yerli gənc tarixçi və arxeoloqlar, müxtəlif ölkələrdən dəvət olunmuş mütəxəssislərlə birgə fikir mübadiləsi aparır, yeni metod və yanaşmaları öyrənir, dünya elmi təcrübəsi ilə yaxından tanış olurlar. Bu, onların təkcə nəzəri biliklərini deyil, elmi ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqlarını da artırır.

Layihənin əsas məqsədləri sırasında gənc tədqiqatçıların elmi potensialının üzə çıxarılması və inkişaf etdirilməsi, onların fərdi təşəbbüslərinin stimullaşdırılması, elmi fəaliyyətə marağın artırılması xüsusi yer tutur. Eyni zamanda bu layihə gənclərin asudə vaxtlarının səmərəli təşkilinə, sağlam və yaradıcı mühitdə vaxt keçirmələrinə imkan yaradır.

Layihənin daha bir mühüm üstünlüyü isə Azərbaycan elminin dünya elminə inteqrasiyasına töhfə verməsi, mədəni irsin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından əvəzolunmaz əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: kurqan, yay məktəbi, arxeologiya

Abstract

The organization of summer and winter schools aimed at developing the knowledge and skills of young scientists and specialists in our country, as well as engaging them in scientific research activities, has become an established tradition. These initiatives are of significant importance as they enable young researchers to combine theoretical knowledge with practical skills, expand their professional networks, and contribute to the advancement of national science.

One of the successful projects in this regard is the “Scientific-Archaeological Excavations and Summer School at Keshikchidagh” which has been organized for the fifth time. The project takes place within the territory of the “Keshikchidagh” State Historical-Cultural Reserve, specifically in the Valley of the Kurgans, focusing on the Late Bronze to Early Iron Age kurgans. These ancient settlements, surrounded by magnificent natural landscapes, provide young scientists and volunteers with both a research and educational environment.

The project primarily aims to enhance the field experience of young specialists specializing in archaeology, history, and cultural heritage. Participants not only conduct scientific excavations but also deepen their knowledge through seminars, scholarly discussions, methodological debates, and presentations on current topics. This process plays a crucial role in shaping their scientific thinking and professional development.

Unlike other projects, one of the distinctive features of this summer school is its emphasis on international collaboration. Local young historians and archaeologists engage in exchanges of ideas with invited experts from various countries, learn new methods and approaches, and become familiar with global scientific practices. This not only enriches their theoretical knowledge but also improves their scientific communication and cooperation skills.

Among the main objectives of the project are revealing and developing the scientific potential of young researchers, stimulating their individual initiatives, and increasing interest in scientific activities. Additionally, the project facilitates the productive organization of youth leisure time, allowing them to spend time in a healthy and creative environment.

Another significant advantage of the project is its invaluable contribution to integrating Azerbaijani science into the global scientific community, as well as to the preservation and transmission of cultural heritage to future generations.

Keywords: kurgan, summer school, archaeology

ARCHAEOLOGY OF KESHİKCHİDAGH AND THE SCYTHIAN CULTURE
KEŞİKÇİDAĞ ARXEOLOGİYASI VƏ SKİF MƏDƏNİYYƏTİ

İsmayıl Omarlı

"Keşikçıdağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun turizm üzrə bələdçisi

Azərbaycan, Ağstafa şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4362-7187>

Ülviyyə Qurbanova

"Keşikçıdağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun böyük elmi işçisi

Azərbaycan, Ağstafa şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6198-4864>

Xülasə

Keşikçıdağ Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində əldə edilən materiallar, bu bölgənin qədim dövrlərdə Skif mədəniyyətinin təsiri altında olduğunu aydın şəkildə nümayiş etdirir. Xüsusilə kurqan tipli qəbir abidələrindən aşkar edilmiş silah nümunələri – tunc və obsidiandan hazırlanmış ox ucluqları, bıçaqlar və xəncərlər, Skiflərin bu ərazilərdə geniş yayılmış hərbi varlıqlarına dəlalət edir. Tapıntılar, Skiflərin təkcə köçəri döyüşçü tayfa deyil, həm də zəngin təsərrüfat və dini dünyagörüşə malik mədəniyyət daşıyıcıları olduğunu sübut edir. Arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş keramika nümunələri, zərgərlik məmulatları, heyvan qalıqları və dəfn inventarları onların gündəlik həyat tərzini və inanclarını əks etdirən qiymətli mənbələr kimi çıxış edir. Qoruğun müxtəlif sahələrində tapılan bu artefaktlar Skiflərin yalnız müvəqqəti olaraq keçid etdikləri tayfalar deyil, bölgədə müəyyən dövr ərzində məskunlaşmış və yerli mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqəyə girmiş bir toplum olduğunu göstərir. Beləliklə, Keşikçıdağ ərazisində aparılmış sistemli arxeoloji tədqiqatlar sayəsində Azərbaycanın qədim tarixində Skif mədəniyyətinin rolu daha dərinlən öyrənilir və ümumqafqaz mədəni kontekstində dəyərləndirilir. Əldə edilən maddi-mədəniyyət nümunələri həm Skiflərin yaşayış tərzini, sosial münasibətləri və iqtisadi fəaliyyətləri haqqında yeni elmi fikirlərin formalaşmasına imkan yaratmış, həm də onların dini ayinlərinin izlərini günümüze çatdırmışdır. Skiflərə məxsus kurqanların tikinti üsulu, dəfn adətləri və onlarla birlikdə basdırılan əşyalar – xüsusilə qurbanlıq heyvan sümükləri, silah və zینət əşyaları – onların ölümgörüşi, qəhrəmanlıq və dini inanclarını əks etdirir. Bütün bu materiallar Keşikçıdağda yalnız lokal deyil, həm də beynəlxalq əhəmiyyətli bir arxeoloji və mədəni irs kompleksinin mövcudluğunu sübut edir. Bu faktlar Keşikçıdağın Skif mədəniyyətinin Qafqazdakı tədqiqi baxımından strateji bir ərazi olduğunu təsdiqləyir.

Abstract

Archaeological investigations conducted within the territory of the Keshikchidagh State Historical-Cultural Reserve have yielded material evidence that clearly demonstrates the influence of Scythian culture in this region during antiquity. In particular, the discovery of kurgan-type burial monuments containing weapons-such as arrowheads, knives, and daggers made of bronze and obsidian-indicates the widespread military presence of the Scythians in these areas. These findings affirm that the Scythians were not merely nomadic warrior tribes, but also bearers of a rich cultural tradition encompassing economic life and religious worldview.

Artifacts unearthed during excavations-including ceramic vessels, jewelry, animal remains, and grave goods-serve as valuable sources that reflect the daily life and spiritual beliefs of the Scythians. The discovery of these materials in various parts of the reserve suggests that the Scythians were not transient tribes passing through the region, but rather communities that had settled for a certain period and engaged in cultural exchange with the local population.

As a result of systematic archaeological research in the Keshikchidagh area, the role of Scythian culture in the ancient history of Azerbaijan is being studied in greater depth and evaluated within the broader cultural context of the Caucasus. The material-cultural evidence obtained has not only facilitated the emergence of new scholarly perspectives on the Scythians' lifestyle, social relations, and economic activities but has also preserved traces of their religious rituals. The construction techniques of Scythian kurgans, their burial customs, and the grave goods-especially sacrificial animal bones, weapons, and ornaments-reflect their views on death, heroism, and religious beliefs.

All these materials confirm that Keshikchidagh is home to an archaeological and cultural heritage complex of not only local but also international significance. These facts affirm Keshikchidagh's status as a strategically important site for the study of Scythian culture in the Caucasus region.

THE PLACE OF GROUP TRAINING IN A RESEARCH-BASED LEARNING ENVIRONMENT

TƏDQIQATA ƏSASLANAN ÖYRƏNMƏ MÜHİTİNDƏ

QRUP TƏLİMİNİN YERİ

Sərdarova Mehriban Nağı qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi işçisi

Xülasə

Yeni təlim texnologiyaları tədqiqata əsaslanan öyrənmə mühiti yaratmaqla təlim və tərbiyə nəticələrini daha da yüksəltməyə kömək edir.

Əvvəla, təhsilalanların təşəbbüskarlığı, yaradıcılığı fəallaşır, bu da öz növbəsində onların tənqidi düşünmə bacarıqlarını formalaşdırır. Tənqidi düşünmə də araşdırmanı, situasiyanı çevik qiymətləndirməyi, problem həll etməyi və sosial bacarıqları inkişaf etdirir. Sosial bacarıqların təməli təlimdə düzgün seçilən iş formaları ilə yaradılır.

İş formalarından tədqiqata əsaslanan öyrənmə məqsədlərinə xidmət edənləri əsasən qrup təlimi ilə həyata keçirilir.

Qrup təlimi əsasən kiçik qruplarla iş və böyük qruplarla iş formalarından ibarətdir.

Qrup təlimindəki iş formaları tədqiqata əsaslanan öyrənmə mühitində işin əsas formalarından biridir. Çünki qrup şəklində təlimdə təhsilverən–təhsilalan münasibətləri öz yerini təhsilverən–qrup– təhsilalan triadasında birgə fəaliyyət və əməkdaşlığa ötürür. Müxtəlif problemləri bir yerdə həll etməyi öyrənən təhsilalanların komandada işləmək bacarıqları formalaşır. Təhsilalanlar bir-birilərindən öyrənir, bir-birilərini öyrədir, fikir mübadiləsi aparır, obyektiv münasibət bildirməyi öyrənirlər. Qrup halında təlimdə təhsilalanların həm də ictimai mənafə düşüncələri formalaşır. Onlar dafələrlə təkrarlanan bu təlimdə başqalarının fikirlərinə və mövqelərinə ehtiramla yanaşmaq, dözümlülük göstərmək vərdislərinə yiyələnirlər. Belə əməkdaşlıq onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir, ümumilikdə isə təhsilalanlar dərk edirlər ki, komanda şəklində işləmək daha səmərəlidir.

Qrup təlimi demokratik əhval-ruhiyyə ilə məqsədə çatmağı həyata keçirir. O, təhsilalanların yorulmadan, fəal şəkildə idrak prosesinə cəlb edilməsini təmin edir; hər bir təhsilalana öz fikrini söyləmək və başqalarını dinləmək imkanı verir; problemin həllində müxtəlif baxışların, yanaşma və metodların mövcudluğunu təhsilalanlara göstərir; öz imkanlarını və qrupun digər üzvlərinin imkanlarını dərk etməsi və qiymətləndirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bu da hər bir təhsilalana təlim prosesində öz bacarığını nümayiş etdirməsi, özünə inamın artmasını, özünü tam dəyərli şəxsiyyət kimi dərk etməsini təmin edir.

Düşünmək, araşdırmaq, problemi birgə həll etmək və sosial bacarıqları inkişaf etdirmək onlara müstəqil və yaradıcı düşünmə bacarıqları qazandırmaqla, hazırlıqlı və çevik mütəxəssis kimi yetişmələrinə şərait yaradır.

Açar sözlər: iş formaları, tədqiqata əsaslanan öyrənmə, qrup təlimi

Abstract

New learning technologies help to further improve the results of training and education by creating a research-based learning environment.

First of all, the initiative and creativity of students are activated, which in turn forms their critical thinking skills. Critical thinking also develops research, quick assessment of the situation, problem solving and social skills. The foundation of social skills is created by correctly selected forms of work in training.

Among the forms of work that serve the goals of research-based learning, those that serve mainly group learning are implemented.

Group learning mainly consists of small group work and large group work.

Group learning forms are one of the main forms of work in a research-based learning environment. Because in group learning, the educator-student relationship gives way to joint activity and cooperation in the educator-group-student triad. Students who learn to solve various problems together develop teamwork skills. Students learn from each other, teach each other, exchange ideas, and learn to express objective attitudes. Students also develop public interest thinking in group learning. They acquire the habit of respecting the opinions and positions of others and showing tolerance in this repeated training. Such cooperation develops their social skills, and in general, students realize that working in a team is more efficient.

Group training achieves the goal in a democratic atmosphere. It ensures that learners are tirelessly and actively involved in the cognitive process; gives each learner the opportunity to express their opinion and listen to others; shows learners the existence of different views, approaches and methods in solving the problem; creates favorable conditions for understanding and assessing their own capabilities and the capabilities of other members of the group. This also allows each learner to demonstrate their abilities in the learning process, increase self-confidence, and realize themselves as fully valuable individuals.

Thinking, researching, collaborative problem solving, and developing social skills enable them to develop independent and creative thinking skills, enabling them to become prepared and flexible professionals.

Keywords: work forms, inquiry-based learning, group training

**THE EMBODIMENT OF AZERBAIJAN HISTORY IN THE CREATIVE WORK OF
BAKHTIYAR VAHABZADE**

**BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA AZƏRBAYCAN TARİXİNİN
TƏCƏSSÜMÜ**

Mövlayeva Vüsalə Əlican qızı

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Mingəçevir Dövlət Universiteti

ORCID NO: 0000-0002-0723-6487

Xülasə

Xalqın yaddaşını əks elətdirən ədəbiyyat nümunələri tarixin susan gerçəkliklərini özünəməxsus formada bədii dillə ifadə edərək, özündə əxz etdiyi ideyalarla təkcə keçmiş deyil, həm də gələcək nəsillərin milli şüurunun, milli kimliyinin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan ədəbiyyatında tarix, milli kimlik, milli dəyərlər zamanla müxtəlif ədiblərin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Bu mövzuya müraciət edən XX əsrin ədibləri sırasında B.M.Vahabzadənin yaradıcılığı önəmli yer tutur. B.Vahabzadə yaradıcılığı cəmiyyətin düşüncə tərzinə, mənəvi dəyərlərinə, siyasi mövqeyinə təsiri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi missiyası ilə fərqlənmişdir. Şairin yaradıcılığında Azərbaycan tarixinin müxtəlif mərhələləri, milli faciələr, milli kimlik və azadlıq ideyaları poeziyanın dili ilə böyük ustalıqla qələmə alınmışdır. B.Vahabzadənin əsərləri təkcə poeziya nümunələri kimi deyil, həmçinin xalqın tarixini, dəyərlərini və kimliyini gələcək nəsillərə ötürən bədii-mənəvi körpüdür. Milli ruhun oyanışı, xalqın özünüdərk, tarixi köklərinə bağlılığı, dövrün ədalətsizliyi şairin yaradıcılığında poetik simvollar və tarixi mövzular vasitəsilə öz əksini tapmışdır.

Əsərlərindəki tarixi mövzulara müraciət yalnız keçmişin öyrənilməsi və dərk edilməsi üçün deyil, eyni zamanda milli birlik və azadlıq arzularını reallaşdırmağa şövq edən bir ilham mənbəyi kimi çıxış edir. Sovet imperiyasının sərt senzura dövründə şairin qələmə aldığı “Gülüstan” poeması Azərbaycan xalqının milli ruhunun, qan yaddaşının oyanmasında, istiqlal və bütövlük ideallarının yaşadılmasında müstəsna rol oynamış nadir ədəbi nümunələrdəndir. Əsər bədii baxımla yanaşı, həm də gənc nəslin milli kimlik şüurunun formalaşması, tarixi hadisələrin dərk olunması və vətənpərvərlik ruhunun aşılınması baxımından əhəmiyyətlidir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında şairin dilə, dil tarixinə onun qorunmasına həsr etdiyi şeirlərdə qiymətli ədəbiyyat nümunələri kimi dəyərləndirilir. Şair ana dilinə sırf ünsiyyət vasitəsi kimi yanaşmır, onu **milli varlığın, ruhun və yaddaşın daşıyıcısı** hesab edərək şeirlərində onu qorumağa, saflaşdırmağa və inkişaf etdirməyə çağırış edir. “Ana dili” şeirində o, dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin daşıyıcısı olduğunu vurğulayır. Xalqın tarixini, bugününü dərinlən bilən, gələcəyi üçün narahat olan B.Vahabzadənin poeziyası dilin əsl mahiyyətini, səfərbəredici gücünü, insanın təşəkkül və təkamülündə oynadığı əvəzsiz rolunun mahiyyətini dərk edərək dili qorumağı milləti qorumaqla eyniləşdirib oxucularını bu dəyərlərə sahib çıxmağa çağırış edib.

Tariximizlə əlaqəli mövzuların B.Vahabzadə poeziyasında bu qədər dərin və həssaslıqla işlənməsi oxucunu milli düşüncəyə, öz kimliyini tanımağa təşviq edir.

Açar sözlər: tarix, xalq, milli kimlik, poeziya

Abstract

Examples of literature that reflect the memory of the people express the silent realities of history in a unique form of artistic language, and with the ideas they embody, they have exceptional importance in the formation of not only the past, but also the national consciousness and national identity of future generations. In Azerbaijani literature, history, national identity, and national values have been reflected in the work of various writers over time. Among the writers of the 20th century who addressed this topic, the work of B.M. Vahabzadeh occupies an important place. B. Vahabzadeh's work was distinguished by its special mission in Azerbaijani literature due to its influence on the way of thinking, moral values, and political position of society. In the poet's work, various stages of Azerbaijani history, national tragedies, ideas of national identity and freedom were written down with great skill in the language of poetry. B. Vahabzadeh's works are not only examples of poetry, but also an artistic and spiritual bridge that transmits the history, values, and identity of the people to future generations. The awakening of the national spirit, the people's self-awareness, their attachment to their historical roots, and the injustice of the era were reflected in the poet's work through poetic symbols and historical themes.

The appeal to historical themes in his works serves not only to study and understand the past, but also as a source of inspiration that inspires the realization of dreams of national unity and freedom. The poem "Gulistan", written by the poet during the period of strict censorship of the Soviet Empire, is one of the rare literary examples that played an exceptional role in awakening the national spirit and blood memory of the Azerbaijani people, and in perpetuating the ideals of independence and integrity. In addition to its artistic aspect, the work is also important in terms of the formation of the young generation's awareness of national identity, understanding of historical events, and instilling the spirit of patriotism.

In modern Azerbaijani literature, the poet's poems dedicated to language, language history and its preservation are valued as valuable examples of literature. The poet does not approach his native language merely as a means of communication, but considers it a carrier of national existence, spirit and memory, and calls for its protection, purification and development in his poems. In the poem "Mother Language" he emphasizes that language is not only a means of communication, but also a carrier of national identity. B. Vahabzadeh, who deeply knows the history and present of the people and is concerned about its future, understands the true essence of language, its mobilizing power, and the irreplaceable role it plays in the formation and evolution of man, and identifies the protection of language with the protection of the nation and calls on his readers to take ownership of these values.

The deep and sensitive treatment of topics related to our history in B. Vahabzadeh's poetry encourages the reader to think nationally and recognize his own identity.

Key words: history, nation, national identity, poetry

**ENGLISH TRANSLATIONS OF THE POEM “THE SEVEN BEAUTIES”
(HAFT PAİKAR)**

BY NIZAMI IN THE INVESTIGATIONSO F MAYIL ISMAYILOV

Maarifa Nuh gizi MANAFOVA,

Senior Lecturer at Mingachevir State University Doctor of Philosophy in Philology

ORCID: 0000000174252313

Namaz Rizvan oglu MANAFOV

Associate Professor at Mingachevir State University Doctor of Philosophy in Philology

ORCID: 0000 003 1082 1868

ABSTRACT

Investigations of translations into English of genius Azerbaijanian poet Nizami is one of the actual issues and was always in the focus of attention of Assoc. prof. Mayil Ismayilov.

Mayil Ismayilov defended a dissertation on the theme “English translation of the poem “Seven Beauties” and later published a book “English translations of the poems by Nizami Ganjavi”.

Mayil Ismayilov investigated of poem “Seven Beauties” in the translations of Ouseley, Brown, Wilson, Chekowsky, Elsie and George Hill and analyzed works of such orientalist as E. Bertels and A. Krinsky, H. Arasli, A. Sultanli, A. Agayev and so on.

M. Ismayilov notes that Nizami was investigated and translated at the end of XVIII century in Europe and that was William Jones who laid the foundation of it in England.

Parts of “Seven Beauties” were translated and published by many translators and among them are William and Gore Ouseley brothers. The complete translation belongs to C. E. Willson. This translation differs from others according to its linguistic peculiarities and it is closer to the original.

Mayil Ismayilov came to the conclusion that English translators approached to Nizami with respect and interest. They demonstrated great ability to work and gained good result. They paid attention not only to Nizami’s literary activity but also to the history and traditions at the Eastern peoples.

Keywords: genius Azerbaijanian poet, poems of Nizami, the seven beauties, translation.

FROM FOLK THOUGHT TO LITERARY LANGUAGE

XALQ DÜŞÜNCƏSİNDƏN ƏDƏBİ DİLƏ

Zəminə Rəsul qızı Novruzova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İctimai elmlər və multikulturalizm kafedrası, baş müəllim

Orcid id: 0009-0001-0793-6923

Xülasə

Bu məqalədə folklorun, etnoqrafiyanın, dialektologiyanın və ədəbi dilin qarşılıqlı əlaqəsi elmi əsaslarla təhlil edilir. Şifahi söz sənətinin yaranma səbəbləri, xüsusiyyətləri və yazılı ədəbiyyatla əlaqəsi müzakirə olunur. Eyni zamanda, folklorun elmlərarası tədqiqat obyektini kimi əhəmiyyəti, yazılı ədəbiyyata təsiri nümunələrlə izah edilir. Folklor xalqın əsrlər boyu formalaşmış şifahi söz sənəti kimi onun dünyagörüşünü, həyat tərzini, inanclarını və dəyərlərini əks etdirən mühüm mədəni-tarixi qaynaq kimi təqdim edilir. Məqalədə folklorun yaranma səbəbləri, janr xüsusiyyətləri, onun yazılı ədəbiyyatla münasibəti və qarşılıqlı təsir mexanizmləri ətraflı şəkildə araşdırılır.

Xüsusilə, folklorun ədəbi dilin inkişafına təsiri, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının böyük nümayəndələrinin – Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli və digər sənətkarların yaradıcılığı kontekstində təhlil edilir. Onların əsərlərində xalq düşüncəsinin, poetik forma və simvolizmin, folklor motivlərinin necə bədii şəkildə təcəssüm etdirildiyi göstərilir. Burada təkcə folklorun motivlər və süjetlər şəklində ədəbiyyata daxil olması ilə məhdudlaşmadığı, eləcə də, xalq dilinin, dünyagörüşünün, mənəvi dəyərlərinin, estetik meyarların və folklorun obrazlar sisteminin yazılı ədəbiyyatda öz əksini tapması araşdırılır.

Eyni zamanda, folklorun tarix, etnoqrafiya və dialektologiya kimi elmlərlə əlaqəsi vurğulanır; bu elmlər vasitəsilə xalqın keçmiş həyat tərzini, ləhcələri, mədəni davranış formaları və mənəvi dünyası tədqiq olunur.

Məqalədə həmçinin folklorun yalnız ənənəvi şifahi yaradıcılıqda deyil, XX əsr Azərbaycan yazıçılarının və şairlərinin yaradıcılığında da davamlı şəkildə yaşadığı, yeni məzmun və formalarda təcəssüm tapdığı izah edilir. Folklorun ədəbi dilə təsiri yalnız mövzu və süjet səviyyəsində deyil, həm də obrazlar sistemi, bədii-estetik düşüncə və dil üslubu baxımından əhatəli şəkildə araşdırılır. Ümumiyyətlə, bu məqalədə folklorun milli mədəniyyətin formalaşmasında və ədəbi dilin zənginləşməsində mühüm rol oynadığı elmi və bədii nümunələrlə əsaslandırılır.

Açar sözlər: folklor, ədəbi dil, dastan, etnoqrafiya, söz sənəti, poeziya, milli kimlik

Abstract

This article provides a scholarly analysis of the interrelation between folklore, ethnography, dialectology, and the literary language. It discusses the reasons for the emergence of oral verbal art, its characteristics, and its connection with written literature. The significance of folklore as an interdisciplinary field of study and its influence on written literature are explained with relevant examples. Folklore is presented as an important cultural and historical source that reflects the worldview, lifestyle, beliefs, and values of the people through their orally transmitted artistic expressions developed over centuries.

The article thoroughly investigates the origins of folklore, its genre characteristics, its relationship with written literature, and the mechanisms of mutual influence between them. Special emphasis is placed on the influence of folklore on the development of the literary language, analyzed within the context of works by major figures of classical Azerbaijani literature such as Nizami Ganjavi, Imadaddin Nasimi, and Muhammad Fuzuli. It is shown how folk thought, poetic forms, symbolism, and folkloric motifs are artistically embodied in their works. The analysis goes beyond folklore as a source of motifs and plots and explores how folk language, worldview, spiritual values, aesthetic criteria, and the system of folkloric imagery are reflected in written literature.

Additionally, the article highlights the connection of folklore with disciplines such as history, ethnography, and dialectology, through which the traditional lifestyle, dialects, cultural behavior patterns, and spiritual world of the people are studied. It also explains how folklore continues to live on in the works of 20th-century Azerbaijani writers and poets, acquiring new content and forms. The influence of folklore on literary language is examined not only in terms of themes and plots but also through imagery, artistic-aesthetic thinking, and linguistic style. Overall, the article demonstrates with scientific and literary examples the crucial role of folklore in shaping national culture and enriching the literary language.

Keywords: folklore, literary language, epic, ethnography, oral art, poetry, national identity

GİRİŞ

Hər bir xalqın özünəməxsus şifahi söz sənəti — folkloru vardır. Folklor xalqın təbiət və cəmiyyətlə olan münasibətlərini, həyat tərzini, inanclarını və dəyərlərini əks etdirən bir sənət növüdür. M.Qorkinin dediyi kimi, şifahi ədəbiyyat — folklor “söz sənətinin başlanğıcı”dır. O, həmçinin qeyd edir ki, “Bir xalqın folklorunu bilmədən onun tarixini öyrənmək mümkün deyil” (8). Bu fikirlər xalqın tarixini və mədəniyyətini anlamaqda folklorun nə qədər vacib olduğunu vurğulayır.

FOLKLORUN YARANMA SƏBƏBLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Folklorun yaranmasının əsas səbəblərindən biri insanların təbiət və cəmiyyətlə olan münasibətləridir. Xalq şən günlərində nəğmələr qoşmuş, əkin vaxtı holavarlar söyləmiş, bəd günlərində isə ağılar və bayatılar demişdir. Bu, xalqın hiss və düşüncələrini ifadə etməsinin bir yolu olmuşdur.

Ümumiyyətlə, folklor haqqında danışarkən, onun müəllifsiz ədəbiyyat nümunələri olduğu qeyd edilir. Lakin unutmamaq olmaz ki, müəllifsiz ədəbiyyatın yaranması mümkün deyil. Sadəcə olaraq, həmin dövrlərdə müəllif adının işlədilməsi dəbdə olmamışdır və ya həmin nümunələr dildən-dilə, nəsil-dən-nəsilə keçərək xalqın hafizəsində yaşamış, lakin müəllif adı unudulmuşdur. Bu nümunələr xalq tərəfindən “redaktə” olunmuş və zamanla dəyişmişdir.

Folklor nümunələrinin dili bugünkü ədəbi dilə çox yaxındır, hətta bəzən eynilik təşkil edir. Bu, folklorun yazılı ədəbiyyata necə təsir etdiyini və onun inkişafında necə rol oynadığını göstərir.

FOLKLOR VƏ YAZILI ƏDƏBİYYATIN ƏLAQƏSİ

Folklorla yazılı ədəbiyyat arasında qarşılıqlı təsir əlaqəsi vardır. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı həm folklorun şifahi ənənələrinə, həm də yazılı ədəbiyyatın dil strukturuna bağlıdır (4). Yazılı ədəbiyyatda folklorun şifahi ənənələri yazıya alınaraq gələcək nəsillərə çatdırıldığı kimi, ondan ilhamlanaraq yazılı ədəbiyyat da şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən istifadə edilir.

Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında istifadə olunan dil bizim üçün ağır olsa da, həmin dövrün ifadə tərzini əks etdirir. Əgər, bu dastan şifahi şəkildə gəlib çatsaydı, xalq danışığı dili üslubunda olardı və yazılı ədəbiyyatın bir hissəsi kimi qəbul edilə bilərdi.

Bəzən folklorla yazılı ədəbiyyatın fərqi belə izah edirlər ki, folklor çox versiyalı, yazılı ədəbiyyat isə yalnız bir variantda mövcuddur. Lakin yazılı ədəbiyyat nümunələrinin üzünü köçürən mirzələr də öz zövqlərinə görə onlara əlavələr etmişlər. Bu, folklor və yazılı ədəbiyyat arasındakı qarşılıqlı əlaqəni və təsiri göstərir. Əsas fərq bundan ibarətdir ki, nə qədər əlavələr, fərdi yanaşmalar olsa da, yazılı ədəbiyyatın hamı tərəfindən bilinən və birmənalı qəbul edilən müəllifi var.

FOLKLORUN MÜXTƏLİF ELM SAHƏLƏRİ İLƏ ƏLAQƏSİ

Folklor xalqın təbiətlə və cəmiyyətlə münasibətlərindən yaranan, müəllifsiz və kollektiv yaradıcılıq məhsulu olan ədəbi janrdır. Xalqın hiss və düşüncələrini əks etdirən ağı, bayatı, holavar kimi janrlar bunun göstəricisidir (9).

Folklorun tarix, etnoqrafiya və dialektologiya ilə əlaqəsi mübahisəsizdir. Folklor nümunələri vasitəsilə xalqın keçmiş həyat tərzini, adət-ənənələri və fərqli ləhcələri tədqiq edilir (7). Bu baxımdan folklor elmlərarası tədqiqat obyekti kimi əhəmiyyətlidir. Bu elm sahələri, folklorun daha dərinlən anlaşılmasına və qiymətləndirilməsinə kömək edir ki, bu sahələrdən bəzilərinə aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

Tarix: Folklor xalqın keçmişini, baş verən tarixi hadisələri əks etdirir.

Etnoqrafiya: Folklor xalqın həyat tərzini, adət-ənənələrini və inanclarını öyrənmək üçün mühüm bir mənbədir.

Dialektologiya: Folklor nümunələri, müxtəlif dialektlərin və ləhcələrin öyrənilməsi üçün qiymətli materiallardır.

AZƏRBAYCAN FOLKLORUNUN YAZILI ƏDƏBİYYATA TƏSİRİ

Azərbaycan folkloru, zəngin və müxtəlif janrları ilə yazılı ədəbiyyata böyük təsir göstərmişdir. Bayatılar, nağıllar, dastanlar və digər folklor nümunələri, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Yazılı ədəbiyyatın özündə də folklorun çoxvariantlılığına oxşar redaktə halları müşahidə edilir (9, s. 366–370). Azərbaycanın böyük şairləri və yazıçıları, folklorun zənginliyindən istifadə edərək əsərlərini yaratmışlar. Bu, təkcə folklorun motivlər və süjetlər şəklində ədəbiyyata daxil olması ilə məhdudlaşmır. Eyni zamanda, yazılı ədəbiyyatda folklorun dili, obrazlar sistemi, dünyagörüşü, mədəni dəyərləri, xalqın estetik meyarları da öz əksini tapmışdır. Azərbaycan folklorunun yazılı ədəbiyyata təsiri həm süjet, həm də obraz, dil və dəyər sistemi baxımından geniş olmuşdur (3). Bayatılar, nağıllar, dastanlar kimi folklor janrları yazılı ədəbiyyatın əsas təməlini təşkil etmişdir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının klassik zirvələrindən biri olmaqla yanaşı, xalqın şifahi ədəbiyyat ənənələrindən güclü şəkildə bəhrələnmişdir. Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində xalqın əfsanəvi motivlərini və dastan süjetlərini sənətkarlıqla bədii-poetik müstəviyə qaldırmışdır (2, s. 45-75). Onun “Xəmsə” adlanan beş poemalı silsiləsi həm süjet, həm də obrazlar baxımından zəngin folklor qaynaqlarına söykənir. Xüsusilə, “Leyli və Məcnun” poeması bunun ən bariz nümunəsidir. Bu əsərin əsasını təşkil edən Leyli ilə Məcnunun faciəli məhəbbət hekayəsi əsrlərlə Orta Şərqi və türk-müsəlman coğrafiyasında şifahi şəkildə yaşamış, müxtəlif versiyalarda nəql olunmuşdur. Nizami isə bu süjeti yalnız bədii şəkildə təəcəssüm etdirməmiş, eyni zamanda ona fəlsəfi və etik dərinlik, sosial məzmun və psixoloji ölçü qazandırmışdır.

Nizaminin istifadə etdiyi folklor motivləri yalnız mövzu və süjetlə məhdudlaşmır. Onun əsərlərində tez-tez rast gəlinən nağıl qəhrəmanları, sehrli hadisələr, əfsanəvi varlıqlar, xalq hikmətləri, atalar sözləri və deyimlər xalq düşüncəsinin izlərini daşıyır. Bu baxımdan “Xosrov və Şirin” poeması da diqqətəlayiqdir. Burada yer alan Şirin obrazı bir tərəfdən tarixi şəxsiyyət kimi qəbul edilsə də, digər tərəfdən xalq dastanlarında və əfsanələrində təsvir olunan ideal qadın obrazının poetik təəcəssümüdür.

Nizaminin öz poeziyasında xalq təfəkkürünə, mifik təhlilə, qəhrəmanlıq ruhuna yer verməsi, onun yaradıcılığını saray ədəbiyyatı deyil, daha çox xalq mədəniyyəti ilə vəhdət təşkil edən bir ədəbiyyat nümunəsi kimi qiymətləndirməyə imkan verir. Onun poetikasında müşahidə olunan ritmik quruluş, təsvir və təşbeh bolluğu, təbiət və insan obrazlarının xalq dilindəki ifadə tərzilə səsələnməsi də məhz folklorun ədəbi dilə olan təsirinin göstəricisidir.

Bundan başqa, Nizami Gəncəvi folklorun mənəvi-əxlaqi dəyərlərinə də xüsusi önəm verir. O, xalq arasında nəsil-dən-nəslə keçən ədalət, mərhəmət, sədaqət, alicənablıq, elm və təhsilə hörmət kimi mənəvi dəyərləri poetik dillə ifadə edərək, onları ədəbi-nəzəri səviyyəyə yüksəltdirmişdir. Bu mənada Nizami yaradıcılığı həm yazılı, həm də şifahi xalq ədəbiyyatının qovuşma nöqtəsi, qarşılıqlı zənginləşmə nümunəsi kimi çıxış edir.

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri olmaqla, öz yaradıcılığında xalq ədəbiyyatının ən mühüm xüsusiyyətlərini və ənənələrini dərinlən mənimsəmişdir. O, həm şair, həm də düşüncə adamı kimi, yazdığı əsərlərində xalqın danışq dilindən, deyim tərzindən, folklor ünsürlərindən və poetik ifadə imkanlarından ustalıqla istifadə etmişdir. Şairin əsərlərində ənənəvi folklor elementlərinin və xalq şüurunun izlərini tapmaq mümkündür. Xüsusilə, Füzulinin qəzəlləri onun xalq mədəniyyəti ilə necə sıx bağli olduğunu göstərir və bununla yanaşı, onun şair olaraq yüksək sənətkarlığını da nümayiş etdirir.

Məhəmməd Füzuli xalqın danışq dilinə, deyim tərzinə və poetik ifadə imkanlarına yaxından bələd olduğu üçün onun qəzəllərində də folklor ünsürləri aydın görünür. Dahi şairin “Bəngü Badə” əsəri bir tərəfdən sufizm və fəlsəfi dərinliklə seçilsə də, digər tərəfdən xalq şüuruna yaxın olan simvolik anamlarla zəngindir. Füzuli həm də xalq poetikasında mövcud olan antitezalar, təzadlar və paralellər sistemindən istifadə edərək öz poetik dilini qurmuşdur. Buradan belə qənaətə gəlik ki, Füzulinin “Bəngü Badə” əsəri sufizm və xalq poetikasının vəhdətidir (5, s. 125-160). “Bülbül və gül”, “bağ” kimi motivlər həm sufi düşüncəsinin, həm də folklorun ifadəsidir. Elə buna görə də, deyə bilərik ki, ümumiyyətlə Füzuli yaradıcılığında xalq şeirindəki paralellər, antitezalar və simvolizm geniş yer tutur.

Füzulinin yuxarıda adı çəkilən əsəri, bir tərəfdən sufizm və fəlsəfi dərinliklə seçilsə də, digər tərəfdən xalq şüuruna yaxın olan simvolik anamlarla zəngindir. Şair burada insanın daxili dünyasını, ruhsal sarsıntılarını, sevgi və eşqin mürəkkəb təbiətini ifadə edərkən, xalq mədəniyyətindən gələn motivlərdən və simvollarından geniş şəkildə istifadə etmişdir. Bu əsərdə yer alan içki və məhəbbət simvolları, həm sufizmin mürəkkəb düşüncə tərzini, həm də xalq şeirindəki sadəlik və anlaşıqlılığı birləşdirir. Füzuli “Bəngü Badə”də yalnız dini və fəlsəfi təhlil təqdim etməklə qalmır, eyni zamanda xalqın ruhunu əks etdirən dərin poetik simvollarla da müraciət edir.

Buradan belə qənaətə gəlik ki, Füzulinin əsərlərində xalq şüurunun izlərini daha da aydın şəkildə görmək mümkündür. Məhz, bu şüur onun dilində istifadə etdiyi simvolizm və metaforaların formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. O, folklorlarda yer alan təzadlar, antitezalar və paralellərdən faydalanmış, şair olaraq bu folklor vasitələrini daha yüksək bədii səviyyəyə çıxarmışdır. Füzuli məhəbbət, sevgi və mənəvi yüksəliş mövzularını işləyərkən, folklorun ənənəvi dualizmini (xeyir-şər, yaxşı-pis, işıq-qaranlıq və s.) öz əsərlərində bədii bir şəkildə təqdim etmişdir. Bu təzadlar Füzulinin poetik dilinin əsas struktur elementlərindən biri

olmuş, onun yaradıcılığını daha zəngin və çoxqatlı etmişdir. Şairin xalq poetikasında mövcud olan simvolizmlə də dərinlən tanışlığı ona imkan vermişdir ki, şeirlərində, xüsusilə qəzəllərində əfsanəvi və mifik simvollara, arxaik təsvirlərə geniş yer versin. Bu simvolların təkə müsbət anlamda deyil, bəzən də sufi düşüncəsinin, insanın daxili aləminin dərinliklərinə enmək üçün istifadə olunur. Şairin folklor ünsürlərinə müraciəti, onun poetik dilindəki zənginliyi və bədii təsir gücünü daha da artırmışdır. O, xalq ədəbiyyatının estetik dəyərlərini mənimsəyərək, sadə, lakin dərin mənə kəsb edən bir dil yaratmışdır. Bu dil, həm xalqın gündəlik həyatının sadəlik və təbii axarını əks etdirir, həm də mürəkkəb metaforalar və simvollar vasitəsilə daha geniş fəlsəfi düşüncələrə və mənə qatlarına yol açır. Füzuli xalqın təfəkkürünü və duyğusal dünyasını öz sənətində yüksək səviyyədə əks etdirməklə yanaşı, eyni zamanda onu bədii və fəlsəfi baxımdan yenidən qurmuş, onun sənətini və anlamını daha da dərinlən izah etmişdir. Beləliklə, Füzuli yaradıcılığı, həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyat ənənələrinin qarşılıqlı əlaqəsinin, folklor və klassik ədəbiyyatın harmonik birləşməsinin ən gözəl nümunələrindən biridir.

İmadəddin Nəsimi isə folklorun ruhunda olan azadlıq, inam və mənəvi qürur ideyalarını öz fəlsəfi şeirlərində daha yüksək bir səviyyədə təqdim etmişdir. Çünki, Allah sevdiyi bəndələrinə, qüdrətli qələm sahiblərinə – şairlərə elə bir istedad bəxş edir ki, onların dilində sözlər yeni-yeni rənglər və çalarlar qazanır, ağır mənə yükü daşıya bilər. Kəlmələr sadəcə söz olmaq çərçivəsindən çıxaraq obrazlaşır, rəmzləşir, insanı heyrləndirir, valeh edir. Siyasi cərəyanların təsiri ilə müxtəlif cür qiymətləndirilsə də, Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatında sözü ən mahir şəkildə idarə etməsi ilə insanı ilahi mərtəbəyə yüksəltmişdir. Həm dünyagörüşü, həm fikirlərini qətiyyətli ifadə etməsi ilə, ən əsası isə, yaşadığı həyatı və qeyri-adi ölümü ilə Nəsimi ədəbiyyatımızın bənzəri olmayan qətiyyət simvolu, həqiqət göstəricisidir (6, səh. 292). Onun “Mənəm mən” rədifli şeiri, xalq arasında dolayan qəhrəmanlıq və ilahi güc ideyasını bədii dillə ifadə edən nümunələrdən biridir. Bu qəzəl folklorun azadlıq və qəhrəmanlıq ideyalarının fəlsəfi şeirdə bədii təcəssümü olmaqla yanaşı, eyni zamanda insanın özünü tapmağı, daxili azadlığı və Tanrı ilə birliliyini bədii dillə ifadə edən müstəsna bir nümunədir. (1, s. 95–101). Şair burada sadəcə öz şəxsiyyətini deyil, ümumilikdə insanın mənəvi yüksəlişini və Tanrı ilə bağlılıq hissini vurğulayır. Ümumiyyətlə, Nəsimi şeirlərində mövcud olan hər hansı bir zülm və təzyiqə qarşı həm möhkəm bir etiraz, həm də öz hüquqlarını tələb etmə gücü mövcuddur. Xalqın yaddaşında ədalət və haqqın qorunması üçün mübarizə simvolu halına gələn Nəsimi, bu ideyaları təkə xalq arasında deyil, həm də elmi və fəlsəfi müstəvidə inkişaf etdirir.

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri olmaqla yanaşı, folklor ənənələrinin dərin izlərini öz əsərlərində qorumuş və onu daha yüksək fəlsəfi bir səviyyəyə qaldırmışdır. Nəsimi həm sufizmə, həm də xalq düşüncəsinə dərinlən bələd idi. O, folklorun ruhunu, xüsusilə azadlıq, inam və mənəvi qürur kimi ideyaları fəlsəfi şeirində işləmişdir. Bu ideyaların hər biri xalqın düşüncə tərzilə yaxından bağlıdır və həmin dövrün cəmiyyətindəki sosial və mədəni çətinlikləri dərin bir şəkildə əks etdirir.

Nəsimi öz əsərlərində insanın ruhunun azadlıq arzusunu, onun təbii hüquqlarını, öz kimliyini tapma ehtiyacını ustalıqla əks etdirir. Şairin şeirlərindəki üsyankar ruh yalnız sosial və siyasi mənada deyil, həm də mənəvi və fəlsəfi müstəvidə özünü göstərir. Nəsimi yaradıcılığı, xüsusilə folklorun birbaşa təsiri altında olan azadlıq, haqq və mənəvi qürur ideyalarının ən yüksək poetik formaya çatdığı bir dövrün məhsuludur. O, yalnız bir şair deyil, həm də cəmiyyətin mənəvi və sosial həyatını təhlil edən bir filosof, bir mütəfəkkir kimi xalqın dərnlərinə və arzularına səs vermişdir. Nəsimi şeirində göstərdiyi üsyankar ruhu, yalnız özü üçün deyil, həm də cəmiyyətin rifahı və haqq yolunda mübarizəsi üçün bir çağırış olaraq təqdim etmişdir.

Nəticə etibarilə, Nəsimi yaradıcılığı, folklorun əsas ideyalarını özündə əks etdirərək, şifahi xalq ədəbiyyatının dərin fəlsəfi qatlarını ədəbi müstəvidə yüksək səviyyəyə qaldırmış və onun

təsirini yazılı ədəbiyyatın ən böyük sənət nümunələrinə çevirmişdir. Bu da onu Azərbaycanın və ümumilikdə Orta Şərqi ən önəmli şairlərindən birinə çevirir.

Aşıq Ədəbiyyatı da yazılı poeziya ilə folklor arasında körpü rolunu oynamışdır. Aşıq Qərib, Aşıq Alı, Aşıq Abbas Tufarqanlı kimi ustadlar həm şifahi xalq ədəbiyyatını yaşatmış, həm də onu bədii baxımdan inkişaf etdirmişlər (8). Aşıqların qoşma, gəraylı, tənqis və deyişmə janrlarında yaratdıqları nümunələr həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyatın sərhədlərini aşaraq milli ədəbiyyatın əsas dayaqlarından birinə çevrilmişdir.

XX əsr yazıçıları da folklor irsindən geniş şəkildə bəhrələnmişlər. Səməd Vurğun, Süleyman Rəhimov, İsa Muğanna, Anar, Elçin, Sabir Rüstəmxanlı kimi yazıçı və şairlər əsərlərində folklor motivlərinə, obrazlarına, xalq dilinin bədii imkanlarına tez-tez müraciət etmişlər. Səməd Vurğunun “Vaqif” dramı xalqın tarixi yaddaşı ilə folklor təfəkkürünün sintezidir. İsa Muğannanın “İdeal” romanında isə mifoloji və əfsanəvi qatlar bədii strukturu dərinləşdirən əsas ünsürlərdəndir. Səməd Vurğunun “Vaqif” dramı və İsa Muğannanın “İdeal” romanı folklorla yazılı ədəbiyyatın sintezinin parlaq nümunələrindəndir. Deməli, xalq poetikası XX əsr yazıçılarının bədii dilinə, süjet quruluşuna və obrazlar sisteminə güclü təsir etmişdir (3, s. 380–400).

Folklorun poetik dili, musiqililiyi, deyim tərzii yazılı ədəbiyyatın inkişafına təkcə tematik yox, həm də formal və üslubi cəhətdən də təsir etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının formalaşması və zənginləşməsində xalq ruhunu, folklor estetikası və təfəkkürünü daşıyan bu nümunələr mühüm yer tutur.

NƏTİCƏ

Folklor xalqın yaddaşını, dünyagörüşünü və həyat tərzini yaşadan, onu gələcək nəsillərə ötürən zəngin bir irsdir. Azərbaycan folkloru isə həm dil, həm də məzmun baxımından milli ədəbiyyatımızın formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu məqalədə göstəriləndi kimi, folklorun ədəbi dilə və yazılı ədəbiyyata təsiri yalnız ilkin mərhələlərlə məhdudlaşmır, əksinə, klassik şairlərdən tutmuş müasir yazıçılara qədər bir çox sənətkarın yaradıcılığında özünü göstərir.

Nizami Gəncəvidən Məhəmməd Füzuliyə, İmadəddin Nəsimidən XX əsr yazarlarına qədər bir çox söz ustası folklorun ruhundan bəhrələnərək onu yüksək bədii səviyyəyə yüksəltmiş, xalq düşüncəsini yazılı ədəbiyyatın dilində əbədiləşdirmişdir. Folklorun yalnız süjet və motiv baxımından deyil, həm də dil, üslub, dünyagörüşü və estetik zövq baxımından ədəbi dilə təsir etməsi bu qarşılıqlı əlaqənin dərinliyini göstərir.

Eyni zamanda, folklor etnoqrafiya, tarix, dialektologiya kimi elmlərlə sıx bağlı olub, bu sahələrin inkişafına da töhfə verdiyi üçün həm milli kimliyimizin qoruyucusu, həm də ədəbi və elmi düşüncənin mühüm qaynağıdır. Yazılı ədəbiyyatın folklorla qarşılıqlı əlaqəsi, həm ənənənin qorunması, həm də yeni bədii formaların yaranması baxımından zəngin imkanlar yaratmışdır.

Beləliklə, xalq düşüncəsindən ədəbi dilə keçid yalnız bir inkişaf mərhələsi deyil, həm də milli ruhun, mədəniyyətin və bədii təfəkkürün əsrlər boyu yaşamasını təmin edən bir proses kimi dəyərləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyinə həsr olunmuş “Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı: dil, üslub, ideya problemləri” adlı elmi konfransın materialları. 6–7 dekabr 2019-cu il.
2. Ələkbərov, M. (2021). Nizami Gəncəvi və Azərbaycan xalq yaradıcılığı. Gəncə: Elm. 130 səh.
3. Folklor və mənəvi bütövlük: Güney Azərbaycanın folklor irsi. (2023). Bakı: Elm və təhsil, 510 s.
4. Kitabı-Dədə Qorqud. (1978). Bakı.
5. Məhəmməd Füzuli və Şərq folkloru. (2024). Bakı, 460 səh.
6. Novruzova, Z. (2019). Bizə qəlbimizdəki Allah göstərən Nəsimi. Əbədiyyət günəşi. Nəsimi – 650. Bakı, “Zərdabi Nəşr” MMC. 352 s.
7. Qurbanov, A. (1985). Ümumi dilçilik, II hissə. Bakı.
8. Vəliyev, V. (1985). Azərbaycan folkloru. Bakı.
9. Yusifov, M. (2001). Türkologiyaya giriş. Bakı, s. 366–376.
10. Həsənzadə, A. (2015). Folklorşünaslığa giriş (dərs vəsaiti). Bakı: Elm və təhsil, 260 səh.

TOURISM PERSPECTIVES IN AVEY RESERVE
AVEY QORUĞUNDA TURİZM PERSPEKTİVLƏRİ

Səadət Əliyeva

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri, “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun
direktoru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-31785>

Əhmədova Könül Vaqif qızı

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun Baş fond mühafizi Azərbaycan
Respublikası, Qazax şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7090-816>

Xülasə

Azərbaycanın qərb bölgəsində xüsusilə Qazax rayonunda turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün böyük imkanlar vardır. Qazax rayonunda yerləşən Avey Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunda bu imkanlar son on ildə daha çox dəyərləndirilməyə başlanılmışdır. Bu imkanlardan düzgün istifadə etməklə həm ərazinin sosial-iqtisadi inkişafına təkan vermək, həm də təbii və mədəni irsin qorunub saxlanılaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq mümkündür.

Bu turizm növlərindən xüsusilə, ekoloji turizm – ətraf mühitin çirklənməsinə, flora və faunanın məhv edilməsinə qarşı yönəlmiş və təbiətin qorunmasını təşviq edən bir turizm növü kimi – Qazax rayonu üçün olduqca əlverişlidir. Avey Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun dağlıq-qayalıq əraziləri, memarlıq abidələri və arxeoloji abidələrlə zənginliyi burada ekoloji turizmin müxtəlif formalarının inkişafına şərait yaradır. Bu ərazilərdə təbiət yürüşləri (hiking), alpinizm, atçılıq marşrutları, düşərgə turları və arxeoloji turizm kimi fəaliyyətləri təşkil etmək mümkündür.

Atçılıq turizmi – Qazax rayonu həm də qədimdən bəri formalaşmış atçılıq ənənələri ilə seçilir. Tarixi mənbələrə əsasən, dilboz atlarının vətəni məhz Qazax torpaqlarıdır. Bu atlar dözümlü, çevikliyi və yüksək adaptasiya qabiliyyəti ilə seçilir və uzun illər ərzində bölgənin həm kənd təsərrüfatında, həm də hərbi həyatında mühüm rol oynamışdır. Məhz bu tarixi irsə əsaslanaraq, Qazaxda **atçılıq turizminin** inkişafı üçün mühüm zəmin mövcuddur. Xüsusilə Avey qoruğunun geniş təbii əraziləri at gəzintiləri, marşrutlar və atla yürüş turları üçün əlverişlidir. Bu ərazilərdə dilboz atlarının nümayişi, onlarla qısa gəzintilər, əlamətdar günlərdə Çövkən oyunlarının nümayişi, həmçinin qonaqlara qədim Qazax atçılıq mədəniyyəti haqqında məlumat verən turlar təşkil oluna bilər.

Arxeoloji turizm mədəni turizmin bir növü olub arxeologiyaya olan ictimai marağı təbliğ etmək və tarixi ərazilərin gələcək üçün qorunması məqsədini daşıyır.

Avey qoruğu ərazisində yerləşən Damcılı yaşayış düşərgəsində Azərbaycan ərazisində ilk daş dövrü üzrə arxeoloji tədqiqatlar arxeoloq Məmmədli Hüseynov tərəfindən 1953-cü ildə aparılmışdır. Bu ənənə sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir. 2015-ci ildən 2023-cü ilədək yaponiyalı və azərbaycanlı arxeoloqların Avey qoruğu ərazisində daş dövrü üzrə apardıqları arxeoloji qazıntılar burada arxeoloji turizmin inkişafına da xüsusi imkan yaratmışdır.

Açar sözlər: qoruq, turizm, arxeologiya, ekologiya.

Abstract

There is great potential for the development of various types of tourism in the western region of Azerbaijan, particularly in the Gazakh district. In the Avey State Historical and Cultural Reserve, located in Gazakh, these opportunities have begun to be increasingly appreciated over the past decade. Proper utilization of this potential can contribute both to the socio-economic development of the region and to the preservation and transmission of its natural and cultural heritage to future generations.

Among these forms of tourism, ecotourism—a type of tourism aimed at preventing environmental pollution and the destruction of flora and fauna, while promoting nature conservation—is especially suitable for the Gazakh region. The mountainous and rocky landscapes of the Avey Reserve, along with its rich architectural and archaeological monuments, provide favorable conditions for the development of various forms of ecotourism. Activities such as nature hikes, mountaineering, horseback riding routes, camping, and archaeological tourism can be organized in these areas.

Equestrian tourism is another promising direction. The Gazakh district has long-standing traditions of horse breeding. Historical sources indicate that the Dilboz horse breed originated in the Gazakh region. Known for their endurance, agility, and adaptability, these horses have played an important role in the region's agricultural and military life for centuries. Based on this historical heritage, there is great potential for developing equestrian tourism in Gazakh. The vast natural landscapes of the Avey Reserve are particularly suitable for horseback tours and riding trails. Activities such as the exhibition of Dilboz horses, short guided rides, demonstrations of the traditional Chovgan game on festive days, and tours providing insights into the ancient equestrian culture of Gazakh can all be implemented here.

Archaeological tourism, as a form of cultural tourism, aims to promote public interest in archaeology and to ensure the protection of historical sites for future generations. In the Damjili cave camp located within the Avey Reserve, the first archaeological excavations related to the Stone Age in Azerbaijan were conducted by archaeologist Mammadali Huseynov in 1953. This tradition continued in subsequent years. From 2015 to 2023, joint Azerbaijani and Japanese archaeological missions conducted excavations in the Avey Reserve focusing on the Stone Age, thereby creating a solid foundation for the development of archaeological tourism in the region.

Keywords: reserve, tourism, archaeology, ecology.

AVEY QORUĞU EKOLOJİ VƏ TARİXİ KONTEKSDƏ
AVEY RESERVE IN ECOLOGICAL AND HISTORICAL CONTEXT

Zibeydə Hacıyeva

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu, Aparıcı elmi işçi

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri,

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-6580-2102>

Rəna Qocayeva

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu, elmi işçi

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-3178>

Xülasə

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun ümumi ərazisi 3613 ha-dır və nəzdində 3 filial fəaliyyət göstərir.

1. Damcılı filialı
2. Göyüzən filialı
3. Yuxarı Əskipara filialı

Zəngin tarixi və mədəni irsi ilə tanınan “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu Kiçik Qafqazın şimal-qərb yamaclarında, Avey dağ silsiləsinin ətrafında yerləşir. Qoruğun yerləşdiyi ərazinin relyefi dağlıq və qayalıqdır, ərazisində dünya əhəmiyyətli Damcılı mağara düşərgəsi, Alban məbədləri, süni və təbii mağaralar, Göyüzən dağı, qala bürcləri, qala divarı qalıqları, su anbarları, daş qoç fiqurları, kurqanlar, qəbir abidələri və digər unikal tikililər mövcuddur.

Qoruq ərazisi dağlıq iqlimə malik olduğundan burada müxtəlif növ bitkilər – palıd, fıstıq, yabanı armud, alça, əzgil, cökə, böyürtkən və susuzluğa davamlı bitki növləri mövcuddur. Damcılı mağarasının su damlayan tavan hissəsində sallanmış əfsanəvi *Adiantum capillus – veneris* L. Damcılı bulağının emblemi hesab oluna bilər.

Qoruq ərazisi dağlıq iqlim şəraitinə malik olduğundan burada müxtəlif növ bitkilər yayılmışdır. Ərazidə palıd, fıstıq, yabanı armud, alça, əzgil, cökə, böyürtkən və susuzluğa davamlı digər bitki növlərinə rast gəlinir.

Qoruq ərazisi dağlıq relyefə və müvafiq olaraq mülayim-isti dağlıq iqlim tipinə malik olduğundan burada zəngin və müxtəlif flora örtüyü formalaşmışdır. Ərazidə meşə və kol bitkilərinin müxtəlif növlərinə rast gəlinir. Xüsusilə palıd (*Quercus spp.*), fıstıq (*Pistacia mutica*), yabanı armud (*Pyrus spp.*), alça (*Prunus divaricata*), əzgil (*Mespilus germanica*), cökə (*Tilia spp.*), böyürtkən (*Rubus spp.*) və digər susuzluğa davamlı bitki növləri mövcuddur. Bu növlər həm ekoloji cəhətdən davamlılıq təmin edir, həm də regionun təbii landşaftının bərpasında mühüm rol oynayır.

Qoruğun ən maraqlı və elmi baxımdan əhəmiyyətli abidələrindən biri Damcılı mağara düşərgəsidir. Mağaranın tavan hissəsindən daimi şəkildə su damcıladığı üçün burada yüksək rütubətlik şəraiti yaranır. Bu unikal mikroiqlim şəraitində nəmliyi sevən, və reliktd növlərdən hesab olunan *Adiantum capillus-veneris* L. (Zöhrə darağı) adlı bitki inkişaf etmişdir. Bu nadir növ yalnız daimi rütubətli, kölgəli yerlərdə yaşaya bildiyindən, onun burada yayılması həm

biomüxtəlifliyin göstəricisi, həm də mağaranın ekoloji dəyərinin sübutudur. Sözügedən bitki, öz nadirliyi və lokal yayılma arealına görə, Damcılı bulağının rəmzi və ekoloji simvolu hesab olunur.

Qoruğun ərazisində həm meşə, həm dağlıq zonalarda müxtəlif heyvan növləri – canavar, tülkü, dovşan, qartal, gürzə, tısbağa, kərtənkələ və s. yaşayır. Bu fauna komponenti həm bioloji müxtəlifliyi, həm də qədim insan həyat tərzinin izlərini əks etdirir.

Həmçinin insanların yaşaması üçün ovçuluq dövründə bu ərazilərə heyvanların su üçün gəlməsi və yığıcılıq dövründə ətrafda yetişən bitki növlərinin mövcud olmasını qeyd etmək olar. Bütün bunlar qədim zamanlarda insanların burada yaşaması üçün əlverişli şəraitin olduğunu göstərir.

Açar sözlər: Mədəni irs, Damcılı, tarix, biomüxtəliflik

Abstract

The total area of the “Avey” State Historical and Cultural Reserve is 3613 ha and 3 branches operate under it.

1. Damjili branch
2. Goyazan branch
3. Yukhari Eskipara branch

The “Avey” State Historical and Cultural Reserve, known for its rich historical and cultural heritage, is located on the northwestern slopes of the Lesser Caucasus, around the Avey mountain range. The relief of the area where the reserve is located is mountainous and rocky, and there are the world-famous Damjili cave camp, Albanian temples, artificial and natural caves, Goyazan Mountain, fortress towers, remains of fortress walls, reservoirs, stone ram figures, burial mounds, tomb monuments and other unique structures on its territory.

Since the reserve has a mountainous climate, there are various types of plants here - oak, beech, wild pear, cherry, ash, linden, blackberry and drought-resistant plant species. The legendary *Adiantum capillus – veneris* L. hanging from the dripping ceiling of the Damjili cave can be considered the emblem of the Damjili spring.

Since the reserve area has mountainous climatic conditions, various types of plants are widespread here. Oak, beech, wild pear, cherry, linden, blackberry and other drought-resistant plant species are found in the area.

Since the reserve area has mountainous relief and, accordingly, a temperate-warm mountainous climate type, a rich and diverse flora has formed here. Various types of forest and shrub plants are found in the area. In particular, oak (*Quercus* spp.), beech (*Pistacia mutica*), wild pear (*Pyrus* spp.), cherry (*Prunus divaricata*), mespilus (*Mespilus germanica*), linden (*Tilia* spp.), blackberry (*Rubus* spp.) and other drought-resistant plant species are present. These species both provide ecological sustainability and play an important role in the restoration of the natural landscape of the region.

One of the most interesting and scientifically significant monuments of the reserve is the Damjili cave camp. Since water constantly drips from the ceiling of the cave, high humidity conditions are created here. In this unique microclimate, the moisture-loving and relict plant *Adiantum capillus-veneris* L. (Venus's comb) has developed. Since this rare species can only live in constantly humid, shady places, its distribution here is both an indicator of biodiversity

and proof of the ecological value of the cave. The plant in question, due to its rarity and local distribution area, is considered a symbol and ecological symbol of the Damjili spring.

Various animal species live in both forest and mountainous zones on the territory of the reserve - wolves, foxes, hares, eagles, adders, turtles, lizards, etc. This faunal component reflects both biological diversity and traces of ancient human lifestyle.

It can also be noted that animals came to these areas for water during the hunting period for human survival, and the presence of plant species growing in the surrounding area during the gathering period. All this indicates that there were favorable conditions for people to live here in ancient times.

Keywords: Cultural heritage, Damcılı, history, biodiversity

OUR HISTORICAL MONUMENTS THAT REFLECT OUR PAST
KEÇMİŞİMİZİ ÖZÜNDƏ ƏKS ETDİRƏN TARİXİ ABİDƏLƏRİMİZ

Xeyransa Qocayeva

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu, Elmi işçi

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-00025-5370-3178>

Cahan Osmanova

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun Turizm agentı

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-3239-5139>

Xülasə

Azərbaycan çox qədim tarixə malik olan abidələr diyarıdır. Tarix və mədəniyyət abidələrimiz xalqımızın minilliklər boyu bu torpaqlarda yaşadığının sübutudur. Abidələr yalnız tarixin yaddaşı deyil, həm də maddi-mədəniyyət nümunələridir.

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun ərazisində yerləşən abidələrin tarixi çox qədimdir. Qazax rayonunda yerləşən 3 dünya əhəmiyyətli abidədən biri olan “Damcılı mağara düşərgəsi” rayonun Daş Salahlı kəndində olan Avey dağının cənub-şərqində yerləşir. Azərbaycanda ilk dəfə ən qədim yaşayış izləri qoruğun “Damcılı” filialında 1953-1957-ci illərdə arxeoloq M.Hüseynov tərəfindən “Damcılı mağara düşərgəsində” aşkar edilmişdir. Təbii çatlardan süzülən su damcılarına görə Damcılı mağarası adlanır. Avey dağında daş dövrünə aid olan qədim insanların yaşadığı 30-a yaxın mağara aşkar edilmişdir. Burada aparılmış tədqiqat işləri zamanı daş dövrü adamlarının müxtəlif cinsli daşlardan alətləri və ovladığı heyvanların yarı yandırılmış sümüklərinin qalıqları, ocaq külləri, kömür qırıntıları aşkar edilmişdir. Bu tapıntılar Damcılı mağarasında təxminən 80-100 min il bundan əvvəl neandertal tipli ibtidai adamların burada məskən saldıqlarını sübut edən əyani dəlillərdir.

Göyüzən dağı Qazax rayonunun Abbasbəyli kəndində yerləşir. Göyüzən dağı həm təbiət, həm də arxeoloji abidədir. Bu əzəmətli təbiət abidəsi vulkan püskürməsi nəticəsində yaranmışdır. Zirvəsi nisbətən düzən və yastıdır. Deyilənə görə qədimdə bayramlarda və düşmənlə təhlükəsi olanda dağın zirvəsində tonqal qalanarmış.

Qədim zamanlardan keçən əsrlərə kimi Göyüzən dağının ətəklərində bir çox qalalar, hörgülər, tikililər və yataq yerləri tikilmişdir. Dağın bir tərəfindən başdan-başa hasar çəkilmişdir. Hasarla dağın arasında bir çox qədim yaşayış evlərinin xarabaları qalmışdır. Burada orta əsrlərə aid yeddibürcü qala divarı və dördkünc bina qalıqları, həmçinin bir neçə mağara aşkar olunmuşdur. Göyüzən istehkamının IX-XII əsrlərə aid keşikçi məntəqəsi olması güman edilir. IX- XII yüzilliklərə aid edilən qədim tikili qalıqları öz möhtəşəmliyi ilə buranın bir qala - şəhər olduğunu söyləməyə imkan verir

Açar sözlər: Mədəni irs, Damcılı, Göyüzən, tarix

Abstract

Azerbaijan is a land of monuments with a very ancient history. Our historical and cultural monuments are proof that our people have lived in these lands for thousands of years. Monuments are not only the memory of history, but also material and cultural examples.

The history of the monuments located in the territory of the “Avey” State Historical-Cultural Reserve is very old. “Damjili cave camp”, one of the 3 world- important monuments located in Gazakh region, is located in the southeast of Avey mountain in Dash Salahli village of the region. For the first time in Azerbaijan, the oldest traces of habitation were discovered in the “Damjili cave camp” by archaeologist M.Huseynov in 1953-1957 in the Damjili branch of the reserve. It is called Damjili cave because of the drops of water seeping through the natural cracks. About 30 caves where ancient people lived in the Stone Age have been discovered on Mount Avey. During the research conducted here, stone age tools of different types of stones and the remains of half-brunt bones of the animals they hunted, hearth ashes, coal scraps were discovered. These findings are visual evidence proving that Neanderthal-type primitive people settled here in Damjili cave about 80-100 thousand years ago.

Goyazan mountain is located in Abbasbeyli village of Gazakh district. Goyazan Mountain is both a natural and an archaeological monument. This magnificent natural monument was created as a result of a volcanic eruption. The top is relatively flat and flat. It is said that in ancient times, a bonfire was lit on the top of the mountain during holidays and when there was an enemy threat.

From ancient times to the past centuries, many castles, masonry buildings and sleeping places were built at the foot of Goyazan mountain. A fence has been built from one side of the mountain. Between the fence and the mountain are the ruins of many ancient houses. The remains of a seven-pointed fortress wall and four-pointed buildings, as well as several caves, have been discovered here. It is believed that the Goyazan fortification was a sentry station dating back to the 9th-12th centuries. The remains of ancient buildings dating back to the 9th-12th centuries allow us to say that this place was a fortress-city with its magnificence.

Keywords: Cultural heritage, Damjili, Goyazan, history

**THE ROLE OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT DAMJILI CAMP IN
THE STUDY OF HISTORY**

**DAMCILI DÜŞƏRGƏSİNDƏ ARXEOLÖJİ QAZINTILARIN TARİXİN
ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ ROLU**

Tehran Nağdalhyeva

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu, Kiçik elmi işçi

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2345-17897>

Elnure Aliyeva

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu, Kiçik elmi işçi

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7126-9000>

ÖZET

Uzaq keçmişin tədqiqində mühüm mənbə arxeoloji tapıntılar hesab olunur. Məhz buna görə də arxeologiya elmi insanın uzaq keçmişini maddi mədəniyyət qalıqları vasitəsilə tədqiq edir.

1953-cü ilə qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində Paleolit dövrünə aid qədim insan düşərgələrinin olmadığı barədə elmi ədəbiyyatlarda yanlış fikir söylənilirdi. 1881-ci ildə Tiflis şəhərində keçirilən V arxeoloji qurultayda Zaqafqaziya və o cümlədən Azərbaycan ərazisində ibtidai insanların yaşamadığı və bu bölgələrdə qədim insan düşərgələrinin olmaması barədə fikir səsləndirilmişdir.

Tarixi mənbələr, aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olurdu ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisi ən qədim zamanlardan ibtidai insanların məskunlaşması üçün olduqca əlverişli təbii coğrafi şəraitə malik olmuşdur. Daş dövrünün görkəmli tədqiqatçısı S.N.Zamyatnin 1950-ci illərin əvvəllərində yazırdı ki, Azərbaycan ərazisi ibtidai insanların yaşaması üçün əlverişli təbii coğrafi şəraitə uyğundur.

Azərbaycan Respublikası ərazisində paleolit düşərgələrinin aşkar olunması məqsədilə 1953-cü ilin noyabrında rus alimi S.N.Zamyatnin Leninqraddan Bakıya dəvət olunmuş və M.M.Hüseynovun iştirakı ilə Qazax rayonu ərazisində arxeoloji kəşfiyyat işləri aparılmışdır. Aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı ən yaxşı elmi nəticə Qazax rayonunun Damcılı ərazisində əldə olunmuşdur. Damcılı mağarasında aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı düşərgənin çöküntülərindən Mustye, Mezolit, Neolit və Eneolit mədəniyyətlərinə aid maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır.

Damcılı mağara düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı 7 minə qədər daş məmulatı və 2 mindən çox ovlanmış heyvanların sümükləri tapılmışdır. Damcılı düşərgəsindən tapılmış daş məmulatı içərisində mustye və levallua itiuculları, qaşov tipli alətlər, bıçaqlar kəsici alətlər, bizlər qeydə alınmışdır. Məmmədli Hüseynovun Azərbaycan ərazisində apardığı arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində respublikamızın ərazisində Paleolit dövrünün mövcud olması elmi əsaslarla sübuta yetirilmişdir.

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun arxeoloji qazıntı işlərinin ikinci mərhələsi 2015-ci ildə aparılmışdır. 2015-ci ilin yayında Mədəniyyət Nazirliyinin təşəbbüsü ilə Yaponiyanın

Tokio Universitetinin daş dövrü mütəxəssisi professor Yoşihito Nişiaikin rəhbərliyi ilə böyük bir heyət Avey dağı ədəklərində kəşfiyyat xarakterli axtarış aparmaq üçün qoruq ərazisində dəvət olunmuşdur. Damcılı mağarası və mağara düşərgəsinin ətrafında dünya əhəmiyyətli arxeoloji irsi kompleksi tədqiq etmək üçün 3 tərəfli uzunmüddətli beynəlxalq memorandum imzalanmışdır. Bu memorandum Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu, AMEA-nın Arxeologiya və Entoqrafiya İnstitutu, Yaponiyanın Tokio Universitetinin Universitet Muzeyi arasında bağlanmışdır. 2016-cı ilin avqust ayında “Avey” qoruğunda yerləşən Damcılı mağara düşərgəsində arxeoloji qazıntılar başlanılmışdır. 2016-2023-cü illər ərzində qazıntılar davam etdirilmişdir.

Açar sözlər: arxeologiya, qazıntı, yaşayış, məskəni, Damcılı mağarası.

ABSTRACT

Archaeological finds are considered an important source in the study of the distant past. That is why the science of archaeology studies the distant past of man through the remains of material culture.

Until 1953, the scientific literature erroneously believed that there were no ancient human camps of the Paleolithic period in the territory of the Republic of Azerbaijan. At the V Archaeological Congress held in Tbilisi in 1881, a decision was made that primitive people did not live in Transcaucasia, including Azerbaijan, and that there were no ancient human camps in these regions.

Historical sources, geographical and paleogeological literature showed that the territory of the Republic of Azerbaijan had very favorable natural geographical conditions for the settlement of primitive people from ancient times. The outstanding researcher of the Stone Age, S.N. Zamyatnin, wrote in the early 1950s that the territory of Azerbaijan meets favorable natural geographical conditions for the habitation of primitive people.

In order to discover Paleolithic camps in the territory of the Republic of Azerbaijan, in November 1953, Russian scientist S.N. Zamyatnin was invited from Leningrad to Baku and archaeological exploration works were carried out in the territory of the Gazakh region with the participation of M.M. Huseynov. The best scientific result during the archaeological exploration works was achieved in the Damjili area of the Gazakh region. During the archaeological exploration works carried out in the Damjili cave, material culture samples belonging to the Muste, Mesolithic, Neolithic and Eneolithic cultures were found in the sediments of the camp.

During the archaeological excavations carried out in the Damjili cave camp, up to 7 thousand stone products and more than 2 thousand bones of hunted animals were found. Among the stone products found in the Damjili camp, Muste and Levallois point tools, kachov-type tools, knives, cutting tools, and awls were recorded. As a result of the archaeological research works carried out by Mammadali Huseynov in the territory of Azerbaijan, the existence of the Paleolithic period in the territory of our republic was scientifically proven.

The second stage of archaeological excavations of the Avey State Historical and Cultural Reserve was carried out in 2015. In the summer of 2015, at the initiative of the Ministry of Culture, a large delegation led by Professor Yoshihiro Nishiaiki, a Stone Age specialist from the University of Tokyo, Japan, was invited to the reserve area to conduct exploratory searches at the foot of Mount Avey. A three-party long-term international memorandum was signed to study the world-important archaeological heritage complex around the Damjili cave and cave camp. This memorandum was concluded by the Ministry of Culture and Tourism between the

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

Avey State Historical and Cultural Reserve, the Institute of Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan, and the University Museum of the University of Tokyo, Japan. In August 2016, archaeological excavations began at the Damjili cave camp located in the Avey reserve. Excavations continued during 2016-2023.

Keywords: archaeology, excavation, habitation, settlement, Damjili cave.

OUR CULTURAL HERITAGE AND HISTORICAL VALUE - GOYAZAN CASTLE
MƏDƏNİ İRSİMİZ VƏ TARİXİ DƏYƏRİMİZ- GÖYƏZƏN QALASI

Gülmirə Baxşıyeva

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun elmi işçi

Azərbaycan Respublikası Qazax şəhəri,

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8432-302>

Növrəstə Binnətova

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun “Yuxarı Əskipara” filialının müdiri

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-6363-8911>

Xülasə

Qədim yaşayış məntəqəsi hesab olunan Qazax təbii-coğrafi şərait və strateji mövqe baxımından çox əlverişli ərazidə, ulu Oğuz təpələrində baş alıb gedən Ağstafa (Oğuztəpə) çayının qolu olan Coğaz çayının sol sahilində yerləşir. Hər cəhətdən tarixə öz möhürünü vurmuş, Azərbaycanın qərb qapısı sayılan Qazax rayonu tarix və mədəniyyət abidələri baxımından çox zəngindir. Bu abidələrin hər biri təbii quruluşu insanlara gərək olması və haqqında düzülüb qoşulmuş əfsanə, rəvayət və nağıllarla tanınır, yaşayır öz ömrünü uzadır. Bu ərazidəki təbiət abidələrindən ən məşhur maraqlı və ecazkarı rayonun Abbasbəyli kəndində yerləşən Göyüzən dağıdır. Göyüzən dağı vulkanik mənşəli dağdır. Hirsə püskürən və nə vaxtsa səngiyib öləziyən vulkan daşlaşmış nəhəng Göyüzən dağını yaratmışdır. Qazax şəhərindən 20 km soldadır.

Göyüzən dağının ətəklərində bir çox qalalar, hörgülər, tikililər və yataq yerləri tikilmişdir. Həmin qalaların tikililərin qalıqları indi də mövcuddur. Burada yeddibürcü qala divarı və dördkünc qala bina qalıqları həmçinin bir neçə mağara aşkar olunmuşdur. IX-XII yüzilliklərə aid edilən tikili qalıqları öz möhtəşəmliyi ilə buranın bir qala şəhər olduğunu söyləməyə imkan verir. “Avey” qoruğunun əməkdaşları tərəfindən dağın ətəyindən aşkarlanmış üzərində xaç və ornamentlər həkk olunmuş məzar daşı mütəxəssislərin fikrincə Qafqaz Albaniyası dövrünə aiddir. Xaçın qollarındakı üç ləçək “Humay” ilahəsinə aid olmaqla, Oğuz türklərinə mənsubdur.

Göyüzən dağı ətrafında kəşfiyyat xarakterli elmi tədqiqat işləri 2021-ci ildə AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antrpologiya İnstitutunun arxeoloqları tərəfindən aparılmışdır. Qazıntılar zamanı ərazidən Qafqaz Albaniyasına məxsus IX-XIII əsrlərə aid nekropollar və yaşayış izləri aşkar edilmişdir. Göyüzən dağının ətəyində qədim xristian nekropolunun aşkar edilməsi bölgənin Qafqaz Albaniyasının siyasi-dini tarixində mühüm əhəmiyyətini vurğulayır.

Açar sözlər: Göyüzən qalası, abidə, qazıntı, yaşayış məskəni.

Abstract

Gazakh, considered an ancient settlement, is located in a very favorable area in terms of natural and geographical conditions and strategic position, on the left bank of the Jogza River, a tributary of the Agstafa (Oguztepe) River, which flows through the great Oghuz Hills. The Gazakh region, which has left its mark on history in every way and is considered the western gate of Azerbaijan, is very rich in terms of historical and cultural monuments. Each of these monuments is known for its natural structure, which is necessary for people, and is known for its legends, tales and tales, which are arranged and connected about it. The most famous and interesting of the natural monuments in this area is Mount Goyazan, located in the Abbasbeyli village of the region. Mount Goyazan is a mountain of volcanic origin. The volcano, which erupted in anger and once subsided, petrified and created the giant Mount Goyazan. It is located 20 km to the left of the city of Gazakh.

Many castles, fortifications, buildings and sleeping places were built at the foot of Mount Goyazan. The buildings of those fortresses still exist today. The remains of a seven-towered fortress wall and a four-cornered fortress building, as well as several caves, have been discovered here. The remains of the buildings, dating back to the 9th-12th centuries, with their magnificence, allow us to say that this is a fortress city. According to experts, a tombstone with a cross and ornaments carved on it, discovered by employees of the "Avey" reserve at the foot of the mountain, dates back to the Caucasian Albania period. The three petals on the arms of the cross belong to the goddess "Humay" and belong to the Oghuz Turks.

Exploratory scientific research work around Mount Goyazan was carried out in 2021 by archaeologists of the Institute of Archaeology, Ethnography and Anthropology of the ANAS. During the excavations, necropolises and traces of habitation belonging to the 9th-13th centuries belonging to Caucasian Albania were discovered in the area.

The discovery of an ancient Christian necropolis at the foot of Mount Goyazan highlights the region's significant importance in the political and religious history of Caucasian Albania.

Keywords: Goyazan Castle, monument, excavation, settlement.

**GENERAL VIEW OF AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY IN THE
BACKGROUND OF GLOBAL AND REGIONAL GEOPOLITICAL PROCESSES
QLOBAL VƏ REGIONAL GEOSİYASİ PROSESLƏR FONUNDA AZƏRBAYCANIN
XARİCİ SİYASƏTİNƏ ÜMUMİ BAXIŞ**

Asim Məmmədov

Dosent, Mingəçevir Dövlət Universiteti. Azərbaycan

ORCID ID: 0000-0001-9517-5214

Xülasə

Əsrin əvvəllərindən başlayaraq qlobal miqyasda baş verən siyasi və hərbi proseslər, eyni zamanda Cənubi Qafqaz, Yaxın Şərq və Qara dəniz bölgələrində son on ildə baş verən ciddi siyasi və hərbi proseslər Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyasına, qlobal və regional mövqeyinə böyük təsir göstərdi. Xüsusilə, 2020-ci ildə baş verən II Qarabağ müharibəsində 44 gün kimi qısa müddət ərzində torpaqlarını işğaldan azad edən Azərbaycan Respublikası dünyada və regionda böyük nüfuz sahibinə çevrildi. Təhlil xarakterli məqalənin mövzusunı yaşadığımız əsrdə dünyada və regionumuzda, həmçinin qonşu regionlarda baş verən mühüm siyasi və hərbi hadisələr fonunda Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin təşkili və inkişafı təşkil edir.

Məqalədə tarixi təhlil, müqayisəli təhlil, sistem metodu kimi sosial emlərin bir sıra metodlarından istifadə edilərək mövzu təhlil edilmişdir. Təhlil zamanı mövzuya dair bir sıra elmi əsərlərdən, elektron resurslardan istifadə olunmuşdur.

Məqalənin əsas nəticə ondan ibarətdir ki, dünyada və yaşadığımızı regionda baş verən hərbi-siyasi hadisələr, həmçinin Yaxın Şərqdə və Qara dəniz regionunda baş verən münaqişələr, Azərbaycan üçün yeni fərsətlər yaşatdığı kimi, bir sıra riskləri də bərabərində gətirmişdir. Avropa İttifaqının Azərbaycana qarşı mövqeyinin əsas müəyyənədi amilinin enerji olmadığı qəti şəkildə ortaya çıxmışdır. Yeni dövrdə Cənubi Qafqazda fəal aktorların sayı sürətlə artmağa davam edəcəkdir. Buna görə də, Pakistan, Türkiyə, İtaliya kimi etibarlı müttəfiqlərlə əməkdaşlıq imkanlarının genişləndirilməsi son dərəcə vacibdir.

Açar sözlər: Beynəlxalq əlaqələr, Qlobal hərbi-siyasi proseslər, Azərbaycanın xarici siyasəti, Cənubi Qafqaz regionu, II Qarabağ müharibəsi.

Abstract

The political and military processes taking place on a global scale since the beginning of the century, as well as the serious political and military processes taking place in the South Caucasus, the Middle East and the Black Sea regions in the last decade, have had a great impact on the foreign policy strategy of the Republic of Azerbaijan, its global and regional position. In particular, the Republic of Azerbaijan, which liberated its lands from occupation in a short period of 44 days in the Second Karabakh War that took place in 2020, has gained a great authority in the world and the region. The subject of this analytical article is the organization and development of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan against the background of important political and military events taking place in the world and our region, as well as in neighboring regions, in the century we live in.

The article analyzes the topic using a number of methods of social studies, such as historical analysis, comparative analysis, and system method. A number of scientific works and electronic resources on the topic were used during the analysis.

The main conclusion of the article is that the military-political events taking place in the world and in the region in which we live, as well as the conflicts in the Middle East and the Black Sea region, have brought new opportunities for Azerbaijan, as well as a number of risks. It has become clear that the main determining factor in the European Union's position towards Azerbaijan is not energy. In the new era, the number of active actors in the South Caucasus will continue to grow rapidly. Therefore, it is extremely important to expand the opportunities for cooperation with reliable allies such as Pakistan, Turkiye, and Italy.

Keywords: International relations, Global military-political processes, Azerbaijan's foreign policy, South Caucasus region, Second Karabakh War.

THE DYNAMICS OF ETHNIC AND RELIGIOUS PLURALITY IN THE KAZA OF PEJA IN THE EARLY 19TH CENTURY: A STUDY IN OTTOMAN PROVINCIAL DEMOGRAPHY

Dr. Zekirja Shabani¹

¹ Institute of Albanology, Department of History, Prishtina, Kosovo.

¹ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9481-2098>

Abstract

This study examines the demographic structure of the Kaza of Peja (İpek) in the early 19th century, with particular emphasis on the year 1831, drawing upon available Ottoman archival sources. The primary objective is to analyze the composition of the population in terms of religion, ethnicity, gender, and patterns of settlement. Utilizing official population registers (nüfus defterleri) and other administrative records of the Ottoman bureaucracy, the research sheds light on household size and distribution, the urban–rural population ratio, and the socio-economic categorization of inhabitants. Furthermore, the study explores the demographic implications of Ottoman administrative reforms and their impact on the local population. Through a critical and comparative lens, the study enhances understanding of Peja’s social dynamics under Ottoman rule and underscores the complexity of demographic shifts in a diverse society.

Keywords: Peja, Kosovo, Kaza, Ottoman Empire, Demography, 19th Century.

LEARNER-CENTERED INSTRUCTION IN THE DIGITAL AGE
ÖĞRENCİ MERKEZLİ İNGİLİZCE EĞİTİMİ VE ÇAĞDAŞ ÖĞRETİM İLKELERİ

Fidan İsayeva Yunis

Azərbaycan, Mingeçevir Devlet Üniversitesi, İngilizce Öğretim Görevlisi

ORCID: 0000-0003-2084-3083

Leman İsayeva Yunis

Azərbaycan, Hazar Üniversitesi, Dilbilim Yüksek Lisansı

ORCID: 0009-0006-5474-0305

ÖZET

Günümüzde bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi, eğitim sisteminde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerden biri de İngilizcenin yabancı dil olarak öğretiminde geleneksel yöntemlerin terk edilip, etkileşimli ve modern öğretim yöntemlerine öncelik verilmesidir. Geleneksel yaklaşımlarda öğrencinin kişiliği, motivasyonu ve psikolojik durumu göz önünde bulundurulmaz, teknolojinin kullanılmaması ise öğretimi esnek olmayan ve verimsiz bir hale getirirdi. Modern yöntemler ise hem öğretimin etkinliğini artırmakta hem de öğrencilerin aktifliğini, araştırma becerilerini ve iş birliği kabiliyetlerini geliştirmektedir.

Modern öğretim yöntemlerinin temel ilkeleri arasında öğrenciye yönelik öğretim, aktif bilişsel katılım, geliştirici, öngörülü ve esnek öğretim, iş birliği ve diyalog temelli öğretim yer almaktadır. Bu ilkeler, öğrencinin ilgi ve yeteneklerine uygun bir öğretim ortamı oluşturmayı, çağın gereksinimlerine uygun beceriler kazandırmayı ve öğretmen-öğrenci arasında karşılıklı etkileşimi sağlamayı hedeflemektedir.

Bilimsel ve yönetsel kaynaklarda belirtilen diğer önemli ilkeler ise pedagojik sürecin bütünlüğü, öğretimde eşit fırsatlar yaratılması, öğrenci odaklılık, gelişim yönelimli yaklaşım, öğrenme sürecinin teşvik edilmesi ve destekleyici bir ortamın sağlanmasıdır. Bu ilkeler, öğrencilerin ders sürecine aktif katılımını ve bilgi-becerilerinin gelişimini kolaylaştırır.

Son olarak, teknoloji ve bilişim teknolojilerinin (BT) kullanımı öğretimin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Öğretmenler, derse başlamadan önce öğrencilerin teknolojik bilgi düzeylerini belirlemeli ve uygun araç-gereçleri bu doğrultuda kullanmalıdır. Bu yaklaşım, hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin eğitim sürecinde daha verimli sonuçlar elde etmesini sağlar.

Anahtar kelimeler; Bilim ve teknoloji gelişimi, eğitim sistemi değişiklikleri, İngilizce öğretimi, yabancı dil eğitimi, geleneksel öğretim yöntemleri, etkileşimli öğretim yöntemleri

ABSTRACT

In today's world, the rapid development of science and technology has led to significant changes in the education system. One of these changes is the shift from traditional methods to interactive and modern teaching approaches in the instruction of English as a foreign language. Traditional methods often neglected learners' personalities, motivation, and psychological needs, and the lack of technology use made the learning process inflexible and inefficient. In contrast, modern teaching methods not only increase instructional effectiveness but also enhance students' engagement, research skills, and collaboration abilities.

Key principles of modern teaching methods include learner-centered instruction, active cognitive engagement, developmental, anticipatory, and flexible teaching, as well as collaboration and dialogic learning. These principles aim to create a learning environment tailored to students' interests and abilities, develop skills required by modern society, and promote constructive teacher-student interaction.

Other important principles mentioned in scientific and methodological literature include the integrity of the pedagogical process, providing equal opportunities in learning, student-centeredness, development-oriented teaching, stimulation of activity, and the creation of a supportive environment. These principles facilitate students' active participation in the classroom and contribute to the development of their knowledge and skills.

Finally, the integration of technology and ICT has become an essential component of modern education. Teachers must first assess their students' level of technological literacy and then select appropriate tools and resources accordingly. This approach enhances the overall efficiency and effectiveness of both teaching and learning processes.

Keywords: Development of science and technology, changes in the education system, English language teaching, foreign language education, traditional teaching methods, interactive teaching methods.

A LEGACY THAT TRANSCENDS BORDERS:

THE NİZÂMÎ GANJAVI MANUSCRIPTS AT CAMBRIDGE UNIVERSITY

SINIRLARI AŞAN BİR MİRAS:

CAMBRIDGE ÜNİVERSİTESİ'NDEKİ NİZÂMÎ GENCEVÎ YAZMALARI¹

Aysun ÇELİK

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı,

ORCID: 0000-0002-4734-1676

Özet

Doğu edebiyatının ebedî ve edebî dehası Nizâmî Gencevî'nin beş mesneviden oluşan Penc Genc'i/Hamse'si; yüzyıllar boyunca çok sevilmiş, çok rağbet görmüş, yüzlerce kez kopya edilmiştir. İslam coğrafyasında ve bilhassa Fars ve Türk edebiyatı sahasında sayısız naziresi yazılan Nizâmî mesnevileri; Doğu hikayeciliğine ve nazireciliğine yön vermiş, edebiyatta bir hamse geleneği başlatmış, Doğu minyatür sanatına ilham kaynağı olmuştur. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, barındırdığı zengin Doğu el yazmaları koleksiyonuyla, Nizâmî araştırmaları için henüz yeterince keşfedilmemiş önemli bir potansiyel sunmaktadır. Nitekim British Museum ve Oxford Üniversitesi kütüphaneleri gibi önemli İngiliz kütüphanelerindeki Nizâmî yazmaları bilinmesine rağmen, dünyanın en büyük kütüphanelerinden biri olan Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshalar, adeta sessiz bir hazine gibi beklemektedir. Bu bildiri, Nizâmî Gencevî'nin eserlerinin Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonlarında bulunan el yazması kopyalarını incelemeyi kapsamaktadır. Çalışmada, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nin nadide koleksiyonları arasında bulunan ve dijital ortama aktarılmamış sekiz adet yazma fiziki olarak bizzat incelenmiş, kendi imkanlarımızla dijital arşivimize alınmıştır. Ayrıca Kütüphane'nin dijital arşivinde bulunan bir adet yazma da bu bildiride tanıtılarak, dikkatlere sunulmuştur. Çalışmamızda, bu el yazmalarının fiziksel özellikleri ve içeriği hakkında bilgi verilmiş, minyatür detaylarına değinilmiştir. Araştırmamız esnasında tespit ettiğimiz Nizâmî yazmaları nüsha sayısı ise toplam 29'dur. Bu çalışma ile hemen her ülkede kendisinden bir iz bulduğumuz Nizâmî Gencevî'nin dünya edebiyatındaki yerine ve tanınırlığına dikkat çekmek amaçlanmıştır. Böylece Nizâmî'nin sınırları aşan mirasına yeni bir katkı sunmak hedeflenmiştir. Nitekim bu el yazmaları, yalnızca birer tarihî belge değil, aynı zamanda Nizâmî'nin sanatsal ve entelektüel mirasının küresel çapta nasıl yankı bulduğunu gösteren canlı birer kanıttır.

Anahtar kelimeler: Nizâmî Gencevî, Hamse, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi

Abstract

The eternal and literary genius of Eastern literature, Nizâmî Ganjavi's Penc Ganj/Khamsa, consisting of five masnavis, has been much loved, much in demand and copied hundreds of times for centuries. Nizâmî Ganjavi's masnavis, of which countless naziris were written and - especially in the field of Persian and Turkish literature- in Islamic geography, shaped Eastern storytelling and naziraism, initiated a tradition of khamsa in literature, and inspired Eastern miniature art. Cambridge University Library, with its rich collection of Oriental manuscripts,

¹ Bu bildiri, TÜBİTAK 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu (2024/1) desteğiyle hazırladığımız proje kapsamında üretilmiştir. Bu vesileyle TÜBİTAK'a ve Bilim İnsanları Destekleme Programları Başkanlığına (BİDEB) 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Programı desteği için teşekkür ederim..

offers an important and underexplored potential for Nizâmî research. Although Nizâmî manuscripts in important British libraries such as the British Museum and Oxford University libraries are known, the copies in Cambridge University Library, one of the largest libraries in the world, are waiting like a silent treasure. This paper analyses the manuscript copies of Nizâmî Ganjavi's works in the collections of Cambridge University Library. In the study, eight manuscripts, which are among the rare collections of Cambridge University Library and have not been digitised, were physically examined in person and taken into our digital archive with our own means. In addition, one manuscripts in the digital archive of the Library are introduced and presented in this paper. In our study, information about the physical characteristics and content of these manuscripts is given and miniature details are mentioned. The total number of copies of Nizami manuscripts we identified during our research is 29. With this study, it is aimed to draw attention to the place of Nizâmî Ganjavi, from whom we find a trace in almost every country, in world literature. Thus, it is aimed to make a new contribution to Nizâmî's legacy that transcends borders. As a matter of fact, these manuscripts are not only historical documents, but also living evidence that will show how Nizâmî's artistic and intellectual legacy resonates globally

Keywords: Nizâmî Ganjavi, Khamsa, Cambridge University Library

GİRİŞ

12. yüzyılda Gence'de doğan Nizâmî, coğrafyasını ve çağını aşan edebî ve ebedî bir dehadır. Zira Nizâmî, sadece bir şair değil, aynı zamanda çağının bilimlerini ve felsefesini eserlerine yansıtan, ahlaki ve toplumsal değerlere vurgu yapan bir mütefekkidir. "Mahzenü'l-esrâr, Husrev ü Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Heft Peyker, İskendername (Şerefnâme, İkbâlnâme)" adlı beş mesneviden oluşan Penc Genc'i/Hamse'si, sadece dil ve edebiyat açısından değil, aynı zamanda tarih, coğrafya, tıp ve astronomi gibi farklı bilim dalları açısından da zengin bir kaynak niteliğindedir.

Nizâmî'nin; üslubundaki özgünlük ve zenginlikle Doğu hikayeciliğinde, bilhassa Fars ve Türk hikayeciliğinde, büyük bir çığır açtığı malumdur. Nizâmî, bıraktığı eserlerle edebiyatta iki türlü geleneği, yani iki büyük yarışı başlatmıştır. Birincisi; Nizâmî'den sonra gelen şairler, en az beş mesnevi yazmaya çalışarak kendi aralarında yarışmışlardır. İkincisi ise, Nizâmî'den sonra gelenler, Nizâmî'yi geçmek için Nizâmî'yle yarışmışlardır. Dolayısıyla bu durum Nizâmî'nin çok okunmasına, eserlerinin çok rağbet görmesine, hikayelerinin yüzlerce kez istinsah edilmesine vesile olmuş ve sınırları aşan bir Nizâmî mirasına dönüşmüştür.

2021 yılında Azerbaycan'da Kərim Tahirov'un redaktörlüğünde "Nizâmî Gəncəvi Bibliyografiya" adıyla yayımlanan kitaptaki listelerden (s. 538-677) elde ettiğimiz sonuçlara göre; bugün dünyadaki 51 ülkenin milli kütüphanesinde ya da devlet arşivinde, Nizâmî'nin toplam 681 eseri yer almaktadır. Diğer taraftan dünyadaki yazma eser kütüphanelerinde ise (s. 681-704) Nizâmî'nin eserlerinin toplam 155 adet el yazması nüshası bulunduğu görülmektedir. Bu durum, sekiz yüz yıldır Nizâmî'nin dünyada ne denli tanındığına ve önemsendiğine anlamlı bir işarettir. Mezkûr kitapta verilen listelerde Nizâmî'nin eserlerinin Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde iki nüshasının bulunduğu bildirilmiştir. Ancak aşağıda görüleceği üzere, Nizâmî'nin eserlerinin Cambridge Üniversitesinde bu sayıdan çok daha fazla nüshası bulunmaktadır.

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi (Cambridge University Library/CUL) Nizâmî'nin eserlerine ev sahipliği yapan çok önemli bir kütüphanedir. Kütüphane, dünyanın en eski üniversite kütüphanelerinden biri olup, bugün dünyanın en büyük kültürel hazineleri ile araştırma materyalleri koleksiyonlarından birine ev sahipliği yapmaktadır. İlk kayıtlı başlangıcı

1416 yılında Cambridge bilginleri için küçük bir el yazması sandığı olarak gerçekleşen Kütüphane, günümüzde 2.000'den fazla dilde, binlerce yıllık insan düşüncesi ve keşfini kapsayan yaklaşık on milyon kitap, harita, el yazması, fotoğraf ve paha biçilmez nesneden oluşan fiziksel bir koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır (<https://www.lib.cam.ac.uk/about-library>). Kütüphanenin Yazma Eserler Bölümünde, çok kıymetli Doğu metinleri bulunmaktadır. Bu metinlerin geneli satın alma yoluyla edinilmiş ve birçoğu Doğu bilimci İranolog Edward Browne (1862-1926) tarafından kataloglara kaydedilmiştir.

Bu bildiri, Nizâmî Gencevî'nin eserlerinin Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonlarında bulunan el yazması kopyalarını tanıtmayı kapsamaktadır. Çalışma kapsamında, Kütüphane'nin nadide eserleri arasında yer alan ve dijitalleştirilmemiş sekiz el yazması, fiziki olarak incelenmiş ve kişisel arşivimize alınmıştır.² Ayrıca, Kütüphane'nin dijital koleksiyonunda sergilenen bir yazma da bu bildiriye dâhil edilerek tanıtılmıştır. Çalışmamızda, bu el yazmalarının fiziksel özellikleri ve içeriği hakkında bilgi verilmiş, minyatür detaylarına değinilmiştir. Bu çalışma ile hemen her ülkede kendisinden bir iz bulduğumuz Nizâmî Gencevî'nin dünya edebiyatındaki yerine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Böylece Nizâmî'nin sınırları aşan mirasına yeni bir katkı sunmak hedeflenmiştir. Nitekim bu el yazmaları, yalnızca birer tarihî belge değil, aynı zamanda Nizâmî'nin sanatsal ve entelektüel mirasının küresel çapta nasıl yankı bulduğunu gösteren canlı birer kanıttır.

CAMBRIDGE ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ'NDEKİ NİZÂMÎ GENCEVÎ YAZMALARI

Nizâmî'nin Hamse'sine ve içerisindeki mesnevilere ait yazma nüshalar, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde, Edward Browne tarafından hazırlanan iki katalogda tespit edilmiştir. Birinci katalog, "A supplementary hand-list of the Muḥammadan manuscripts in the libraries of the University and Colleges of Cambridge" (The Muḥammadan Manuscripts³ adını taşımaktadır. İkinci katalogun adı ise "A catalogue of the Persian manuscripts in the library of the University of Cambridge" (The Persian Manuscripts)⁴tir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu bildiri kapsamında, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi yazma eserler bölümünde bulunan 9 el yazması nüsha incelenmiştir. İncelediğimiz nüshalar, aşağıdaki ilk 9 nüshadır. Ancak son tespitlerimize göre, Kütüphane katalogunda Nizâmî'nin eserlerinin 20 el yazması kopyası daha bulunmaktadır. Bildiri sınırlarını aşacağı için bu 20 nüsha burada detaylı olarak konu edilmemiş fakat bu nüshalara dair katalog bilgileri, incelediğimiz ilk 9 nüshanın devamına eklenmiştir. Sonuç olarak tespitlerimize göre, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Nizâmî yazmalarının toplam sayısı 29'dur. Bu da Nizâmî'ye ait mirasın, dünyada, her ülkede ve her şehirde karşımıza çıkabileceğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bununla birlikte, Cambridge Üniversitesi gibi dünyanın en iyi üniversitelerinden olan bir kurumun⁵ kütüphanesinde Nizâmî'ye dair böyle bir mirasın bulunması çok değerlidir. Öte yandan Cambridge Üniversitesi Asya ve Ortadoğu Çalışmaları Fakültesinde, Professor Christine van Ruymbeke⁶ gibi saygın bir Nizâmîolog/Nizâmîşinas'ın

² Akademik çalışmalar için nüshaların fotoğraflarına erişmek isteyenler bizimle iletişime geçebilirler.

³ Bk. Browne, Edward Granville (1922).

⁴ Bk. Browne, Edward Granville (1896).

⁵ QS World University Rankings 2026: Top global universities: Cambridge University, Rank 6 (QS Dünya en iyi üniversiteler sıralamasında 2026 yılı için, altıncı sıradadır). <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings>

⁶ Nizâmî Gencevî hakkındaki çalışmalarımı, Cambridge Üniversitesinde gerçekleştirmeme vesile olduğu için Sayın Professor Christine van Ruymbeke'e teşekkürlerimi sunarım.

görev yapması; Nizâmî'nin Cambridge'te, İngiltere'de ve nihayet dünyada tanınmasına çok değerli katkılar sunmaktadır.

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan ve Nizâmî'nin eserlerine ait olan el yazması nüshalar aşağıda tanıtılmıştır:

1. **Khamsa (Hamse-i Nizâmî)**

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki bütün mesneviler yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Or. 243 (11) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77)
- **İçindekiler:**
 - Mahzenü'l-esrâr: 2a-32a
 - Husrev ü Şîrîn: 35a-123a
 - Leylî vü Mecnûn: 124b-189a
 - Heft Peyker: 188b-259a
 - Şerefnâme: 257b-329a
 - İkbâlnâme: 355a-400a
- **Müstensih:** Muhammed Şerîf (?)
- **İstinsah Yılı:** Tespit edilemedi
- **Bağış:** Cowell Bequest
- **Cilt:** Mavi bez ve siyah mukavva
- **Ölçüler:** 27.7x15.5 cm
- **Yaprak Sayısı:** 400
- **Satır, Sütun Sayısı:** 19 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar kırmızı
- **Sayfa Örneği:**



Or. 243 (11), 124b-125a: Leylî vü Mecnûn

2. **Khamsa (Hamse-i Nizâmî):**

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki bütün mesneviler yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Or. 244 (12) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77)
- **İçindekiler:**
 - Mahzenü'l-esrâr: 1b-50a

- Husrev ü Şîrîn: 51b-192a
- Leylî vü Mecnûn: 193b-292a
- Heft Peyker: 293b-402a
- Şerefnâme: 403b-546a
- İkbâl-nâme: 547b-624a
- **Müstensih:** Tespit edilemedi
- **İstinsah Yılı:** 996/1588
- **Bağış:** -
- **Cilt:** Deri
- **Ölçüler:** 29,5x19 cm
- **Yaprak Sayısı:** 315
- **Satır, Sütun Sayısı:** 23 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar kırmızı
- **Sayfa Örneği:**



Or. 244 (12), 1b-2a: Mahzenü'l-esrâr

3. Khamsa (Hamse-i Nizâmî)

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki bütün mesneviler yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Or. 245 (9) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77)
- **İçindekiler:**
 - Mahzenü'l-esrâr: 1b-23a
 - Husrev ü Şîrîn: 23b-62a
 - Leylî vü Mecnûn: 62b-109a
 - Heft Peyker: 109b-130a
 - Şerefnâme: 131b-198b
 - İkbâl-nâme: 199b-235a
- **Müstensih:** Tespit edilemedi
- **İstinsah Yılı:** 853/1449
- **Bağış:** Cowell Bequest
- **Cilt:** Deri
- **Ölçüler:** 22x14.6 cm
- **Minyatür Sayısı:** 9
- **Yaprak Sayısı:** 235

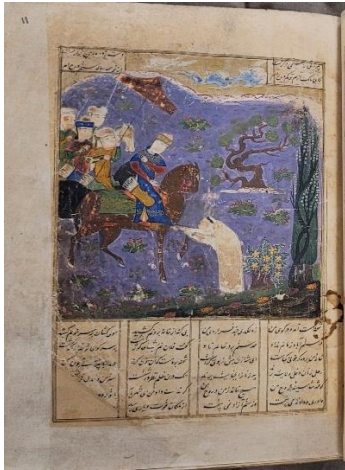
NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

- **Satır, Sütun Sayısı:** 25 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar sarı/kahverengi
- **Sayfa Örneği:**



Or. 245 (9), 109b-110a: Heft Peyker

- **Minyatürlerin Görselleri:**



11a: Mahzenü'l-esrâr'ın içinde



30b: Husrev ü Şîrîn'in içinde



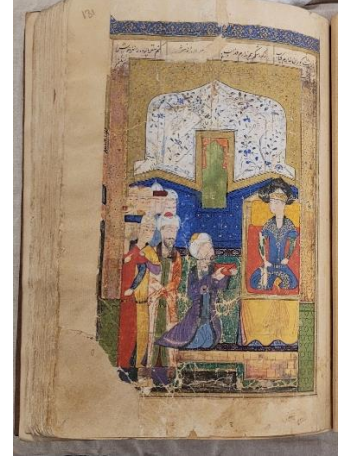
41b: Husrev ü Şîrîn'in içinde



75a: Leylî vü Mecnûn'un içinde



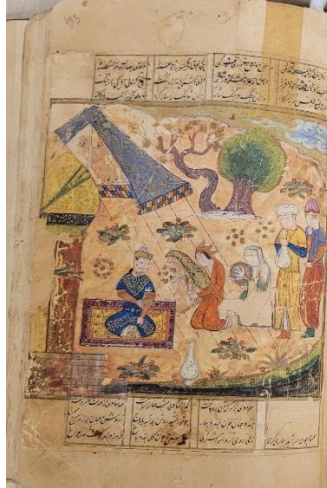
90b: Leylî vü Mecnûn'un içinde



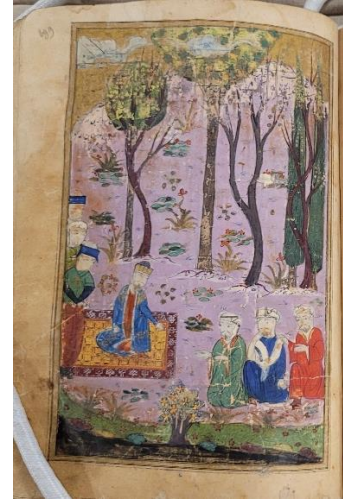
131a: Heft Peyker ile Şerefnâme arasında



164b: Şerefnâme'nin içinde



193a: Şerefnâme'nin içinde



199a: İkbâl-nâme'nin içinde

4. **Khamse (Hamse-i Nizâmî)**

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki bütün mesneviler yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Or. 564 (9) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77)
- **İçindekiler:**
 - Mahzenü'l-esrâr: 1b-36a
 - Husrev ü Şîrîn: 36b-136a
 - Leylî vü Mecnûn: 136b-199a
 - Heft Peyker: 199b-268a
 - İkbâl-nâme: 268b-366a
 - Kitâb-ı Hirednâme: 367b-418a
- **Müstensih:** Tespit edilemedi
- **İstinsah Yılı:** 1254/1838-9

- **Bağış:** Satın alma
- **Cilt:** Deri
- **Ölçüler:** 24.4x15 cm
- **Minyatür Sayısı:** 21
- **Yaprak Sayısı:** 418
- **Satır, Sütun Sayısı:** 18 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar mavi
- **Sayfa Örneği:**



Or 564 (9), 366b-367a: Kitâb-ı Hirednâme

- **Minyatürlerin Görselleri:**



15b: Mahzenü'l-Esrâr'ın içinde



18a: Mahzenü'l-Esrâr'ın içinde



28b: Mahzenü'l-Esrâr'ın içinde



34a: Mahzenü'l-Esrâr'ın içinde



49a: Husrev ü Şîrîn'in içinde



53b Husrev ü Şîrîn'in içinde



56b: Husrev ü Şîrîn'in içinde



60b: Husrev ü Şîrîn'in içinde



64a: Husrev ü Şîrîn'in içinde



93a: Husrev ü Şîrîn'in içinde



118a: Husrev ü Şîrîn'in içinde



120b: Husrev ü Şîrîn'in içinde



160a: Leylî vü Mecnûn'un içinde



218a: Heft Peyker'in içinde



243a: Heft Peyker'in içinde



249a: Heft Peyker'in içinde



264b: Heft Peyker'in içinde



284a: İkbâl-nâme'nin içinde



301: İkbâl-nâme'nin içinde



311b: İkbâl-nâme'nin içinde



404a: Hirednâme'nin içinde

5. Khamse (Hamse-i Nizâmî)

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki bütün mesneviler yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Or. 805 (9) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77-78)
- **İçindekiler:**

- Mahzenü'l-esrâr: 1b-39a
- Husrev ü Şîrîn: 39b-149a
- Leylî vü Mecnûn: 149b-214a
- Heft Peyker: 214b-294
- İskendernâme: 294-423b
- **Müstensih:** Tespit edilemedi
- **İstinsah Yılı:** 10.yy/16.yy (?)
- **Bağış:** C. Marling, Esq.
- **Cilt:** Lake
- **Ölçüler:** 23.7x13 cm
- **Yaprak Sayısı:** 423
- **Satır, Sütun Sayısı:** 21 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar kırmızı
- **Sayfa Örneği:**



Or. 805 (9), 1b: Mahzenü'l-esrâr

6. Khamsa (Hamse-i Nizâmî)

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki Husrev ü Şîrîn'in son bölümü ile Heft Peyker'in tamamı yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Or. 964 (12) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77-78)
- **İçindekiler:**
 - Husrev ü Şîrîn'in son bölümü: 1a-45b
 - Heft Peyker'in tamamı: 46b-111a
- **Müstensih:** Tayfur bin Hacı Kemal
- **İstinsah Yılı:** 791/1389
- **Bağış:** -
- **Cilt:** Cildi dağılmıştır, mukavva arasındadır
- **Ölçüler:** 27x18 cm
- **Yaprak Sayısı:** 111
- **Satır, Sütun Sayısı:** 19 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Nesih

- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar sarı/kahverengi
- **Sayfa Örneği:**



Or. 964 (12), 1a: Husrev ü Şîrîn

7. Khamsa (Hamse-i Nizâmî)

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki bütün mesneviler yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Oo. 6. 29 (Katalog için bk. The Persian Manuscripts, s. 304-305)
- **İçindekiler:**
 - Mahzenü'l-esrâr: 1b-26b
 - Husrev ü Şîrîn: 27b-102b
 - Leylî vü Mecnûn: 103a-155b
 - Heft Peyker: 156a-215b
 - İskendernâme: 217b-321a
- **Müstensih:** Muhammed Kâsım
- **İstinsah Yılı:** 993/1585
- **Bağış:** -
- **Cilt:** Deri
- **Ölçüler:** 23x16.25 cm
- **Yaprak Sayısı:** 321
- **Satır, Sütun sayısı:** 21 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar kırmızı
- **Sayfa Örneği:**

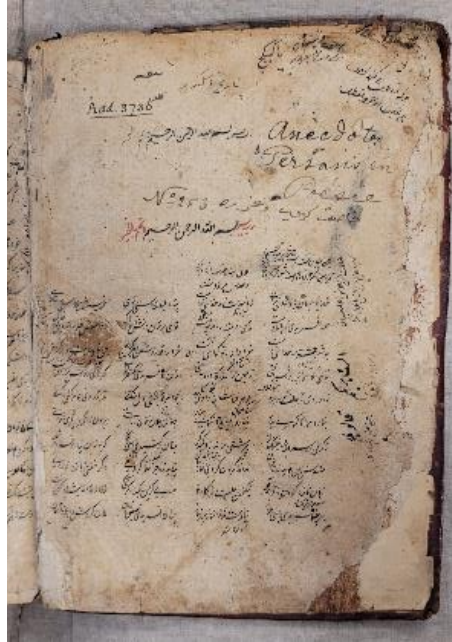


Oo. 6. 29, 156b-157a: Heft Peyker

8. Sikandar-nama (Skendernâme-i Nizâmî)

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki mesnevilerden İskendernâme yer almaktadır. Nüshaya dair tespit edebildiğimiz bilgiler şöyledir:

- **Numarası:** Add 3736 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 125)
- **İçindekiler:**
 - İskendernâme: 1b-103a
- **Müstensih:** Tespit edilemedi
- **İstinsah Yılı:** Tespit edilemedi
- **Bağış:** Satın alma
- **Cilt:** Deri
- **Ölçüler:** 23,9x17,5 cm
- **Yaprak Sayısı:** 113
- **Satır, Sütun Sayısı:** 17 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar kırmızı ile sarı/kahverengi
- **Sayfa Örneği:**



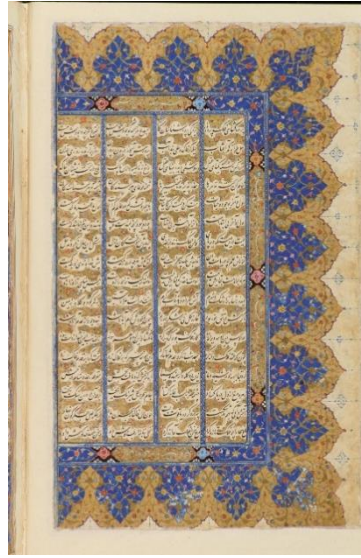
Add 3736, 1b: Târîh-i İskender

9. Khamsah-i Nizâmî

Bu nüshada, Nizâmî'nin Hamse'sindeki bütün mesneviler yer almaktadır. Dijital arşivde görüntülenebilen bir nüshadır. Bk. <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-ADD-03139/5>

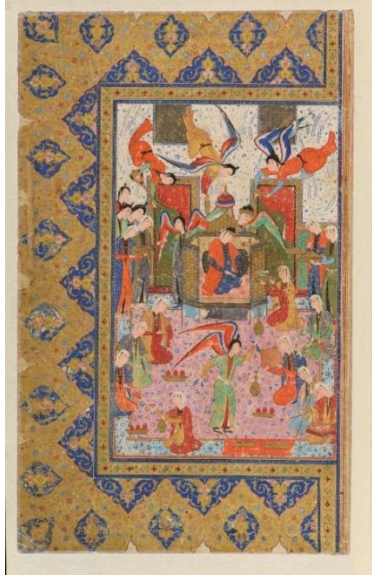
- **Numarası:** Add. 3139
- **İçindekiler:**
 - Mahzenü'l-esrâr: 2b-35a
 - Husrev ü Şîrîn: 35b-138a
 - Leylî vü Mecnûn: 138b-208a
 - Heft Peyker: 208b-288a

- Şerefnâme-i İskender: 288b-378a
- İkbâlnâme-i İskender: 378b-434a
- **Müstensih:** Tespit edilemedi
- **İstinsah Yılı:** 11/16. Yüzyıl (?)
- **Bağış:** T. Brooks Bumpstead
- **Minyatür Sayısı:** 30
- **Ölçüler:** 34.1x22 cm
- **Yaprak Sayısı:** 435
- **Satır, Sütun Sayısı:** 17 satır, 4 sütun
- **Yazı Türü:** Talik
- **Yazı Rengi:** Siyah, başlıklar sarı
- **Sayfa Örneği:**

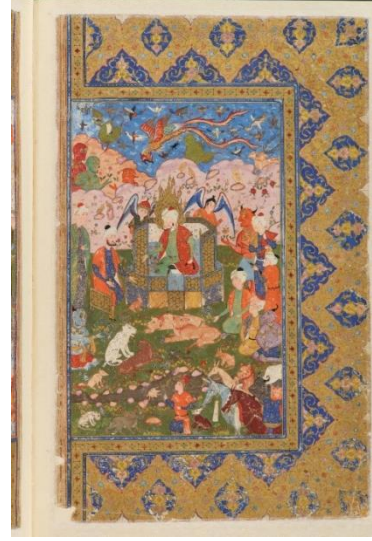


Add. 3139, 2b: Mahzenü'l-esrâr

- **Minyatür Örneği**



Add. 3139, 2a: Hz. Ali (a.s.), Cennet'te tasvir edilmiştir.



Add. 3139, 1b: Hz. Muhammed (a.s.), Cennet'te tasvir edilmiştir. Yüzü açık olarak resmedilmiş ancak daha sonra bu bölüm tahrip edilmiştir.

Aşağıdaki nüshaları katalogda tespit etmemize rağmen fiziki inceleme imkânımız olmamıştır. Bu nüshaların bilgileri ilgili kataloglardan nakledilerek aşağıda sunulmuştur.

10. The Khamse (Hamse-i Nizâmî)

- **Yer Numarası:** Oo.6.11 (Katalog için bk. The Persian Manuscripts, s. 303-304)
- **İçindekiler:**
 - Mahzenü'l-esrâr: 2b-31a
 - Husrev ü Şîrîn: 31b-116b
 - Leylî vü Mecnûn: 117b-173a
 - Heft Peyker: 173b-230a
 - Skendernâme: 230b-321a
- **Yaprak Sayısı:** 321
- **Ölçüleri:** 30.75x19.25 cm
- **Satır, Sütun Sayısı:** 23 satır, 4 sütun
- **Minyatür Sayısı:** 23
- **Yazı Türü:** Talik
- **İstinsah Yılı:** 992/1584

11. Khamse (Hamse-i Nizâmî)

- **Yer Numarası:** Or. 421 (9) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77)
- **İstinsah Yılı:** 846/1442-3

12. Khamse (Hamse-i Nizâmî)

- **Yer Numarası:** Christ's College, Dd. 4.13 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77-78)
- **Yazı Türü:** Talik

- Sayfa Sayısı: 352
- Ölçüleri: 26x15.8 cm
- Satır Sayısı: 19

13. Khamsa (Hamse-i Nizâmî)

- Yer Numarası: King's College, Nu.152 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77-78)
- Yazı Türü: Talik

14. Khamsa (Hamse-i Nizâmî)

- Yer Numarası: King's College, Nu. 154 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77-78)
- İstinsah Yılı: 1140/1727-8

15. Husrev ü Şîrîn

- Yer Numarası: King's College, Nu. 257 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77-78)

16. Khamsa (Hamse-i Nizâmî)

- Yer Numarası: St John's MS., Nu. 30 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 77-78)
- İstinsah Yılı: 947/1540
- Sayfa Sayısı: 786
- Yazı Türü: Talik
- Minyatür Sayısı: 30

17. Sikandar-nama (Skendernâme-i Nizâmî)

- Yer Numarası: Add. 3736 (10) (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 125)
- Sayfa Sayısı: 103
- Ölçüleri: 23.9x17.5 cm
- Satır Sayısı: 17
- Yazı Türü: Talik

18. Sikandar-nama (Skendernâme-i Nizâmî)

- Yer Numarası: Christ's, Dd. 5. 12 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 125)
- Yazı Türü: Talik
- Sayfa Sayısı: 209
- Ölçüleri: 22.8x13 cm
- Satır Sayısı: 17

19. Sikandar-nama (Skendernâme-i Nizâmî)

- Yer Numarası: Corpus, Nu. 212 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 125-126)
- Yazı Türü: Talik
- Ölçüleri: 24x18 cm
- İstinsah Yılı: 1247/1831-2

20. Sikandar-nama (Skendernâme-i Nizâmî)

- **Yer Numarası:** Corpus, Nu. 213 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 126)
- **Yazı Türü:** Talik
- **Ölçüleri:** 30x17 cm
- **İstinsah Yılı:** 1246/1830-31

21. Haft Paykar (Heft Peyker-i Nizâmî)

- **Yer Numarası:** Corpus, Nu. 229 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 225)

22. Khusraw wa Shirin (Husrev ü Şîrîn)

- **Yer Numarası:** Corpus, Nu. 209 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 74)

23. Khusraw wa Shirin (Husrev ü Şîrîn)

- **Yer Numarası:** Corpus, Nu. 239 (Katalog için bk. The Muḥammadan Manuscripts, s. 74)
- **İstinsah Yılı:** 1591-2 (?)

24. The Mahzanu'l-Asrar (Mahzenü'l-Esrâr-ı Nizâmî)

- **Yer Numarası:** Add. 586 (Katalog için bk. The Persian Manuscripts, s. 306-307)

25. Khusraw va Shirin (Husrev ü Şîrîn)

- **Yer Numarası:** Add. 207 (Katalog için bk. The Persian Manuscripts, s. 308-309)
- **Sayfa Sayısı:** 221
- **Ölçüler:** 23.4x13.8 cm
- **Satır Sayısı:** 15
- **Yazı Türü:** Talik
- **İstinsah Yılı:** 16. veya 17. yüzyıl olabilir.

26. Layla wa Majnun (Leylî vü Mecnûn-ı Nizâmî)

- **Yer Numarası:** Or. 13 (6) (Katalog için bk. The Muhammadan Manuscripts, s. 183)
- **Ölçüleri:** 14.2x9.3 cm
- **Satır Sayısı:** 11
- **Yazı Türü:** Talik

27. Makhzanu'l-Asrar (Mahzenü'l-Esrâr)

- **Yer Numarası:** Corpus Nu. 161 (Katalog için bk. The Muhammadan Manuscripts, s. 192-193)
- **Sayfa Sayısı:** 62
- **Ölçüler:** 24x15 cm
- **Yazı Türü:** Nestalik
- **Müstensih:** Ahmed
- **İstinsah Yılı:** 1023/1614-15

28. Makhzanu'l-Asrar (Mahzenü'l-Esrâr)

- **Yer Numarası:** Corpus Nu. 234 (Katalog için bk. The Muhammadan Manuscripts, s. 193)
- **Ölçüleri:** 22x13 cm

- **Yazı Türü:** Nestalik

29. Khamsa

- **Yer Numarası:** Or. 1572 (10) (Katalog için bk. The Muhammadan Manuscripts, s. 61)

SONUÇ

1. Kərim Tahirov'un redaktörlüğünde hazırlanan “Nizâmî Gəncəvi Bibliyografiya” adlı kitapta Cambridge Üniversitesi’nde Nizâmî’nin eserlerinden iki kopya el yazması bulunduğu belirtilse de bu bildiri kapsamında yaptığımız incelemelerle Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi’ndeki Nizâmî yazmalarının toplam sayısının 29 olduğu tespit edilmiştir. Bu nüshalardan 9’u tarafımızdan incelenmiş ve yaklaşık 3100 fotoğraf çekmek suretiyle dijital arşivimize alınmıştır. Yapılacak akademik çalışmalar için bu fotoğrafları paylaşmaktan memnuniyet duyacağımızı bildiririz.
2. Cambridge Üniversitesi gibi saygın bir kurumda Nizâmî’ye ait böylesine zengin bir mirasın bulunması, Nizâmî mirasının dünyadaki birçok başkente ve birçok şehre yayılmış olmasına, onun dünya çapındaki tanınırlığına ve önemine işaret etmesi bakımından oldukça anlamlıdır.
3. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesindeki Nizâmî yazmalarından 5 tanesi minyatürlü olup, toplam minyatür sayısı 103’tür. Bu minyatürler, sanat tarihi açısından incelenmeye değer minyatürlerdir.
4. Or. 964 (12)’e kayıtlı olan ve Husrev ü Şîrîn’in son bölümü ile Heft Peyker’in tamamını içeren nüshanın istinsah tarihi, 791/1389’dur. Dolayısıyla erken tarihli bu nüshanın bilhassa ele alınması gerekmektedir.
5. İncelediğimiz nüshalarda kullanılan yazı stili, Nizâmî yazmalarında sık karşılaştığımız talik yazıdır. Yalnızca bir nüshada nesih yazı görülmüştür.
6. Nüshaların genelinde altın yıldız gibi çeşitli değerli süslemeler mevcuttur. Bu da Nizâmî’nin eserlerinin çoğaltılarak önemli kişilere sunulmuş yahut önemli kişilerin talebiyle kopya edilmiş olduğunu akla getirmektedir. Dolayısıyla Nizâmî’nin eserlerinin sekiz asırdır büyük bir ilgiyle ve özenle bugünlere geldiği anlaşılmaktadır.
7. Nizâmî yazmalarını aradığımız Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi’nde, Nizâmî’nin hamsesine yazılan Farsça (Emir Husrev Dihlevi gibi) ve Türkçe (Atâ’î gibi) birçok nazire nüshasına da rastlanmıştır. Bu nüshalar, ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar çok sayıdadır.
8. Nizâmî’nin eserlerinin kopyaları üzerine yapılacak nüsha karşılaştırmaları, Nizâmî’nin hayatına dair tartışmalara ışık tutacak olması bakımından önemlidir. Bu nedenle tespit ettiğimiz ve bundan sonra tespit edilecek her yeni nüshanın gelecekteki araştırmalar için önemli bir potansiyel sunduğunu bildirir, Nizâmî çalışmalarında dikkate alınmasını ve bu çalışmalara derinlik katmasını dileriz.

KAYNAKLAR

Browne, Edward Granville (1896). *A Catalogue of The Persian Manuscripts in The Library of The University of Cambridge*. Cambridge: University Press

Browne, Edward Granville (1922): *A Hand-List of The Muhammadan Manuscripts, Including All Those Written in The Arabic Character, Preserved in The Library of The University of Cambridge*. Cambridge: University Press,

Khamsah-i Nizâmî, Add. 3139: <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-ADD-03139/5> Erişim Tarihi: 30.06.2025

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

Nizami Gəncəvi (Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusif): Bibliografiya (2021). Tərt. ed. və elmi red. K.Tahirov; ön söz müəll. İ.Həbibbəyli; red. L.Miryaqubova. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası.

<https://cudl.lib.cam.ac.uk/> Erişim Tarihi: 30.06.2025

<https://www.lib.cam.ac.uk/about-library> Erişim Tarihi: 30.06.2025

<https://www.topuniversities.com/world-university-rankings> Erişim Tarihi: 30.06.2025

A QUALITATIVE STUDY ON POLICE OFFICERS' PERCEPTION OF PRIVACY
POLİS MEMURLARININ MAHREMİYET ALGISI ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR
ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Mikail BATU

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi

ORCID: 0000-0002-6791-0098

Yüksek Lisans Öğrencisi Yasemin ÖZMEN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID: 0000-0002-6791-0098

ÖZET:

Bu araştırma, polis memurlarının mahremiyet algılarını anlamayı amaçlayan niteliksel bir çalışmadır. Güvenlik güçleri, mesleki rollerinin doğası gereği toplumla sürekli etkileşim içinde olmakta ve hem fiziksel hem de duygusal anlamda kişisel sınırlarını korumakta güçlük yaşayabilmektedir. Bu bağlamda, çalışmada 20 Türk polis memurunun mahremiyet kavramına nasıl yaklaştıkları, hangi durumlarda mahremiyet ihlali yaşadıkları ve bu durumun mesleki ve kişisel yaşamlarına nasıl yansıdığı derinlemesine incelenmiştir. Araştırmada, nitel veri toplama tekniklerinden **derinlemesine görüşme kullanılmış** ve elde edilen veriler **Maxqda 2024 programına aktarılarak** içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Katılımcı ifadeleri doğrultusunda mahremiyet, çeşitli alt kategorilere ayrılmıştır. Ayrıca, sosyal medya kullanımı, görev sırasında yaşanan kişisel alan ihlalleri ve meslek dışı yaşamda karşılaşılan mahremiyet sorunları da analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, polis memurlarının mahremiyetin korunmasına yönelik yüksek bir hassasiyet taşıdığını; ancak bu hassasiyetin yoğun görev temposu, kamusal görünürlük ve teknolojik gelişmeler nedeniyle zaman zaman ihlal edildiğini ortaya koymuştur. Araştırma, polislerin psikolojik iyilik halleri ve toplumsal rollerine ilişkin daha derin bir farkındalık geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahremiyet, Sosyal Medya, Polis, Bilgi ve Belge Mahremiyeti, Düşünce Mahremiyeti

ABSTRACT:

This research is a qualitative study that aims to understand police officers' perceptions of privacy. Security forces are constantly interacting with society due to the nature of their professional roles and may struggle to protect their personal boundaries, both physically and emotionally. In this context, the study thoroughly examined how 20 Turkish police officers approach the concept of privacy, in which situations they experience privacy violations, and how this situation reflects on their professional and personal lives. In the study, in-depth interviews were used as a qualitative data collection technique, and the data obtained were transferred to the Maxqda 2024 program and evaluated through content analysis. Based on the participants' statements, privacy was divided into various subcategories. Additionally, social media use, personal space violations experienced during duty, and privacy issues encountered in non-professional life were also analyzed. The findings of the study reveal that police officers have a high sensitivity toward protecting privacy; however, this sensitivity is sometimes violated due to the intense pace of work, public visibility, and technological developments. The research emphasizes the need to develop a deeper awareness of police officers' psychological well-being and social roles.

Keywords: Privacy, Social Media, Police, Information and Document Privacy, Thought Privacy

GİRİŞ

Mahremiyet, bireyin kendine ait olan fiziksel, duygusal ve bilişsel alanlarının başkaları tarafından ihlal edilmeden korunmasını ifade eden temel insani bir ihtiyaçtır. Toplumsal yaşamda bu sınırlar, bireyin kimliğini koruması, kişisel bütünlüğünü sürdürmesi ve psikolojik iyi oluşunu devam ettirebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bazı meslek grupları, görevlerinin niteliği gereği mahremiyet sınırlarını daha sık test eden durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu meslek gruplarının başında ise **polis memurları** gelmektedir. Polislik mesleği, kamu düzenini sağlama, suçla mücadele etme ve toplumsal güvenliği koruma gibi yüksek sorumluluklar içerirken, aynı zamanda bireyin özel yaşamına dair sınırların bulanıklaşmasına neden olabilecek bir kamusal görünürlük de barındırmaktadır. Polisler, hem görev esnasında hem de meslek dışı yaşamlarında sürekli izlenebilir ve değerlendirilebilir konumda oldukları için mahremiyet algıları sıradan bireylerden farklılaşabilmektedir. Gelişen teknoloji, sosyal medya kullanımı, kamuoyunun güvenlik güçlerine yönelik ilgisi ve beklentileri, polislerin kişisel alanlarının daralmasına yol açmakta; bu durum ise bireysel mahremiyet anlayışlarını doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede polis memurlarının mahremiyet kavramını nasıl tanımladıkları, hangi durumlarda mahremiyet ihlali yaşadıklarını ve bu durumun mesleki, psikolojik ve sosyal yaşamlarına etkilerinin nasıl şekillendiği önemli bir araştırma sorusunu oluşturmaktadır.

Polislik mesleği, kamu güvenliğini sağlamak, suçları önlemek, suçluları yakalamak ve toplumun huzurunu korumak amacıyla çalışan, devletin güvenlik güçlerinde yer alan bir meslektir. Toplumun güven ve huzurunu inşa etmek için idarenin himayesindeki güvenlik hizmetleri olan kolluk hizmetleri, kamu düzeninin sağlanması ve korunmasının yanı sıra kamu düzeninin bozulması halinde eski duruma getirilmesini sağlamaktadır (Gülten, 2014: 22). Polisler, adaletin sağlanmasında, kamu düzeninin korunmasında ve toplumun güvenliğinde önemli rol oynamaktadırlar. Polislik mesleği, cesaret, fedakârlık, adalet duygusu ve güçlü bir etik anlayışı gerektiren bir meslektir. Bu bağlamda, polislerin sahip olduğu eğitim ve beceriler, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir etki yaratır. Ayrıca polis, zor çalışma koşulları ve beraberinde getirdiği çeşitli sorunlara rağmen toplumun en önemli mesleklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Polis memurlarına sorulan Polislik mesleğini icra ettiğinizden dolayı genelde motivasyon durumunuz nasıldır?” sorusuna polis memurlarının büyük çoğunluğu “genelde kötü”, geriye kalan kısım ise “ne çok iyi ne de çok kötü” olarak yanıt vermiştir (İlgen, 2017: 36). Türkiye'deki polislik uygulamalarının dünya standartlarına ulaşması ve toplumla barışık bir polis gücü oluşturulması ülkenin en önemli konularından birisi olarak görülebilir (Akman, 2010: 2). Küçükdoğan (2011) polislerin karşı karşıya kaldıkları tehlikelere dikkat çekerek, bu mesleği icra eden bireylerin büyük fedakârlıklar yapmayı göze aldıklarını vurgulamaktadır. Polis, toplum düzenini sağlarken, halkın can ve mal güvenliğini korurken, aynı zamanda kendi güvenliğini de ön planda tutmak zorundadır. Mesleğinin doğası gereği çoğu zaman olağandışı koşullarda çalışmakta ve suç işleyen bireylerle sıkça karşılaşmaktadır. Bunun yanı sıra suçlu olan toplum ile iletişim kurabilme isteği, görevin gereği olarak değil polis memurunun kendi içinde bulunmalıdır (Şimşek, 2018: 118). Bu durum, polisler için hem fiziksel hem de psikolojik açıdan büyük bir yük oluşturmaktadır. Küçükdoğan'ın (2011) çalışması, polislerin mesleklerini icra ederken karşılaştıkları zorlukları detaylı bir şekilde ele alarak, mesleğin doğasını anlamak ve bu alandaki sorunlara yönelik farkındalık oluşturmak açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Günümüzde polislik mesleğine yönelik beklentiler değişmiştir. 21.yy. polislik mesleğinde amaçlanan, dönemin ihtiyaçlarına ve çağın beklentilerine uyarlanmış bir güvenlik unsurunun yerleşmesinde; iletişim, uzlaşma ve uyum temelli kavramlarla entegre edilmelidir. Yazılı ve görsel medya birimleri ile emniyet personellerinin toplumsal olaylar karşısındaki tutum ve davranışları kamu yararı adına birbirlerini tamamlar nitelikte olmalıdır. Sosyal temele dayanan polislik mesleğinin halkla ilişkileri bir strateji olarak reddetmesi söz konusu olmadığı için bunu etkin, hızlı ve verimli sağlayacak olan medya ile ilişkilerini geliştirmesi önemlidir. Emniyet teşkilatı, medya ile işbirliğini gerçekleştirebilmesinin ilk basamağı olarak; medya ile arasında nasıl bir etkileşim olduğunu anlamalı, geleceğe dair programlarını bu doğrultuda gerçekleştirmelidir.

Emniyet Teşkilatının genel anlamda kuruluş hedefi; demokrasi, insan haklarının ve özgürlüğün destekleyicisi ve önemli bir güvencesidir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü temelinde çalışan polis teşkilatları, toplumun her bireyine eşit ve adil hizmet sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, polisler yalnızca suçları önlemek ve suçluları cezalandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal barış ve güvenliği sağlamak için çeşitli önleyici tedbirler alırlar. Polislerin sunduğu hizmetin insan hak ve özgürlüklerinin önünde bir engel olması demokratik toplumlarda makul karşılanmamaktadır. Polis görevini yerine getirirken problemlerin incelenmesi ayrıca bunların çözülmesi için gerekli olan çalışmaları yapması gerekmektedir.

Polisin temel görevi suçu önleyici olması ve bu amaçla gerekli tedbirleri almasıdır. Polis tarafından gerçekleştirilen genel güvenlik hizmetleri tüm toplumlar için vazgeçilmezdir çünkü güvenlik, bir toplumun düzenini, huzurunu ve gelişimini sürdürebilmesi için temel bir gerekliliktir. Demokratik düzende polis, barışı korumak, kişi hak ve özgürlüklerinin kullanımını sağlamak ve halkın kendini güvende hissetmesini sağlayacak bir kamu hizmeti gerçekleştirmektedir (Şen, 2013: 91). Polis, kamu düzenini tesis etmek ve suçları önlemek için bir dizi görev ve sorumluluk taşır. Bu görevler, suçların önlenmesi, suçluların yakalanması, toplumsal olayların yönetilmesi, halkın güven içinde yaşamını sürdürmesi gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, polis memurlarının mahremiyet algılarını anlamak ve bu algının, hem profesyonel yaşamları hem de kişisel hayatları üzerindeki etkilerini incelemektir. Özellikle, polislerin kamu güvenliği sağlama görevleriyle birlikte kişisel mahremiyet sınırları arasındaki dengeyi nasıl kurdukları, mahremiyetin anlamını nasıl şekillendirdikleri ve mesleki etkileşimlerin mahremiyet algılarını nasıl dönüştürdüğü araştırılacaktır. Bu araştırma, polis memurlarının mahremiyetle ilgili yaşadıkları zorlukları, mahremiyetin korunmasına yönelik tutumlarını ve dijitalleşen dünyada mahremiyetin evrimine dair görüşlerini derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, polislik mesleğine ilişkin mahremiyet anlayışlarını geliştirecek, mesleki uygulamalar ve eğitim süreçlerine katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- Polislik mesleği icra edilirken, kişisel mahremiyetin korunmasıyla ilgili karşılaşılan en büyük zorluklar nelerdir?
- Sosyal medya ve dijital teknolojilerin yaygınlaşması, polislik mesleğinde mahremiyet algısını nasıl değiştirir?
- Polislik mesleğinde, bireysel olarak mahremiyet sınırları nasıl belirlenmektedir?

POLİS MEMURLARININ MAHREMİYET ALGISI ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada herhangi bir olguya yönelik anlamı incelemek için nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde ele alınan fenomenoloji deseni kullanılacak ve bu desen kapsamında derinlemesine görüşmeler yapılacaktır. “Fenomenoloji kişilerin geçmiş deneyimlerini ayrıntılı şekilde ortaya çıkaracak bir desendir. Fenomenoloji deseninin amacı, gündelik hayatta karşılaşılan olay, deneyim, algı ya da durumlar gibi yabancı olunmayan veya anlamı tam olarak bilinmeyen farklı olguları araştırmaktır” (Şimşek ve Yıldırım, 2013: 69). Bu desen kapsamında verilerin elde edilmesi için derinlemesine görüşme tekniği kullanılacaktır. Birçok nitel araştırmanın temelini oluşturan ve veri toplama tekniği olarak kabul edilen derinlemesine görüşme, ilgili kişilerden sorulan sorular çerçevesinde bilgi olarak gerçekleştirilmektedir. “Derinlemesine görüşme, sosyal bilimlerle özdeşleştirilen bir veri toplama tekniğidir. Sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir teknik olmasının yanı sıra son yıllarda farklı disiplinler tarafından da sıkça kullanıldığı bilinmektedir” (Akman Dömbekçi ve Erişen, 2022: 143).

Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmada amaçlı örneklem çerçevesinde kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda 20 Türk polisi ile araştırmacının veya katılımcının ofisinde görüşülmüştür. Katılımcılar 10 erkek 10 kadın polisten oluşmaktadır.

Çalışmanın sınırlılıkları dahil edilme kriterleri

- Katılımcı polisler Türkiye’de çalışıyor olmalıdır.
- Katılımcı polisler lisans mezunu olmalıdır.
- Katılımcı polisler, en az 2 yıl mesleklerinde polislik görevi yapmalıdır.

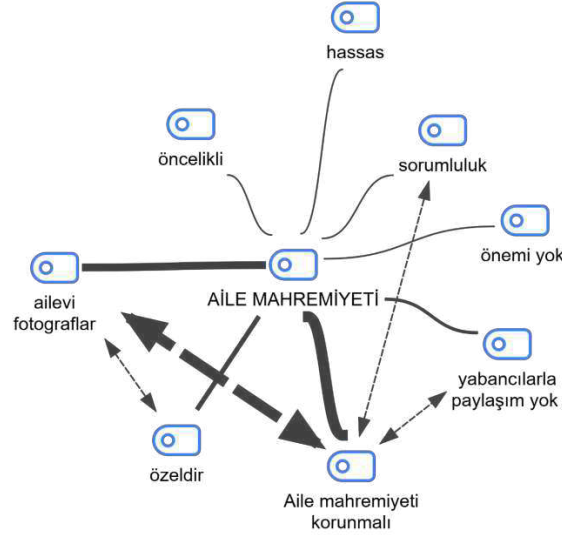
Veri toplama süreci

Bu çalışmada, *polis memurlarının mahremiyet algısı* üzerine derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme yöntemi, katılımcıların kişisel deneyimlerini, algılarını ve düşüncelerini daha ayrıntılı bir şekilde anlamak için kullanılmıştır. Aşağıda, bu sürecin aşamaları açıklanmıştır:

- Katılımcı Seçimi: Araştırma için örneklem, belirli bir coğrafi bölgede görev yapan polis memurları arasından seçilmiştir. Katılımcılar, çalışma kapsamında belirli kriterlere göre gönüllülük esasına dayalı olarak davet edilmiştir. Bu kriterler arasında, emekli olan ve belirli bir deneyim süresine sahip polis memurları yer almıştır. Katılımcıların çeşitliliği sağlanarak, farklı görevlerdeki polislerin mahremiyet algılarının farklılıkları gözlemlenmeye çalışılmıştır.
- Görüşme Soruları ve Kılavuz: Derinlemesine görüşmeler için önceden tasarlanmış bir görüşme kılavuzu hazırlanmıştır. Bu kılavuz, katılımcıların mahremiyet algılarını keşfetmeye yönelik açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Sorular, katılımcıların kişisel deneyimlerine, mesleki yaşamlarındaki mahremiyet anlayışlarına ve bu konuda karşılaştıkları zorluklara odaklanacak şekilde oluşturulmuştur. Bu soruların amacı, katılımcıların derinlemesine düşünmelerine ve kendi algılarını açıkça ifade etmelerine yardımcı olmaktır.
- Görüşmelerin Gerçekleştirilmesi: Derinlemesine görüşmeler, birebir görüşme şeklinde, yüz yüze ya da telefon üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde, katılımcıların mahremiyetle ilgili yaşadıkları deneyimlerin ve algılarının açıkça ortaya konması hedeflenmiştir. Görüşme sırasında, katılımcıların rahat bir ortamda olmalarını sağlamak için gizlilik ve anonimlik garantisi verilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların rahatça ifade edebilmeleri için en az 30 dakika sürmüştür. Görüşme sürecinde herhangi bir müdahale yapılmadan, katılımcıların özgürce konuşmasına olanak tanınmıştır.

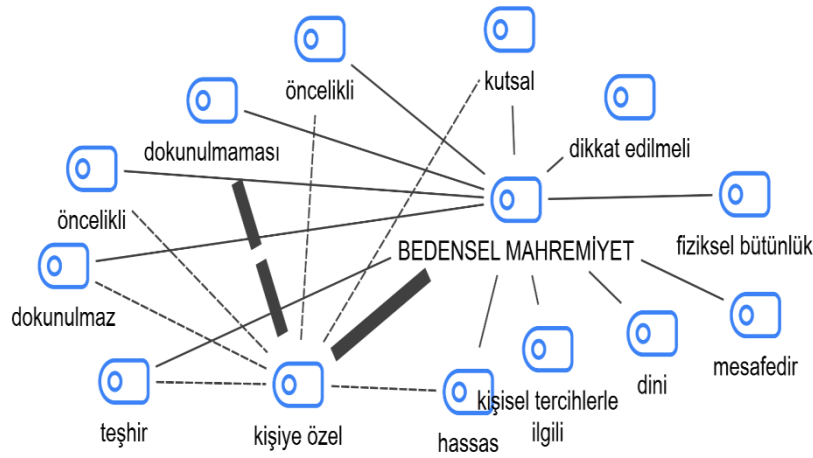
- 98

Aile Mahremiyeti: Aile mahremiyeti teması altında, konu sekiz kategoriye ayrılmıştır: hassasiyet, öncelik, özel alan, aile fotoğraflarının paylaşılması, sorumluluk, önemsizlikten kaçınma, yabancılarla paylaşım yapılmaması ve mahremiyetin korunması. Bu kategorilerde özellikle aile fotoğraflarının korunması ve aile mahremiyetinin güvence altına alınması ön plana çıkmaktadır. Aileye ait özel anların ve bilgilerin paylaşımında dikkatli olunmalı, bireylerin özel hayatına saygı gösterilmeli ve bu konuda toplumsal bir sorumluluk bilinci geliştirilmelidir.



Bu çalışmada elde edilen bulgular Özdemir'in (2021) yaptığı çalışma ile paralellik göstermektedir. Sosyal bir varlık olan insan, içinde doğup büyüdüğü toplumdan beslenirken aynı zamanda o toplumu da etkilemektedir. Günümüz dünyasında birey, ait olduğu toplumdan bağımsız bir kimlik oluşturmaya çalışırken, içine doğduğu kaos, kalabalık ve girift ilişkiler yumağından sıyrılarak mahremiyet ihtiyacını dile getirmektedir.

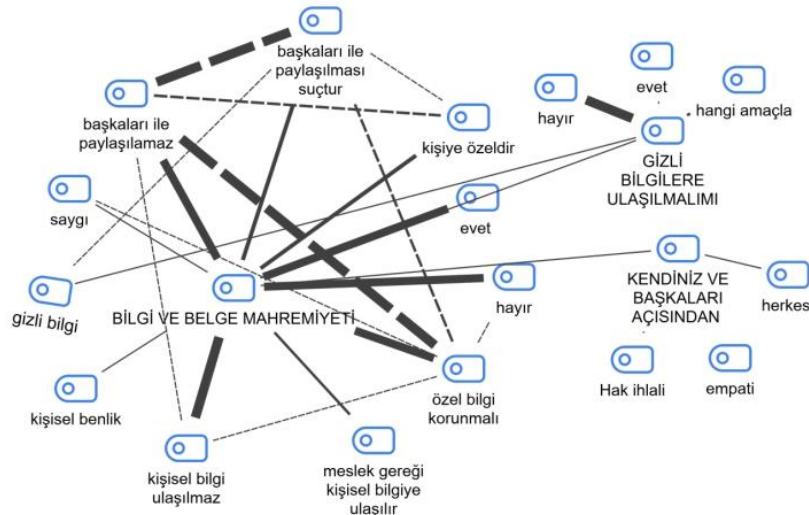
Bedensel Mahremiyet: Bedensel Mahremiyet teması altında; dikkat edilmeli, fiziksel bütünlük, mesafe, kutsal, dokunulmaması, dini, öncelikli, dokunulmaz, hassas, teşhir, öncelikli, kişiye özel, kişisel tercihlerle ilgili 13 kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler içerisinde öne çıkan ve vurgulanan en hassas konu bedensel mahremiyetin kişiye özel ve dokunulmaması gerektiğidir.



Bu çalışmada elde edilen bulgular Özer'in (2015) çalışmasında da vurgulanmıştır. Mahremiyet, başkalarının erişemeyeceği ya da müdahale edemeyeceği kişisel bir alanı ifade etmektedir. Bu

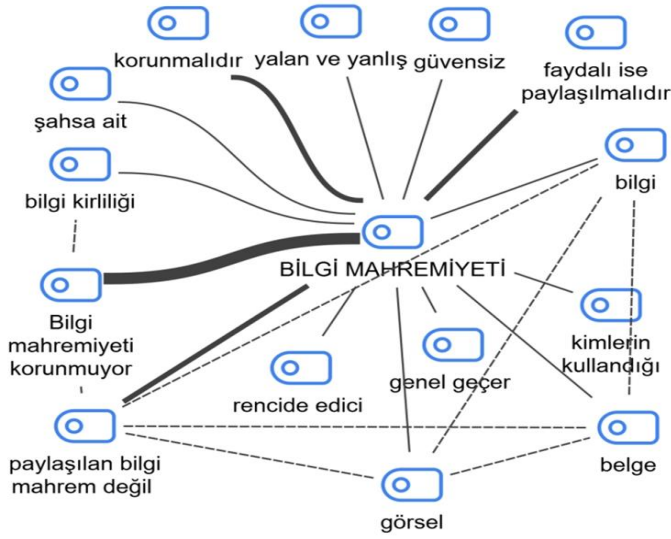
kavram, bir bireyin bedeni, duyguları, düşünceleri, özel bilgileri ya da ilişkilerine yönelik dış müdahalenin sınırlandırılması anlamına gelmektedir.

Bilgi ve Belge Mahremiyeti: Bilgi ve belge mahremiyeti teması, iki ana kategori altında incelenmiştir: Gizli belgelere ulaşılabilirlik ve kişisel bilgiye erişimin kendiniz ve başkaları açısından değerlendirilmesi. Gizli belgelere ulaşılabilir mi? sorusu; evet, hayır, gizli bilgi ve hangi amaçla gibi kodlarla sınıflandırılmıştır. Bu kodlar içinde özellikle hayır yanıtlarının ağırlıkta olduğu görülmüştür. Kendiniz ve başkaları açısından bilgiye erişim kategorisinde ise şu kodlara yer verilmiştir: Kişisel bilgiye ulaşamaz, saygı, hayır, evet, kişisel benlik, meslek gereği kişisel bilgiye ulaşılır, özel bilgi korunmalı, başkalarıyla paylaşılması suçtur, başkalarıyla paylaşılamaz ve kişiye özeldir. Her iki kategori kapsamında da bilgi ve belgelerin, kişisel mahremiyet alanı içerisinde yer aldığı ve bu nedenle erişimin sınırlı ya da mümkün olmadığı özellikle vurgulanmıştır.



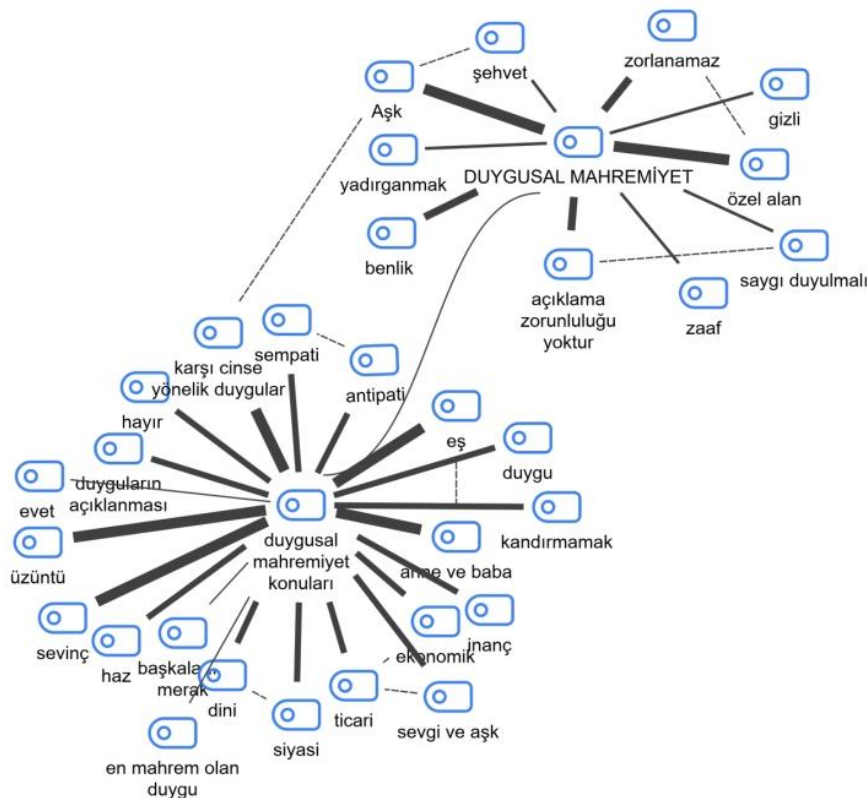
Çalışmanın bulguları kıyaslandığında Ayıcı'nın (2023) çalışmasına bakılarak; çevrimiçi sosyal ağlar gibi birçok yazılım sistemi, kullanıcıların kendileriyle ilgili bilgileri çevrimiçi ortamda paylaşmasına olanak tanımaktadır. Ancak kullanıcılar, paylaştıkları içeriklerin mahremiyet açısından doğurabileceği sonuçlar konusunda endişe duymaktadır. Bu tür kararlar vermek, çoğu zaman zahmetli bir süreçtir ve mahremiyetin etkin bir şekilde yönetilmesini güçleştirmektedir. Son dönemlerde, kullanıcıların mahremiyetlerini daha iyi yönetmelerine yardımcı olmayı amaçlayan yaklaşımlar arasında, bir içeriğin mahrem olup olmadığını belirleyip öneride bulunabilen kişisel asistanların geliştirilmesi öne çıkmaktadır. Ancak mahremiyetin öznel ve muğlak yapısı ile bu asistanların karar verme süreçlerini kullanıcıya açık ve anlaşılır biçimde açıklamakta yaşadığı zorluklar, kullanıcıların bu sistemlere olan güvenini azaltmakta ve yaygın şekilde benimsenmelerini engellemektedir.

Bilgi Mahremiyeti: Bilgi mahremiyeti kategorisi altında, toplam 14 tema belirlenmiştir: Yalan ve yanlış bilgi, güvensizlik, korunma gerekliliği, rencide edici içerikler, faydalıysa paylaşılabirlik, genel geçerlik, görsel içerikler, belgeler, bilgi, şahsa ait veriler, bilgiyi kimlerin kullandığı, bilgi kirliliği, paylaşılan bilginin mahrem olmadığı ve bilgi mahremiyetinin korunmaması. Bu temalar doğrultusunda yapılan değerlendirmelerde, çevrimiçi ortamda paylaşılan bilgilerin çoğunlukla mahremiyet sınırlarını aştığı ve bilgi mahremiyetinin yeterince korunmadığı sonucu ön plana çıkmaktadır.



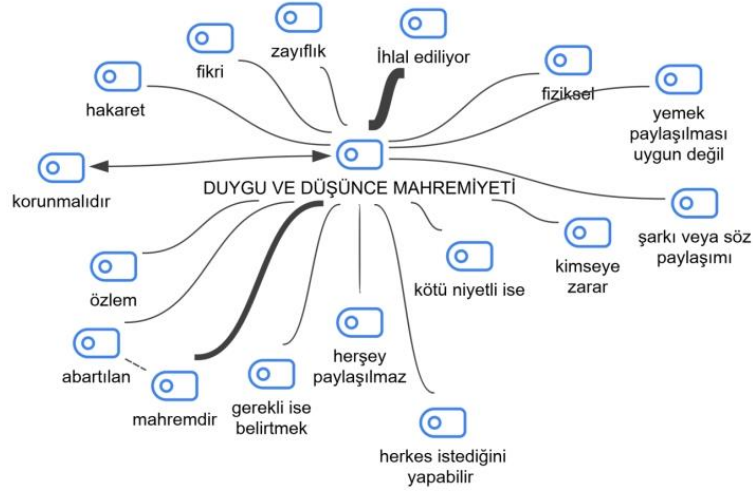
Bilgi mahremiyeti bulguları Ünal'ın (2023) çalışmasına göre kişisel veriler, günümüzde giderek daha fazla tartışılan ve önem kazanan bir konu haline gelmektedir. Tanımı ve sınırları tam olarak netleşmemiş olsa da genel olarak bir bireye ait olan ve o kişiyi doğrudan ya da dolaylı olarak tanımlayabilecek her türlü bilgi, veri olarak kabul edilmektedir.

Duygusal Mahremiyet: Duygusal mahremiyet konuları, başkalarını merak, en mahrem olan duygu, karşı cinse yönelik duygular, açıklama zorunluluğu yoktur, saygı duyulmalı olarak 6 kategoriye ayrılmıştır. Bunlardan duygusal mahremiyet konuları olan duygu, antipati, sempati, anne ve baba, eş, inanç, kandırmamak, ticari, ekonomik, sevgi ve aşk siyasi, dini, duyguların açıklanması, haz, üzüntü, sevinç, hayır, evet başlıkları olarak kodlara ayrılmıştır. Duygusal mahremiyet, özellikle aşk ilişkileri ve bireyin özel duygusal alanı konularında öne çıkmakta ve bu yönüyle toplumsal düzeyde hassasiyet kazanmaktadır. Toplum içinde bireyler, duygusal yaşantıların ve özel ilişkilerin kamusal alanda ifşa edilmesine karşı daha duyarlı hale gelmiş; aşk, sevgi, bağlılık gibi kişisel duyguların mahremiyet sınırları içinde kalması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu durum, bireyin içsel dünyasının ve özel ilişkilerinin korunmasına yönelik toplumsal farkındalığın arttığını ve duygusal mahremiyetin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kültürel ve etik bir mesele haline geldiğini göstermektedir. En mahrem olan duygular ise; antipati, nefret, kin, aşk, özel hayat, haksızlık, aile, millet, vatan, manevi hayat, ticari hayat, sevgi, yok, duygular, üzüntü, sevinç, cinsel konular olarak kodlara ayrılmıştır. Bu kodlar içerisinde en çok dikkat çeken ve yoğunlaşma gösteren tema, sevinç ve üzüntü gibi güçlü duyguların bireyler tarafından kişisel ve mahrem bir alan içinde yaşanmak istenmesidir. Katılımcılar, özellikle bu duyguların başkalarıyla paylaşılmasından ziyade, içsel olarak ve bireysel düzeyde deneyimlenmesini tercih etmektedir. Bu durum, insanların duygusal yoğunluk taşıyan anlarını dış müdahaleden uzak, kendi sınırları içinde koruma eğiliminde olduğunu ve duygusal mahremiyete verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Sevinç gibi olumlu duyguların dahi özel kalmasını istemeleri, mahremiyet algısının sadece olumsuz ya da hassas olaylarla sınırlı olmadığını, her türlü içsel deneyimin bireysel kontrol altında tutulmak istendiğini göstermektedir.



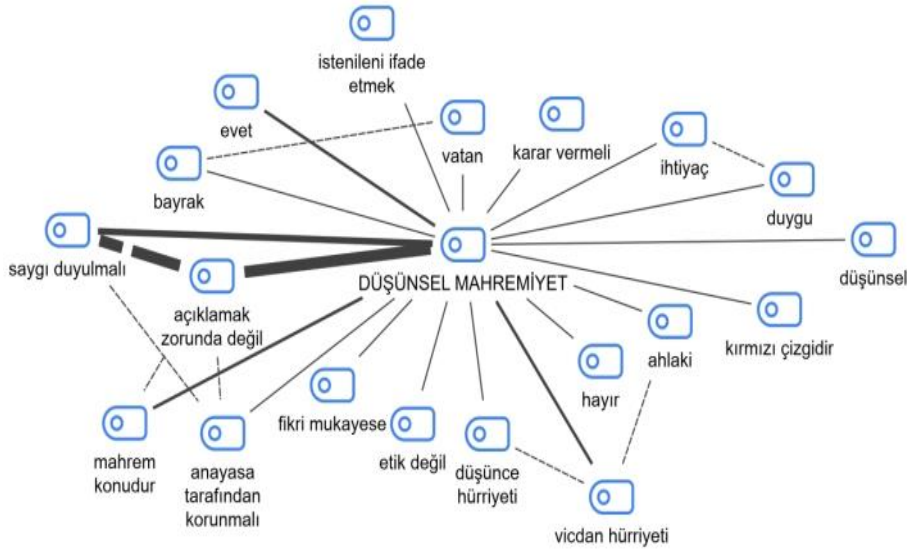
Bu çalışmadaki bulgular ile Uslu'nun (2023) araştırmasına göre; Duygular, günlük yaşamda bireylerin çevreleriyle duygusal ifadeler yoluyla iletişim kurmalarını ve diğer insanlarla anlamlı etkileşimler geliştirmelerini sağlamaktadır.

Duygu ve Düşünce Mahremiyeti: Duygu ve düşünce mahremiyeti teması başlığı altında; zayıflık, abartılan fikri, hakaret, mahremdir, korunmalıdır, özlem, gerekli ise belirtmek, her şey paylaşılmaz, kötü niyetli ise kimseye zarar vermeden, yemek paylaşılması uygun değil, şarkı veya söz paylaşımı, fiziksel, herkes istediğini yapabilir, ihlal ediliyor olarak temalara ayrılmıştır. Burada özellikle vurgulanan nokta, bireylere ait duygu ve düşüncelerin mahrem kabul edilmesi gerektiğidir. Bu tür içsel yaşantılar, bireyin özel alanına dâhil olup başkalarının müdahalesine veya değerlendirmesine açık olmamalıdır. Ancak günümüz dijital çağında ve toplumsal konjonktüründe, bireysel duygular ve düşünceler, sosyal medya ve diğer çevrimiçi platformlar aracılığıyla kolayca erişilebilir hâle gelmekte ve mahremiyet sınırları ihlal edilebilmektedir. Bu durum, kişisel mahremiyetin giderek daha fazla tehdit altında olduğu bir ortam yaratmakta; bireylerin duygusal ve zihinsel dünyaları, farkında olmadan kamusal alana taşınmaktadır.

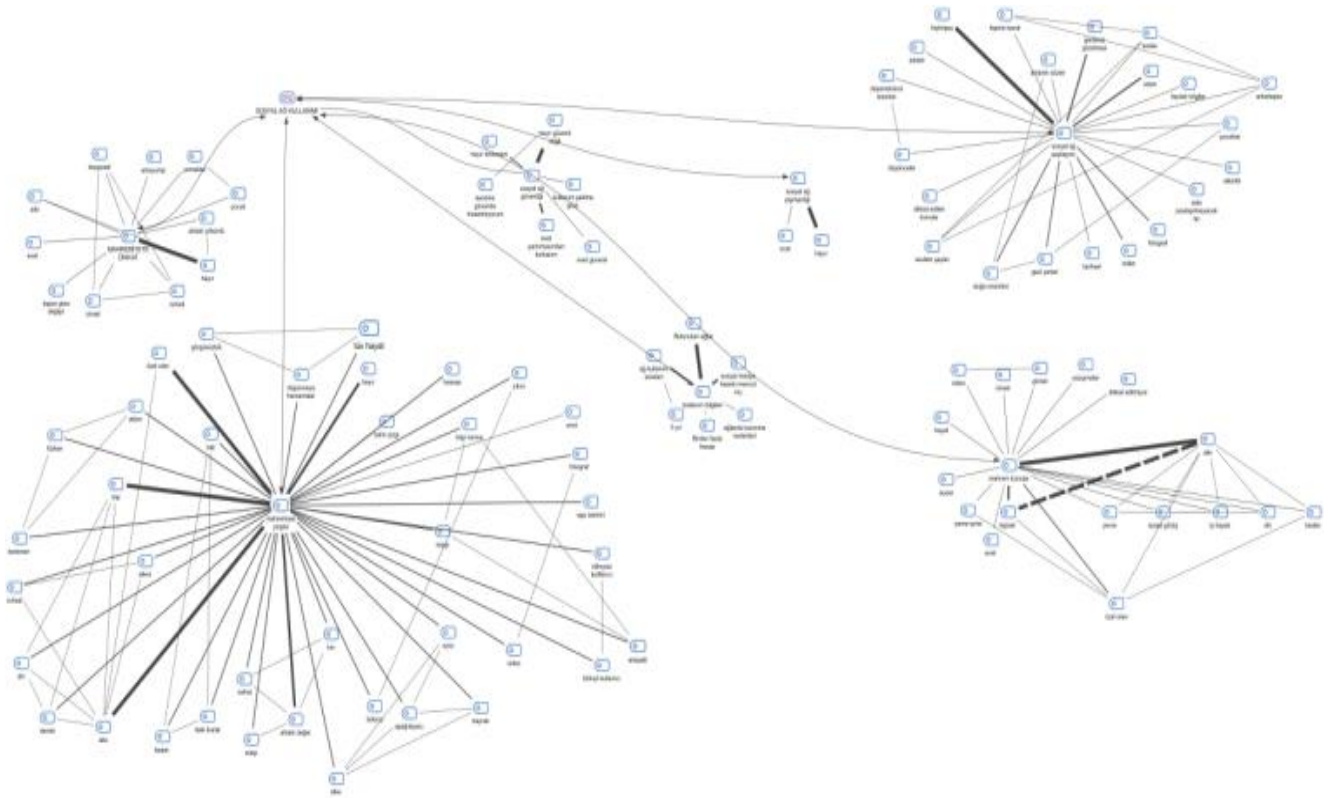


Yüksel'in yaptığı çalışmaya göre; mahremiyet, bireyin başkaları tarafından ne kadar tanındığı, fiziksel olarak ne derece erişilebilir olduğu ve ne ölçüde başkalarının ilgi ve dikkati altında bulunduğuyla doğrudan ilişkili bir kavramdır.

Düşünsel Mahremiyet: Düşünsel mahremiyet teması; ahlaki, karar vermeli, ihtiyaç, duygu, düşünsel, kırmızı çizgidir, vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, hayır, etik değil, mahrem konudur, bayrak, vatan, evet, istenileni ifade etmek, açıklamak zorunda değil, saygı duyulmalı, anayasa tarafından korunmalı, fikri mukayese olarak alt kategorilere ayrılmıştır. Burada özellikle vurgulanmak istenen, bireylerin düşüncelerini açıklamaya zorlanmamaları gerektiği ve bu duruma koşulsuz saygı gösterilmesinin bir zorunluluk olduğudur.



Sosyal Ağ Kullanımı: Sosyal Ağ kullanımı temasında; mahremiyete dikkat, mahremiyet çizgisi, kullanım bilgileri, sosyal ağ pişmanlığı, sosyal ağ güvenliği, mahrem konular olmak üzere 7 temaya ayrılmıştır. Bu temalar beraberinde; evet çalınmasından korkarım, kullanım şekline göre, hayır korkmam, hayır güvenli değil, evet güvenli, mahrem konular olarak kodlara dağılmıştır. Sosyal Ağ kullanımı özellikle bireylerin kendini güvende hissetmediği ve bu güvensizlik neticesinde paylaşım yapmayı doğru bulmadığı noktalarda yoğunlaşmıştır. Sosyal ağ mahrem konularda bireylerin özellikle gizlemek istediği konuları barındırmaktadır. Siyasi ve ailevi konular örnek olarak gösterilebilir.



Bu çalışmadaki bulgulara ek olarak, Kandemir'in (2023) çalışmasında; günümüzde sosyal medya, haber ve bilgiye erişim açısından öne çıkan başlıca platformlardan biri haline gelmiştir. Bloglar, forumlar, Facebook, Twitter gibi sosyal medya araçları, bireyleri yalnızca pasif bilgi tüketicisi olmaktan çıkararak aynı zamanda içerik üreticisi konumuna taşımıştır. Bu dönüşüm sayesinde insanlar, yalnızca profesyonel gazetecilere değil, çok daha çeşitli ve çok sesli bilgi kaynaklarına ulaşma olanağına sahiptir.

SONUÇ

Bu çalışma, polis memurlarının mahremiyet algılarını farklı boyutlarıyla ele alarak, mesleki rollerinin özel yaşamları üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamıştır. Nitel veriler ışığında yapılan analizler, polis memurlarının mahremiyeti yalnızca bireysel bir hak olarak değil, aynı zamanda meslekî bir gereklilik olarak da gördüklerini ortaya koymuştur. Araştırma bulgularına göre polis memurları, özellikle görev sırasında fiziksel ve duygusal mahremiyet alanlarının sıklıkla ihlal edildiğini belirtmiş; görevlerinin kamusal niteliği nedeniyle özel yaşamlarında da sürekli gözlem altında olduklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, sosyal medya ve dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi mahremiyetinin de tehdit altında olduğu dile getirilmiştir. Katılımcılar, kişisel duygularını, düşüncelerini ve özel hayatlarını paylaşma konusunda temkinli davrandıklarını, mahremiyetin korunmasının hem psikolojik iyilik halleri hem de meslekî verimlilik açısından önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Sonuç olarak, polis memurlarının mahremiyet algısı; meslekî sorumluluklar, toplumsal beklentiler ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde şekillenen çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, güvenlik güçlerinin mahremiyet ihtiyaçlarını gözetken kurumsal politikaların geliştirilmesi, mahremiyet hakkının korunmasına yönelik farkındalık eğitimlerinin artırılması ve dijital mahremiyet konusundaki yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Küçükdoğan, S. (2011). *Polislik mesleğinin ve polis meslek yüksekokullarında verilen insan hakları eğitiminin irdelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]
- Hızlı, B. (2010). *Emniyet teşkilatında halkla tanıtım: Toplum destekli polislik ve medya-polis ilişkileri üzerine bir çalışma* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]
- Özsular, A. K. (2012). *Polislik mesleği ve zor kullanma yetkisi* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]
- Bozkurt, M. F. (2011). *Türk polis teşkilatında yeniden yapılanma süreci kapsamında toplum destekli polislik uygulamaları, sonuçları ve etkileri: Niğde ilinde bir uygulama* [Yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi]
- Gülten, M. (2014). *Polis vazife ve salahiyyet kanunu'nda polisin görev ve yetkileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). [Mersin Üniversitesi]
- İlgen, N. (2017). *Polisin motivasyonun polis halk ilişkilerine etkisi: Malatya Doğanyol örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Akman, A. (2010). *Polisin motivasyonunda rol oynayan faktörler: Konya Emniyet Müdürlüğü personeli üzerine bir inceleme* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). [Selçuk Üniversitesi]
- Şimşek, S. (2018). *Polisin 'dışa dönüklüğü' üzerine bir araştırma: BM Haiti misyonu örneği* (Yayınlanmamış doktora tezi). [Elmadağ Polis Meslek Eğitim Merkezi]
- Şen, Y. F. (2013). Polis, medya ve hesap verebilirlik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 83–101.

**SUCCESS STORIES OF WOMEN CHEFS IN GASTRODIPLOMACY: EBRU
BAYBARA DEMİR**

**GASTRODİPLOMASİDE KADIN ŞEFLERİN BAŞARI HİKAYELERİ: EBRU
BAYBARA DEMİR**

Büşra ŞANLI

Yüksek lisans öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak
Sanatları Ana Bilim Dalı, 0009-0001-4026-0806

Prof. Dr.Cavit YAVUZ

Ordu Üniversitesi Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Ana Bilim Dalı, ,
0000-0001-9279-1740

Özet

Küreselleşen dünyada diplomasi kavramı, yalnızca devletler arası resmi ilişkilerle sınırlı kalmayıp; kültürel, ekonomik ve toplumsal unsurları da içine alan geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu bağlamda kültürel diplomasi çatısı altında değerlendirilen gastrodiplomasi, ülkelerin mutfak kültürlerini tanıtarak yemeğin insanoğlu üzerindeki etkisini bir yumuşak güç olarak kullanmalarına olanak tanıyan bir alan haline gelmiştir. Bu bildiri, kültürel diplomasi alanında önemli bir araç olan gastrorodiplomasinin, kadın şefler üzerinden nasıl şekillendiğini ve toplumsal etki yarattığını incelemektedir. Çalışmamızın odak noktası, Türkiye'nin önde gelen şeflerinden biri olan Ebru Baybara Demir dir. Demir'in mutfak sanatını bir iletişim ve kalkınma aracı olarak kullanarak hem yerel halkı güçlendirmesi hem de uluslararası düzeyde Türk mutfağını tanıtmayı, onu gastrodiplomasinin başarılı bir temsilcisi haline getirmiştir. Nitel araştırma yaklaşımı ile yürütülen çalışmada, belgesel tarama yöntemi kullanılarak Demir'in projeleri, sosyal girişimcilik faaliyetleri ve kültürel katkıları analiz edilmiştir. Sonuç olarak kadın şeflerin sadece gastronomik değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal diplomasi alanında da etkili aktörler haline geldiği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Gastrodiplomasi, kadın şefler, Ebru Baybara Demir.

Abstract

In an increasingly globalized world, the concept of diplomacy has expanded beyond formal intergovernmental relations to encompass cultural, economic, and social dimensions. Within this context, gastrodiplomacy—considered a subfield of cultural diplomacy—has emerged as a strategic platform through which nations can promote their culinary heritage and utilize food as a form of soft power. This paper examines how gastrodiplomacy, as a significant tool of cultural diplomacy, is shaped through the efforts of female chefs and how it generates social impact. The study focuses on Ebru Baybara Demir, one of Turkey's leading female chefs. By employing culinary arts as a means of communication and development, Demir has empowered local communities while simultaneously promoting Turkish cuisine on an international scale, positioning herself as a prominent representative of successful gastrodiplomacy. Using a qualitative research approach, the study applies document analysis to explore Demir's projects, her social entrepreneurship activities, and her cultural contributions. The findings reveal that female chefs are becoming influential actors not only in gastronomy but also in cultural and social diplomacy.

Keywords: Gastrodiplomacy, female chefs, Ebru Baybara Demir.

GİRİŞ

Türk dil kurumunun tanımına göre gastronomi “iyi yemek yeme merakı; sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi” olarak ifade edilmektedir (TDK, 2025). İnsanlık tarihi kadar eski bir pratiğe dayanan yeme-içme kültürü, günümüzde yalnızca mutfakta uygulanan teknikleri değil; aynı zamanda besinlerin üretiminden tüketim alışkanlıklarına, yemek sunumundan toplumsal ritüellere kadar çok boyutlu bir alanı kapsamaktadır (Bayar ve Çekiç, 2024). Bu yönüyle gastronomi hem bilimsel hem de sanatsal ve kültürel bir disiplin olarak değerlendirilmektedir. Gastronomi, bireylerin kültürel kimliğinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Gastronomi bireylerin kültürel kimliğinin şekillenmesinde ve toplumsal belleğin korunarak kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Alman filozof Ludwig Feuerbac’ın “insan ne yerse odur” ifadesi, (Nazlıkul, 1970) beslenmenin yalnızca fizyolojik bir ihtiyaç değil, aynı zamanda bireyin kimliğini ve değer dünyasını etkileyen kültürel bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim yemek kültürü, bir toplumun tarihsel geçmişini, coğrafi konumunu, inanç sistemini ve sosyal yapısını yansıtan temel göstergelerden biridir. Bu bağlamda gastronomi, yalnızca bir mutfak pratiği değil; kültürel mirasın taşıyıcısı ve aktarıcısıdır (Çevik, 2020). Gastrodiplomasi kavramı ise bir ülkenin mutfak kültürünü dış politikada bir yumuşak güç (soft power) unsuru olarak kullanması anlamına gelmektedir. 21. Yüzyılın başlarından itibaren uluslararası ilişkiler literatüründe yer bulan bu kavram özellikle kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilmekte ve gastronomi alanına yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Çevik (2020) yüksek lisans tezinde de belirttiği üzere gastrodiplomasi yemek kültürünün kamu diplomasisinin bir aracı olarak stratejik biçimde kullanılmasını içermektedir.

Gastrodiplomasi, ulusların kültürel etkilerini artırma, uluslararası imajlarını güçlendirme ve halklar arası etkileşimi teşvik etmek amacıyla gastronomik değerlerini küresel ölçekte tanıtımlarına olanak tanıyan bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda yemek, sadece bir beslenme aracı değil, aynı zamanda kültürel etkileşim, diplomatik iletişim ve toplumsal birliktelik kurma aracıdır (Bayar ve Çekiç, 2024; Çevik, 2020). Gastrodiplomasi faaliyetleri genellikle uluslararası yemek festivalleri, şef değişim programları, geleneksel mutfakların tanıtımı ve yurtdışında açılan restoranlar aracılığıyla yürütülmektedir. Gastronomi ve gastrodiplomasi arasındaki bu etkileşim hem akademik alanda hem de uygulamalı politika düzeyinde dikkate değer bir sinerji yaratmaktadır. Bu sinerji, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kültürel tanıtım stratejilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye gibi zengin mutfak kültürüne sahip ülkeler, bu alanı kültürel diplomasiye entegre ederek uluslararası platformda daha görünür hale gelmektedir (İnce, 2016).

Kadın şeflerin gastrodiplomasi alanındaki yükselişi, geleneksel olarak erkek egemen kabul edilen mutfak kültüründe önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Kadın şefler, yalnızca gastronomik becerileriyle değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk projelerine öncülük etmeleri ve kültürel mirası koruma konusundaki duyarlılıklarıyla da ön plana çıkmaktadır. Bu durum, gastrodiplomasi kavramının sadece lezzet ve sunum üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal kalkınma ve sürdürülebilirlik ilkeleri üzerinden de şekillendiğini ortaya koymaktadır (Kodaz ve Açıkalın, 2024). Kadın şeflerin hikayeleri, bu çok katmanlı yapının en özgün örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ebru Baybara Demir örneği, bu bağlamda oldukça anlamlı bir yer tutmaktadır. Ebru Baybara Demir, Mardin mutfağını ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtarak yalnızca yöresel lezzetleri değil, aynı zamanda Anadolu’nun çok kültürlü yapısını ve tarihsel zenginliğinin de temsiliyi sağlamaktadır. Yerel malzemelere olan bağlılığı, geleneksel tariflerin modern sunumlarla yeniden yorumlanması ve özellikle kadın istihdamını destekleyen projelere öncülük etmesi, onun gastrodiplomasi sahnesinde nasıl bir aktör haline geldiğini

göstermektedir. Bu çerçevede Kodaz ve Açıkalın (2024) tarafından yapılan bir çalışmada gastrodiplomasi yeni nesil kamu diplomasisi uygulamalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Makalede uluslararası ilişkiler bağlamında yemeğin kültürel aktarım ve ulus imajı oluşturmadaki rolü ele alınmakta, özellikle ulusal mutfakların yurtdışında tanıtımında izlenen politikalar karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir.

Ebru Baybara'nın yaptığı çalışmalar ve geliştirdiği projelerle yalnızca bir şef değil, aynı zamanda bir kültür elçisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu önüyle Baybara, Türkiye'nin kültürel tanıtım stratejilerinde kadınların nasıl dönüştürücü bir role sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Kadın şeflerin bu süreçte üstlendikleri roller, sadece mutfakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğine, kültürel temsile ve sosyal girişimciliğe katkı sunmaktadır (İnce, 2016; Kodaz ve Açıkalın, 2024). Gastrodiplomasi sahnesinde kadınların bu denli etkin hale gelmesi, diplomasi anlayışını da dönüştürmektedir. Geleneksel olarak devletlerarası ilişkilerde sınırlı bir çerçevede ele alınan gastrodiplomasi kavramı, kadın şeflerin mutfak aracılığıyla yürüttükleri kültürel tanıtım faaliyetleri sayesinde daha kapsayıcı ve halk odaklı bir yapıya bürünmektedir. Ayrıca İnce (2016) tarafından kaleme alınan çalışmada profesyonel mutfaklarda kadın ve erkek şefler arasında gözlemlenen cinsiyet temelli ayrımlar ortaya konmakta ve bu farklılıkların sektörde nasıl yapısal sonuçlar doğurduğu ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır. Niteliksel veriler ve vaka örnekleri üzerinden ilerleyen çalışma, şeflik mesleğinin toplumsal cinsiyet kodlarıyla nasıl şekillendiğini irdelemektedir.

Ebru Baybara Demir'in yürüttüğü çalışmalar, bu dönüşümün en somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Demir, gastronomi alanındaki bilgisini ve girişimcilik ruhunu sosyal fayda üretmeye yönelterek, yalnızca bir şef değil, aynı zamanda toplumsal değişimin mimarlarından biri haline gelmektedir. Özellikle kadın istihdamını teşvik eden ve yerel üreticilerin güçlendirilmesini hedefleyen projeleri, gastronomi ile toplumsal kalkınma arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Kadınların mutfaktaki emeğini görünür kılmak, bu emeği ekonomik bir değere dönüştürmek ve bu süreçte kültürel kimliğe saygılı bir üretim anlayışını benimsemek, onun temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu yaklaşım, gastrodiplomasiinin sadece lezzet ve estetik boyutuyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir (Savaşan ve Girgin, 2024). Kadın şefler, bu çok yönlü yapıyı kavrayarak mutfakları birer kültürel temas noktası haline getirmekte ve toplumların birbirini daha yakından tanınmasına katkı sunmaktadır. Özellikle geleneksel yemeklerin korunması, yerel tariflerin yaşatılması ve mevsimsel ürünlerin tercih edilmesi gibi uygulamalar hem sürdürülebilir bir gastronomi anlayışının hem de kültürel sürekliliğin desteklenmesini sağlamaktadır. Bu konuyla ilişkili olarak Özdemir (2022) tarafından yapılan yüksek lisans tezinde baharatın gastronomi tarihi ve kültüründeki yeri detaylı biçimde incelenmiştir. Baharatın tarihsel gelişimi, ticaret yollarındaki önemi, gastronomideki işlevleri ve sosyo-kültürel sembolizmi çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Gastronomide Kadın Şefler

Tarihsel olarak erkek egemen yapılarla şekillenen profesyonel mutfaklar, kadın emeğini uzun yıllar ev içi üretimle sınırlandırmış ve kamusal görünürlüğünü kısıtlamıştır. Ancak son yirmi yılda yaşanan toplumsal dönüşümler, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalığın artması ve kadınların kamusal alandaki temsiline dair mücadelelerin etkisi ile kadın şefler gastronomi dünyasında daha görünür hale gelmiştir (Özdemir, 2022; Savaşan ve Girgin, 2024). Kadın şefler, yalnızca yemek yapma biçimleriyle değil, aynı zamanda hikâye anlatıcılığı, kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirlik ve toplumsal adalet gibi alanlarda geliştirdikleri söylemlerle gastronomi pratiğini yeniden şekillendirmekte ve aynı zamanda uluslararası arenada kültürlerini tanıtmak konusunda faaliyetler yürütmektedirler. Bu faaliyetlerle dünya

genelinde birçok kadın şef, yemek yoluyla farklı kültürleri bir araya getirme, diplomatik diyalogu destekleme ve ulusal mutfakların tanıtımını sağlama gibi hedefler doğrultusunda gerçekleştirmiş oldukları başarı hikayeleri ile önemli katkılar sunmaktadır. Bayar ve Çekiç (2024), gastronomi dünyasında kadın şeflerin elde ettiği başarıları inceledikleri çalışmalarında; kadın şeflerin kariyer basamaklarında karşılaştıkları toplumsal ve sektörel engelleri, başarıya ulaşmalarını kolaylaştıran faktörleri ve sektördeki temsillerini analiz etmektedirler. Bu bağlamda Julia Child, Fransız mutfağını Amerikan halkına tanıtarak sadece yemek tarifleri sunmakla kalmamış aynı zamanda Fransa ile ABD arasında kültürel diplomasi köprüsü kurmuştur (Prud'homme, 2012). Benzer bir şekilde Gabriela Camara, Meksika'nın gastronomi diplomasi konseyi üyesi olarak Meksika mutfağını uluslararası platformda temsil etmekte ve bu aracılıkla ülkesinin yumuşak gücünü gastronomi yoluyla kullanmaktadır. (Camara, 2020). Aynı şekilde Dominique Crenn, Fransa'da doğmuş olmasına karşın kariyerini Amerika Birleşik Devletleri'nde devam ettirmektedir... San Francisco'da sahibi olduğu Atelier Crenn adlı restoranı, üç Michelin yıldızına sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Crenn, geleneksel Fransız mutfağını şiirsel bir anlatımla yeniden inşa etmekte ve gastronomi sanatını kültürel bir ifade biçimi olarak ele almaktadır. Yılmaz ve Akay (2020)'ın çalışması ise gastronomi sektöründeki kadın çalışanların mevcut konumlarını ve karşılaştıkları temel sorunları irdelemektedir. Kadınların sektörde genellikle arka planda kaldığı, yönetici pozisyonlarına ulaşmalarının sınırlı olduğu, çalışma koşullarının cinsiyet temelli dezavantajlar içerdiği vurgulanmaktadır.

Bir diğer dikkat çekici örnek, Hindistan kökenli fakat uluslararası mutfak sahnesinde etkin bir isim olan Garima Arora'dır. Tayland'da kurduğu Gaa adlı restoranı, Asya mutfağını modern gastronomik tekniklerle harmanlayarak yeni bir kimlik kazandırmaktadır. Arora'nın çalışmaları, aynı zamanda Asya kadınlarının mutfak kültürlerindeki yaratıcı potansiyelini uluslararası düzeyde tanıtmaya çabasıyla da örtüşmektedir. Özellikle yerel malzemelerin ön plana çıkarılması ve geleneksel tariflerin yeniden yorumlanması bağlamında, Arora'nın mutfağı bir tür kültürel direniş ve yeniden inşa alanı olarak değerlendirilmektedir (Seçilmiş ve Soydan, 2020). Güney Amerika'dan bir başka örnek olan Pía León, Peru mutfağının dünyaca tanınan yüzlerinden biridir. Eşi Virgilio Martínez ile birlikte kurdukları Central restoranı, yerel ürünleri modern gastronomi anlayışıyla buluşturmakta ve And Dağları'ndan Amazon ormanlarına kadar uzanan geniş bir ekolojik yelpazeyi tabaklara taşımaktadır. Pía León Peru mutfağının çeşitliliğini uluslararası alanda tanıtarak gastronomi aracılığı ile Latin Amerika'nın kültürel temsiline katkıda bulunmaktadır. Özellikle kadınların mutfak içindeki yaratıcı gücünü desteklemek amacıyla kurduğu "Kaya" projesi, gastronomi diplomasisini yerel kalkınmaya entegre eden çarpıcı bir modeldir. (Temizkan ve Gökgöz, 2023).

Japonya'dan örnek vermek gerekirse, Natsuko Shoji, pastry şefi olarak kariyerine başlamış ve Tokyo'daki Été restoranında haute couture pastacılığı ile tanınır hale gelmiştir. Shoji'nin çalışmaları, mutfak sanatının moda, sanat ve tasarım ile olan çok katmanlı ilişkisini gözler önüne sermektedir. Gastronominin estetik ve görsel boyutunu ön plana çıkaran Shoji, kadın şeflerin yaratıcı potansiyelini mutfağın sınırlarını aşan bir anlatı alanı olarak değerlendirmektedir (Seçilmiş ve Soydan, 2020; Temizkan ve Gökgöz, 2023). Bu örneklerin ortak paydası, kadın şeflerin yalnızca gastronomik becerileriyle değil, aynı zamanda kültürel temsil gücü, toplumsal dönüşüm motivasyonu ve yaratıcı özgünlükleriyle sektörde güçlü aktörler haline gelmiş olmalarıdır. Kadın şeflerin kendi kimliklerini mutfaklarına yansıtmaları, yemek yapmayı politik ve kültürel bir eyleme dönüştürmektedir. Bu bağlamda kadın şefler, gastronomiyi yalnızca bir zanaat veya meslek olarak değil, aynı zamanda cinsiyet eşitliği, kültürel çoğulculuk ve sosyal sorumluluk ekseninde yeniden tanımlamaktadır (Yazıt ve Genç, 2024).

Kadın şeflerin küresel gastronomi sahnesindeki yükselişi, aynı zamanda mutfak alanındaki ataerkil yapının sorgulanmasına ve dönüşmesine öncülük etmektedir. Bu dönüşüm yalnızca bireysel başarılar üzerinden değil, aynı zamanda örgütlü kadın dayanışmaları, gastronomi okullarındaki cinsiyet eşitliği politikaları ve medya temsilleri üzerinden de inşa edilmektedir. Özellikle uluslararası yarışmalar, gastronomi ödülleri ve belgesel yapımları gibi alanlarda kadın şeflerin başarılarının daha fazla görünür kılınması, bu alandaki toplumsal algının dönüşümünü desteklemektedir (Yılmaz ve Akay, 2020). Böylece kadın şefler, sadece mutfakta değil, aynı zamanda kamusal alanda ve akademik tartışmalarda da özne konumuna yükselmektedir. Gastronomi eğitimi alan kadınların sayısındaki artış, bu sürecin kurumsal altyapısını güçlendirmekte ve mesleki yükselme olanaklarını genişletmektedir. Kadın şeflerin mutfak kariyerlerinde karşılaştıkları yapısal engellere rağmen elde ettikleri başarılar gastronomi eğitim programlarının toplumsal cinsiyet duyarlılığı temelinde yeniden tasarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Savaşan ve Girgin (2024) yaptıkları çalışmada, profesyonel mutfaklardaki kadın şeflerin karşılaştığı cinsiyet ayrımcılığı sorunlarını bibliyometrik yöntemle incelemektedir. 2010–2023 yılları arasında yayınlanan akademik çalışmaların bibliyometrik yöntemle taranması sonucunda, literatürde kadın şeflerin görünürlüğü, kariyer gelişimleri ve sektörde karşılaştıkları yapısal engeller sınıflandırılmıştır.

Kadın şeflerin liderlik ettiği mutfaklar, çoğunlukla sürdürülebilirlik, yerel üretici ile iş birliği, mevsimsel ürün kullanımı ve etik tüketim ilkeleri etrafında şekillenmektedir. Bu anlayış, gastronominin yalnızca tat deneyimi sunan bir alan değil, aynı zamanda ekolojik sorumluluğun, etik üretim bilincinin ve sosyal adaletin pratiğe döküldüğü bir zemin olduğunu ortaya koymaktadır (Yazıt ve Genç, 2024; Yılmaz ve Akay, 2020). Kadın şeflerin sürdürülebilirlik, etik üretim ve toplumsal sorumluluk ilkeleri etrafında şekillenen değer odaklı mutfaklar inşa etmeleri, gastronomi alanının toplumsal işlevselliğini arttırmakta ve sektörün genel yönelimini dönüştürmektedir. Kadın şeflerin aynı zamanda toplumsal hafızanın taşıyıcısı olmaları, geleneksel tariflerin korunması ve yaşatılması noktasında da kritik bir rol üstlendiklerini göstermektedir. Birçok kadın şef, büyüdükleri coğrafyanın yemek kültürünü modern gastronomi teknikleriyle sentezleyerek hem geçmişi geleceğe taşımakta hem de mutfak mirasını uluslararası düzeyde tanınır hale getirmektedir. Bu durum, kadınların kültürel üretim süreçlerindeki etkinliğini ve mutfağın bir tür tarih yazımı olarak nasıl işlev gördüğünü gözler önüne sermektedir. Kadın şeflerin hikayeleri çoğunlukla kuşaklar arası bilgi aktarımı, ailevi bağlar ve toplulukla kurulan ilişkiler çerçevesinde anlam kazanmaktadır (Bayar ve Çekiç, 2024). Dolayısıyla bu başarılar, yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kolektif bir kültürel emeğin ürünü olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu gelişmeler, kadınların gastronomideki yerinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Kadın şeflerin yükselişi, gastronomiyi sadece bir sektör değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün önemli bir alanı haline getirmektedir. Bu bağlamda dünyadan verilen örnekler, kadın şeflerin yalnızca yemek yapan bireyler olmadığını, aynı zamanda kültür taşıyıcısı, toplumsal aktör, değişim öncüsü ve diplomatik temsilci rollerini aynı anda üstlendiklerini ortaya koymaktadır (Çevik, 2020).

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yapılandırılmıştır. Araştırmada kültürel diplomasi bağlamında gastrodiplomasının kadın şefler üzerinden nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla Ebru Baybara Demir örnek olay (vaka) olarak seçilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, doküman incelemesi yöntemi ile elde edilmiştir. Bu bağlamda Ebru Baybara Demir'in resmî web sitesi, TEDx konuşması, sosyal medya içerikleri (Instagram) ve ulusal/uluslararası basında yer alan haber ve röportajlar detaylı biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca akademik literatürde yer alan güncel makale, tez ve kitap bölümlerinden yararlanılarak kadın şeflerin

gastronomi ve gastrodiploması alanındaki rolü kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem doğrultusunda elde edilen veriler temalar halinde sınıflandırılmıştır. Ebru Baybara Demir'in gastronomi alanında yürüttüğü projeler, sosyal girişimcilik faaliyetleri, kadın istihdamı ve kültürel mirasın aktarımına yönelik katkıları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırma sürecinde hem nitel hem de görsel verilerden faydalanılmış; özellikle sosyal medya paylaşımları, kamuoyuna açık etkinlikler ve uluslararası platformlardaki faaliyetler dikkate alınarak Demir'in gastrodiplomasıya yaptığı katkılar kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu yaklaşım sayesinde, kadın şeflerin toplumsal dönüşümdeki rolü ve kültürel diplomasıyla olan etkileri daha derinlikli bir perspektiften ele alınabilmektedir.

BULGULAR

Sosyal Gastronomi Şefi Ebru Baybara

Gastronomi, günümüzde yalnızca damak tadına hitap eden bir alan olmanın ötesine geçerek; sosyal adalet, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal kalkınma gibi çok boyutlu hedeflerle içi içe geçen stratejik bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda “sosyal gastronomi” kavramı, bireysel yaratıcılığın ötesinde, toplumsal faydayı merkeze alan bir mutfak pratiği olarak yükselmektedir. Türkiye özelinde bu dönüşümün öncü figürlerinden biri olan Ebru Baybara Demir, yürüttüğü projeler, kırdığı toplumsal ön yargılar ve ortaya koyduğu vizyon ile sosyal gastronomi şefi kimliğini haklı bir biçimde taşımaktadır.

1976 yılında Mardin’de dünyaya gelen Ebru Baybara Demir, çocukluk ve gençlik yıllarını İstanbul’da geçirmiş, Marmara Üniversitesi Turizm Rehberliği bölümünden mezun olduktan sonra 1999 yılında, Türkiye’nin güneydoğusunda yer alan, tarihsel ve kültürel zenginliği ile dikkat çeken Mardin’e dönme kararı almıştır. Ancak bu karar ailesi ve çevresi tarafından dirençle karşılanmıştır. Babası, bölgedeki güvenlik sorunları nedeni ile bu karara onay vermezken, geleneksel yapının hâkim olduğu bir toplumda, kadın olarak tek başına iş yapma arzusu, toplumun genel yargılarına ters düşmüştür. Ayrıca, kendi ifadesiyle, annesinin erkek çocuk doğuramadığı için dışlandığı, kendisinden erkek çocuk olması beklendiği bir aile yapısında büyümesi, Demir’in toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı duyarlılığının temelini oluşturmuştur (Tedx Talks, 2017). Ebru Baybara Demir, tüm bu toplumsal baskılara rağmen Mardin’e gitmiş ve burada turizm potansiyelini keşfetme yönünde çalışmalarına başlamıştır. Ancak hem bölgedeki güvenlik sorunları hem de mevcut alt yapının yetersizliği nedeniyle ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Turist gruplarını şehre getirmeye başladığında, bölgedeki restoranların yetersizliğinden kaynaklı zorluklar yaşamış, yengesinin ve komşularının desteği ile turist gruplarını evlerde kurulan sofralarda ağırlamaya başlamıştır. Bir süre sonra bu sofralar 21 kadınla birlikte yürütülen kolektif bir üretim sürecine dönüşmüş; ev kadınlarının mutfak becerileri, profesyonel turizm hizmetine entegre edilmiştir. Bu çaba, zamanla 2001 yılın da Mardin’in ilk turistik restoranı olan Cercis Murat Konağı’nın açılmasına vesile olmuş; kadın emeğine dayalı, geleneksel Mezopotamya mutfağının modern sunumla bulunduğu bu girişim, sadece bir restoran işletmesi olmanın ötesine geçerek, kadın istihdamını artırmayı ve yerel mutfak kültürünü tanıtmayı amaçlamış, sosyal girişimcilik açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Mardin gibi erkek egemen bir yapının hâkim olduğu küçük bir şehirde kadın olarak iş yapmaya kalkışmanın zorluklarıyla karşılaşan Demir, yerel halk tarafından dışlanmış engellemelere, baskılara maruz kalmıştır. Ancak kurduğu kadın dayanışması ağı, onun yılmadan yoluna devam etmesini sağlamıştır. Bir yandan yerel yönetimlerle zaman zaman karşı karşıya gelmiş (örneğin Mardin müzesinin kafeteryasını kadınlarla birlikte düzenledikten sonra gelen tepkiler

sonucu bu hak geri alınmıştır), öte yandan ulusal ve uluslararası başarılarıyla ses getirmiştir. 2007 yılında Kent State Üniversitesi tarafından dünyada geleneksel ekonomi yaratmada örnek gösterilen dört kadından biri olarak seçilmiş, aynı yıl sosyal girişimcilik ödülüne layık görülmüş; 2011 yılında ise Türkiye'nin Kadın Girişimcisi unvanını kazanmıştır.

Uluslararası medyanın da dikkatini çeken Demir'in projeleri, Japonya devlet televizyonu NHK tarafından belgesele konu edilmiş, ardından National Geographic ile önemli bir iş birliği gerçekleştirmişlerdir. Tüm bu süreçte Ebru Baybara Demir'in öncülük ettiği sosyal girişimler, bölgenin turizm kapasitesini gözle görünür şekilde arttırmıştır. 2000'li yılların başında Mardin'i ziyaret eden yıllık turist sayısı 11 bin iken 2014 yılına gelindiğinde 700 bine, 220 olan yatak kapasitesi ise 5800'e ulaşmıştır. Bu değişimin öncüsü, yerel halkla birlikte hareket eden ve kadınlara inanan bir kadın lider olmuştur.

Ancak 2014 sonrası bölgede yeniden tırmanışa geçen çatışmalı ortam, turizmi durma noktasına getirmiştir. Bu kriz karşısında Demir "turist bize gelmiyorsa biz onlara gidelim" yaklaşımıyla yeni bir girişim başlatmış ve kadınlarla birlikte el sanatlarını modernize ederek yeni ürünler geliştirilmeye yönelmiştir. "Hayatım Yeni Bahar" adını verdiği bu proje Kadın Girişimciler Derneğinin (KADİGER) destekleriyle birlikte büyümüş; bu proje ile Fransa, Arjantin, İngiltere ve ABD gibi ülkelere ihracat yapılmakta; böylelikle kriz dönemlerinde alternatif kalkınma modelleri olarak ortaya çıkarılmıştır.

Ebru Baybara Demir'in yürüttüğü faaliyetler, kadınların hem ekonomik hemde toplumsal yaşama daha aktif katılım sağlamalarını desteklemeye yöneliktir. Kurduğu "Topraktan Tabağa Tarımsal Kalkınma Kooperatifi" aracılığıyla, yerel üreticilerin desteklenmesi ve geleneksel tarım yöntemlerinin sürdürülmesi hedeflenmektedir. Bu kooperatif, Sorgül buğdayı gibi yerel ata tohumların yeniden üretimini sağlayarak, biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, "Topraktan Toprağa Biyobozunur Atık Yönetimi Projesi" ile sürdürülebilir tarım uygulamalarını desteklemekte ve çevresel farkındalığı artırmaktadır. Söz konusu proje ile organik atıkların kompostlaştırılarak yeniden doğaya kazandırılması ve toprağın verimliliğinin artırılması hedeflenmektedir. Ebru Baybara Demir, mülteci krizine karşıda sosyal gastronomiyi bir çözüm aracı olarak kullanmış ve bu doğrultuda çeşitli projeler yürütmektedir. Ebru Baybara Demir Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) desteğiyle kurduğu Harran Gastronomi Okulu aracılığıyla, hem Suriyeli mülteciler hem de yerel topluma yönelik gastronomi eğitimi sağlayarak mesleki gelişimi teşvik etmektedir. Bu okul, bireylerin mesleki becerilerini geliştirerek, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı olmaktadır. 2023 yılında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından, Ebru Baybara Demir, "Gönül Mutfağı" adını verdiği bir aşevi kurarak, afetzedelere hem sıcak yemek hem de moral desteği sağlamıştır. Bu girişim, gönüllüler, özel sektör ve kamu kurumlarının iş birliğiyle yürütülmekte ve afet bölgelerinde sosyal dayanışmayı güçlendirmenin yanı sıra gastronominin iyileştirici gücünü bir kez daha ortaya koymuştur.

Ebru Baybara Demir'in çalışmaları, Türkiye de olduğu kadar uluslararası düzeyde büyük bir ses getirmiştir. Hayata geçirdiği projelerle, Türkiye özelinde gastrodiplomasinin güçlü temsilcilerinden biri olmuştur. 2023 yılında, gastronomi dünyasında saygın bir konuma sahip Basque Culinary World Prize'ı (Bask Dünya Aşçılık Ödülü) ödülüne layık görülen Demir, bu unvanı ilk Türk kadın şef olarak uluslararası alanda önemli bir başarıya imza atmıştır. Bu ödül, gastronomiyi toplumsal fayda için kullanan şeflere verilmektedir. 2023 yılı boyunca Demir'in uluslararası düzeyde katıldığı etkinlikler gastrodiplomasinin sahada ki güçlü yansımalarını göstermektedir. 19-22 Mayıs 2023 tarihlerinde Türk Mutfağı Haftası kapsamında Macaristan'ın Budapeşte kentinde, 22-23 Haziran tarihinde ise Almanya'nın Berlin kentinde Kültür ve Turizm Bakanlığının desteği ve Türkiye Cumhuriyeti büyükelçilerinin ev sahipliğinde düzenlenen etkinliklerde geleneksel Türk mutfağı üzerinden diplomatik ilişkilerin

güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu etkinliklerde sunulan “Hatay” ve “Cumhuriyetin 100. Yılı” temalı sunulan menüler aracılığı ile hem deprem sonrası başlatılan “Gönül Mutfağı” projesinin tanıtımı yapılmış hem de Hatay’a özgü kültürel öğeler, etkinliğe katılan yabancı konuklara etkili bir biçimde aktarılmıştır (Demir, 2023). Ayrıca 27 Mayıs 2023 tarihinde Toronto Ryerson Üniversitesi’nde düzenlenen “Türkiye-Toronto Kültür, Sanat, Edebiyat Köprüsü” programında da konuşmacı olarak yer alan Demir’in Mardin’de yürüttüğü projelerden edindiği deneyimlerle Türkiye’nin sosyal kalkınma vizyonunu gastronomi aracılığıyla dünyaya tanıtmıştır. Bu etkinlikler çerçevesinde Türk mutfağı, kültürel sürdürülebilirlik, toplumsal kaynaşma, misafirperverlik ve cömertlik gibi değerlerin taşıyıcısı olarak diplomatik ilişkilerin güçlenmesine katkı sunmuştur. Demir’in başarıları yalnızca bireysel bir çıkışı temsil etmekle kalmamakta; aynı zamanda Türk mutfağının kültürel diplomasi sahasında görünürlüğünü artırmakta ve kadınların bu alandaki liderlik potansiyelini güçlendirmektedir. Bu çerçevede Temizkan ve Gökgöz (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, erkek aşçıların bakış açısıyla kadın aşçıların profesyonel mutfaklarda karşılaştığı cinsiyet temelli ayrımcılık uygulamaları nitel bir yaklaşımla incelenmiştir. Derinlemesine görüşmelerle elde edilen bulgular, kadınların lider şef pozisyonlarına yükselme sürecinde maruz kaldıkları engeller, fiziksel yeterlilik sorgulaması, mobing ve görünmez emek sorunları gibi başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Kadın şeflerin öncülük ettiği mutfaklar; sürdürülebilirlik, toplumsal cinsiyet eşitliği, yerel üretim ve sosyal dayanışma gibi ilkeleri benimsemekte, böylece mutfak alanı sadece lezzet üretiminin değil, aynı zamanda sosyal adaletin ve kültürel direncin bir sahnesine haline dönüşmektedir.

SONUÇ

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç olarak bu çalışmada gastronominin, yalnızca bir yemek hazırlama pratiği olmaktan çıkarak, kültürel diplomasi, toplumsal kalkınma ve kimlik inşası gibi alanlarla doğrudan ilişkili çok boyutlu bir araç haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm sürecinde gastrodiplomasi kavramı ülkelerin kültürel miraslarını uluslararası platformlarda tanıtmak, halklar arası etkileşimi artırma ve yumuşak güç unsurlarını pekiştirme amacıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda yemek kültürü yalnızca tat duyusuna hitap eden bir olgu olmaktan çıkmakta, aynı zamanda kültürel temsilin, sosyal dönüşümün ve diplomatik etkileşimin bir enstrümanı haline gelmektedir. Gastrodiplomasi, özellikle kadın şeflerin yükselen etkisiyle birlikte daha da kapsayıcı, toplumsal sorunlara duyarlı ve çok boyutlu bir yapıya kavuşmaktadır. Kadın şefler, uzun süre erkek egemen mutfak kültüründe geri planda kalmış olmalarına rağmen, günümüzde gastronominin en yaratıcı ve etkili figürlerinden biri haline gelmektedir.

Dominique Crenn, Garima Arora, Pía León ve Natsuko Shoji gibi dünya çapında tanınan kadın şefler, gastronomi aracılığıyla hem kültürel etkileşimi desteklemekte hem de kadının kamusal alandaki varlığını güçlendirmektedir. Bu figürlerin başarıları, kadınların mutfak dünyasında yalnızca destekleyici değil, yön verici ve dönüştürücü aktörler olduğunu kanıtlamaktadır. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise Ebru Baybara Demir’in çalışmaları, kadın şeflerin gastrodiplomasi sahnesindeki etkisini somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Demir’in yürüttüğü sosyal girişimcilik temelli projeler, gastronominin sofraya ile sınırlı kalmayıp, toplumsal kalkınma aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir (Demir, 2023). Demir’in kadın istihdamını artırması, mültecilerin topluma entegrasyonuna katkıda bulunması ve afet bölgelerinde gönüllü aşevi organizasyonları gerçekleştirmesi, onun gastronomiyi nasıl çok yönlü bir fayda üretim alanına dönüştürdüğünü gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda Demir’in sürdürülebilir tarım ve arkeolojik denge konularına verdiği önem, atıksız mutfak

uygulamaları ve yerel üretimi teşviki ise Türk mutfağını bir lezzet envanteri olmasının yanı sıra sürdürülebilir bir yaşam tarzının temsilcisi haline getirmektedir. Elde ettiği uluslararası başarılar, Türk mutfağının tanıtımına katkı sağladığı gibi, aynı zamanda kadının liderlik potansiyelinin de güçlü bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Kadın şeflerin mutfak alanındaki bu yükselişi, yalnızca bireysel başarılarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda kamusal alanda kadın temsiliyetinin artmasına, toplumsal normların yeniden şekillenmesine ve yerleşik cinsiyet rolleriyle mücadeleye doğrudan katkı sunmaktadır. Kadının üretici, yaratıcı ve dönüştürücü kimliğini öne çıkaran bu süreç, gastronomi alanında yeni bir paradigma inşa etmektedir. Bu yeni paradigma, sadece mutfak tekniklerine ya da gurme zevklere dayalı değil; aynı zamanda etik değerlere, çevresel duyarlılığa ve toplumsal faydaya odaklanan bir anlayışı yansıtmaktadır. Kadınların mutfakta başlattığı bu sessiz devrim hem sofralarda hem de toplumun çeşitli katmanlarında görünür hale gelmektedir. Bu görünürlük, kadın emeğinin değerini artırmakta, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine güç katmakta ve kültürel diplomasi alanında kadın temsiline dair yeni bir ufuk açmaktadır. Son tahlilde mutfak yalnızca yemeklerin hazırlandığı bir mekân değil, değişimin dönüşümün ve yeniden inşanın da vücut bulduğu bir kültürel sahne haline gelmektedir. Kadın şeflerin bu sahnede üstlendikleri roller, gastronominin hem sanatsal hem de toplumsal bir üretim alanı olarak geleceğe daha güçlü adımlarla ilerlemesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda kadın şeflerin mutfaktaki dönüşümcü rolleri yalnızca bireysel bir başarıyı değil, aynı zamanda kolektif bir kültürel mirasın yaşatılmasını ve evrensel değerlere dayalı bir sosyal bilinç inşasını da temsil etmektedir.

Gastronomi alanında kadın emeğinin görünürlüğünün artması, kültürel çeşitliliğin korunması ve yaşatılması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Kadınların aktardığı tarifler, hikayeler, pişirme teknikleri ve yerel malzeme bilgisi, kültürel sürekliliği sağlayan temel dinamiklerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle kadın şeflerin faaliyetleri, sadece bugüne değil; geleceğe aktarılan birer kültürel doküman olarak da değerlendirilmekte, yerel ile evrenselin, gelenek ile modernin, geçmiş ile geleceğin buluşma noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca kadın şeflerin öncülük ettiği sosyal sorumluluk temelli projeler, gastronominin dayanışmacı yapısını ortaya koymaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde, örneğin doğal afetler ya da göç dalgaları gibi olağanüstü koşullarda, kadın şeflerin kurduğu aşevleri, istihdam atölyeleri ve eğitim mutfakları, sadece beslenmeye değil, aynı zamanda umuda, birlikteliğe ve yeniden inşa sürecine hizmet etmektedir. Bu doğrultuda Ebru Baybara Demir'in deprem sonrasında hayata geçirdiği "Gönül Mutfağı" gibi insani yardım temelli girişimler, kriz dönemlerinde kadın şeflerin toplumsal aktörler olarak nasıl konumlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu örnekler, gastronominin yalnızca lezzet üretiminden ibaret olmadığını; aynı zamanda dayanışma, iyileştirme ve yeniden kurma gibi toplumsal işlevlere de sahip olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Bayar, Ç., Çekiç, İ. (2024) Gastronomi Dünyasında Kadın Şeflerin Başarıları. In *Tourism entrepreneurship: Innovative approaches* (pp. 860). Detay Yayıncılık.
- Camara, G. (2020). Mexsikan Chef Gabriela Camara On Food As A Force For Social Good. PBS NewsHour. <https://www.pbs.org/newshour/show/mexican-chef-gabriela-camara-on-food-as-a-force-for-social-good> erişim tarihi 09.04.2025
- Çevik, A. (2020). Gastronomi Alanında Yeni Bir Kavram: Gastrodiplomasi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bilim Dalı,

Aydın. Yüksek lisans tezi. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Demir, E. B. (2023), resmî web sitesi- faaliyetler ve katılım sağlanan uluslararası etkinlikler.
<https://www.ebrubaybarademir.com/>

İnce, Ş. (2016). Şeflerin savaşı: Profesyonel Mutfaklarda Erkek ve Kadın Şefler. Moment Dergi, 3(2); 409–435.

Kodaz, Ö., Açıklan, Ş. N. (2024). Yeni Bir Kamu Diplomasisi Uygulama Alanı Olarak Gastrodiplomasi. Akademik Hassasiyetler, 11(25); 268–293.

Özdemir, K. (2022). Gastronomi Tarihi ve Kültürü Açısından Baharatın Değerlendirilmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gastronomi Ana Bilim Dalı, İstanbul. Yüksek lisans tezi. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Savaşan, B. A., Girgin, G. K. (2024). Profesyonel Mutfaklarda Cinsiyet Ayrımcılığı: Kadın Şeflerin Karşılaştığı Zorluklar Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 8(2); 202–212.

Nazlıkul, H. (2025). Hüseyin Nazlıkul. 04 10, 2025 tarihinde Dr. Hüseyin Nazlıkul resmî web sitesi: <https://huseyinnazlikul.com/icerik/ne-yersen-osun-307> erişim tarihi 10.04.2025

Türk dil kurumu. (2025, Nisan 10). Güncel Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi 10.04.2025

Temizkan, R., Gökgöz, E. S. (2023). Erkek Aşçıların Perspektifinden Kadın Aşçıların İş Yaşamında Karşılaştıkları Cinsiyet Temelli Ayrımcılık Uygulamaları. Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 6(4); 1871–1888.

Yazıt, H. Gençer, K. (2024). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Üzerine Güncel Araştırmalar-II. Özgür Publications.

Yılmaz, İ., Akay, E. (2020). Gastronomi Sektöründe Kadınların Durumunun Değerlendirilmesi. International Journal of Social and Economic Sciences, 10(2); 82–87.

Tedx talks (2017) Ebru Baybara Demir Yola Çıktım Mardin’e | On my way to Mardin
<https://youtu.be/gDVJ47KYXBw?si=Ak7ZuGeodfZz0rOB> erişim tarihi 05.10.2025

**FREEDOM OF INFORMATION AND INFORMATION SECURITY: WITHIN THE
FRAMEWORK OF NATIONAL SECURITY**

**İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK
KONTEKSTİNDƏ**

Xalid NİYAZOV

Bakı Dövlət Universiteti, siyasi elmlər doktoru

orcid.org/0000-0002-2712-7410

Xülasə

Məqalədə informasiya cəmiyyətində dövlət informasiya siyasətinin bir sıra aktual məsələləri nəzərdən keçirilir, söz azadlığı və onun ictimai münasibətlərə təsiri, milli maraqlar, onlara qarşı real təhdidlər və həmin təhdidlərdən müdafiənin təmin olunması kimi prinsipial məqamlara toxunulur.

Göstərilir ki, informasiya təhlükəsizliyinin ölkənin milli təhlükəsizlik sistemindəki rolu və yeri dövlət informasiya siyasətinin informasiya təhlükəsizliyi sistemi üzərindən ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə dövlət siyasəti ilə sıx qarşılıqlı əlaqəsi kimi indikatorlar vasitəsilə müəyyən edilir.

İKT-nin inkişafı dövlət informasiya siyasətinin çox vacib elementi olmaqla yanaşı, həm də informasiya təhlükəsizliyinin effektiv alətidir. İnformasiya təhlükəsizliyi deyərək informasiya məkanında ölkənin milli maraqlarının müdafiəsi başa düşülür. Burada KİV-in də üzünə böyük missiya düşür. İlk növbədə ona görə ki, dünya praktikasında da toplanmış təcrübəyə əsasən, mövqe və mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, KİV informasiya təhlükəsizliyinin daxil olduğu milli təhlükəsizlik və maraqlar istiqamətində dövlət siyasətinin işıqlandırılması və bu zaman obyektivliyin qorunmasına maksimal dərəcədə riayət etməyə cəhd göstərməli, bununla bağlı dövlət siyasətinin cəmiyyətə ədalətli, obyektiv və qərəzsiz şəkildə çatdırılmasına çalışmalıdır. Çünki bu, KİV-in özündən tutmuş cəmiyyətin təhlükəsizliyinin bərqərar olmasında, onun kənar və təhlükəli qüvvələrin əlində manipulyasiya vasitəsinə çevrilməməsində vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda dünyada geosiyasi rəqabət məkanlarından biri Azərbaycanın da yerləşdiyi Cənubi Qafqaz regionudur. Bu region uğrunda gedən geosiyasi rəqabət Cənubi Qafqazda yer alan digər dövlətlər kimi Azərbaycanın da informasiya siyasətinə bilavasitə təsir göstərir. Lakin burada gedən rəqabət özünü həm də informasiya məkanında aydın büruzə verir. Bu mənada qeyd olunan rəqabətdən qalib ayrılmağın əsas şərtlərindən biri də qabaqcıl informasiya infrastrukturuna malik olmaqdır. İlk növbədə ona görə ki, dövlətin informasiya siyasətinin yerli, regional, global miqyasda özünü göstərməsi və bunun hansı sürətlə baş verməsi məhz medianan asılıdır. Media özü də bu prosesdə iştirak etməklə həmin siyasətin cəmiyyət tərəfindən hansı formada qəbul olunmasına birbaşa təsir göstərir. Eyni zamanda, medianın özünün siyasiləşməsi hallarının da mövcudluğu artıq onu siyasətin ayrılmaz tərkib hissələrindən birinə çevirmişdir.

İnformasiya təhlükəsizliyi dedikdə, ölkənin milli maraqlarının mövcud informasiya mühitində daxili və xarici təhdidlərdən qorunması nəzərdə tutulur. Heç şübhəsiz, belə bir alqoritmə şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin həyatı vacib maraqlarının tənəşübu əsas götürülməlidir.

Açar sözlər: informasiya siyasəti, informasiya təhlükəsizliyi, KİV, milli təhlükəsizlik, milli maraq, söz azadlığı, informasiya cəmiyyəti

Abstract

In the article, a number of current issues of state information policy in the information society like freedom of speech and its impact on social relations, national interests, etc. are reviewed. Principles such as real threats against others and ensuring defense against real threats are addressed.

It is shown that the role and place of informatics safety-freeness in the country's national security system is that the state information policy ensures the national security of the country through the informational security system. Its close mutual relevance to state politics is determined via such indicators.

The development of the mass media is not only a very important element of state information policy, but also an effective tool of information security. When we talk about the safety of information, we mean the defense of the country's national interests in the field of information. Here, mass media also has a great responsibility. In the first place, according to the experience gathered in world practice, national security and interests, including mass media information security, regardless of location and affiliation. In this regard, state politics should be enlightened and efforts should be made to comply with the protection of objectivity to the maximum extent, and accordingly, state politics should be brought to the attention of the society in fair, objective and indisputable way. Because this is important to ensure that the security of the society, which is inherent in the mass media, is made clear and to that it is not turned into a tool of manipulation in the hands of foreign and dangerous forces.

Currently, one of the geopolitical competition venues in the world is the Southern Qafqaz region, where Azerbaijan is also settled. The geopolitical rivalry over this region has a negative impact on the information politics of Azerbaijan, as well as other states in the Southeastern region. However, the competition that takes place here gives its essence to the intellectuals both in the information space. In this sense, one of the main conditions for winning and leaving the competition is to have a competent information infrastructure. In the first place, it depends on the real media whether the state's information policy manifests itself in local, regional and global scale and how quickly this takes place. By participating in this process, the media also affects the way in which politics is accepted by society. At the same time, the existence of the politicization of the essence of the media has now turned it into one of the inseparable parts of politics.

When we say information security, we mean the protection of the country's national interests from internal and external threats within the existing information environment. Undoubtedly, in this algorithm, the harmony of personality, society and the vital interests of the state should be taken as a basis.

Keywords: information policy, information security, media, national security, national interest, freedom of speech, information society

THE THEME OF ARREST IN THE WORK OF KHALIL RZA ULUTURK
XƏLİL RZA ULUTÜRK YARADICILIĞINDA HƏBSİYYƏ MÖVZUSU

Ağakışiyeva Səadət Arif qızı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi (doktorant)

Mingəçevir Dövlət Universiteti, f.ü.f.d., baş müəllim

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-3289-1170>

Xülasə

Azərbaycan xalqının tarixində zaman-zaman azadlıq uğrunda mübarizə aparan, bu mübarizədə canlarından keçən şair və yazıçılarımız olmuşdur. Bu mücadiləyə qalxanlardan biri də Xalq şairi, istiqlal mücahidi.ş ədəbiyyatşünas-alim Xəlil Rza Ulutürkdür. X.Rza Azərbaycan ədəbiyyatında təkcə vətənpərvər lirikanın deyil, həm də məhbəs poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun yaradıcılığında 1990-cı ildə siyasi fəaliyyətinə görə Sovet rejimi tərəfindən həbs olunması mühüm dönüş nöqtəsi olmuş, bu dövrün təcrübələri onun poeziyasında yeni ideya-estetik məzmun yaratmışdır. Şairin Lefortovo zindanında yazdığı şeirləri “Davam edir ‘37” kitabına “Qıfılı o üzdən olan qapılar” adı altında daxil edilib. “Lefortovo zindanında” elmi-tarixi memuarında, “37-nin ikinci üzü”, “Aydınlığa doğru gedirəm”, “Mən şərqiyyə” və s. əsərlərində məhbəsdə yaşadığı fiziki və mənəvi iztirablar, haqsızlığa qarşı üsyan, xalqına, torpağına, dilinə və milli kimliyinə sarsılmaz bağlılıq əsas ideya xəttini təşkil edir. Həbsdə olarkən yazdığı şeirlər və məktublar sadəcə şəxsi ağrını deyil, bir millətin repressiya və əsarət altında qırılmayan ruhunu poetik dillə ifadə edir. Xəlil Rza həbsdə belə öz poeziyasının həm siyasi, həm də mənəvi mübarizə funksiyasını qoruyaraq, Azərbaycan məhbəs ədəbiyyatına yüksək estetik və ideoloji səviyyə qazandırmışdır. Bu məqalədə onun yaradıcılığında həbsiyyə mövzusunun poetik strukturu, əsas ideya motivləri və ifadə özünəməxsusluğu tədqiq edilir.

Açar sözlər: Xəlil Rza Ulutürk, Azərbaycan məhbəs ədəbiyyatı, həbsiyyə poeziyası, siyasi repressiya, vətənpərvərlik lirikası, ideoloji mübarizə, dissident ədəbiyyatı

Abstract

Throughout the history of the Azerbaijani people, there have been poets and writers who fought for freedom and lost their lives in the struggle. One such poet was Halil Reza Uluturk, the national poet, a mujahid for independence and a literary critic and scholar. X. Rza is renowned not only as one of the most prominent figures in patriotic Azerbaijani literature, but also as a leading figure in prison poetry. A significant turning point in his career came when he was arrested by the Soviet government in 1990 for political activities. The experiences of this period gave rise to new ideological and aesthetic content in his poetry. The poems he wrote in Lefortov prison are included in the book Continues '37, entitled So Locked Doors. In his memoirs, 'In the Lefortov Dungeon', 'The Second Person of the 37th', 'I Go to the Clearing', 'I Am from the East', and so on, the main ideological line is the physical and mental suffering experienced in prison, the uprising against injustice, and the unwavering devotion to his people, their land, language, and national identity. The poems and letters he wrote in prison express not only his own suffering, but also the unbroken spirit of a nation oppressed and enslaved. Even while imprisoned, Rza maintained the political and spiritual function of his poetry, setting a high aesthetic and ideological standard for Azerbaijani prison literature. This article analyses the

poetic structure of the theme of imprisonment and the main ideological motivations in his works, as well as their importance.

Key words: Khalil Rza Ulutürk, Azerbaijani prisoner literature, prison poetry, political repression, patriotic lyrics, ideological struggle, dissident literature

**LEGAL AND NORMATIVE SUPPORT OF YOUTH AND SPORTS POLICY:
AZERBAIJAN EXPERIENCE**

**GƏNCLƏR VƏ İDMAN SİYASƏTİNİN HÜQUQİ-NORMATİV TƏMİNATI:
AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ**

Xəlil Yusifli

Doktorant, Gəncə Dövlət Universiteti, Siyasi nəzəriyyə

0009-0008-4195-4800

Xülasə

Bu məqalədə dövlət sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olan gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi dövlətin hüquqi təminat kontekstində təhlil olunaraq, gənclər və idman siyasətinin reallaşdırılmasının əsas vasitəsi kimi dövlət tərəfindən formalaşdırılan normativ-hüquqi bazanın mövcudluğu müəyyənəldirilmişdir. Məqalədə əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və hal-hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən gənclər siyasəti ilə bağlı 1993-cü ildən günümüzdə qədər dövlət tərəfindən qəbul edilmiş hüquqi aktlar, qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar və bir sıra dövlət proqramlarının həyata keçirilmə məqsədləri və nəticələri təhlil edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında gənclər və idman siyasətinin həyata keçirilməsi üçün qəbul edilmiş “Gənclər siyasəti haqqında” və “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” qanunları, “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası” və “Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi haqqında” dövlət proqramları kimi bir çox hüquqi aktların gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ bazasının formalaşdırılmasında və inkişafındakı rolları habelə gənclərin inkişafına göstərdiyi töhfələr xüsusi olaraq müəllif tərəfindən vurğulanmışdır. Məqalədə nəticə olaraq müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ təminatı gənclərin dövlət orqanlarında və ictimai təşkilatlarda fəallığını, onların məşğulluğunun təmin olunmasını, milli və mədəni dəyərlərin təşviq olunmasını həmçinin təhsil, elm, incəsənət, səhiyyə, iqtisadiyyat və digər sferalarda dəstəklənməsini hədəfləyir. Bu yanaşma gənclərin üzləşdiyi problemlərin həllinə yönəlməklə yanaşı, ölkədə sosial siyasətin uğurla həyata keçirildiyini, dövlətin daxili siyasətinin sabitliyini və gənclərə göstərilən diqqət və qayğını bariz nümunəsidir.

Açar sözlər: gənclər, gənclər və idman siyasəti, sosial siyasət, gənclərlə iş, qanunvericilik, normativ-hüquqi baza

Abstract

This article analyzes the implementation of youth and sports policy, which is an important component of the state social policy, within the context of the state's legal framework. It identifies the existence of a normative-legal base established by the state as the main instrument for realizing youth and sports policy. The article examines legal acts, laws, decrees, orders, and a series of state programs adopted by the state from 1993 to the present, which were initiated by the National Leader Heydar Aliyev and are currently continued by President Ilham Aliyev, aimed at youth and sports policy. The roles of numerous legal acts, such as the Laws "On Youth Policy" and "On Physical Education and Sports," the "Development Strategy of Azerbaijani Youth for 2015-2025," and the State Programs on "Enhancing Patriotism and Civic Responsibility among Youth," in forming and developing the normative-legal basis of youth and sports policy, as well as their contributions to youth development, are specifically

emphasized by the author. As a conclusion, the article determines that the normative-legal support of youth and sports policy in the Republic of Azerbaijan targets the activation of youth in state bodies and public organizations, ensuring their employment, promoting national and cultural values, as well as supporting them in education, science, art, healthcare, economy, and other spheres. This approach not only aims to address the problems faced by youth but also serves as a clear example of the successful implementation of social policy in the country, the stability of the state's internal policy, and the attention and care given to youth.

Keywords: youth, youth and sports policy, social policy, youth engagement, legislation, normative-legal basis

GİRİŞ

Məlum həqiqətdir ki, müasir dövrdə gənclər cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi olaraq xüsusi demoqrafik sosial qrup kimi nəzərdən keçirilir və bu gənclərə yönəlmiş sosial siyasətin tətbiq olunmasını zəruri edir. XX əsrin 50-ci illərində müasir qərb demokratiyasının ixtirası olan gənclər siyasəti ilkin olaraq həmin ölkələrin sosial siyasətinin mühüm istiqamətinə çevrilmişdi. Bunun nəticəsində gənclərin sosial mühitə inteqrasiyasını təmin etmək, məşğulluğu artırmaq, gənc ailələrə dəstək göstərmək, gənclərin sağlamlığını qorumaq və digər sahələrdə nailiyyətlər əldə etmək məqsədilə bir çox hüquqi aktlar, proqramlar, layihələr, komitələr, qurumlar təşkilatlar yaradılmışdır.

Gənclər siyasəti bir sistem olaraq, gənclərin hərtərəfli inkişafını, cəmiyyətin həyatında onların fəal iştirakını təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən müvafiq ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati-hüquqi şəraitin və təminatların yaradılmasına yönəlmiş tədbirlər sistemidir. (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, 2002). Gənclər siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri olan idman insanın sosial fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsidir. Müasir dövrdə sivil dövlətlərdə fiziki tərbiyə və idmanın inkişafı gənclər siyasətilə uyğunlaşdırılaraq ümumi strategiyaya tabe etdirilir. (Aslanlı, 2023, s. 3)

Gənclər və idman siyasətinin reallaşdırılması üçün ən vacib şərtlərdən biri ölkənin milli dəyərlərini, adət-ənənələrini həmcinin mövcud ictimai-siyasi, sosial iqtisadi münasibətləri nəzərə alaraq hüquqi-normativ təminatın, yəni qanunvericilik bazasının yaradılması mütləqdir.

1990-cı illərin əvvəllərində SSRİ-nin dağılması və müstəqilliyimizin bərpa edilməsi ilə Azərbaycanda dövlət gənclər və idman siyasətinin formalaşması başlanır. 1991-ci ildə “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” qanun qəbul olunur, lakin heç bir tədbir həyata keçirilmir. Ümumiyyətlə, bu sahədə 1993-cü ilə kimi olan dövrü durğunluq və ya fəaliyyətsizlik dövrü adlandırmaq olar.

Bu dövrdə müxtəlif ideologiyalara, dəyərlərə sahib gənclər təşkilatları formalaşır, lakin bu təşkilatlar müxtəlif siyasi partiyaların təsiri altına düşərək onların siyasi mənafehləri uğrunda fəaliyyət göstərirdilər. Bununla yanaşı ölkədə baş verən iqtisadi böhran, müxtəlif siyasi qrupların hakimiyyət uğrunda mübarizəsi və müharibə şəraiti gənclər arasında vətənpərvərlik hisslərinin azalmasına, demoqrafik dəyişikliklərə, marginallaşmış qrupların yaranmasına səbəb olmuşdu.

1993-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci dəfə qayıdışı nəticəsində Azərbaycan Respublikasında gənclər və idman siyasətinin əsası qoyulmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev gəncləri milli dəyərlər və vahid ideologiya ətrafında birləşdirərək, gənclər və idman siyasətinin davamlı həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılmasını təmin etmişdir. Gənclər və idman siyasətinin hüquqi normativ təminatının formalaşmasının əsası da məhz H.Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. H.Əliyevin davamcısı Prezident İlham Əliyev bu siyasətə

sadiq qalaraq ardıcıl tədbirlər nəticəsində gənclər və idman siyasətinin hüquqi normativ təminatını sistemli və yeni formatda gerçəkləşdirərək davamlı inkişafını təmin etmişdir.

HEYDƏR ƏLİYEVİN PREZİDENTLİYİ DÖVRÜNDƏ GƏNCLƏR VƏ İDMAN SİYASƏTİNİN HÜQUQİ-NORMATİV TƏMİNATININ FORMALAŞMASI

1993-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkə səviyyəsində xüsusi istiqamət kimi, vahid prinsiplərə əsaslanan gənclər və idman siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. Gənclərin problemlərinin həllinə dəstək, cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etmək və gənclərə dövlət qayğısı gənclər siyasətinin mühüm vəzifələrinə çevrilmişdi. H.Əliyev Azərbaycan gəncliyini daim diqqət mərkəzində saxlamış və onları dövlətin idarə edilməsində aparıcı qüvvə kimi görmüşdür.

Nəticə etibarilə Azərbaycanın Ümummilli lideri H. Əliyev tərəfindən müəyyən olunan və həyata keçirilən gənclər siyasəti özündə beş mühüm istiqaməti ehtiva edirdi:

- milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında gənclərin rolunun artırılması, gənc nəslin tarixi köklərə bağlı olan vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinin təmin edilməsi;
- gənclərin elmi və intellektual potensialının artırılması üçün ciddi təhsil və mədəni islahatların həyata keçirilməsi;
- gənclərin təşkilatlanmasının təmin edilməsi, dövlətin müstəqilliyinin müdafiəsi üçün onların aparıcı qüvvə qismində birləşməsinin gücləndirilməsi;
- dövlət idarəçiliyində gənclərin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artırılması və onlarda məsuliyyət hissinin formalaşdırılması;
- gənclərin Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq aləmə inteqrasiyası ilə təmin olunan imkanlardan maksimum istifadə etmələri üçün möhkəm əsasın yaradılması (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2000a, s. 3).

Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə qəbul olunmuş “İdman fondunun yaradılması haqqında” fərmanı (5 mart 1995-ci il), “Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı haqqında” fərmanı (22 iyun 1996-cı il), “Gənc istedadlar üçün xüsusi təqaüdlərin təsis edilməsi haqqında” sərəncamı (13 sentyabr 1997-ci il), “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” qanunu (23 dekabr 1997-ci il), “Gənc ailə” (16 fevral 1999-cu il), “Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi haqqında” (17 fevral 1999-cu il) dövlət proqramları, “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” fərmanı (29 iyul 1999-cu il), “Ordudan tərxis olunmuş gənclərin məşğulluğu” proqramı (23 avqust 2000-ci il), “Gənclər siyasəti haqqında” qanunu (9 aprel 2002-ci il), “Azərbaycanın olimpiya çempionları üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi olimpiya təqaüdlərinin təsis edilməsi haqqında” fərmanı (10 oktyabr 2002-ci il) gənclər və idman siyasətinin hüquqi normativ təminatının formalaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

H.Əliyev tərəfindən gənclər və idman siyasətinin həyata keçirilməsi və onun hüquqi normativ bazanın yaradılması məqsədilə atılan ilk mühüm addım 1994-cü il iyulun 26-da “Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması haqqında” fərmanın imzalanması olmuşdur. Bu fərmanın nəticəsində gənclər hərəkətinin əlaqələndirilməsi, gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi və fiziki inkişafı, onların hüquqlarının müdafiəsi, beynəlxalq strukturlarda iştirakı və ümumilikdə gənclərin siyasətinin həyata keçirilməsi Gənclər və İdman Nazirliyinə həvalə olunmuşdur. Bu fərmanın 2-ci hissəsində nazirliyin əsasnaməsinin hazırlanması nəzərdə tutulmuşdu. Əsasnamədə nazirliyin gənclər və idman siyasətində nazirliyin fəaliyyəti, vəzifələri, səlahiyyətləri və başlıca istiqamətləri əks olunmuşdur. Artıq gənclər və idman siyasətinin vahid

mərkəzdən idarə olunması təmin edilmişdi. Buna baxmayaraq, gənclər və idman siyasətinin həyata keçirilməsi sadəcə bu nazirliyə aid edilmir, həmçinin Elm və Təhsil Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi və bir sıra dövlət qurumlarında bu sahədə birgə fəaliyyət göstərir.

Gənclər və İdman Nazirliyi ilə eyni məqsədlər üçün yaradılmış dövlət orqanlarını qərb ölkələrinin praktikasında da müşahidə etmək mümkündür. Bu baxımdan, Fransada Milli Təhsil və Gənclər Nazirliyi, Yeni Zelandiyada isə Gənclər Nazirliyi misal göstərilə bilər. Bu onun göstəricisidir ki, Heydər Əliyev gənclər və idman siyasətinin hüquqi bazasının formalaşdırılmasında bir çox inkişaf etmiş ölkələrin müsbət təcrübələrini nəzərə alaraq, Azərbaycanın milli dəyərlərinə uyğun gənclər və idman siyasətinin yaradılmasına xüsusi önəm vermişdir.

1996-cı il iyunun 22-də “Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı imzalanır. Bu fərman elmi və mədəni tərəqqinin müstəqil Azərbaycanın gələcəyi üçün müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq istedadlı gənclərə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şəxsi himayəsini, onların yaradıcılıq potensialını inkişaf etdirmək üçün dövlət qayğısını təmin etmək məqsədi daşıyırdı (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 1996). 1997-ci il sentaybrın 13-də bu fərmana uyğun olaraq qəbul edilmiş “Gənc istedadlar üçün xüsusi təqaüdlərin təsis edilməsi haqqında” sərəncam imzalanır. Sərəncamda Qızıl kitaba adları yazılmış gənc istedadların hər biri üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondu hesabına 400 manat məbləğində xüsusi aylıq təqaüd təsis edilməsi və 25 yaşına çatanaqədər verilməsi nəzərdə tutulur (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 1997). Ulu öndər Heydər Əliyevin bu fərman və sərəncamı gənc istedadlara, onların inkişafında göstərdiyi diqqətin və qayğının göstəricisidir.

1999-cu il fevralın 16-da “Gənc ailə” proqramı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Gənc ailələrə dəstək göstərmək gənclər siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Bu proqram iqtisadi və siyasi böhrandan sonrakı dövrdə gənc ailələrin iqtisadi və sosial vəziyyətini möhkəmləndirməyə həmçinin mövcud ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi vəziyyətə adaptasiyasına və dövlətin bu sahədə olan rolunu artırmağa yönəlmişdir. Proqramın əsas məqsədi yeni qurulan hər bir gənc ailənin nikahdan əvvəl və nikahdan sonrakı problemlərinin kompleks təhlili əsasında elə təkliflər sistemi hazırlamaqdır ki, həyata keçiriləcək tədbirlər eyni zamanda həm hər bir ailənin xoşbəxtliyinə, həm də ölkənin tərəqqisinə ciddi kömək edə bilsin.

Proqramın əsas istiqamətləri respublikada ailə institutunun mövcud problemlərinin nəzərə alınması, gənc ailənin problemlərinin kompleks şəkildə həll edilməsi prinsipi ilə müəyyənləşdirilmişdir. Bu istiqamətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Gənclərin uşaqlıqdan başlayaraq nikaha qədərki ailə həyatına hazırlanması.
2. Gənc ailənin reproduktiv sağlamlığının qorunması.
3. Ailə mənəviyyatının möhkəmləndirilməsi.
4. Ailənin sosial oriyentasiyası, uşaqların tərbiyəsi.
5. Ailənin sosial müdafiəsi.
6. Təşkilatı məsələlər. (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 1999a)

Proqramda nəzərdə tutulmuş istiqamətlərdə həyata keçiriləcək tədbirlər və tədbirlərin xarakterləri, müddəti, həyata keçiriləcək təşkilatlar və dövlət orqanları müəyyənləşdirilmişdir. Bu proqram əsasən 1999-cu ildən 2003-cü ilə kimi davam edəcək təbliğat, maariflənmə, səhiyyə və iqtisadi xarakterli tədbirləri müəyyən etməklə yanaşı proqramı həyata keçirəcək

qurumların yaradılmasında nəzərdə tutur. Proqramın mühüm bir hissəsi isə gənclərin idmanla məşğul olmasını, onların sağlamlığının qorunması ilə bağlı tədbirlərdən ibarətdir

Ümummilli lider Heydər Əliyev gənclər arasında vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsinə, gənclərin vahid milli dəyərlərə ətrafında birləşməsinə xüsusi diqqət yetirirdi, öz çıxışlarında gənclərin bir vətəndaş kimi tarixini, dilini, adət ənənələrini, mədəni-irsini öyrənməsini vətənpərvərlik nümunəsi adlandırırdı. Bu səbəblə 1999-cu il fevralın 17-də “Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi haqqında” dövlət proqramı Nazirlər Kabinetinin sərəncamı ilə təsdiq edilir. Proqram gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin gücləndirilməsinə, onların dövlət quruculuğu sahəsində iştirakına və fəaliyyətinə sistemli şəkildə cəlb olunmalarını müəyyənləşdirir.

Proqramın əsas məqsədi gənclərdə vətənə dərin məhəbbət, vətənin tərəqqisi üçün çalışmaq və vətənin bütün maddi və mənəvi sərvətlərini daima qorumaq və artırmaq, onu müdafiə etmək hissləri aşılamaqdan ibarətdir (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 1999b). Bununla yanaşı proqramda ardıcıl həyata keçiriləcək tədbirlərin müddəti və onları gerçəkləşdirəcək icraçı təşkilatlar müəyyənləşdirilmişdir.

Gənclər siyasətinin əsas müdələrlərindən biri gənclərin məşğulluğunu təmin etmək, gənclər arasında işsizliyi azaltmaqdır. Azərbaycanda ordudan tərxis olmuş gənclərin məşğulluğunun təmin etmək məqsədilə 2000-ci il avqustun 23-də “Ordudan tərxis olunmuş gənclərin məşğulluğu ilə bağlı” dövlət proqramı Nazirlər Kabinetinin sərəncamı ilə təsdiq olunur. Hər bir ölkədə ordudan tərxis olunmuş gənclərin xüsusi diqqət və qayğıya ehtiyacı olur. Hərbi nizamnamə tələbləri baxımından adi həyat tərzindən fərqlənən ordu xidməti dövrünü başa vurmuş bu insanların cəmiyyətə sosial-psixoloji adaptasiyası və fəal həyata qoşulması üçün çevik dövlət siyasətinin formalaşdırılması olduqca vacibdir. (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2000b)

2002-ci il aprelin 9-da Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən “Gənclər siyasəti haqqında” qanun qəbul edilir. Bu qanunun qəbul edilməsi ilə Azərbaycanda gənclər siyasətinin hüquqi bazasının formalaşması tamamlanmışdır. Bununla yanaşı, qanun 1993-2002-ci illər arasında qəbul olunmuş fərmanların, sərəncamların və dövlət proqramlarının əsas müddələrini özündə ehtiva edir.

Qanun Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasətinin məqsədlərini, prinsiplərini, istiqamətlərini, təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən edir və bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyir (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, 2002). Qanun 3 fəsil, 14 maddədən ibarətdir, ilk fəsildə gənclər siyasətinin məqsəd və prinsipləri, həmçinin dövlətin vəzifələri və səlahiyyətləri müəyyən edilir. Gənclər siyasətinin əsas prinsipləri dedikdə gənclərin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, dünyəvilik prinsipləri əsasında, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəni irsinə, adət-ənənələrinə, dövlət dilinə və rəmzlərinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunması, gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı qadın və kişilərin hüquq bərabərliyinə riayət edilməsi, gənclərin təhsili və məşğulluğunun təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, 2002). Dövlət vəzifələri qanunda ətraflı şəkildə qeyd olunur, bu vəzifələrin əsasında deyə bilərik ki, dövlətin əsas vəzifəsi gənclərin davamlı və hər tərəfli inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

“Gənclər siyasəti haqqında” qanunun 2-ci fəslində Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən gənclər siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilir:

- Gənclərin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi və mədəni həyatda iştirakı;
- İstedadlı gənclərə dövlət qayğısı;

- Sosial müdafiəyə ehtiyacı olan və risk qrupunda olan gənclər;
- Gənclərin sağlamlığının qorunması və fiziki inkişafı;
- Gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi;
- Gənc ailələrə dövlət yardım;
- Gənclər təşkilatları;
- Gənclər təşkilatlarına dövlət yardımı (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, 2002).

Qanunun 3-cü fəsilində gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinin təşkilati, maddi və maliyyə təminatı müəyyən edilir. Gənclər siyasətinin həyata keçirilməsində ümumiyyətlə siyasi qərarların verilməsində gənclərin iştirakının artırılması və gənclər siyasətinin həyata keçirilməsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının iştirakının rolu bu fəsilin əsas müddəalarındandır.

“Gənclər siyasəti haqqında” qanunun qəbul edilməsi gənclər siyasətində əsas mərhələdir. Gənclər siyasətinin məqsədləri, prinsipləri və istiqamətlərinin bu qanunla dəqiq və ətraflı şəkildə müəyyənləşdirilməsi nəticəsində Azərbaycanda həyata keçirilən gənclər siyasətinin səmərəliliyi artmış həmçinin gələcəkdə uzunmüddətli dövlət proqramlarının və strategiyalarının həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmışdır.

H.Əliyev ölkədə bədən tərbiyə və idman sahəsinə də xüsusi önəm verirdi. Gənclər arasında və məktəblərdə idmanın təşviqi və həyata keçirilməsi onun idman strategiyasının əsas istiqamətlərindən idi. Lakin Siyasi və iqtisadi böhran dövründə əvvəlki hakimiyyət tərəfindən idman sahəsində heç bir islahat aparılmamışdı və mövcud olan idman strukturları və qurğuları SSRİ dövründən qalmışdı. Həmçinin, bir çoxu istifadəyə yararsız idi. Eyni zamanda, idman siyasətinin formalaşdırılması üçün hüquqi normativ bazanın yaradılması məqsədilə heç bir tədbir həyata keçirilməmişdi. Bu səbəbdən, H.Əliyevin ilkin məqsədi ölkədə idmanın inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi normativ bazanın formalaşdırılması idi

H.Əliyevin idman siyasətinin inkişafı üçün imzaladığı əhəmiyyətli hüquqi aktlardan biri 1995-ci il martın 5-də “İdman fondunun yaradılması haqqında” fərmandır. Bu fərmanın əsas məqsədi xalq arasında idmanın təbliğ edilməsi və maddi-texniki bazanın inkişafına dəstək göstərmək idi. Fərmanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fondundan müstəsna hal kimi İdman Fonduna 2 milyard manat məbləğində vəsait ayrılması nəzərdə tutulmuşdu (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 1995).

1997-ci il dekabrın 23-də “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” qanunun H.Əliyev tərəfindən qəbul edilməsi müstəqilliyin ilk illərində idman siyasətinin hüquqi normativ bazasının formalaşdırılmasının əsas mərhələsi idi. Bu qanunla ölkədə həyata keçirilən idman siyasətinin istiqamətləri, vəzifələri və gələcəkdə gerçəkləşdiriləcək tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir. 2009-cu ildə bu qanunun Prezident İlham Əliyev tərəfindən müasir dövrün tələblərinə uyğun formada yenidən hazırlanması nəticəsində ilkin olaraq qəbul edilmiş qanun qüvvədən düşmüş hesab edilmişdir.

2002-ci il oktyabrın 10-da “Azərbaycanın olimpiya çempionları üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi olimpiya təqaüdlərinin təsis edilməsi haqqında” fərman imzalanır.. Xüsusi olimpiya təqaüdü Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarı ilə müəyyən olunur. Bu fərman H.Əliyevin idman siyasətində Olimpiya hərəkətinin xüsusi önəmini ifadə edir. Çünki Olimpiya oyunları sadəcə idman deyildi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, “Olimpiya Oyunları təkcə idman yarış deyil, həm də böyük siyasətdir. Olimpiya Oyunları böyük bir idman hadisəsidir və deyə bilərəm ki, dünya miqyasında çox böyük ictimai hadisədir” (Aslanlı, 2023, s. 12)

İLHAM ƏLİYEVİN RƏHBƏRLİYİ İLƏ GƏNCLƏR VƏ İDMAN SİYASƏTİNİN HÜQUQİ-NORMATİV TƏMİNATININ İNKİŞAFI

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun davamçısı olan Prezident İlham Əliyev, ənənələrə sadıq qalaraq, gənclər və idman siyasətinin hüquqi normativ təminatının təkmilləşdirilməsini və davamlılığını daim diqqət mərkəzində saxlayır. 2003-cü ildən günümüzdə kimi İ.Əliyevin rəhbərliyi ilə gənclər və idman siyasətinin hüquqi normativ təminatının inkişafı üçün bir çox uzun müddətli proqramlar, fərmanlar və sərəncamlar qəbul edilmişdir. Bunlara “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı” (30 avqust 2005-ci il), “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” (27 noyabr 2008-ci il), “Azərbaycan gəncliyi 2017–2021-ci illərdə Dövlət Proqramı” (15 sentyabr 2017-ci il), “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası” (26 yanvar 2015-ci il), “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Gənclər Fondunun yaradılması haqqında” fərmanı (19 dekabr 2011-ci il), “Azərbaycan Respublikasında gənclər və idman sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı (18 aprel 2006-cı il) kimi bir sıra uzunmüddətli proqramları və fərmanları aid etmək olar. Uzunmüddətli dövlət proqramlarının reallaşdırılması gənclərin davamlı inkişafını etmək etməklə yanaşı gənclər və idman siyasətinin hüquqi bazasının genişlənməsinə də səbəb olmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin gənclər və idman siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün ilk hüquqi aktlarından biri “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005-2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında” sərəncamı olmuşdur. Dövlət Proqramının məqsədi Azərbaycan Respublikasında gənclərin hərtərəfli inkişafını, cəmiyyətin həyatında onların fəal iştirakını təmin etmək üçün sosial-iqtisadi və təşkilati-hüquqi şərait yaratmaqdır (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2005). Proqramın məqsədinə uyğun olaraq bir sıra vəzifələr nəzərdə tutulur, bu vəzifələrin əsası gənclərdə vətənpərvərlik hisslərinin yüksəldilməsi, Azərbaycan xalqının tarixinə, adət ənənələrinə və milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət ruhunda tərbiyə olunması, sağlamlılıqlarının qorunmasıyla yanaşı kütləvi bədən tərbiyəsinin və idmanın inkişaf etdirilməsidir.

Dövlət Proqramında 2005-ci il sentyabrın 1-dən 2009-cu il dekabrın 31-dək həyata keçirilməli olan tədbirlər və bu tədbirlərin məqsədləri, icraçıları, həmçinin icra müddətləri Prezidentin sərəncamı ilə təsdiqlənmişdir. Proqramın nəzərdə tutduğu tədbirlərin həyata keçirilməsində əsas məsuliyyəti Gənclər və İdman Nazirliyi üzərindədir. Proqram çərçivəsində nəzərdə tutulan tədbirlər 8 əsas istiqamət üzrə sistemləşdirilmişdir:

1. Gənclərin vətənpərvərlik və vətəndaşlıq tərbiyəsi;
2. Gənclər arasında hüquq pozuntuları, narkomanlıq, QİÇS və digər neqativ halların profilaktikası;
3. İstedadlı və yaradıcı gənclərə dövlət qayğısı;
4. Gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və məşğulluğun təmin edilməsi;
5. Gənc ailələrə dövlət yardım;
6. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında gənclərin fəal iştirakı üçün şəraitin yaradılması;
7. Uşaq və gənclər təşkilatlarına dövlət yardımı;
8. Gənclərin beynəlxalq əməkdaşlığının və turizmin inkişafı; (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2005)

Bu sərəncamın təsdiqlənməsi ilə gənclərin hərtərəfli inkişafını təmin etmək məqsədilə ilk uzunmüddətli proqramın həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

27 noyabr 2008-ci ildə “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” qəbul olunur. Bu proqram gənclərin təhsilini yüksəltməklə yanaşı proqram çərçivəsində xarici universitetlərə qəbul olunan tələbələrin təhsil xərclərini ödəmək məqsədi daşıyırdı.

2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində 5000 tələbənin dünyanın nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almağa göndərilmişdi. 2015-ci ilin sonuna 3558 nəfər bu proqram üzrə təhsil almaq hüququ əldə etmişdi (“Azərbaycan müəllimi”, 2007).

19 dekabr 2011-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Gənclər Fondunun yaradılması haqqında” fərman Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanır. Bu fərman nəticəsində yaradılmış Gənclər Fondunun əsas vəzifəsi gənclər siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində iştirak etməkdir. Fondun fəaliyyəti gənclərin beynəlxalq tədbirlərdə iştirakını dəstəkləmək, istedadlı gənclərin təhsil haqqlarının qarşılamaq və dəstək göstərmək məqsədi daşıyan proqramların icrasındır.

2019-cu ilin oktyabrın 1-də “Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun fəaliyyətinin dəstəklənməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə şəhər və rayonlarda Gənclərin İnkişaf və Karyera Mərkəzinin nümayəndəliklərinin yaradılması qərara alınır. Sərəncama əsasən nümayəndəliklərin yaradılması üçün Gənclər Fonduna 4 milyon manat ayrılır. Bu mərkəzlərin əsas istiqaməti gənclərin məşğulluqun imkanlarını artırmaq, onların peşə seçimlərini dəstəkləmək və peşəkar həyata hazırlamaqdır.

2013-cü il iyulun 2-də Prezident İlham Əliyev tərəfindən “Gənclər üçün Prezident Mükafatının təsis edilməsi haqqında” fərmanı təsdiqlənir. Bu fərman gənclərin arasında elmin, ədəbiyyatın, incəsənətin və bir çox sahənin stimullaşdırılması məqsədi daşıyırdı. Fərmana əsasən elm, mədəniyyət, o cümlədən ədəbiyyat və incəsənət, təhsil, gənclər siyasəti və gənclərlə iş, ictimai və sosial yönümlü fəaliyyət, innovasiya və sahibkarlıq fəaliyyəti sahələrində xüsusi fərqlənən gənclər üçün, ildə bir dəfə verilməklə, on ədəd 10000 (on min) manat məbləğində Prezident Mükafatı təsis edilməsi qərara alınmışdı (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2013).

“Azərbaycan gəncliyi 2017–2021-ci illərdə” Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında” sərəncam Prezident İlham Əliyevin gənclər siyasəti sahəsində təsdiq etdiyi uzunmüddətli hüquqi aktlardan biridir. 2017-ci il sentyabr 15-də qəbul edilən bu sərəncamda proqramın məqsəd və vəzifələri, maliyyə mənbələri, nəticələri habelə həyata keçiriləcək tədbirlərin planı əks olunmuşdur.

Dövlət Proqramının məqsədi Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasətinin daha səmərəli həyata keçirilməsinə nail olmaq, cəmiyyətin bütün sahələrində gənclərin fəal iştirakına şərait yaratmaq, onların yaradıcı və innovativ potensialının üzə çıxarılmasını dəstəkləmək, gənc nəslin sağlamlığını qorumaq, gənclərin təhsil və məşğulluq məsələlərinə diqqəti artırmaq, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə etmək, ölkədə könüllülük hərəkətini inkişaf etdirməkdir. (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2017)

Proqramda icrası nəzərdə tutulan tədbirlər 11 başlıca istiqamətə ayrılmışdır:

- Gənclərin vətəndaşlıq və vətənpərvərlik tərbiyəsi;
- Gənclərin sağlamlığının qorunması və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan gənclərin dəstəklənməsi;
- Gənclərin məşğulluğunun və sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi;
- Gənclərin yaradıcılıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və asudə vaxtının təşkili;

- Tələbələrin elmi, mədəni və ictimai fəaliyyətinin dəstəklənməsi;
- Gənclərin insan hüquqları, gender bərabərliyi, ekologiya və s. məsələlər üzrə maarifləndirilməsi;
- Gənclər təşkilatlarının fəaliyyətinin və gənclərin ictimai həyatda iştirakının dəstəklənməsi;
- Gənclərin beynəlxalq əməkdaşlığı və mübadiləsinin genişləndirilməsi;
- Gənclər və informasiya texnologiyaları;
- Gənclərin intellektual fəaliyyətinin dəstəklənməsi və elmə həvəsləndirilməsi;
- Gənclərlə iş sahəsində normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılması. (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2017)

Proqramın həyata keçirilməsində əsas iştirakçılar Gənclər və İdman nazirliyi, Ədliyyə nazirliyi, Təhsil nazirliyi və Gənclər Fondu olmuşdur.

Gənclər siyasətinin həyata keçirilməsində ən mühüm və uzunmüddətli hüquqi akt “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncamdır. Bu sərəncam 26 yanvar 2015-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənərək qüvvəyə minmişdir.

Bu sərəncam Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi gənclər və idman siyasətinin bütün istiqamətlərini və fəaliyyətini özündə əks etdirir. Ölkə başçısı vurğulamışdı ki, “Bu proqram uzun bir dövrü əhatə edir və gənclər siyasətinin kifayət qədər uzun müddətə planlaşdırıla biləcəyini göstərir. Bu da ölkədə sabitliyin olduğunu sübut edir. Biz başa düşürük ki, 2025-ci il hələ çox uzaqdadır, lakin proqram bizə göstərir ki, dövlət gəncləri hansı gələcək gözləyir, eləcə də həm öz inkişafını, həm də rifahını, həm də Azərbaycanın rifahını təmin etmək üçün gənclərin hansı qabiliyyətlərə, bacarıqlara, biliklərə malik olması lazımdır. Görülən işlərin ən mühüm nəticələrindən biri gənclər siyasəti infrastrukturunun inkişafıdır” (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2015).

Sərəncamda Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasəti sahəsindəki mövcud vəziyyət haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Burada gənclər siyasətinin normativ hüquqi bazası, ölkədəki gənclərin demografik statistikasına, gənclərin təhsil səviyyəsi və sosial müdafiəsi həmçinin gənclərin zəif cəhətləri əks olunmuşdur. Ardınca strategiyanın hədəf qrupları müəyyənləşdirilmişdir, sərəncama əsasən yaşı 14-dən 29-dək olan şəxslər və yaşı 35-dən çox olmayan şəxslərin nikaha daxil olmasından yaranan ailə, habelə himayəsində azı bir uşağı olan və yaşı 35-dən çox olmayan tək valideynlər strategiyanın əsas hədəf qruplarıdır. Strategiyanın məqsədi 2015-2025-ci illəri əhatə edən müddətdə Azərbaycan gəncliyinin potensialını müasir dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirmək, həmin potensialdan Azərbaycan Respublikasının mənafeləri naminə istifadə etmək, yeni nəsilə fəal vətəndaşlıq mövqeyi formalaşdırmaqdır (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2015). Strategiyanın nəticələrinin əsası müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq gənclərin yetişdirilməsinə və Azərbaycan cəmiyyətinin həyatında fəal mövqe tutmasına yönəlmişdir.

1997-ci ildə İlham Əliyevin Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti seçilməsi Azərbaycan idmanı üçün yeni bir mərhələnin başlanğıcı idi. İlham Əliyev Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti olaraq 2003-cü ilə kimi bir çox idman layihələrinin həyata keçirilməsinə rəhbərlik edərək Azərbaycanda Olimpiya hərəkətinin inkişafına və Azərbaycanlı gənclərin idman yarışlarında çoxsaylı qələbələr qazanmasına dəstək olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev gənclər arasında sağlam həyat tərzinin təşviqi və idmanın inkişaf etdirilməsi məqsədilə bir çox hüquqi aktların müəllifi və təşəbbüskarıdır. “Azərbaycan Respublikasında 2005-2015-ci illərdə futbolun inkişafına dair

Dövlət Proqramı”, “2009-2014-cü illərdə Azərbaycanda şahmatın inkişaf etdirilməsi Dövlət Proqramı” və 2009-cu ildə qəbul edilən “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” idman siyasətinin hüquqi-normativ təminatının təkmilləşdirilməsində və sistemli şəkildə həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır. Prezident İlham Əliyevin gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ bazasının formalaşdırılması üçün təsdiqlədiyi bütün hüquqi aktlar, gənclərin hərtərəfli inkişafına və sağlamlılıqlarına göstərdiyi dəyərin bariz göstəricisidir.

NƏTİCƏ

Yuxarıda qeyd olunan hüquqi aktlara əsaslanaraq demək olar ki, Azərbaycan Respublikasında gənclər və idman siyasətinin həyata keçirilməsinin əsasında bu siyasətin banisi olan Ulu Öndər Heydər Əliyev və onun davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə formalaşdırılmış hüquqi-normativ təminat dayanır. 1993-cü ildən bu günə qədər qəbul edilmiş fərmanlar, sərəncamlar, proqramlar və qanunlar çərçivəsində gənclərin həyatının bütün istiqamətləri əhatə olunmaqla, onların sağlam mühitdə yetişdirilməsinə və davamlı inkişafının təmin edilməsinə yönəlmiş tədbirlər həyata keçirilmişdir. Gənclərin təhsil imkanlarının genişləndirilməsi, məşğulluq imkanlarının artırılması və ictimai-siyasi həyatda fəal iştirakı, Azərbaycanda gənclər siyasətinin hüquqi bazasının formalaşdırılmasının əsas istiqamətləridir.

Müstəqilliyin ilk illərində Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qəbul edilən hüquqi aktlar keçid dövründə baş vermiş dərin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi böhranın gənclərə olan təsirlərini azaltmaq və ya aradan qaldırmaq, həmçinin gəncləri vahid dəyərlər və məqsədlər ətrafında birləşdirmək məqsədi daşıyırdı. Sonrakı dövrlərdə isə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə əsas diqqət gənclərin həyat standartlarının yüksəldilməsinə, yaşadığımız qloballaşma dövründə onların dünya tələblərinə uyğun təhsil almalarına və inkişaf etmələrinə yönəldildi. Prezident İlham Əliyevin hüquqi-normativ bazanın formalaşdırılmasındakı spesifik xüsusiyyəti uzunmüddətli dövlət proqramlarının qəbul edilməsinə nail olmasıdır. Bu proqramların reallaşdırılması, Prezidentin öz çıxışlarında da qeyd etdiyi kimi, ölkədə sabitliyin göstəricilərindəndir.

Azərbaycan Respublikasında gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ təminatı demokratiklik, hüququn aliliyi və dünyəvilik prinsiplərinə əsaslanaraq dövlətin sosial inkişaf istiqamətlərindən birini formalaşdırır. Gənclərin hüquq və azadlıqlarına verilən dəyər, onlar üçün xüsusi siyasətin və bu siyasətin hüquqi bazasının yaradılması, dövlətin sosial sahəyə və ümumilikdə sosial dövlət konsepsiyasına yanaşmasından qaynaqlanır. Ölkədə mövcud olan mütəşəkkil hüquqi baza, gənclər üçün həm profilaktik əhəmiyyət daşıyır, həm də onları xarici və daxili təsirlərə qarşı qorumağa yönəlmişdir. Azərbaycanda gənclər siyasətinin hüquqi bazasının əsası hər nə qədər gec qoyulsa da və çətin şəraitdə həyata keçirilməyə başlansa da, bu sahədə Qərb ölkələrinin təcrübəsindən geridə qalmamış, əksinə, onların uğurlu nümunələrindən faydalanaraq milli dəyərlər və prinsiplər əsasında formalaşdırılmışdır.

Gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ təminatının uğurla formalaşdırılması nəticəsində Azərbaycan gəncləri müxtəlif sahələrdə, xüsusilə idman sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə etmiş və öz bacarıq və qabiliyyətləri ilə Azərbaycanın adını beynəlxalq arenada ucalda bilmişlər.

Bu nəticəyə gəlmək olar ki, gənclər və idman siyasətinin hüquqi-normativ təminatının Azərbaycan təcrübəsinin mühüm xüsusiyyətləri onun daim yenilənməsi, hərtərəfli və çoxşaxəli olması, tarixi və milli dəyərlərə əsaslanaraq həyata keçirilməsi, uzunmüddətli xarakter daşması və gələcəyə yönəlik olmasıdır.

ƏDƏBİYYAT

Aslanlı, G. (2023). Azərbaycan Respublikasında İdmanın İnkişaf Perspektivlərinin Qurulmasında Heydər Əliyev Siyasətinin Rolu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(1), 131–143.

Azərbaycan müəllimi. (2007, 20 aprel). 2007–2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi. (2002, 9 aprel). *Gənclər siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (1999a, 16 fevral). *Gənc ailə dövlət proqramı*.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (1999b, 17 fevral) . *Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi haqqında dövlət proqramı*.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2000a, 4 avqust). *İstedadlı yeniyetmələrin və yaradıcı gənclərin sosial, iqtisadi və s. problemlərinin həllinə yönəlmiş, onların öz qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələrinə kömək edən dövlət proqramı*.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2000b, 23 avqust). *Ordudan tərxis olunmuş gənclərin məşğulluğu proqramı*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2005). *Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005–2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında sərəncam*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2015). *2015–2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2017, 15 sentyabr). *Azərbaycan gəncliyi 2017–2021-ci illərdə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (1996, 22 iyun). *Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı haqqında fərman*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (1997, 13 sentyabr). *Gənc istedadlar üçün xüsusi təqəüdlərin təsis edilməsi haqqında sərəncam*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (1998, 30 iyun). *İdman fondunun yaradılması haqqında fərman*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2011, 19 dekabr). *Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Gənclər Fondunun yaradılması haqqında fərman*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2013, 2 iyul). *Gənclər üçün Prezident Mükafatının təsis edilməsi haqqında fərman*.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2018, 9 aprel). *Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun fəaliyyətinin dəstəklənməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında sərəncam*.

**METHODS ENHANCING COGNITIVE ACTIVITY IN STUDENTS THROUGH
INTERACTIVE LEARNING**
**ETKİLEŞİMLİ ÖĞRENME YOLUYLA ÖĞRENCİLERDE BİLİŞSEL ETKİNLİĞİ
ARTIRAN YÖNTEMLER**

Heydərova Şəhanə

Mingəçevir Dövlət Universiteti Üniuersite Öğretim Görevlisi

ORCID ID: 0009-0003-0783-3128

Özet

Makale, öğrencilerin bilişsel etkinliklerinin geliştirilmesiyle ilgili zorlukları ele almaktadır. Modern eğitimin ve çağdaş müfredatın (özellikle etkileşimli öğrenmenin) temel gerekliliklerinden biri, öğrencilerin bilişsel katılımını çeşitli öğretim teknolojilerinin uygulanması ve ilgilerinin uyarılması yoluyla teşvik etmektir. Günümüz sınıf ortamında, aktif öğretim yöntemleri kullanılarak öğrencilerin öğrenme faaliyetlerini etkili bir şekilde düzenlemek mümkündür. Ancak bu durum, öğretmenin hem özel bir hazırlık yapmasını hem de belirli becerilere sahip olmasını gerektirir. Aktif öğrenme yöntemlerinin öğretim sürecine entegrasyonu, öğretmen ve öğrenci arasındaki etkileşimi geliştirerek bunu gerçek bir iş birliği düzeyine taşır. Bu iş birliği ise, eğitsel materyalin etkili bir şekilde benimsenmesi için elverişli bir ortam yaratır. Öğretmenin profesyonelliği sonucunda, öğrencilerin ilgisi, bilgi düzeyi, duygusal durumu ve bilişsel süreçleri önemli ölçüde gelişir.

Mevcut eğitim sisteminde, aktif ve etkileşimli öğretim teknolojilerinin uygulanması öncelikli bir hedef olarak belirlenmiştir. Geleneksel öğretim yöntemleri artık öğrencilerin ilgisini tam anlamıyla karşılamamakta ve onların eleştirel düşünme, yaratıcılık ve araştırma becerilerinin gelişimini yeterince desteklememektedir. Bu nedenle, derslerde etkileşimli yöntemlerin kullanılması, öğrencilerin derse aktif katılımını sağlamak ve bilişsel etkinliklerini harekete geçirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Makalede, öğretmenin yalnızca bilgi aktaran bir kişi değil, aynı zamanda öğrencileri öğrenmeye yönlendiren, araştırma ve bağımsız düşünme becerilerini teşvik eden bir rehber olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Aktif bir öğrenme ortamında, öğretmen-öğrenci ilişkileri iş birliğine dayanmaktadır. Bu iş birliği, bilginin daha derinlemesine kavranmasına katkı sağlar ve derslerin daha ilgi çekici ve verimli hale gelmesine yardımcı olur. Ayrıca, öğretmenin profesyonel yaklaşımı, uygun motivasyonun sağlanması ve grup çalışması gibi yöntemlerin kullanılması, öğrencilerin derse katılımını, yaratıcı ve bilişsel etkinliklerini artırır. Makale, bilişsel etkinliğin gelişiminde ailenin ve okul öncesi eğitimin de rol oynadığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu sürecin başarılı bir şekilde organize edilmesi sadece öğretmene değil, aynı zamanda öğrenci, veli ve genel eğitim sisteminin ortak çabasına bağlıdır.

İyi yapılandırılmış öğretmen-öğrenci ilişkileri, öğrencilerin öğrenmeye olan ilgisini artırmada kritik bir rol oynar. Etkili iletişim, öğrencilerin aktifliğini artırır ve iş birliğine dayalı öğrenme için uygun koşullar oluşturur.

Anahtar kelimeler: Öğrenciler, aktif öğretim, etkileşimli, bilişsel etkinlik;

Abstract

The article examines the challenges related to the development of students' cognitive activity. One of the core demands of contemporary education and modern curricula (particularly

interactive learning) is to maintain a focus on fostering students' cognitive engagement through the application of various teaching technologies and by stimulating their interest. In today's classroom environment, it is possible to effectively organize students' learning activities by employing active teaching methods. However, this requires both specific preparation and particular skills on the part of the teacher. The integration of active learning methods into the teaching process enhances teacher-student interaction, elevating it to a true level of collaboration. Such collaboration, in turn, creates a favorable environment for the efficient assimilation of educational material. As a result of the teacher's professionalism, students' interest, knowledge level, emotional state, and cognitive processes improve significantly.

In the current educational system, the implementation of active and interactive teaching technologies is set as a priority. Traditional teaching methods no longer fully satisfy students' interests and do not sufficiently support the development of their critical thinking, creativity, and research skills. Therefore, it is of particular importance to employ interactive methods during lessons to actively engage students and stimulate their cognitive activity. The article emphasizes that the teacher should not only be a transmitter of knowledge but also a facilitator who directs students towards learning and fosters research and independent thinking skills.

In an active learning environment, teacher-student relationships are based on cooperation. This cooperation enhances deeper comprehension of knowledge and contributes to making lessons more engaging and productive. Moreover, a teacher's professional approach, the creation of proper motivation, and the use of methods such as group work increase student participation as well as their creative and cognitive engagement. The article also underlines the role of the family and preschool education in the development of cognitive activity. Ultimately, the successful organization of this process depends not only on the teacher but also on the collaborative efforts of students, parents, and the overall educational system.

Well-structured teacher-student relationships play a crucial role in increasing students' interest in learning. Effective communication boosts students' activeness and creates conditions for collaborative learning.

Keywords: Students, active learning, interactive, cognitive activity;

TEACHING ENGLISH: PROBLEMS AND SOLUTIONS
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ: PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

Qurbanova Dürdanə Səyyaf qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti İngilis dili müəllimi

Abstract

Problems related to teaching foreign languages. The article deals with the importance of teaching English as a foreign language in our modern life, at the same time it mentions the problems or difficulties appearing while teaching a foreign language. Any foreign language is taught on the aim of giving opportunities to speak and understand in this language. Speaking a foreign language doesn't only mean producing words, expressions, but also it means to enable the students to pronounce the words correctly, to make up proper grammatical and lexical sentences. During the teaching process teachers usually observe numerous different problems that prevent the learners from fluent speech and correct understanding.

Key Vocabulary: Communication language, teaching aim and objectives, textbook, visual aids.

Xülasə

Məqalədə İngilis dilinin xarici dil kimi tədrisinin müasir həyatımızda əhəmiyyətindən bəhs edilir, eyni zamanda xarici dillərin tədrisində meydana çıxan problemlər və çətinliklər də vurğulanır. Qeyd edilir ki, hər hansı bir xarici dil budildə danışmaq və anlamaq üçün imkan yaratmaq məqsədilə öyrədilir. Xarici dildə tələbələr ünsiyyət qurmaqla yanaşı, düzgün tələffüz etməyi, düzgün qrammatik qaydalara əməl etməyi də bacarmalıdırlar. Tədris müddətində müəllimlər adətən şagirdlərin səlis danışmağına və düzgün başa düşməsinə mane olan müxtəlif problemləri müşahidə edir və bu çətinliklərin aradan qaldırılmasına çalışırlar.

Açar sözlər: Ünsiyyət dili, tədrisin məqsədi və vəzifələri, dərslik, əyani vəsait.

Аннотация

Проблемы, связанные с преподаванием иностранных языков. В статье рассматривается важность преподавания английского языка как иностранного в нашей современной жизни, в то же время упоминаются проблемы или трудности, возникающие при преподавании иностранного языка. Любой иностранный язык преподается с целью предоставления возможности говорить и понимать на этом языке. Говорить на иностранном языке означает не только производить слова, выражения, но и научить студентов правильно произносить слова, составлять правильные грамматические и лексические предложения. В процессе обучения преподаватели обычно сталкиваются с многочисленными различными проблемами, которые мешают учащимся бегло говорить и правильно понимать.

İngilis dili dünyanın ən geniş yayılmış və vacib dillərindən biridir. O Beynəlxalq dildir. Biz ingilis dilinin əhəmiyyətini yox hesab edə bilmərik, çünki bütün elm və araşdırmaların əksəriyyəti ingilis dilindədir. Bir müstəqil ölkə olaraq biz əgər inkişaf etmiş digər ölkələrlə

ünsiyyət qurmaq məcburiyyətindəyiksə, ilk növbədə ingilis dilini öyrənməliyik. İngilis dili bizim üçün xarici dil olduğu üçün, Onun tədrisində tədrisində çoxlu problemlər var. Ona görə də biz bu məqalədə ingilis dilinin tədrisi problemlərini araşdıracaq və bu problemlərin həlli yollarının olub-olmadığını öyrənəcəyik.

İngilis dili beynəlxalq səviyyədə tanınmış bir dildir. O, dünya xalqları arasında əlaqə dilinə çevrilib. Qlobal səviyyədə baş verən hadisələrdən xəbərdar olmaq, xaricdə edilən elmi ixtiralar və kəşflərlə bağlı məlumatlarla dərhal tanış olmamız üçün bizim ingilis dilini bilməmiş daha vacibdir, çünki bu dil bizə bütün imkanlardan istifadə etmək şansı verən bir vasitədir və biz artıq inkişaf etmiş ölkələrlə eyni sırada addımlamağa nail olmuşuq. Azərbaycan artıq müstəqil və inkişaf etmiş bir ölkədir. Azərbaycan həm İqtisadi həm də siyasi sahədə digər Avropa dövlətləri ilə bir neçə uğurlu layihələrdə iştirak etmək üçün öz həmkarları ilə İngilis dilindən bir ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir və etməlidir. Azərbaycan Müstəqillik dövrünə qədəm qoyduqdan sonra İngilis dili demək olar ki Azərbaycanın qeyri-rəsmi dili olmuşdur. Artıq dünya arenasında biz İngilis dilisiz bir millətin varlığını təsəvvür edə bilmərik, çünki ingilis dili bütün dünyaya yayılmışdır.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, onu deyə bilərik ki Azərbaycanda fəaliyyət göstərən məktəblərin əksəriyyətində ibtidai sinifdən ali orta səviyyəyə qədər ingilis dili tədris olunur. İngilis dili xarici dil olduğu üçün onun tədrisi yolunda da bir çox problem və maneələr yaranır.

Müasir metodika elmi müəllim və tələbələrə saysız hesabsız metodlar təklif etsə də , yenə də bu sahədə tez - tez qarşıya həlli vacib olan problemlər çıxır . Təcrübəli və işində çox yaxşı olan müəllimlər öz təcrübə və biliklərini nəzəriyyələr üzərində yox, auditoriya daxilindəki fəaliyyətləri əsasında qazanıblar . Nəzəri cəhətdən çox savadlı olmaq heç də çox yaxşı pedaqoq olmaq demək deyil. Bildiyimiz kimi xarici dilin tədrisi qarşısında belə bir sual durur: nəyi öyrətməli , həmin materialı necə və nə üçün öyrətməli . Tədrisə başlayan hər bir müəllim də tədris etdiyi mövzunun bu suallara na dərəcədə cavab verdiyini müəyyən etməlidir. Xarici dilin tədrisinin qarşısında əsasən iki tələb nəzərdə tutulur:

- 1) öz fikrini xarici dildə ifadə etmək ;
- 2) xarici dildə olan nitqi başa düşmək

Bu bir faktıdır ki xarici dilin tədrisində əldə edilən nailiyyətlər müəllimin metodikanı nə dərəcədə bilməsi ilə əlaqədardır. Müəllimin işindəki nailiyyətini yoxlamaq üçün faktlara əsaslanmaq lazımdır və bu faktları aşkara çıxarmaq üçün çoxlu fərqli yollar mövcuddur . Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar :

- 1) dərslərin audio və ya video qeydlərini aparmaq;
- 2) tələbələrə sorğu listi təqdim etmək ;
- 3) tələbələrlə müsahibə aparmaq ;
- 4) dərsi dinləmək üçün kolleqaları və ya onlardan heç olmazsa birini dəvət etmək.

Mükəmməl bir dərslər üçün ən vacib amillərdən biri müəllimin qarşıya qoyduğu məqsəddir ki, müəllim dərsləri onun əsasında təşkil edir . Vilga Rivers tərəfindən yazılmış “Xarici dil bacarıqlarının tədrisi” adlı kitabda deyilir ki, öyrəncilər eyni bir materialın bir neçə təcrübəli müəllim tərəfindən necə tədris olunduğunu görməsi üçün dörd qrupa göndərilir və onlar hər qrupda tamamilə fərqli bir dərslə qarşılaşır . Dərslər başa çatdıqdan sonra müəllimlərin hər biri bu dərslər üçün qarşıya qoyduğu hədəfi açıqlayır. Deməli hədəflərin bir birindən fərqli olması dərslərinin də müxtəlifliyi ilə bağlıdır.

Tələbələr xarici dil tədrisinin dörd əsas amilinin (yazmaq , oxumaq, dinləyib anlamaq və danışmaq) hər birində müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırlar və əlbəttə ki, təcrübəli müəllim bu

problemlərin aradan qaldırılması üçün ən əsas yardımçıdır. Mən ümumi vəziyyət haqqında yox, konkret olaraq Mingəçevir Dövlət Universitetində bu dili tədris etdiyim qruplardakı tələbələrin problemlərini nəzərə alaraq bu məqaləni yazmaq istədim. Məncə bizim tələbələr üçün əsas problem bizim ana dilimizdən fərqli bir quruluşa malik olan ingilis dilinə bir qədər yavaş və çətinliklə alışmasıdır.

1. Yazıda olan problemlərin aradan qalxması çox çətin olmur. Bunun üçün müəllimlər dərsdə və evdə bir çox növdə yazı işləri və tapşırıq formalarından istifadə edirlər. Bu cür tapşırıqlar arasında ən çox təsadüf edilən üsullara üzündən köçürmə , diqqətlə oxuyub qısa məzmun yazmaq , imla yazmaq , verilən suallara cavab yazmaq , verilmiş bir şəklin təsvirini yazılı şəkildə vermək daxildir.

2. Oxu sahəsindəki çətinliklərin əsas səbəbi bizim dilimizdən fərqli İngilis dilində sözlərin, hərf və səs birləşmələrinin məs: bəzi hərflərin məs: Ww, Qq hərflərinin sözlərdə müxtəlif cür tələffüz olunması, diftonqların, triftonqların tələffüzünün fərqli olmasıdır . Bəzi səslər üçün hərflərin əlifbada olmaması , hərf birləşmələrinin fərqli səslər yaratması , bəzi hallarda bir neçə hərfin tələffüz edilməməsi də problem yaradır . Bu probleme ciddi yanaşmaq vacibdir , çünki tələbələr həm oxuyanda , həm də danışanda sözləri tələffüz edirlər, onlar sözləri oxuduqları kimi tələffüz edir , bu da o deməkdir ki, yanlış oxumaq səhvlərlə dolu bir nitqə səbəb olur və bu da anlaşılmazlığa və ya səhv anlayışa gətirib çıxarır. Təbii olaraq ingilis dilindəki çox sayda mövcud olan oxu qaydaları mövzumuzun lap əvvəllərində tələbələrə təqdim olunur , lakin hər zaman bu qaydaları tətbiq etməklə də düzgün oxumaq mümkün olmur . Bir çox dünya dillərinin lügət tərkibi ingilis dilindən bəhrələndiyi kimi , İngilis dili də başqa dillərin hesabına zənginləşib və indi də zənginləşməyə davam edir. İngilis dilində bəzi alınma sözlər çox vaxt öz mənşəyinə uyğun olan tələffüzlərini qoruyaraq ingilis dilindəki oxu qaydalarına tabe olurlar .

Singular (-on)

phenomenon

criterion

Singular (-um)

datum

memorandum

bacterium

curriculum

Plural (-a)

phenomena

criteria

Plural (-a)

data

memoranda

bacteria

curricula (also curriculums)

Tələffüzü çətin olan və ya istisnalıq təşkil edən sözlərin tələffüzü təkrarlanma, dinləmə yolu ilə tələbələrə elə aşılmalıdır ki, onlar bu sözləri dərhal , düşünmədən oxuya bilsinlər.

3. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi , dilin bütün sahələrində problemlər meydana çıxsada ən ciddi çətinliklərə dinləyərək anlamada və tələbələrin öz fikirlərini ifadə etmələrində yəni danışmada rast gəlirik . Dinləmə bacarığındakı zəifliklər şübhəsiz onunla əlaqədardır ki, tələbələrin ingilis dilindəki sözləri yalnız dərslər zamanı öz müəllim və yoldaşlarından eşitmək imkanlarının olması ilə əlaqədardır. Ailədə, küçədə və s. ictimai yerlərdə ana dilimiz işləndiyinə görə qulaqlar yabançı sözlərə alışmış deyil. Əlbəttə ki, bu çatışmamazlığı aradan qaldırmaq üçün metodistlər çox sayda metod və üsullar, müxtəlif tapşırıq növləri irəli sürürlər . Bu sahənin inkişafı üçün təkcə universitetdə deyil , evdə də tələbələr müntəzəm olaraq qulaqcıqlar vasitəsilə həm dərslər vəsaiti kimi hazırlanmış və həm də başqa CD və digər səs yazmaları diqqətlə və məqsədli

şəkildə dinləməlidirlər . Xarici dil öyrənən tələbələrin dinləmə bacarığı bəzən də verilən materialla bağlı olur, belə ki, dinləmə üçün seçilmiş material naməlum söz və ifadələrlə, qrammatik qaydalarla, tələffüzü oxşar olan sözlərlə dolu olduqda onların anlaşılması da çox çətin olur . Ona görə də tədrisin əvvəllərində tələbələrə əvvəlcədən tanış olan, müəyyən bir şəklin təsviri və ya situasiya ilə bağlı olan materiallar təqdim edilməlidir. Xarici dildəki materialın oxunuşu sürətli olmamalıdır, hətta başlanğıcda bu sürət normadan da aşağı olmalıdır , amma zaman keçdikcə sürət də tədricən artırılır . Dinləmə zamanı tələbələr müəllimin tələffüzünə , tempinə , intonasiasına alışmış olduqları və müəllimi , öz qrup yoldaşları əyani şəkildə gördükləri üçün anlamaq çox da çətin olmur . Lakin texniki vasitələrlə hər hansı bir materialı dinləmək daha çox problem yaradır. Əyaniliyin dinləmə zamanı rolu böyükdür , çünki göz qulağa kömək edir . Bir şeyi də qeyd etmək istəyirəm ki, tələbələri lap əvvəldən elə alışdırmaq lazımdır ki, birinci dinləmədən sonra onlar materialın əksər hissəsini başa düşə bilsinlər , ən çox iki dəfə dinləmək olar . Aparılan təcrübələr göstərir ki, dinləmənin sayını çoxaltmaq və eyni materialı dəfələrlə təkrarlamaq tələbələrin daha yaxşı anlamasına səbəb olmur. Əsas ünsiyyət vasitəsi olan dil əsasən danışmış vasitəsilə anlaşılır , ona görə də xarici dillərin tədrisində əsas məqsəd kimi öyrəncilərin bu dildən praktik şəkildə istifadə etmək bacarığına sahib olmasıdır . Bizim tələbələr üçün dil mühiti yarada bilməyimiz üçün universitetdə bir çox işlər görülmüş, kompüter otaqları , elektron lövhələr tələbələrə həm tədris edilən dildə olan materialları dinləməyə , filmlərə baxmağa , həm də öz danışmalarını qeyd edib sonra dəfələrlə dinləməyə , öz səhvlərini aşkara çıxarmağa şərait yaradır . Tələbələrin nitqini inkişaf etdirmək üçün effektiv müəllim dərslərdə qrup və cüt işləmələrini tez tez təşkil etməli, bu işlərin təşkili üçün müasir texnik və üsullardan istifadə edərək oyunlardan, musiqilərdən və yeni innovativ metodlardan istifadə etməlidir. Məşhur İngilis pedaqoqu Harold Palmer dərslərdə şifahi metodlardan istifadə edilməsini özünün "100 Substitution Tables" cədvəlində yüzlərlə nitq modellərinin nümunələrini göstərərək izah edir. Bu cədvəldə verilmiş nitq modellərinə uyğun tələbələr sərbəst cümlələr qurur və şifahi nitqlərini asanlıqla inkişaf etdirirlər. H. Palmerin metodunda nitqin öyrədilməsi xüsusiyyətləri daha qabarıqdır, ona görə də bu metodun adı "şifahi metod"dur.

Tələbələrin nitq qabiliyyətlərini sürətli və səlis inkişaf etdirmək üçün müəllim səbrlə dinləməyi və izah etməyi bacarmalıdır. Danışığın ilk mərhələlərində də səhvlər üçün tələbəni tez - tez dayandırmaq onun nitqi üçün çox zərərli olur, çünki onda tələbə danışmağa utanar, həm də danışacağı fikirləri unudar. Səlis və sürətli nitq üçün təkcə çoxlu söz ehtiyatına sahib olmaq , onları düzgün tələffüz etmək də bilmək vacib deyil , tələbələr həm də tez tez dil mühiti yarada bilən bir şəraitdə iştirak etməli və ən əsası da xarici dildə düşünməyi bacarmalıdır , əks təqdirdə Azərbaycan dilində fikirləşdiklərini sonradan ingilis dilinə çevirərək söyləmək nitqdə fasilə yaradır ki, bu halı da mükəmməl nitq adlandırmaq olmaz .

4. Dilin dörd əsas bacarıq və vərdisləri arasında ən mühüm yeri danışmış tutur, çünki tələbələrin həm qrammatik biliyi , tələffüz bacarığı və söz ehtiyatı əlaqədar şəkildə təzahür edir , həm də hər bir öyrəncinin intellektual səviyyəsi , məntiqi tənqidi və ümumi dünyagörüşü nitq vasitəsilə meydana çıxır . Tələbələrin düzgün nitqi üçün ilk növbədə onlara izah edilməlidir ki, onlar normal sürətlə danışarkən öz nitqlərinin və ya sadəcə cümlələrinin üzərində düşünərək qısa pauzalar edərək danışsınlar , bu bir tərəfdən onlara düşünməyə , bir tərəfdən də səhvlərini dərk edərək düzəltməyə imkan verir . Biz danışarkən aramsız olaraq müraciət etdiyimiz şəxsi xəyalımızda təsəvvür edirik və onunla fikrimizi aydın və uğurlu şəkildə paylaşmağa çalışırıq , bu məqsəddə çatmaq üçün interaktiv şərait yaratmağa çalışırıq . Jestlər, göz təması, üz ifadələri və başqa hərəkətlər , səs tonu , ahəngi insanın öz fikrini daha ətraflı ifadə etməsi üçün çox mühüm vasitələrdir və çalışmaq lazımdır ki, tələbələr bu vasitələrdən bacarıqla istifadə etsinlər . Nitqin inkişafı həm də onun müxtəlif növ mətn formalarında işlədilməsilə bağlıdır, yəni bir söhbətdə, müzakirədə iştirak etmək, telefona cavab vermək, bir əhvalat nəql etmək, mağaza və

ya küçədə birinə müraciət etmək və s. hallarda işlədilən dil bacarıqları, cümlə quruluşları, lüğət tərkibi, formal və ya qeyri- formal dil səviyyələri tamamilə bir - birindən fərqlənir. “Bilik testlərinin tədrisi kursu kitabında nitqin inkişaf etdirilməsi üçün aparılan müsahibələrdə müəllimlər fərqli münasibətlər ifadə etmişlər. Məsələn :

" Mənim tələbələrim öz qrup yoldaşlarının qarşısında öz səhvlərinə və kəsik - kəsik nitqlərinə görə çox utandığına görə mən onları dərstdə xarici dildə danışdırmıram". Bir başqası isə iddia edir ki, tələbələr danışmaq prosesində elə çox səs - küy salırlarki, qonşu otaqdakı müəllimlər belə şikayətlənir . Lakin bir çox müəllim məsləhət görür ki, tələbələr bir - biri ilə söhbətə sövq etmək lazımdır, bu vaxt onlar bir -birinin fikrinə elə maraq göstərir ki, etdikləri səhvləri hiss etmədən dayanmadan danışmağa çalışırlar. Mən düşünürəm ki, bir halda ki, xarici dil tədris edilir , onun tədrisinin əhəmiyyətini , məqsədini dərk etmək və bu dildən praktik şəkildə ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməyi tələbələrə aşılamaq vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Tahirov A. Orta məktəbdə xarici dilin tədrisi metodikası
2. A. Karimov. “Serving for the happiness and great future of our motherland is the highest happiness”. T.Uzbekistan. 2015
3. M. Norova. Application of lexical unit and lexical transformation in translation.
4. Рахманов И.Б Обучени устной речи на иностранным языком
5. Шатилов.С.Ф.Методикаобучениянемецкомуязыку.Москва,1986-223 с.
6. <https://www.teachthis.com/ideas/problems-learning-english>

**ERTUGRUL FRIGATE'S GOODWILL VOYAGE TO JAPAN IN THE CONTEXT
OF PUBLIC DIPLOMACY**
**KAMU DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA ERTUĞRUL FİRKATEYNİNİN
JAPONYA'YA İYİNİYET SEFERİ**

Dr. Öğr.Üyesi. İrfan SANCAK

(Uluslararası İlişkiler), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler
Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
ORCID ID: 0000-0001-9386-8420

Özet

Askeri ve ekonomik kapasiteye bayalı sert gücün ciddi bir aşınmaya uğradığı on dokuzuncu yüzyıl sonları Türk tarihinde kamu diplomasisinin etkili şekilde kullanıldığı dönemlerden biridir. Yumuşak güce dayalı kapasitenin aktif kullanımı olarak değerlendirilebilecek olan kamu diplomasisinin bu dönemdeki dikkat çekici uygulamalarından biri de Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya seferidir. Japon prensi Komatsu'ya İstanbul'da gösterilen misafirperverlikten dolayı İmparator Meiji tarafından 1888'de Sultan II. Abdülhamid'e Japonya'nın en yüksek dereceli nişanı olan Büyük Krizantem Nişanı tevcih edilmişti. Ertuğrul'un Japonya seferinin görünüşteki amacı bu nişana karşılık olarak İmparator'a Sultan'ın hediyelerini ve Yüksek İmtiyaz Nişanını ulaştırmaktı. Seferin açıklanan bir başka amacı da Mekteb-i Fünun'u Bahriye'den yeni mezun olacak öğrencilere açık denizlerde tecrübe kazandırmaktı. Büyük zorluklarla Japonya'ya ulaşip görevini tamamlayan geminin, dönüş yolunda, 16 Eylül 1890'da fırtınaya yakalanıp batması denizcilik tarihimizdeki en büyük trajedilerdendir. Bu yönüyle başarısız olan sefer, kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında başarılı bir faaliyet olarak görülmelidir.

Sultan II. Abdülhamid gibi son derece tutumlu olduğu bilinen bir padişahın, kendisine teklif edilen ve çok daha ucuz yollarla görünürdeki amacı gerçekleştirmek imkânı varken, büyük bir masrafi ve riski göze alıp gemiyi ısrarla sefere çıkarması, açıklananın ötesinde bir amacın olduğunu düşündürmektedir. Her ne kadar Japonya Seferi olarak bilinse de kamu diplomasisi bağlamında değerlendirildiğinde seferin asıl önemli kısmının varış noktası değil, yolda uğranılan limanlar olduğu görülmektedir. Geminin uğradığı, Osmanlı toprakları dışında kalan ancak Müslümanlarla meskûn Bombay, Kolombo ve Singapur'da oluşturduğu büyük heyecan, geminin en önemli başarısıydı. Bu heyecanın dönemin yabancı basınında yer bulması, özellikle geminin mürettebatından övgüyle söz edilmesi, seferin kamu diplomasisi açısından büyük bir başarı olduğunu göstermektedir.

Sefer birçok tarihçi tarafından ele alınmış ancak bu seferin kamu diplomasisi açısından önemi konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Çalışma hazırlanırken yerli ve yabancı kaynaklar taranmış, özellikle hangi şartlarda bu sefere karar verildiği ve uğradığı limanlardaki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışma ile Ertuğrul Firkateyninin Japonya seferinin Türk kamu diplomasisi tarihindeki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ertuğrul Firkateyni, kamu diplomasisi, Osmanlı-Japon ilişkileri

Abstract

The late nineteenth century, when the hard power dependent on military and economic capacity was seriously eroded, is one of the periods in Turkish history where public diplomacy was used effectively. One of the remarkable applications of public diplomacy in this period, which can be considered as the active use of capacity based on soft power, is the Ertuğrul Frigate's expedition to Japan. Due to the hospitality shown to Japanese Prince Komatsu in Istanbul,

Emperor Meiji has presented to Sultan Abdulhamid II The Supreme Order of the Chrysanthemum, the highest honor in Japan, in 1888. The apparent purpose of Ertugrul's voyage to Japan was to deliver the Sultan's gifts and the Order of High Privilege to the Emperor in response to this Order. Another declared purpose of the voyage was to provide experience on the high seas to the new graduates of the Mekteb-i Fünun'u Bahriye. It is one of the greatest tragedies in our maritime history that the ship, which reached Japan with great difficulties and completed its mission, was caught in a storm on September 16, 1890 and sank on the way back. Although the voyage seems unsuccessful in this respect, the situation changes when it is considered in the context of public diplomacy.

The fact that a sultan like Abdulhamid II, who is known to be extremely frugal, insisted on taking the ship on a voyage by taking great expense and risk, even though he had the opportunity to achieve the apparent purpose offered to him by much cheaper means, suggests that there is a purpose beyond what is explained. Although it is known as the Japan voyage, when evaluated in the context of public diplomacy, it is seen that the main important part of the voyage is not the destination, but the ports visited on the way. The most important success of the ship was the excitement it created in Bombay, Colombo and Singapore, which were outside the Ottoman lands but populated by Muslims. The presence of this excitement in the foreign press of the period, especially the praise of the crew of the ship, shows that the voyage was a great success in terms of public diplomacy.

The voyage has been discussed by many historians, but there has not been enough study on the importance of this voyage in terms of public diplomacy. While preparing the study, domestic and foreign sources were scanned, especially the conditions under which this voyage was decided and its effect on the ports it visited were emphasized. With this study, the place of the Ertuğrul Frigate's voyage to Japan in the history of Turkish public diplomacy will be tried to be revealed.

Keywords: Ertuğrul Frigate, public diplomacy, Ottoman-Japanese relations

DİL VASİTƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ SÖZÜN QÜDRƏTİ

Sevil Mirhəsən qızı İsayeva

Mingəçevi Dövlət Universitetinin müəllimi

ORCID № 0000 -0002-8918-7216

Xülasə:

Bu gün pedaqoji tədqiqatların qarşısında duran ən ciddi vəzifələrdən biri də yaradıcı, müasir düşünən, bu günün sosial, iqtisadi və psixoloji reallıqları əsasında işini səmərəli qura bilən müəllimlərin hazırlığına ciddi töhfə verməkdir. Məhz təhsil vasitəsilə cəmiyyətin təhsil tələbatına uyğun müvafiq kadrlar hazırlanır. Ona görə də təhsillə bağlı ciddi elmi araşdırmaların aparılması nəzəri və praktik istiqamətlərdə problemlərin tədqiqi, cəmiyyətin inkişafına xidmət edən təkliflərin həyata keçirilməsi vacib cəhətlərdən biridir.

Dil tədris prosesində yalnız ünsiyyətə xidmət etmir, müxtəlif fənlərin mənimsənilməsi, şagirdlərin hərtərəfli inkişaf etmiş əsl vətəndaş kimi formalaşmasında ana faktor kimi çıxış edir. Dil vasitələrinin öyrənilməsi təfəkkürün quruluşunun təkmilləşdirilməsi, fikrin yüksək səviyyədə dəqiq, obrazlı, məntiqi və rəhbərli çatdırılması vasitəsi olmalıdır.

Dilin fərdlər (şagirdlər) tərəfindən mənimsənilməsi də obyektiv reallıqla, sözlə, mətnlə, faktlarla bağlı olmalıdır.

Dilin qrammatik quruluşunu mükəmməl öyrənməklə tələbə və şagirdlər sözün cəmiyyətdə rolunu, ecazkar təsir gücünü duyur, hiss edir, gələcəkdə quracağı ömür yolunu işıqlandırmaq üçün qrammatikanın, ədəbi dil normalarının imkanlarından istifadə edərək fikirlərini təzahür etdirir, ağıllı, təmkinli dostlar qazanır, iş qurur, uğur qazanmağa çalışır.

Ulu əcdadlarımız sözün real gücünü, təbii qüdrətini həmişə yüksək dəyərləndirmişlər. Babalarımız bəşər tarixini obyektiv təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, insan cismən yox olsa da, onu tarixdə yaşadan sözdür. Bizim çağdaş tariximiz sözün tarixidir. Hər hansı bir tarixi dövrü mənəvi aləmimiz, söz tariximizlə ölçür, qiymətləndiririk. Məsələn: Nizaminin dövrü, Füzulinin dövrü və s. Nizami dövründə yaşamış sərkərdələr, hökmdarlar ancaq Nizamiyə görə tanınır, yad edilirlər. Söz müqəddəs, sözü cilalayan ustad isə müqəddəslərin müqəddəsidir.

Dəyərlərin daşıyıcısı olmaq üçün dilimizin fonetik, leksik, qrammatik imkanlarından istifadə etməklə yaradıcı, müasir düşünən, bu günün sosial, iqtisadi və psixoloji reallıqları əsasında işini səmərəli qura bilən müəllimlərin hazırlığı zamanı mükəmməl söz sahibi olmasına ciddi töhfə verməkdir.

Açar sözlər: pedaqoji tədqiqatların qarşısında duran ən ciddi vəzifələr, elmi araşdırmaların aparılması, sözün, gücü, qüdrəti, ulu əcdadlarımızın xatirəsi, cəmiyyətin inkişafı, mükəmməl söz sahibi olmaq arzusu, xalqa xidmət.

Abstract

One of the most serious tasks facing pedagogical research today is to make a serious contribution to the preparation of creative, modern-thinking teachers who can effectively build their work on the basis of today's social, economic and psychological realities. It is through education that appropriate personnel are prepared in accordance with the educational needs of society. Therefore, conducting serious scientific research related to education, studying problems in theoretical and practical directions, and implementing proposals that serve the development of society are one of the important aspects.

Language in the educational process does not only serve for communication, but also acts as a main factor in the mastery of various subjects and the formation of students as fully developed real citizens. The study of language tools should be a means of improving the structure of thinking, and conveying ideas at a high level in a precise, figurative, logical and coherent manner.

The acquisition of language by individuals (students) should also be related to objective reality, words, texts, and facts.

By perfectly studying the grammatical structure of the language, students and pupils understand and feel the role of words in society, their amazing power of influence, express their ideas using the possibilities of grammar and literary language norms to illuminate the path of life they will build in the future, gain intelligent, discreet friends, start a business, and strive to achieve success.

Our great ancestors have always highly valued the real power and natural power of the word. Our ancestors, having objectively analyzed human history, came to the conclusion that even if a person is physically absent, it is the word that keeps him alive in history. Our contemporary history is the history of the word. We measure and evaluate any historical period with our spiritual world, our history of the word. For example: the era of Nizami, the era of Fuzuli, etc. The commanders and rulers who lived during the era of Nizami are known and remembered only because of Nizami. The word is sacred, and the master who polishes the word is the saint of saints.

To be a carrier of values, it is to make a serious contribution to the perfect voice during the training of teachers who are creative, modern thinkers, and can effectively build their work based on today's social, economic, and psychological realities, using the phonetic, lexical, and grammatical capabilities of our language.

Key words: The most serious tasks facing pedagogical research, conducting scientific research, the power and might of the word, the memory of our great ancestors, the development of society, the desire to have a perfect word, and service to the people.

Bu gün pedaqoji tədqiqatların qarşısında duran ən ciddi vəzifələrdən biri də yaradıcı, müasir düşünən, bu günün sosial, iqtisadi və psixoloji reallıqları əsasında işini səmərəli qura bilən müəllimlərin hazırlığına ciddi töhfə verməkdir. Məhz təhsil vasitəsilə cəmiyyətin təhsil tələbatına uyğun müvafiq kadrlar hazırlanır. Ona görə də təhsillə bağlı ciddi elmi araşdırmaların aparılması nəzəri və praktik istiqamətlərdə problemlərin tədqiqi, cəmiyyətin inkişafına xidmət edən təkliflərin həyata keçirilməsi vacib cəhətlərdən biridir.

Müasir gənc mütəxəssis yüksək bilik və dünyagörüşünə malik olmaqla bərabər, həm də tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinə malik olmalı, müstəqil düşünməyi, müstəqil qərarlar çıxarmağı bacarmalıdır. Bunun üçün də indiki şəraitdə - təhsilin global xarakter aldığı bir dövrdə tələbənin proqram materialına sahib olması minimum tələb hesab edilə bilər, geniş nəzəri bilik və dünyagörüşünə sahib olmaq üçün isə daha çox oxumalı, əlavə və ilk mənbələrdən istifadə etməli və bilikləri genişləndirmək və tətbiq etmək lazımdır.

Bu baxımdan fənni tədris edən müəllim tələbələrə müstəqil çalışmağı, daha çox düşünməyi məsləhət görməli, onların tənqidi və yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir.

Dil vasitələrinin öyrənilməsi təfəkkürün quruluşunun təkmilləşdirilməsi, fikrin yüksək səviyyədə dəqiq, obrazlı, məntiqi və rəhbərli çatdırılması vasitəsi olmalıdır. Şagirdləri düşünmək, axtarmaq vəzifəsi ilə qarşılaşdırın metodlar onları qaydaları mexaniki əzbərləməyə

deyil, şüurlu mənimsəməyə təhrik edir. Bunun üçün sinifdə canlı situasiyanın, şagirdlərin fəallığının təmin olunmasına çalışılmalıdır.

Hər hansı bir dilin qorunması və inkişafına yönəlmiş əsas məsələlərdən ən başlıcası həmin dilin tədris olunması, öyrədilməsidir. Qloballaşan dünyada milli dillərin qorunması, onların perspektivliyinin müəyyənləşdirilməsində tədris prosesi mühüm rol oynayır. Dil tədris prosesində yalnız ünsiyyətə xidmət etmir, müxtəlif fənlərin mənimsənilməsi, şagirdlərin hərtərəfli inkişaf etmiş əsl vətəndaş kimi formalaşmasında ana faktor kimi çıxış edir. Görkəmli yazıçımız Y.V.Çəmənzəminli “Dil məsələsi” adlı məqaləsində yazırdı: “Dil çirklik sevməz, zor və güc də qəbul etməz. Dil öz kökü üstə bitər, qalxar, qol-qanad açar. V.Humbold dili xalq ruhunun sanki xarici təzahürü hesab edirdi. O yazmışdı: “Xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir – bundan da güclü olan eynilik təsəvvür etmək çətindir” [6.s.5-21].

Dilin fərdlər (şagirdlər) tərəfindən mənimsənilməsi də obyektiv realılıqla, sözlə, mətnlə, faktlarla bağlı olmalıdır. Sözlə yalnız məzmunla tamamlanması azdır, həm də qrammatik forma şagirdlər tərəfindən real hadisə və obyektiv varlığın münasibətləri kimi dərk edilməlidir. Nə qədər ki, idrak prosesi təcrübəyə qayıtma və idrakın nəticələrinin praktikada yoxlanması ilə başa çatır, dilin təlimi elə qurulmalıdır ki, onun vahidi (söz, cümlə, mətn) həqiqətən şagirdlərin ictimai və fərdi təcrübəsində, əmək, oyun və digər yaradıcı fəaliyyətində işlədilsin. Fəaliyyətin bu növlərində yalnız dil üzrə bilik deyil, həm də şagirdlərin dil (nitq) bacarıq və vərdislərindən istifadə olunmalıdır. Bütün dil məşğələləri - oxu və yazı təlimi, qrammatika və orfoqrafiyanın öyrədilməsi, lüğətin zənginləşdirilməsi və fəallaşdırılması, şifahi və yazılı nitqin inkişafı ona xidmət etməlidir. Şagirdlər təcrübədə dilin sosial rolunu və təbiətini dərk etməli, onun vasitələrinə yaxşı yiyələnə bilərlər. Dil vasitələrinin öyrənilməsi təfəkkürün quruluşunun təkmilləşdirilməsi, fikrin yüksək səviyyədə dəqiq, obrazlı, məntiqi və rəhbərli çatdırılması vasitəsi olmalıdır. Şagirdləri düşünmək, axtarmaq vəzifəsi ilə qarşılaşdırən metodlar onları qaydaları mexaniki əzbərləməyə deyil, şüurlu mənimsəməyə təhrik edir. Bunun üçün sinifdə canlı situasiyanın, şagirdlərin fəallığının təmin olunmasına çalışılmalıdır.

Dilin qrammatik quruluşunun mükəmməl öyrədilməsi üçün şagirdlərin cümlənin tərkibi ilə tanış olmaları vacibdir. Hələ ibtidai siniflərdə cümlənin qurulması üzrə işin aparılması, başqa sözlə, cümlənin təhlili və tərkibinin öyrədilməsi vacibdir. Bunun üçün şagirdlər dil üzərində müşahidə aparmağı, nitqin bir-birinin ardınca ayrı-ayrı sözlərdən ibarət olduğunu başa düşməlidirlər. Bu iş həm də şagirdlərin nitq inkişafı, əqli inkişafı baxımından faydalıdır [1.s.71].

Q.A.Fomiçeva yazır: “Məktəblilərin əqli və nitq inkişafı o zaman müvəffəqiyyətlə həyata keçirilə bilər ki, təlim praktikasında dilin bütün sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrindən istifadə olunsun” [6.s.178].

Dilin qrammatik quruluşunu mükəmməl öyrənməklə tələbə və şagirdlər sözün cəmiyyətdə rolunu, ecəzkar təsir gücünü duyur, hiss edir, gələcəkdə quracağı ömür yolunu işıqlandırmaq üçün qrammatikanın, ədəbi dil normalarının imkanlarından istifadə edərək fikirlərini təzahür etdirir, ağıllı, təmkinli dostlar qazanır, iş qurur, uğur qazanmağa çalışır. Hələ orta əsrlərdə yaşayıb-yaradan şairlər, söz ustaları, nətiqlərin söz və onun qüdrəti, tutarlı və orijinal fikir söyləmək bacarığı, nətiqlik məharəti, nitqin kamilliyi, təsir qüvvəsi, nitqdə forma və məzmun vəhdətinin gözlənilməsi, söz ustası, danışığına fikir verən, danışa bilən və s. barədə fikir və mülahizələr söyləmişlər.

Orta əsrlər dövrünün ən görkəmli alimlərindən biri olan Nəsrəddin Tusi özünün “Əxlaqi-Nasir” əsərində sözün qüdrətinə, nətiqlik sənətinə yüksək qiymət vermişdir. O, gözəl nitqi millətin mədəniyyət göstəricilərindən biri sayırdı. N.Tusi göstərirdi ki, gözəl nitq üçün birinci növbədə dilin özünün səlisliyi, ifadə imkanlarının genişliyindən faydalanmaq vərdislərinin

inkişaf etməsi, yəni həmin dildən istifadə edənlərin hazırlığı tələb olunur. Bu mütəfəkkir alim nitq mədəniyyətinin əsas şərtləri olan düzgünlük, ifadəlilik və dəqiqliyə xüsusi fikir vermiş, dilin qayda-qanunlarına hamının eyni dərəcədə riayət etməsini zəruri saymışdır. Tusi yazır ki, bir filisofda soruşdular: "Nə üçün az danışır, çox qulaq asırsan?" Dedi: Çünki mənə iki qulaq veriblər, bir dil, yəni iki eşit, bir de". Məlum olduğu kimi, belə nümunələr böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir.

Ulu əcdadlarımız sözün real gücünü, təbii qüdrətini həmişə yüksək dəyərləndirmişlər. Babalarımız bəşər tarixini obyektiv təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, insan cismən yox olsa da, onu tarixdə yaşadan sözdür. Bizim çağdaş tariximiz sözün tarixidir. Hər hansı bir tarixi dövrü mənəvi aləmimiz, söz tariximizlə ölçür, qiymətləndiririk. Məsələn: Nizaminin dövrü, Füzulinin dövrü və s. Nizami dövründə yaşamış sərkərdələr, hökmdarlar ancaq Nizamiyə görə tanınır, yad edirlər. Söz müqəddəs, sözü cilalayan ustad isə müqəddəslərin müqəddəsidir. Söz güldürür, söz ağladır, söz sevindirir, kədərləndirir, inam verir, ümid qırır. Eldə belə deyərlər ki, söz var dağa çıxarar, söz var dağdan endirər. Söz həm məlhəmdir, həm də yara. Söz var gələr keçər, söz var dələr keçər. Antik dövrün böyük mütəfəkkiri, qüdrətli loğmanı Hippokrat demişdir ki, təbabət üç nəhəngin çiyində dayanır: bitki, bıçaq, söz. Min il bundan əvvəl böyük Firdovsi yazırdı: "Sözün qədrini bilin, həyatda ancaq söz yadigar qalır".

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində nitqin, danışığın gözəlliyinə yüksək qiymət verənlər çox olmuşdur. Ədəbi-tarixi mənbələrə görə, Fələki Şirvani, İzzəddin Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, Həsənoğlu, Nəsirəddin Tusi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Sahib Təbrizi, Molla Pənah Vaqif, Qətran Təbrizi, Şah İsmayıl Xətai və b. böyük nətiqlər olmuşlar. Onların yazdıqları bədii əsərlərdə natiqlik məharəti, nitq kamilliyi mədəniyyəti, nitqin təsir qüvvəsi, nitqdə forma və məzmun vəhdətinin gözlənilməsi və s. haqqında janrın verdiyi imkan ölçüsündə elmi-nəzəri fikir və mülahizələr söylənilmiş, söz sənətinə yüksək qiymət verilmişdir.

Söz insanın düşüncələrini ifadə etdiyi, fikirlərini başqalarına çatdırdığı ən güclü alətlərdən biridir. İnsanlar məhz söz vasitəsi ilə xalqlar arasında əlaqələr yaradır, qlobal mahiyyətli məsələlərin həllində iştirak edir, beynəlxalq əməkdaşlıqlara imza atır, münaqişələrə son qoyur. Filosoflar, şair və yazışılar sözün gücünü həmişə yüksək qiymətləndirmişlər. Dahi Nizami Gəncəvi sözün insan həyatında ecəzkar qüvvəyə malik olduğunu, dünyanın gözünün ilk dəfə sözlə açılması ideyasını, fikirlərini qüdrətli poetik bir dillə tərənnüm etmişdir. "Sirlər xəzinəsi" əsərində şair sözlə bağlı "Sözün qüdrəti" adlı ayrıca fəsil vermiş, sözün şərinə ən ləyaqətli sözlər işlətmişdir.

Vəhdət Sultanzadə Nizami Gəncəvinin 840 illiyinə həsr etdiyi "Nizaminin hikmət və nəsihətləri" adlı kitabçasında Nizaminin dili ilə yazır:

"Səncə, köhnə qızılı, təzə sözmü yaxşıdır?

Söz sərrafı soylədi: "Söz dünyanın naxşıdır!" ("Sirlər xəzinəsi") [2 s.68].

Yaxud:

Səninçün söz demək bəlkə asandır,

"Çox oldu!" desələr böyük nöqsandır.

Söz ruhdur, can üçün ruh bir dərmandır,

Cantək əzizliyi bəlkə bundandır. ("Xosrov və Şirin") [2 s.69].

Yaxud:

Sözün də su kimi lətafəti var,

Hər sözü az demək daha xoş olar.
İncitək sözlər seç, az danış, az din,
Qoy az sözlərlə dünya bəzənsin.
Az sözün incitək mənası solmaz,
Çox sözün kərpictək qiyməti olmaz. (“Leyli və Məcnun”) [2 s.673]

Nizamiyə görə, dünyada ən çətin işləri “hikmət adamları”, söz ustaları, nətiqlər yerinə yetirə bilirlər.

Sözün qanadları var, quş kimi incə-incə,
Dünyada söz olmasa, nəyə gərək düşüncə
Dahi Nizami yazır ki,
İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır insanın dövləti, malı. (“Yeddi gözəl”) [2 s.67].

Nizami “İsgəndərnamə”də Qədim Yunanistanın natiq dövlət başçılarından obrazını İsgəndərin şəxsində ümumiləşdirmiş, natiqliyin cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında oynadığı rolunu aşağıdakı misralarda ifadə etmişdir:

Ona rast gələndə bir qatı düşmən,
Vuruşda işləri bərkə düşərkən,
Əvvəlcə, qızılı işə salardı,
Qızıl tək işləri həll olardı.
Qızıl iş görməsə, iş olsa mahal,
Qılınca atardı əlini dərhal.
Bir iş görməsəydi onlar da ağər,
Köməyə gələrdi onda natiqlər.

Nizami “İsgəndərnamə” epopeyasında natiq surətini yaratmış, onu mütəfəkkir, uzaqgörən, dərin hikmət sahibi kimi səciyyələndirmişdir.

Azərbaycanın böyük şairi “Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmamam” deyən İmadəddin Nəsimi sözün zirvəsində dayanırdı. Onun söz sənəti, natiqlik sənəti, sözün qüdrəti ilə bağlı olduqca dəyərli fikirləri vardır.

XVII-XVIII əsrlərdə aşiq poeziyasında da sözün tələffüzünə, yatımlı deyilişinə çox fikir verilmiş, “İmran dili” dedikdə gözəl danışiq nəzərdə tutulmuşdur.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb fəaliyyət göstərən qabaqcıl, mütərəqqi ziyalılar, maarifçilər, müəllimlər dilimizin saflığı, yad təsirlərdən qorunması, bu dildə danışmağın zəruriliyi, təlimin Azərbaycan dilində aparılmasının vacibliyi və s. məsələlərlə bağlı çox faydalı fikirlər söyləmişlər. N.Nərimanov ana dilinə xalqın varlığını təşkil edən əsas amil kimi baxmış, ədəbi dilimizin tədrisi, xalqiliyi, saflığı, təmizliyi və inkişafı haqqında bu gün belə aktual olan fikirlər, mülahizələr söyləmişdir.

Dahi Nizami “Yeddi gözəl” əsərində yazır:

Sən şalış yaxşıca öyrən dünyanı,
Bəşəri, bitkini, daşı, heyvanı.

Qalacaq əbədi hər şey dünyada,

Öyrən, dünələrini vermədən bada (“Yeddi gözəl”) [2 s.55].

Dəyərlərin daşıyıcısı olmaq üçün dilimizin fonetik, leksik, qrammatik imkanlarından istifadə etməklə yaradıcı, müasir düşünən, bu günün sosial, iqtisadi və psixoloji reallıqları əsasında işini səmərəli qura bilən müəllimlərin hazırlığı zamanı mükəmməl söz sahibi olmasına ciddi töhfə verməkdir.

Ədəbiyyat:

1. Bəliyev H.. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasından mülahizələr. Bakı-1978.
2. Sultanzadə Vəhdət. Nizaminin hikmət və nəsihətləri. “Yazıçı”, Bakı-1981. 149 səh.
3. Heydər Əliyev dil haqqında. Bakı, “Elm”, 1998.
4. Süleyman Hüseynov, Elvira Qaracayeva Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, “Elm və Təhsil” Bakı-2016.
5. 6. Звегинцев В.А.История языкознания XIX- XX веков в очерках и извлечениях, часть II, Москва,1965.

SCIENCE AND VISION OF THE FUTURE IN JULES VERNE'S SCIENCE-FICTION WORK: INTERVIEW AND ANALYSIS OF EVENTS IN HIS NOVELS
JÜL VERNİN ELMİ-FANTASTİK YARADICILIĞINDA ELM VƏ GƏLƏCƏYƏ
BAXIŞ: MÜSAHİBƏ VƏ ROMANLARINDAKI HADİSƏLƏRİN TƏHLİLİ

Günel Yunusova

Azərbaycan Fil.ü.f.d. Mingəçevir Dövlət Universiteti, dosent

Orcid ID 0000 0002 2375 2829

Xülasə

Bu məqalədə dünya şöhrətli fransız yazıçısı Jül Vernin elmi-fantastik əsərləri vasitəsilə gələcək haqqında verdiyi proqnozların həm texnoloji inkişaf, həm də mədəni transformasiyalar baxımından əhəmiyyəti araşdırılır. Yazıçının “XX əsrdə Parisi” adlı əsəri və 1902-ci ildə “The Strand Magazine” jurnalına verdiyi müsahibə əsas götürülərək, onun gələcək cəmiyyət modellərinə dair baxışları sistemli şəkildə təhlil edilir. Yazıçının jurnalistlə müsahibəsi əsasında onun elmin insan həyatını necə köklü şəkildə dəyişdirəcəyi, sənayenin tərəqqisi və coğrafi kəşflərin gələcəkdə insanın həyatına təsiri müzakirə olunur. Vern gələcəyin texnoloji nailiyyətlərini, okeanın dibinin tədqiqini və digər elm sahələrində gözlənilən kəşfləri qabaqcadan görür.

Vernin ideyalarının yalnız elmi texnologiyalarla məhdudlaşmayaraq, sosial strukturlar, urbanizasiya və informasiya axını kimi məsələlərə də toxunduğu vurğulanır. O, öz əsərlərində real elmi biliklərlə fantaziyaları birləşdirərək gələcəkdə baş verəcək texnoloji və sosial dəyişikliklərə dair intuitiv baxış sərgiləyir. Məqalədə Jül Vernin dövrünün elmi biliklərinə əsaslanaraq gələcək texnoloji inkişafı, xüsusilə də rabitə və nəqliyyat sahəsindəki mümkün yenilikləri təxəyyülündə canlandırması təhlil olunur. Jül Vernin əsərləri, həmçinin, elmi-fantastik janrın formalaşmasında və gələcək haqqında düşüncə tərzinin dəyişməsində mühüm rol oynamışdır. Onun yaradıcılığı gələcəyin yalnız texnoloji deyil, həm də etik və sosial aspektlərini əhatə edən kompleks yanaşmanı nümayiş etdirir. Bu baxımdan, Vernin proqnozları təkcə ədəbiyyat deyil, həm də elmi fikrin inkişafında mühüm mərhələ kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: Jül Vern, elmi-fantastik ədəbiyyat, gələcək proqnozları, sənaye tərəqqisi, coğrafi kəşflər, müsahibə, rus-yapon müharibəsi.

Abstract

This article explores the significance of the predictions made by world renowned French writer Jules Verne about the future through his science fiction works, focusing on both technological advancements and cultural transformations. Drawing upon his work “Paris in the 20th Century” and an interview he gave to “The Strand Magazine” in 1902, the article systematically analyzes his views on future societal models. Based on his interview with the journalist, the discussion revolves around how Verne envisioned science radically transforming human life, the progress of industry, and the impact of future geographical discoveries on human existence. Verne foresaw future technological achievements, the exploration of the ocean depths, and anticipated breakthroughs in various fields of science.

It is emphasized that Verne’s ideas are not limited solely to scientific technologies, but also touch upon issues such as social structures, urbanization, and the flow of information. In his works, he blends real scientific knowledge with imagination, presenting an intuitive vision of

the technological and social changes that would occur in the future. The article analyzes how Jules Verne, relying on the scientific knowledge of his time, envisioned future technological developments, particularly possible innovations in communication and transportation. Verne's works also played a significant role in shaping the science fiction genre and transforming the way people think about the future. His creativity reflects a complex approach that encompasses not only the technological, but also the ethical and social dimensions of the future. In this regard, Verne's predictions are considered a significant milestone not only in literature but also in the development of scientific thought.

Keywords: Jules Verne, science fiction, future predictions, industrial progress, geographical discoveries, interview, Russo-Japanese War.

Giriş: Jül Vern (1828–1905) ədəbiyyat tarixində elmi-fantastik janrın banilərindən biri kimi tanınır. Onun əsərləri yalnız macəra və fantaziya ilə zəngin olmayıb, həm də dövrünün elmi yeniliklərinə, texnoloji nailiyyətlərinə və sənayeləşmə proseslərinə dərin maraqla yanaşması ilə seçilir. Yazıcının yaradıcılığında elm və fantaziya bir-biri ilə üzvi surətdə birləşir; o, real elmi bilikləri bədii təxəyyül vasitəsilə təqdim edərək həm maarifləndirici, həm də təsirli bir ədəbiyyat nümunəsi yaradır. Bu məqalənin məqsədi Jül Vernin elmi baxışlarını, gələcəyə dair texnoloji və ictimai proqnozlarını onun 1902-ci ildə bir jurnalistlə verdiyi müsahibə və seçilmiş əsərləri əsasında təhlil etməkdir. Yazıçı bu müsahibəsində telefon və teleqraf kimi rabitə vasitələrini ilkin və primitiv texnologiyalar kimi təqdim edir, onların gələcəkdə daha inkişaf etmiş formaya keçəcəyini öncədən bildirir. Dəmir yollarını səs-küylü və yavaş hesab edən müəllif, aviasiya və okean dibi araşdırmalarının gələcəyin əsas istiqamətləri olacağını vurğulayır. O, eyni zamanda zorakılığı və müharibələri qınayaraq, elm və zəkanın insanlığı daha sülhsevər bir cəmiyyətə aparacağına inanır. Məqalədə həmçinin yazıcının əsərlərində yer alan coğrafi kəşflər, elmi təxəyyül və sosial-siyasi mövzulardakı mövqeyi təhlil ediləcək, dostu Paskal Qrusse tərəfindən yüksək qiymətləndirilən bu yaradıcılığın universal dəyərləri araşdırılacaqdır. Yazıcının 63 romanı, pyesləri və məqalələri dünya ədəbiyyatında mühüm yer tutur, bir çox dünya dillərinə tərcümə edilmişdir. Jül Vernin gələcək texnoloji ixtiralarla bağlı fikirləri yalnız ədəbi deyil, həm də mədəni və elmi baxımdan diqqətəlayiqdir.

Məqsəd Məqalənin məqsədi Jül Vernin elmi-fantastik yaradıcılığını onun jurnalistlə müsahibəsi kontekstində araşdırmaq və onun elmi kəşflər, sənayenin inkişafı və insan həyatının dəyişməsi barədə fikirlərini elmi cəhətdən təhlil etməkdir. Həmçinin, yazıcının gələcək təsəvvürlərinin ədəbiyyata və mədəniyyətə təsirini qiymətləndirmək nəzərdə tutulur.

Metodologiya Məqalədə tarixən toplanmış arxiv materialları, Jül Vernin müsahibəsi, əsərlərinin analizindən istifadə edilmişdir. Metod kimi müqayisəli analiz, mətnin kontekstual təhlili və elmi-fantastik ədəbiyyatın tədqiqat metodları tətbiq edilmişdir.

Mətnin əsas hissəsi Jül Vern və elmi-fantastik yaradıcılığı Jül Vern elmi-fantastik janrın əsas formalaşdırıcılarından biri sayılır. Onun “Qeyri-adi səyahətlər” seriyası dünya coğrafiyasını, sənaye inqilabının inkişafını və gələcək elmi kəşfləri təsvir edir. Bu silsiləyə daxil olan “Yerin mərkəzinə səyahət”, “Dəniz altında 20 min lye”, “Ay ətrafında səyahət”, “80 gün dünya ətrafında” kimi əsərlər yalnız sərgüzəşt yönündən deyil, həm də ciddi elmi-təxəyyül və texnoloji öncəgörmə baxımından diqqətəlayiqdir. Məsələn, “20 min lye su altında” əsərində Kapitan Nemo və “Nautilus” sualtı qayığı ilə səyahət, müasir sualtı qayıqların texnoloji əsaslarını qabaqlayan bir təsəvvür kimi çıxış edir. Eyni zamanda, bu əsərdə o dövr üçün təsəvvür olunmaz dərinliklərə endikcə, insanın təbiət üzərindəki nəzarət ehtirası və texnologiyanın gücü də fəlsəfi baxımdan sorğulanır. Jül Vernin əsərlərindəki elmi təfərrüatlar təsadüfi deyildi. O, dövrünün elmi jurnallarını izləyir, müxtəlif sahələrdə çalışan

mütəxəssislərlə məsləhətləşir və elmi əsaslarla fantastik süjetlər qururdu. Vernin əsərlərində elmi dəqiqlik və ətraflı təfərrüatlar, eləcə də geniş fantaziya elementi bir arada görünür. Bu, onun yazıçılığını həm ədəbi, həm də elmi baxımdan unikallaşdırır. “Jül Vernin yaradıcılığı elmi dəqiqliklə ədəbi təxəyyülün nadir vəhdətidir. Onun “Qeyri-adi səyahətlər” silsiləsi sadəcə əyləndirməyi deyil, həm də elmi bilikləri geniş oxucu kütləsinə çatdırmağı və gələcək nəsillərdə maraq oyatmağı qarşıya məqsəd qoyurdu. O, dövrünün texnoloji nailiyyətlərini dəqiqliklə təsvir etməklə yanaşı, gələcəyin mümkün elmi reallıqlarını da təsəvvür edirdi.”[3, s.160–172.] Jül Vernin elmi görüşləri: müsahibənin təhlili Jül Vern 1894-cü ildə ABŞ-da çıxan McClure’s Magazine jurnalında yayımlanaraq ilk dəfə ictimaiyyətə təqdim olunmuş, daha sonra 1903-cü ildə İngiltərədə T.P.’s Weekly jurnalında dərc olunmuş müsahibəsində gələcək elmi-texniki inkişaflarla böyük ümidlər bəslədiyini, onunla bağlı nikbin baxışlarını ifadə edir. O, telefon və teleqraf kimi icadları “gülməli”, ilkin, yetkinlikdən uzaq sistemlər kimi qiymətləndirir, “sadə” adlandırır, eyni zamanda dəmir yolunu “səs-küylü və ləng” hesab edir, hava nəqliyyatına və aviasiyaya daha çox önəm verdiyini vurğulayır. Buna qarşılıq olaraq, Vern sualtı səyahət, aviasiya və elektrik enerjisinin tətbiqi sahəsində böyük irəliləyişlər olacağını proqnozlaşdırırdı. “Bir qədər keçəndən sonra bizim telefonlarımız və teleqraflarımız gülməli, dəmir yolumuz isə olduqca səs-küylü və son dərəcə yavaş gedən görünəcəkdir. Eyni zamanda aviasiyanın məsələləri də həll olunacaqdır...”[1] texnologiyaya olan inamını vurğulayır, elmi kəşflərin insan həyatını əsaslı şəkildə dəyişdirəcəyini qeyd edir. Bu baxışlar onun əsərlərində də əks olunub və gələcəyə dair proqnozlarının əksəriyyəti reallığa çevrilmişdir. Məsələn: “Dəniz altında iyirmi min lye” romanında sualtı gəmi Nautilus vasitəsilə dənizlərin altını araşdırmaq ideyası, o dövrdə yalnız nəzəri olsa da, sonradan gerçəyə çevrilmişdir. “Yerin mərkəzinə səyahət” əsərində o, geoloji tədqiqat və yer qabığının quruluşu ilə bağlı elmi bilikləri bədii şəkildə təqdim edir. “Səksən günə dünya ətrafında səyahət” romanı isə sənaye inqilabının yaratdığı nəqliyyat vasitələrinin (buxar gəmisi, qatar, səyahət qrafikləri) artıq dünya miqyasında istifadəyə yararlı olduğunu göstərir. Jül Vern müsahibələrinin birində qeyd edir: “Mən öz qarşıma bütün yer kürəsini təsvir etmək vəzifəsini qoymuşam... qəhrəmanlarım çalışıram ki, olduqları yerlərə mümkün olduqca qayıtmalarını.” [1] Bu fikir onun “Qeyri-adi səyahətlər” silsiləsinə verdiyi dəyəri və bu əsərlərdə məqsədli şəkildə qurulmuş coğrafi səyyahlıq sistemini göstərir. Onun qəhrəmanları bir bölgədən digərinə keçərək, bəşəriyyətin yaşadığı müxtəlif mühitləri və elmi biliklərin həmin mühitlərdə tətbiqini nümayiş etdirirlər. Vernin elmi baxışları onun yazı stilinə də təsir göstərmişdir. O, H. G. Vellsdən fərqli olaraq, fantastik icadlar uydurmaqdansa, reallığa yaxın elmi biliklərdən istifadə etməyi üstün tuturdu. Bu barədə alim Villiam Butçer qeyd edir: “Vern fizikadan istifadə edir, Vells isə kəşf edir.” [2, s. 11-16]

Vernin bu realist və qabaqcıl yanaşması ona imkan verdi ki, əsərlərində həm maarifləndirici, həm də əyləndirici funksiyaları uğurla birləşdirsin. Onun çoxsaylı proqnozları – sualtı səyahət, ay uçuşları, hava gəmiləri və s. – sonralar elm tərəfindən həyata keçirilmişdir. Romanlarındakı hadisələrin elmi və tarixi aspektləri Jül Vernin romanları XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Avropada baş verən elmi, texnoloji və coğrafi yenilikləri ədəbi müstəviyə daşıyır. Onun əsərlərində sənaye inqilabının yaratdığı yeni imkanlar, global ticarət və nəqliyyat xətləri, o cümlədən elm və texnologiyanın sürətli inkişafı geniş şəkildə əks olunur. Vern bu əsərlərdə real elmi və tarixi faktları zəngin fantaziya elementləri ilə birləşdirərək həm maarifləndirici, həm də əyləndirici mətnlər yaratmışdır. Məsələn, “Dəniz altında 20 min lye” (1870) əsərində Vern kapitan Nemo və onun “Nautilus” adlı sualtı gəmisinin macəralarını təsvir edir. Okean dibində həyatın mümkünlüyü, dənizaltı gəmi ilə səyahət ideyası o dövrdə elmi fantastika sayılsa da, sonradan reallığa çevrilmişdir. Bu roman, okeanologiya elminə və sualtı texnologiyaların inkişafına marağın artmasına səbəb olmuşdur. [4, 88] “Yerin mərkəzinə səyahət” (1864) əsərində geologiya və paleontologiya elmləri ilə bağlı dövrün nəzəriyyələrinə əsaslanaraq yazılmışdır. Vern burada yerin daxili qatları, fosillər, vulkanik fəaliyyət kimi elmi

anlayışları ədəbi müstəviyə gətirərək, dövrünün geoloji biliklərini fantastik ssenari ilə oxucuya təqdim edir. [5,22] “Səksən gün dünya ətrafında səyahət” (1873) romanında qatar, gəmi və digər nəqliyyat vasitələrinin köməyi ilə dünyanı qısa müddətdə dövrə vurmaq ideyası əks olunur. Bu əsər dəmir yollarının və buxar maşınlarının XIX əsrin qlobal nəqliyyat sistemindəki rolunu vurğulayır və sənaye inqilabının gətirdiyi logistik dəyişiklikləri ədəbi şəkildə təqdim edir. [1,s.11]

Nəticə

Jül Vernin elmi-fantastik yaradıcılığı XIX əsrin ikinci yarısında elm və texnologiyaya artan ictimai marağın ədəbi ifadəsi kimi çıxış edir. Onun əsərləri təkcə əyləncəli süjetlər qurmaqla kifayətlənmir, əksinə, elmi ideyaları və texnoloji yenilikləri süjetin mərkəzinə gətirərək, oxucunu maarifləndirmək funksiyasını daşıyır. Yazıcının mövcud texnoloji nailiyyətləri və gələcək elmi inkişaflara dair proqnozları bədii təxəyyül və analitik baxışla təqdim olunur ki, bu da onun yaradıcılığını həm bədii, həm də elmi-nəzəri baxımdan dəyərli edir (Butcher, 2006). Verne texnologiyanın cəmiyyətin gələcəyində oynayacağı rolu qabaqcıdan görən yazıçı kimi 1903-cü ildə McClure's Magazine jurnalına verdiyi müsahibədə telefon, teleqraf və dəmir yolu kimi ixtiralara tənqidi yanaşaraq, okean dibində elmi tədqiqatların və hava nəqliyyatının inkişafını proqnozlaşdırır (Verne, 1903). Bu müsahibə onun elmi nikbinliyinin və texnoloji tərəqqiyə olan inamının canlı sübutudur. Yazıcının bu baxışları yalnız onun fantaziyasının məhsulu deyil, həm də dövrünün elmi biliklərinə əsaslanan nəzəri təhlilin nəticəsidir. Müasir ədəbiyyatşünaslıqda Jül Verne haqlı olaraq “elmi fantastikanın atası” kimi dəyərləndirilir. Onun əsərlərindəki texnoloji vizyon, müasir elmi-fantastik janrın formalaşmasına və inkişafına mühüm təsir göstərmişdir (Martin, 2010). Verne elmin insan həyatına təsirini yalnız müşahidə etməklə kifayətlənmir, onu bədii formada təhlil edərək, sosial və texnoloji dəyişikliklərin mümkün nəticələrinə dair geniş təsəvvürlər yaradır. Nəticə etibarilə, Jül Vernin elmi-fantastik irsi təkcə ədəbi zövq bəxş etmir, həm də elm tarixi və texnoloji tərəqqi kontekstində mühüm təhlil və düşüncə obyektini kimi çıxış edir. Onun yazıları bu gün də elm və texnologiyanın cəmiyyətə təsirini anlamaq baxımından actual mənbə olaraq qalmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Butcher, William. *Jules Verne: The Definitive Biography*. New York: Thunder's Mouth Press, 2006.
2. Butcher, William. *Introduction*. In: Verne, Jules. *Around the World in Eighty Days* (transl. W. Butcher). Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 11-16. (Əsərin orijinalı 1873-cü ildə nəşr olunub.)
3. Evans, Arthur B. “Jules Verne and the French Literary Canon.” *Science Fiction Studies*, Vol. 20, No. 2, 1993, s. 160–172.
4. Evans, Arthur B. “Jules Verne's Illustrators and the 19th-Century Scientific Aesthetic.” *Science-Fiction Studies*, Vol. 15, No. 3, 1988.
5. Gosselin, Adrienne. “Geology as Science and Narrative in Jules Verne's Fiction.” *Nineteenth-Century Contexts*, Vol. 22, No. 3, 2000.
6. Jül Vern (1828-1905) // Savalan. - 2013. - 16-22 iyul. - № 50. - s. 2.

ENGLISH LANGUAGE AND GLOBALIZATION

İNGİLİS DİLİ VƏ QLOBALLAŞMA

Xədicə Əliyeva

Azərbaycan Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

İngilis dili çağdaş dünyada qloballaşmanın inkişafına təkan verən ən mühüm və etibarlı amillərdən biridir. Bu dilin beynəlxalq aləmdə geniş yayılması və qəbul olunması onu təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də elm, təhsil, diplomatiya, biznes və texnologiya sahələrində əsas kommunikasiya dili kimi möhkəmləndirmişdir. İngilis dilinin tədrisinin təkmilləşdirilməsi və metodlarının müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması insanların dili daha effektiv şəkildə öyrənməsinə imkan verir, bu da öz növbəsində müxtəlif sahələr üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsini asanlaşdırır.

Qloballaşma – iqtisadi, siyasi və mədəni proseslərin bir-birinə daha sıx inteqrasiya olunması deməkdir. Bu proseslərdə ortaq dilin olması kommunikasiya maneələrinin aradan qalxmasını təmin edir. Bu mənada ingilis dili universal vasitə kimi çıxış edir. O, artıq yalnız bir xalqın və ya regionun dili deyil, müxtəlif xalqlar və dövlətlər arasında qarşılıqlı anlaşmanın, informasiya mübadiləsinin və birgə fəaliyyətin əsasını təşkil edən qlobal dilə çevrilmişdir.

Mədəni qloballaşma xüsusilə diqqətçəkicidir; bu sahədə ingilis dili müxtəlif ölkələr arasında biznes və istehlak mədəniyyətlərinin yaxınlaşmasında, beynəlxalq mədəni əlaqələrin genişlənməsində mühüm rol oynayır. İngilis dilində yayımlanan filmlər, musiqilər, ədəbiyyat nümunələri və sosial media məzmunları dünyanın dörd bir yanında insanlar tərəfindən izlənilir və mənimsənilir.

Nəticə etibarilə, ingilis dili müasir dövrün tələblərinə cavab verən, qloballaşma şəraitində bütün sahələrdə beynəlxalq əlaqələri gücləndirən aparıcı dil kimi çıxış edir. Onun funksional rolu sadəcə ünsiyyət vasitəsi olmaqdan çıxaraq, dünyada ortaq dəyərlərin və biliklərin paylaşılmasında mühüm amilə çevrilmişdir.

Açar sözlər: İngilis dili, beynəlxalq ünsiyyət, mədəni qloballaşma, dil və mədəniyyət.

Abstract

The English language is one of the most important and reliable factors driving the development of globalization in the modern world. Its widespread use and acceptance at the international level have established it not only as a means of communication but also as the primary language of science, education, diplomacy, business, and technology. Improving the teaching of English and adapting its methods to meet contemporary needs enables more effective language acquisition, which in turn facilitates international cooperation and information exchange across various fields.

Globalization refers to the closer integration of economic, political, and cultural processes. In these processes, having a common language eliminates communication barriers. In this context, English serves as a universal tool. It is no longer the language of a single nation or region, but rather a global language that forms the basis of mutual understanding, information exchange, and joint activity among different peoples and countries.

Cultural globalization is particularly noteworthy; in this sphere, English plays a significant role in bringing together business and consumer cultures across countries and expanding

international cultural relations. English-language films, music, literary works, and social media content are followed and adopted by people all over the world.

As a result, English has emerged as a leading language that meets the demands of the modern era and strengthens international relations in all spheres within the context of globalization. Its functional role goes beyond mere communication—it has become a crucial tool for sharing global values and knowledge.

Keywords: English language, international communication, cultural globalization, language and culture.

İngilis dilinin tarixi və ilk yayılma dövrləri

İngilis dili XVI əsrdə yalnız ticarət, fəth və coğrafi kəşflər dili kimi istifadə olunurdu. Eyni zamanda, portuqal və ispan dilləri də bu sahələrdə ingiliscə ilə yanaşı istifadə edilirdi. P. Strevensə görə, ingilis dili müəyyən tarixi şansa sahibdir. İngilis dilinin sayəsində bir çox tarixi əhəmiyyətli hadisələr baş vermişdir: Kapitan Kuk və Kapitan Vankuverin ekspedisiyaları, Afrika ilə Şərq arasında yeni ticarət əlaqələrinin qurulması, Şimali Amerika koloniyaları və Avstraliyaya məhbusların sürgün edilməsi, Hindistanın işğalı, qul ticarəti, İngiltərə, Qərbi Afrika və Karib dənizi arasında ilk sənaye inqilabının addımları və bir çox digər hadisələr. Eyni zamanda, ingilis dilinin zamanla yayılması 1600-cü ildən indiyə qədər bir neçə mərhələdə baş vermişdir. İngilis dilinin yayılmasının üçüncü mərhələsi 1900-cü ildə başlayıb. Bu vaxtdan etibarən, koloniyalarda yerli əhaliyə ingilis dilini öyrənmək imkanı verildi, miqrantlar isə ABŞ, Kanada və Avstraliyada xüsusi kurslarda ingilis dili təhsilinə cəlb olundular.

İngilis dili artıq yalnız bir dil kimi istifadə olunmur, həm də müəyyən siyasi məqsədlərə, elmə və yeni texnologiyalara çatmaq vasitəsi kimi qəbul edilir. Təxminən hər yeni texnologiya buraxılışı ingiliscə təlimatlarla müşayiət olunur.

Üstəlik, bir sıra beynəlxalq təşkilatların və qrupların fəaliyyətində vahid dilə ehtiyac vardı və bu dil ingilisdır. Beynəlxalq razılaşmalarla ingilis dili hava nəqliyyatı operatorlarının, gəmiçilik, ünsiyyət və iş dünyasının işində istifadə olunmağa başladı. İngilis dili BMT-nin rəsmi dilidir. Təbii ki, ingilis dilinin çoxsaylı sahələrdə yayılması onun beynəlxalq dil olmasına səbəb olmuşdur.

Qloballaşma isə dünya miqyasında iqtisadi, siyasi və mədəni prosesdir. Mədəni qloballaşma müxtəlif ölkələr arasında biznes və istehlakçı mədəniyyətlərinin yaxınlaşması və beynəlxalq kommunikasiya sahəsinin inkişafı ilə xarakterizə olunur. İngilis dili dünyanın ilk universal dili olmaq yolundadır. İngilis dili dünya üçün – ticarət, sənaye və diplomatik əlaqələr üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

İngilis dilinin beynəlxalq əlaqələrdə istifadəsi

İngilis dilinin yayılması qloballaşmanın inkişafını sürətləndirən ən etibarlı və təsirli amillərdən biridir. Bu dilin global miqyasda geniş yayıla bilməsi, onun tədrisinin təkmilləşdirilməsi və müxtəlif ölkələrdə sistemli şəkildə öyrədilməsi sayəsində mümkün olmuşdur. Təhsil sistemlərində ingilis dilinin rolunun artırılması dili daha əlçatan edir və insanlar arasında effektiv ünsiyyətin qurulmasını təmin edir. İngilis dili yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də elm, texnologiya, biznes, diplomatiya və beynəlxalq əlaqələr sahəsində əsas vasitə kimi ön plana çıxır. Bu baxımdan, ingilis dili qloballaşma prosesinin mühüm katalizatoruna çevrilmişdir.

Qloballaşma yalnız iqtisadi və mədəni integrasiyanı deyil, həm də siyasi-hakimiyyət münasibətlərini əhatə edən kompleks bir prosesdir. İngilis dilinin global hakim dilə çevrilməsi,

bu prosesin birbaşa siyasi və iqtisadi üstünlüklərlə əlaqələndirilməsinə səbəb olur. SSRİ-nin dağılmasından sonra dünya səhnəsində ABŞ-ın dominant güc kimi mövqeyini möhkəmləndirməsi qloballaşma prosesini daha da sürətləndirdi. ABŞ-ın iqtisadi, hərbi, siyasi və mədəni nüfuzu ilə yanaşı, ingilis dilinin dünyada geniş yayılması da bu dominantlığın mühüm göstəricilərindən biridir. Bu prosesdə Amerika cəmiyyətinin, iqtisadiyyatının, siyasi sisteminin və mədəniyyətinin modeli əsasən ingilis dili vasitəsilə dünyaya yayıldı.

Böyük Britaniya və ABŞ-da ölkə daxilində vahid dilin qorunması və təşviq edilməsi siyasəti uzun illərdir davam edir. Bu, həm milli birliyin təmin olunması, həm də ölkənin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin gücləndirilməsi məqsədlərinə xidmət edir. İngiltərədə isə XX əsrin ikinci yarısına qədər azlıq dilləri demək olar ki, mövcud olmayan və ya rəsmən tanınmayan dillər kimi qəbul edilirdi. Bu dillərin istifadəsinə ciddi məhdudiyyətlər qoyulur, onların qorunması və inkişafı üçün heç bir şərait yaradılmırdı. Məsələn, Uels dili, Şotlandiya və İrlandiya dilləri uzun müddət təzyiq altında olmuş, məktəblərdə və rəsmi orqanlarda istifadəsi məhdudlaşdırılmışdır. Bu dil siyasəti həmin dövrdə millətlərin mədəni və dil kimliyinin zəiflədilməsi məqsədi daşıyırdı.

Qloballaşmanın genişlənməsi ilə belə siyasətlər beynəlxalq səviyyədə də yayılmağa başladı. Dünya ölkələri milli azlıqların və dillərin hüquqları məsələsində bəzi müsbət addımlar atsa da, ümumi tendensiya ingilis dilinin üstünlüyünün artırılması və digər dillərin sıxışdırılması yönündədir. Bu da öz növbəsində, dil müxtəlifliyinin azalmasına və mədəni homogenləşməyə gətirib çıxarır. Qloballaşma dövründə bir tərəfdən bütün dünya ölkələrində ingilis dili tədris olunur, digər tərəfdən isə yerli dillər və azlıq dilləri öz mövqelərini itirir, hətta bəzən yox olma təhlükəsi ilə üzləşir.

Bu proses nəticəsində dil və mədəniyyət sahəsində yeni çağırışlar meydana çıxır. Bir tərəfdən, qloballaşma ilə əlaqədar universal dildə ünsiyyət imkanları genişlənir və iqtisadi, elmi və texnoloji inkişaf sürətlənir. Digər tərəfdən isə azlıq dillərinin qorunması, mədəni müxtəlifliyin saxlanması və milli kimliyin qorunması məsələləri ciddi aktuallıq qazanır. Bu balansın qorunması gələcəkdə qloballaşmanın sülhsevər və inklüziv formalarla davam etməsi üçün vacibdir. **Dil və mədəniyyət: S.Huntingtonun Qloballaşma nəzəriyyəsi**

Xüsusilə S. Huntington qloballaşmanın dörd əsas sahəsini müəyyən etmişdir:

İqtisadi qloballaşma prosesi: Bu prosesdə qlobal mədəniyyət və qlobal dil cəmiyyətin biznes sahəsinin beynəlxalqlaşmasına rəhbərlik edir və bu sahədə formalaşan dəyərlərə müşayiətçilik edir. Beləliklə, iqtisadi əlaqələr qlobal mədəniyyətin və dilin təsiri altında inkişaf edir.

Fikir və dəyərlərin yayılması: Mədəni dəyərlərlə yanaşı, ideyaların da diffuziyası və beynəlxalqlaşması baş verir. Bu prosesdə əsas vasitəçilər kimi fondlar, elmi icmalar, qeyri-hökumət təşkilatları, transmilli institutlar və sosial-mədəni fəaliyyətlərlə məşğul olan qurumlar çıxış edir.

Kütləvi Mədəniyyət: Huntington “McWorld” termini ilə xarakterizə etdiyi bu prosesdə kütləvi mədəniyyətin əsas mənbəyinin Qərb, xüsusən də Amerika mədəniyyəti olduğu qeyd edilir. Onun fikrincə, kütləvi mədəniyyətin Qərbləşməsi (“Westernization”) prosesi əsasən Amerika köklərinə malikdir.

Protestant dininin yayılması: Bu, cəmiyyətin inkişafına xas müvəqqəti mərhələ olub, Protestant dininin yayılması ilə əlaqələndirilir.

Qloballaşma və monolinqvizm

Qloballaşma monolinqvizmin (tək dilçilik) önəmli faktorudur. Bu proses ingilis dilini dünya dili statusuna yüksəltmişdir. Lakin qloballaşmanın təkə müsbət deyil, həm də əks təsirləri mövcuddur. Kiçik xalqlar öz milli kimliklərini qorumaq üçün dili milli şüurun simvolu kimi qiymətləndirir və bu səbəbdən milli linqvistik fərqliliklərə üstünlük verirlər. Bu vəziyyət yeni dillərin yaranmasına da səbəb ola bilər.

Məsələn, Yuqoslaviyanın dağılması zamanı Serblər və Xorvatlar əsasən eyni dili danışdılar, amma uzun müddət fərqli əlifbalarda (kiril və latın) yazdıqları üçün tamamilə ayrıldılar və iki ayrıca dil formalaşdı. XIX əsrdə olduğu kimi, hazırda da vətən və ana dili bir-birindən ayrı düşünülür. Yuqoslaviya ərazisində Kosovoda əvvəlcə serb dili dominant idisə, indi alban dili müstəqilliyin simvoluna çevrilmişdir.

Bəzi hallarda dil siyasi təzyiq və zəbt vasitəsi kimi çıxış edir. Məsələn, keçmiş Sovet İttifaqında rəsmi ideologiya rus dilini belə bir vasitəyə çevirmişdir. Digər tərəfdən, dil bəzən bu rolu, birbaşa təzyiq olmadan da yerinə yetirir. Məsələn, Avstraliyada aborijen dilləri məktəblərdə tədris olunur.

Azlıq Dillərinin Mövcudluğu və Perspektivləri

Finlandiyanın Lapland bölgəsində təxminən 2400 nəfər tərəfindən danışılan dil universitetlərdə öyrənilir.

İsveçrədə Latın mənşəli Romansh dili 1938-ci ildən ölkənin dördüncü rəsmi dili kimi tanınır.

Lakin bu dillərin geniş perspektivlərinin olması naivlik olardı.

Dil müxtəlifliyi uzun müddət planetimizin canlı və zəngin bir hissəsi olaraq qalacaq. Ancaq dünya əhalisi tədricən monolinqvizmə doğru irəliləyir.

Qloballaşma yalnız birləşməyi deyil, həm də sadələşdirməyi və məhv etməyi ehtiva edir. Bu prosesin mümkün mənfi cəhətləri arasında aşağıdakılar xüsusilə diqqətəlayiqdir:

Linqvistika və tərcümə sahəsində cəmiyyətdə elit monolinqval dil sinfinin formalaşması, bu sinfin nümayəndələrinin başqalarına qarşı hörmətsizliyi, digər dilləri öyrənməyə marağın azalması kimi hallar müşahidə olunur. Unikal dillərin yoxa çıxmaq təhlükəsi və milli fərdiliyin qorunması məsələsi daha da aktuallaşır.

Qlobal ingilis dilinin təsiri yerli dillərin inkişafına mənfi təsir göstərir, bu isə yerli dillərin inkişafında ciddi problemlər yaradır. İngilis dilinin qlobal yayılması digər dillərə marağın zəifləməsinə səbəb olur. Müasir dövrdə ingilis dilinin ana dilimizə təsirindən danışarkən qloballaşmanın vacib rolunu vurğulamaq lazımdır. Məsələn, “Bank of Baku”, “Bank of Azerbaijan”, valyuta mübadiləsi məntəqələrində “exchange”, marketlərdə “Ramstore”, “Mini”, “Super market” kimi adlar və gündəlik istifadədə “cottage”, “express”, “address”, “mile”, “ring”, “boxing”, “positive”, “negative”, “presentation”, “problem” və s. kimi sözlər bunun bariz nümunələridir.

Qloballaşma çoxşaxəli həyat sahələrini əhatə edən universal bir prosesdir. Bu proses əsrlər, hətta minilliklər boyu parçalanmış, fərqli və ayrı düşmüş milli və regional xüsusiyyətləri, adət-ənənələri, kompleksləri sürətlə bir araya gətirərək, iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni-ideoloji bütövlük yaradır. Nəticədə, qloballaşma təcridçiliyi məhdudlaşdıraraq, dünyada baş verən hadisə və prosesləri vahid bir axına yönəldir.

Qloballaşma yalnız birləşməyi deyil, həm də sadələşdirməyi və məhv etməyi ehtiva edir. Bu prosesin mümkün mənfi cəhətləri arasında aşağıdakılar xüsusilə diqqətəlayiqdir:

Linqvistika və tərcümə sahəsində cəmiyyətdə elit monolinqval dil sinfinin formalaşması, bu sinfin nümayəndələrinin başqalarına qarşı hörmətsizliyi, digər dilləri öyrənməyə marağın

azalması kimi hallar müşahidə olunur. Unikal dillərin yoxa çıxmaq təhlükəsi və milli fərdiliyin qorunması məsələsi daha da aktuallaşır.

Qlobal ingilis dilinin təsiri yerli dillərin inkişafına mənfi təsir göstərir, bu isə yerli dillərin inkişafında ciddi problemlər yaradır. İngilis dilinin qlobal yayılması digər dillərə marağın zəifləməsinə səbəb olur. Müasir dövrdə ingilis dilinin ana dilimizə təsirindən danışarkən qloballaşmanın vacib rolunu vurğulamaq lazımdır. Məsələn, “Bank of Baku”, “Bank of Azerbaijan”, valyuta mübadiləsi məntəqələrində “exchange”, marketlərdə “Ramstore”, “Mini”, “Super market” kimi adlar və gündəlik istifadədə “cottage”, “express”, “address”, “mile”, “ring”, “boxing”, “positive”, “negative”, “presentation”, “problem” və s. kimi sözlər bunun bariz nümunələridir.

Qloballaşma çoxşaxəli həyat sahələrini əhatə edən universal bir prosesdir. Bu proses əsrlər, hətta minilliklər boyu parçalanmış, fərqli və ayrı düşmüş milli və regional xüsusiyyətləri, adət-ənənələri, kompleksləri sürətlə bir araya gətirərək, iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni-ideoloji bütövlük yaradır. Nəticədə, qloballaşma təcridçiliyi məhdudlaşdıraraq, dünyada baş verən hadisə və prosesləri vahid bir axına yönəldir.

Literature:

Stevens, P. (1980). *Teaching English as an International Language: From Practice to Principle*. Oxford University Press.

— İngilis dilinin tarixən necə yayılması və qlobal dil statusuna yüksəlməsi ilə bağlı əsas mənbə.

Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.

— İngilis dilinin beynəlxalq kommunikasiya dili kimi rolu və qloballaşmadakı yeri haqqında geniş araşdırma.

Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.

— Qloballaşma, mədəniyyət və dil məsələləri, o cümlədən iqtisadi, ideoloji və dini aspektlər barədə fundamental nəzəriyyələr.

Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press.

— İngilis dilinin qloballaşmada siyasi və iqtisadi dominantlıq vasitəsi kimi təhlili.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters.

— Azlıq dillərinin qorunması və dil müxtəlifliyinin saxlanması mövzusu.

Veysalli, F. (Tarix məlum deyil). Azərbaycanca ingilis dilinin təsiri və dil siyasəti haqqında məqalələr və çıxışlar.

— Azərbaycan dilinin müasir vəziyyəti və qloballaşmanın dilimizə təsiri ilə bağlı yerli ekspert fikirləri.

Graddol, D. (1997). *The Future of English?* The British Council.

— İngilis dilinin gələcəyi və qloballaşma fonunda dil siyasətləri.

UNESCO. (2003). *Language Vitality and Endangerment*.

— Dünya dillərinin vəziyyəti və dil müxtəlifliyinin qorunması barədə rəsmi hesabat.

Eurovision Song Contest Official Website. (2012).

— 2012 Eurovision müsabiqəsi və mədəni dil trendləri barədə rəsmi məlumatlar.

Kachru, B. B. (1992). *The Other Tongue: English across Cultures*. University of Illinois Press.

— İngilis dilinin müxtəlif ölkələrdə necə mənimsənilməsi və qlobal təsirləri.

**THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON CULTURAL HERITAGE OF
KESHİKCHIDAGH**

İQLİM DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN KEŞİKÇIDAĞIN MƏDƏNİ İRSİNƏ TƏSİRİ
Musa Mursaquliyev

"Keşikçıdağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun direktoru,

BDU Qazax filialının əməkdaşı

Azərbaycan, Ağstafa şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4438-5152>

Lalə Yusifzadə

"Keşikçıdağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun direktor müavini,

Azərbaycan, Ağstafa şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7469-3827>

Mələknisə Mehdiyeva

"Keşikçıdağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun elmi işçisi

Azərbaycan, Ağstafa şəhəri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-3769-6468>

Xülasə

Azərbaycan ərazisində olan abidələr də qlobal iqlim dəyişmələrinin birbaşa və dolayı təsirindən kənarda qalmamışdır. Azərbaycanın qərb bölgəsində yerləşən Ceyrançöl düzənliyi yarımşəhra landşaftı, duzlu torpaqları və quraq iqlimi ilə seçilir. Qlobal iqlim dəyişiklikləri bu əraziyə də təsirsiz ötüşməmiş və burada yerləşən tarixi-mədəni irs nümunələri üçün ciddi təhdidlər yaratmışdır. Yay aylarında müşahidə olunan uzunmüddətli quraqlıq və temperaturun artması, daş və torpaq strukturlarına mənfi təsir göstərərək abidələrin deformasiyasına, çatlamalara və eroziyaya səbəb olur.

Xüsusilə burada temperatur fərqləri və yağıntı rejiminin dəyişməsi nəticəsində bu abidələrin fiziki dağılma prosesi sürətlənə bilər.

Bu iqlim əsasən Gəncə-Qazax düzənliyində və Ceyrançöldə rast gəlinir. Ceyrançöl təbii landşaftı ilə seçilir və çöl zonasına xas bitki örtüyünə malikdir. Bu ərazilərə əsasən duzlu torpaqlar, az məskunlaşma və quru iqlim hakimdir. İqlim dəyişikliyinə dolayı yolla təsir göstərdiyi abidələrə Azərbaycanın Qərb bölgəsində fəaliyyət göstərən "Keşikçıdağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun ərazisində yerləşən abidələr də daxildir.

Dövlətimiz tariximizi qorumaq məqsədi ilə maddi-mədəni irs nümunələrimizi Unesconun maddi-mədəni irs siyahısına saldırmış, bir çox abidələrdə təmir-bərpa, restavrasiya işləri aparılmış və bu işlər davam etdirilməkdədir. Nəticə olaraq iqlim dəyişikliyinə abidələr üzərində təsiri inkar edilməz şəkildədir və bu dəyərlərin gələcək nəsillərə çatdırılması üçün lazımı addımların atılması vacibdir. Nəticə olaraq, iqlim dəyişikliklərinin tarixi abidələrə təsiri realdır və bu mədəni dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün mütərəqqi və davamlı

qoruma tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Bunun üçün dövlətlə yanaşı dövlətin hər bir vətəndaşı da ulu əcdadlarımızdan bizə miras qalan abidələrin qorunması istiqamətində işlər görməli, ekologiyamızı qorumalı, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə aparmalıdır.

Açar sözlər: Ceyrançöl, iqlim, quraqlıq, ekologiya, abidə

Abstract

Historical monuments located within the territory of Azerbaijan have not remained unaffected by the direct and indirect impacts of global climate change. The Jeyranchol Plateau, situated in the western region of Azerbaijan, is characterized by a semi-desert landscape, saline soils, and an arid climate. Global climate change has also significantly impacted this region, posing serious threats to its historical and cultural heritage.

Prolonged droughts and rising temperatures observed during the summer months have adverse effects on the structural integrity of stone and earthen constructions, leading to deformations, cracking, and erosion. In particular, fluctuations in temperature and changes in precipitation patterns may accelerate the physical deterioration of these monuments.

This climate pattern is mainly observed in the Ganja-Gazakh plain and the Jeyranchol area. The Jeyranchol Plateau is notable for its distinctive natural landscape and steppe vegetation. These areas are generally characterized by saline soils, sparse population, and a dry climate. Among the heritage sites indirectly affected by climate change are the monuments located within the "Keshikchidagh" State Historical-Cultural Reserve in Azerbaijan's western region.

In an effort to preserve national history, the Azerbaijani government has successfully registered many cultural heritage sites on UNESCO's World Heritage List. Restoration and conservation works have been carried out at several sites and continue to be implemented.

In conclusion, the impact of climate change on historical monuments is undeniable. In order to ensure the preservation of these cultural assets for future generations, it is imperative to adopt progressive and sustainable protection measures. This responsibility does not lie solely with the state; every citizen must contribute to the protection of our ecological environment and engage in combating climate change, thereby safeguarding the heritage handed down to us by our ancestors.

Keywords: Jeyranchol, climate, drought, ecology, monument

**TURKIC CHARACTER AND THE ATTITUDE TO TURKIZM IN THE POEMS OF
NIZAMI GANJAVI**

NİZAMİ GƏNCƏVİ POEMALARINDA TÜRK OBRAZI

VƏ TÜRKÜYƏ MÜNASİBƏT

İsmayilov Mayıl Yolçu oğlu

fil.f.d., dos. Əməkdar müəllim Mingəçevir Dövlət Universiteti

Gözəl ilə böyüyə türk, gözəllik ilə böyüklüyə türklük,
gözəl və böyük sözə türkcə, gözəllik və böyüklük
diyarına «Türkstan» deyən birinə kim türk deyil deyə
bilər?

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

Xülasə

Məqalədə Nizami Gəncəvi poemalarında türk obrazı və şairin türklüyə münasibəti araşdırılmışdır. Bəzi Şərq və Qərb tədqiqatçıları Nizaminin öz poemalarını farsca yazmasına əsaslanaraq onu fars ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi təqdim edirlər. Bu fikrin səhv olması müəllif tərəfindən faktların dili ilə əsaslandırılmışdır. Məqalədə M.Ə.Rəsulzadə, H.Araslı, R.Əliyev, R.Azadə, Q.Əliyev, İ.Həbibbəyli kimi Azərbaycan alimlərinin, eləcə də Y.Beltels, A.Krımski, Y.Rıpkə kimi məşhur şərqşünasların fikirlərinə istinad edilmişdir. Nizami həyat yoldaşını “mənim türkün” , oğlunu “türkzadə” (türkoğlu) deyər çağırırdı, özü isə “mənim atam türk idi, atamın atası da türk idi” deməsi ilə bir daha təsdiq edir ki, Nizami Azərbaycan – türkü olmuşdur. Buna şübhə yeri qalmır.

Açar sözlər: Azərbaycanlı, Nizami, Xəmsə, türk obrazı, türklük.

Abstract

This article deals with the investigation of Turkic character and attitude to turkizm in the poems of Nizami Gangavi. Some researchers in the East and West consider Nizami as the representative of Persian literature because of his writing poems (Khamse) in the persian language. Such points of view were analysed and proved that they were mistaken. The author based on the works of Azerbaijani investigators, such as M.A.Rasulzadeh, H.Arasli, R.Azade, G.Aliyev, I.Habibbayly, as well as Y.Bertels, A.Krimsky, Y.Rupka and so on. Nizami called his wife as “my turk” , his son as “son of turk”. And about himself he added : ”my father was a turk and my father’s father was a turk, as well . Such kind of facts once again prove that Nizami was an Azerbaijani-turk and no doubt about it.

Keywords: Azerbaijani, Nizami, Khamse, turkic character, turkizm.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin milli kimliyi və etnik mənsubiyyəti haqqında zaman-zaman mübahisəli fikirlər elmi və ədəbi dairələrdə müzakirə müstəvisinə çıxarılır, qızgın polemikalara səbəb olur. Bəzi Şərq və Qərb şərqşünasları Nizaminin əsərlərini farsca yazmasına rəğmən onu fars ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi təqdim edirlər. Bu fikrin həqiqətə uyğun olmaması ilə bağlı şairin 800 və 850 illik, eləcə də son yubileyləri ərəfəsində xeyli elmi məqalə və monoqrafiyalar ərsəyə gəlmiş, Avropada, o cümlədən ingilisdilli və rusdilli

ədəbiyyatşünaslıqda təkzib edilməz faktlarla Nizami Gəncəvinin Azərbaycan şairi olması sübuta yetirilmişdir.

XX əsr ölkəmizdə Nizami əsri olmuşdur desək, yanılmarıq. Belə ki, Nizaminin məşhur poemaları müxtəlif şair və tərcüməçilər tərəfindən dilimizə tərcümə edilmiş, şairə nəzirələr yazılmış, şairin adının əbədləşdirilməsi istiqamətində xeyli iş görülmüşdür. Görkəmli nizamişünaslar Y.E.Bertels və A.Y.Krımskinin Nizami Gəncəviyə həsr etdikləri sanballı monoqrafiyalar bu gün də dəyərini saxlamaqdadır. Azərbaycan alimləri H.Araslı, Ə.Mübariz, Ə.Ağayev, R.Əliyev, R.Azadə, Q.Əliyev, N.Araslı, İ.Həbibbəyli və başqalarının Nizamiyə həsr edilmiş elmi araşdırmaları dünya nizamişünaslığının əsas istinad mənbələridir. Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru Yadigar Türkelin fikirləri də sərrastdır:

«...Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «Azərbaycan şairi Nizami» əsəri XX yüzildə Böyük Azərbaycandan, böyük türkdən, bilgin Nizami Gəncəvinin yaşam və yaradıcılığından yazılmış, azərbaycanlıların milli kimliyinin türklüyünü kəskin dəyən ən yaxşı siyasi, ideoloji, ədəbi-bədii, tarixi mədəniyyət anıtıdır».

Çex alimi Yan Pirkanın «Iran ədəbiyyatı tarixi» kitabında Nizami Gəncəvi fars şairi kimi deyil, farsdilli ədəbiyyatda, «Fars ədəbiyyatında Azərbaycan məktəbi» adı altında verilmişdir. Son dövr Avstraliyanın tanınmış şairi, tərcüməçisi, nəşiri Paul Smitin yaradıcılığında Nizami müstəsna yer tutur. Onun “Nizami bütün zamanların ən böyük şairlərindəndir” fikri dünya ədəbi ictimaiyyətinə bir mesajdır. Paul Smit həm “Nizami: Seçilmiş poemalar”, həm də “Klassik Azərbaycan poeziyası: Almanax” kitablarında Nizaminin milli kimliyini düzgün vermişdir.

Tədqiqatçılarımız Nizaminin milli mənsubiyyəti ilə bağlı ən dəyərli nümunələri haqlı olaraq onun əsərlərinə istinadən ortaya qoymuşlar. Xüsusilə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» əsərində Nizaminin kimliyi ilə bağlı bütün mübahisəli suallara aydınlıq gətirmişdir.

Nizami poemalarında «türk» sözünü “ədalətlik”, “düzlük”, “yüksəklik”, «paklıq», «gözəllik», «igidlilik» mənasında işlətməmişdir. Qeyd edilməlidir ki, Nizamidən əvvəl türk sözü əsasən «ağlıq», «gözəllik» məfumu ifadə etmişdir. Demək lazımdır ki, Nizami hər bir əsərini yazarkən türk kimi düşünüb, türk oğlu olduğunu qabardıb, türk obrazında arzu və niyyətlərini gerçəkləşdirib.

ƏDƏBİYYAT

1. Aydınoglu Tahir. Nizami Gəncəvi: Mənim atam, atamın atası türk idi. <https://xalqgazeti.az/sosial-hayat/134121>
2. İsmayılov Mayıl. Nizami poemalarının ingilis dilinə tərcümələri. Bakı-222, «Elm və təhsil» nəşriyyatı. – 180 s.
3. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı-2004, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. – 194 s.
4. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı-2004, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. – 411 s.
5. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı-2004, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. – 300 s.
6. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı-2004, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. – 364 s.

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

7. Nizami Gəncəvi. Iqbalnamə. Bakı-2004, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. – 246 s.
8. Nizami Gəncəvi. Şərəfnamə. Bakı-2004, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. – 436 s.
9. Rəsulzadə Məhəmməd Əmin. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı-2019, «Kitab klubu» nəşriyyatı. – 370 s.
10. Sadiq İslam. Nizami Gəncəvi bir türk kimi düşünüb... Xalq cəbhəsi. – 2014.- 22 avqust- 14.

THE IMPORTANCE OF TEACHING LULLABIES IN ELEMENTARY GRADES **İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ LAYLALARIN TƏDRİSİ ƏHƏMİYYƏTİ**

Səbinə Bəlohər qızı Novruzova

Mingəçevir Dövlət Universiteti Mingəçevir, Azərbaycan

Orcid id:0000-0003-2137-2551

Xülasə

Laylalar– xalqın yaratdığı, ana ilə körpə arasında emosional bağ yaradan, beşik üstündə və ya uşağı yatırımaq məqsədilə oxunan poetik xalq yaradıcılığı nümunəsidir. Laylalar adətən ahəngli, yavaş tonda oxunur. Laylalar vasitəsilə uşaqlar xalqın adət-ənənələrini öyrənir və dünyagörüşlərini formalaşdırırlar.

Uşaqlar ana hisslərini, sevgi və qayğını hiss edərək duyğusal zənginlik qazanır, öz fikirlərini ifadə etmə qabiliyyətləri artır. Müəllim laylanı oxuyur və uşaqlardan onun nə barədə olduğunu danışmalarını istəyir. Uşaqlar ananı və körpəni canlandıraraq laylanı dramatik formada təqdim edə bilirlər. Tədris prosesində rollu oyundan istifadə etməklə ibtidai sinif şagirdlərinin mövzunu daha dərinlən mənimsəmələrinə şərait yaranır.

Eyni zamanda tədris prosesində layla əsasında şəkil çəkmə, hadisəni təsvir etmə kimi tapşırıqlar vasitəsilə vizual düşüncə inkişaf etdirilə bilər. İbtidai siniflərdə layla kimi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi uşaqların dil bacarıqlarının inkişafı, milli kimliklərinin formalaşması, yaradıcılıq və estetik duyumlarının zənginləşməsi baxımından vacib rol oynayır. İbtidai siniflərdə şifahi xalq ədəbiyyatının, xüsusilə də layla janrının öyrədilməsi uşaqlara həm milli-mənəvi dəyərləri aşılamaq, həm də onların dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək baxımından olduqca vacibdir.

Layla janrı ana ilə körpə arasındakı sevgi münasibətini əks etdirən, adətən beşik başında və ya uşağı sakitləşdirmək məqsədilə söylənilən poetik nümunələrdən ibarətdir. Laylalar həm melodiyası, həm də məzmunu ilə uşaqlarda təhlükəsizlik hissi yaradır, onların musiqi duyumu və emosional aləmini zənginləşdirir. Ənənəvi laylalarda tez-tez ananın arzu və ümidləri, körpəyə nəsihətləri, gələcək üçün diləkləri yer alır. Bu isə onları təkcə uşaqları yatıxdırmaq üçün vasitə deyil, həm də mədəni və mənəvi dəyər daşıyıcısı edir. İbtidai siniflərdə laylaların tədrisi uşaqlarda milli kimliyin formalaşmasına yardım edir. Bu yaş dövrü uşaqların şəxsiyyətinin, dünyagörüşünün formalaşdığı dövrdür. Laylalar vasitəsilə onlar öz xalqının adət-ənənələri, ailə münasibətləri, ana sevgisi və ümumbəşəri dəyərlərlə tanış olurlar. Laylaların sadə və melodik dili uşaqların ana dilini daha dərinlən qavramasına kömək edir. Bununla yanaşı, uşaqlar ritm və ahəng hissini mənimsəyir, bu da onların gələcəkdə bədii ədəbiyyata marağını artırır.

Laylaların dərs prosesində istifadəsi müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Müəllimlər laylanı uşaqlara oxuya, onlara məzmunu izah edə, sonra isə uşaqlardan duyğularını ifadə etməyi istəyə bilirlər. Hətta şagirdlərə öz laylalarını yazmaq tapşırığı verilərək onların yaradıcılıq potensialı da inkişaf etdirilə bilər.

Nəticədə, ibtidai siniflərdə layla janrının tədrisi həm dil və nitq inkişafı, həm də milli-mənəvi tərbiyə baxımından çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Laylalar uşaqlara yalnız gözəl səslənən şeirlər deyil, həm də xalqın ruhunu, ana sevgisini və həyat fəlsəfəsini aşılaman zəngin bir xəzinədir. Bu xəzinənin uşaqlara aşılması isə onların həm bu günün, həm də gələcəyin layiqli vətəndaşı kimi yetişməsinə xidmət etmiş olar.

Açar sözlər: layla, dünyagörüşü, tədris

Abstract

Lullabies are a form of poetic folk art created by the people, creating an emotional bond between mother and baby, and sung at the cradle or to put the child to sleep. Lullabies are usually sung in a melodious, slow tone. Through lullabies, children learn the customs and traditions of the people and shape their worldview.

Children gain emotional richness by feeling their mothers' feelings, love and care, and their ability to express their thoughts increases. The teacher reads the lullaby and asks the children to talk about what it is about. Children can demonstrate the lullaby in a dramatic setting by portraying the mother and the baby. Using role-playing in the teaching process creates an environment that enables primary learners to gain a deeper understanding of the subject.

At the same time, visual thinking can be designed in the teaching process through assignments such as drawing pictures based on lullabies and describing events. Teaching examples of oral folk literature, such as lullabies in primary grades, plays a vital role in the development of children's language skills, the formation of their national identity, and the enrichment of their creativity and aesthetic emotions. Teaching oral folk literature, especially the lullaby genre, in primary grades is extremely crucial in instilling national and spiritual values in children and expanding their language skills.

The lullaby genre comprises poetic examples that reflect the loving relationship between a mother and a baby, typically sung at the cradle or to calm the child. Lullabies create a sense of security in children with both their melody and content, enriching their musical sense and emotional world. Traditional lullabies often include the mother's wishes and expectancies, advice to the baby, and desires for the future. This makes them not only a means of putting children to sleep, but also a carrier of cultural and spiritual value. This age period is the period when children's personality and worldview are formed. Through lullabies, they become acquainted with the customs and traditions of their people, family relationships, maternal love, and universal values. The simple and melodic language of lullabies helps children to understand their native language profoundly. Furthermore, juniors acquire an understanding of rhythm and harmony, which increases their interest in fiction in the future.

The usage of lullabies in the methodology might be implemented in various formats. Instructors are able to read the lullaby to kids, explain the content to them, and then ask the children to express their senses. Scholars can even be given the task of writing their lullabies, thereby developing their creative potential.

Ultimately, teaching the lullaby genre in primary schools is of great significance both in terms of language and speech development and national and spiritual education. Lullabies are not only beautiful poems for children, but also a rich treasure that instils the spirit of the people, maternal love, and philosophy of life. Instilling this treasure in children will serve their upbringing as worthy citizens of both today and the future.

Keywords: lullaby, worldview, teaching

**MODAL VERBS IN ENGLISH GRAMMAR AND PHILOSOPHICAL PARALLELS
IN THE WORKS OF NIZAMI**

**İNGİLİS DİLİ QRAMMATİKASINDA MODAL FEİLLƏR VƏ NİZAMİNİN
ƏSƏRLƏRİNDƏ FƏLSƏFİ PARALELLƏR**

Məmmədova Mətanət Məmməd qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

ORCID: 0000-0003-3979-6811

Xülasə

Məqalədə ingilis dilində modal feillərin (can, must, should və s.) ifadə etdiyi məna çalarları ilə Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki iradə, zərurət və ehtimal anlayışları arasında paralellər araşdırılır. Məqalə bu iki müxtəlif dillə və dövrlə bağlı sistemlər arasında fəlsəfi paralellər apararaq göstərir ki, dilin strukturu yalnız qrammatik funksiyalarla məhdudlaşmır, eyni zamanda dərin düşüncə və mənəvi dəyərlərin ifadə vasitəsidir. Nəticədə, həm ingilis modal feilləri, həm də Nizaminin poetik irsi insanın qərarvermə prosesindəki psixoloji və əxlaqi təbəqələri işıqlandırır.

İngilis dili qrammatikasında modal feillər nitqin dərin mənəvi və məntiqi qatlarını ifadə edən əsas vasitələrdən biridir. Onlar nitqdə ehtimal, zərurət, bacarıq, icazə və tövsiyə kimi mənalara ifadə etməklə danışanın münasibətini, mövqeyini və niyyətini bildirir. Maraqlıdır ki, bu məna çalarları təkcə qrammatik strukturlarla məhdudlaşmır – onlar insanın dünyagörüşü, qərarvermə prosesi və əxlaqi baxışları ilə də bağlıdır. Eyni məzmun dərinliyi Nizami Gəncəvi kimi dahi Azərbaycan şairinin poetik-fəlsəfi əsərlərində də öz əksini tapır.

İngilis dilindəki modal feillər və Nizami Gəncəvinin poetik dili arasında semantik və fəlsəfi paralellər aparmaq, dilin yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, etik və mənəvi dəyərlərin ifadə vasitəsi olduğunu sübut edir. Bu cür müqayisəli yanaşmalar həm dil öyrənməsinə, həm də ədəbiyyatın fəlsəfi dərinliyinin anlaşılmasına yeni bir baxış bucağı qazandırır.

Açar sözlər: İngilis dili, modal feillər, qrammatika, Nizami Gəncəvi, fəlsəfi paralellər, iradə və zərurət, əxlaqi məsuliyyət, qərarvermə, semantic uyğunluq, dil və düşüncə.

Abstract

The article explores parallels between the semantic nuances expressed by English modal verbs (can, must, should, etc.) and the concepts of will, necessity, and possibility found in the works of Nizami Ganjavi. By drawing philosophical parallels between these two systems related to different languages and eras, the article demonstrates that language structure is not limited to grammatical functions but also serves as a means of expressing deep thought and moral values. Consequently, both English modal verbs and Nizami's poetic heritage illuminate the psychological and ethical layers involved in human decision-making processes.

Modal verbs in English grammar are one of the primary tools for expressing the profound moral and logical dimensions of speech. They convey meanings such as possibility, necessity, ability, permission, and advice, reflecting the speaker's attitude, stance, and intention. Interestingly, these semantic nuances are not confined merely to grammatical structures—they are also related to worldview, decision-making processes, and ethical perspectives. This depth of meaning is also reflected in the poetic-philosophical works of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi.

Drawing semantic and philosophical parallels between English modal verbs and Nizami Ganjavi's poetic language proves that language is not merely a communication tool but also a vehicle for expressing ethical and moral values. Such comparative approaches provide new insights into language learning and the understanding of the philosophical depth of literature.

Keywords: English language, modal verbs, grammar, Nizami Ganjavi, philosophical parallels, will and necessity, moral responsibility, decision-making, semantic correspondence, language and thought.

**A LOOK AT THE LOGICAL STRUCTURE OF THE PEDAGOGICAL TEACHING
PROCESS**

PEDAQOJİ TƏDRİS PROSESİNİN MƏNTİQİ STRUKTURUNA BAXIŞ

Gülşən Mehdizadə Kamal qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-9363-0057>

Xülasə

Pedaqoji tədris prosesində bilik və bacarıqların mənimsədilməsi təhsil islahatının tələblərinə müvafiq, məntiqi strukturuna əsasən həyata keçirilməsi prioritet məsələlərdən olduğu meydana çıxmışdır. Aparılmış bir çox araşdırmalar pedaqoji prosesə müasir yanaşmaqla problemin mənzərəsinin göz önündə canlandırılmasına səbəb olur. Məsələn, təhsil proqramında ali məktəblərdə tədris edilən hər bir fənnin məntiqi strukturu mövcuddur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru Müseyib İlyasovun təbirincə tədrisin özü də müəyyən məntiqi struktura əsaslanır. Bu prosesin baş verməsi sadəcə olaraq dərslikdə verilən materialların təhsilalanlara öyrədilməsi deyildir. Belə olsaydı təhsil prosesi mürəkkəb yox, sadə və bəsit bir proses olardı. Təhsil prosesi olduqca mürəkkəb məntiqi struktura malik öyrənmə və öyrətmə prosesindən ibarətdir. Burada bir tərəfdə fənnin və konkret götürülən hər hansı bir mövzunun məntiqi, digər tərəfdə isə təhsilalanların bu fənni və ya mövzunu qavraması, dərk etməsi dayanır. Buna görə də təhsil prosesinin məntiqi hər iki tərəfin, yəni tədris edilən fənnin daxili məntiqi ilə təhsilalanların onu öyrənməsinin psixoloji prosesləri arasında olan məntiqi bağlılıqdır. Belə bir bağlılıq, vəhdət iyerarxik struktur yaradır. Bunların birindən digərinə keçid və birinin digərini tamamlaması öyrənmə prosesinin daxili mexanizmini təşkil edir.

Ənənəvi təlim metodlarının müsbət cəhətlərindən varislik prinsipinə əsaslanaraq istifadə edərək təhsilə müasir yanaşaraq yeni təlim texnologiyalarının, innovasiyaların pedaqoji, psixoloji əsaslarını işləmək və nəticəyönlü, təhsilalana istiqamətlənmiş təlim-tədris prosesinin elmi əsaslarının araşdırması təhsil sisteminin qarşısında duran ən aktual problem kimi qiymətləndirilir.

Pedaqoji tədris prosesinin məntiqi strukturunu, fəal təlimin tətbiqi, öyrədənin qiymətləndirilməsi və öyrənənlərin bu istiqamətdə təklif və töfsiyələrini araşdırıb müəyyənləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Tətbiqi tədqiqatlar bölməsinin “ADPU-da mentor hazırlığı müasir təlim texnologiyalarının tətbiqində mühüm amil kimi: elmi- metodoloji əsasları və həyata keçirilməsi” mövzusunda layihə üzrə **ADPU-nun Quba filialının** II kurs tələbələri ilə keçirilmiş sorğudan hazırlamış olduğum qısa təhlil məqalədə öz əksini tapmışdır.

Açar söz: Təlim-tədris prosesi, təhsilə müasir yanaşma, nəticəyönlü, məntiqi struktur, mentor hazırlığı

Abstract

It has emerged that the acquisition of knowledge and skills in the pedagogical teaching process, in accordance with the requirements of the educational reform and based on its logical structure, is one of the priority issues. Many studies conducted lead to a modern approach to the pedagogical process, which leads to a vivid picture of the problem. For example, in the educational program, there is a logical structure for each subject taught in higher education institutions. According to Professor Museyib Ilyasov of the Azerbaijan State Pedagogical University, teaching itself is based on a certain logical structure. This process is not simply a matter of teaching students the materials provided in the textbook.

If this were the case, the educational process would not be complex, but a simple and straightforward process. The educational process consists of a learning and teaching process with a very complex logical structure. Here, on the one hand, there is the logic of the subject and any specific topic, and on the other hand, there is the perception and understanding of this subject or topic by the learners. Therefore, the logic of the educational process is the logical connection between both sides, that is, the internal logic of the subject being taught and the psychological processes of the learners learning it. Such a connection, unity creates a hierarchical structure. The transition from one to the other and the completion of one to the other constitute the internal mechanism of the learning process.

Using the positive aspects of traditional teaching methods based on the principle of inheritance, developing a modern approach to education, developing the pedagogical and psychological foundations of new teaching technologies and innovations, and researching the scientific foundations of a result-oriented, learner-oriented teaching and learning process is considered the most urgent problem facing the education system.

In order to investigate and determine the logical structure of the pedagogical teaching process, the application of active learning, teacher evaluation, and the suggestions and recommendations of learners in this direction, the article reflects a brief analysis I prepared from a survey conducted with second-year students of the Guba branch of the Azerbaijan State Pedagogical University under the project "Mentor training in the Azerbaijan State Pedagogical University as an important factor in the application of modern learning technologies: scientific and methodological foundations and implementation" of the Applied Research Department of the Azerbaijan State Pedagogical University.

Keywords: teaching and learning process, modern approach to education, result-oriented, logical structure, mentor training

Giriş

Pedaqoji prosesdə bilik və bacarıqların mənimsədilməsi təhsil islahatının tələblərinə müvafiq, məntiqi strukturuna əsasən həyata keçirilməsi prioritet məsələlərdən olduğu meydana çıxmışdır. Aparılmış bir çox araşdırmalar pedaqoji prosesə müasir yanaşmaqla problemin mənzərəsinin göz önündə canlandırılmasına səbəb olur. Məsələn, təhsil proqramında ali məktəblərdə tədris edilən hər bir fənnin məntiqi strukturu mövcuddur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru Müseyib İlyasovun təbirincə tədrisin özü də müəyyən məntiqi struktura əsaslanır. Bu prosesin baş verməsi sadəcə olaraq dərslikdə verilən materialların təhsilalanlara öyrədilməsi deyildir. Belə olsaydı təhsil prosesi mürəkkəb yox, sadə və bəsit bir proses olardı. Təhsil prosesi olduqca mürəkkəb məntiqi struktura malik öyrənmə və öyrətmə prosesindən ibarətdir. Burada bir tərəfdə fənnin və konkret götürülən hər hansı bir mövzunun məntiqi, digər tərəfdə isə təhsilalanların bu fənni və ya mövzunu qavraması, dərk etməsi dayanır. Buna görə də təhsil prosesinin məntiqi hər iki tərəfin, yəni

tədris edilən fənnin daxili məntiqi ilə təhsilalanların onu öyrənməsinin psixoloji prosesləri arasında olan məntiqi bağlılıqdır. Belə bir bağlılıq, vəhdət iyerarxik struktur yaradır. Bunların birindən digərinə keçid və birinin digərini tamamlaması öyrənmə prosesinin daxili mexanizmini təşkil edir [3, s.43].

Ənənəvi təlim metodlarının müsbət cəhətlərindən varislik prinsipinə əsaslanaraq istifadə edərək təhsilə müasir yanaşaraq yeni təlim texnologiyalarının, innovasiyaların pedaqoji, psixoloji əsaslarını işləmək və nəticəyönlü, təhsilalana istiqamətlənmiş təlim-tədris prosesinin elmi əsaslarının araşdırması təhsil sisteminin qarşısında duran ən aktual problem kimi qiymətləndirilir.

TƏHLİL VƏ TƏTBİQ

Pedaqoji tədris prosesinin məntiqi strukturunu, fəal təlimin tətbiqi, öyrədən qiymətləndirilməsi və öyrənənlərin bu istiqamətdə təklif və töfsiyələrini araşdırıb müəyyənləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Tətbiqi tədqiqatlar bölməsinin “ADPU-da mentor hazırlığı müasir təlim texnologiyalarının tətbiqində mühüm amil kimi: elmi- metodoloji əsasları və həyata keçirilməsi” mövzusunda layihə üzrə ADPU-nun Quba filialının II kurs tələbələri ilə keçirilmiş sorğudan hazırlamış olduğum qısa təhlili diqqətə çatdırmaq istərdim:

2 mart 2025-ci il tarixində ADPU-nun Quba filialında tələbələrlə sorğu keçirilmişdir. Təhsil müəssisəsində 1000-ə yaxın tələbə təhsil alır. Bunlardan 268 nəfəri II kurs tələbələrindədir ki, sorğuda 181 nəfəri (68%) iştirak etmişdir. Universitet Humanitar və sosial elmlər, Riyaziyyat və təbiət elmləri fakültələrinin tərkibində 3 kafedrada 9 ixtisas üzrə fəaliyyət göstərir. 12 sualdan ibarət tərtib edilmiş sorğunu aşağıdakı ixtisaslar üzrə təhsil alan II kurs tələbələri cavablandırmışlar:

- Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi - 50 nəfərdən 25-i (50%)
- Riyaziyyat müəllimliyi - 32 nəfərdən 14-ü (44%)
- Tarix müəllimliyi - 30 nəfərdən 29-u (96%)
- Coğrafiya müəllimliyi - 22 nəfərdən 12-si (55%)
- İbtidai sinif müəllimliyi - 48 nəfərdən 36-si (75%)
- Təhsildə sosial-psixoloji ixidmət - 25 nəfərdən 15-i (60%)
- Məktəbəqədər təhsil - 16 nəfərdən 12-i (75%)
- Sosial iş - 23 nəfərdən 22-si (96%)
- Xarici dil - 25 nəfərdən 20-si (80%)

Dərs zamanı sizin maraq və ehtiyaclarınız müəllimləriniz tərəfindən necə öyrənilir? Sualına tələbələr sorğu-sual, pedaqoji müsahibə və müşahidə üsulu ilə 39 nəfər (22%); yaxşı 48 nəfər (27%); qismən 5 nəfər (3%); ehtiyaclarımız öyrənilmir 1 nəfər; Müəyyən qədər öyrənilir 1 nəfər; müəllimlər bununla bağlı bizimlə müzakirələr aparırlar; müxtəlif üsullarla; əla; orta; bəli; kimi cavablarla cavablandırmışlar.

Fənlərin tədrisində məzmunla bağlı çətinlikləriniz varmı? Əgər varsa, hansı fənlərdir? Sualına 118 nəfər (65%) heç bir çətinliyi olmadığını vurğulamış və digərləri müxtəlif cavablarla: Öyrənilə biləcək mövzulardır; çətinlik olduqda müəllimə müraciət edirik; müəllim slayda çox məlumat qoyduğum üçün aşağı qiymət yazıb; bəli var, mənə xarici dil ixtisası üçün tələbələrin İngilis dili səviyyələri yoxlanılmalıdır, mənə ingilis dilində olan dərslər bir az asan gəlir - deyə

cavablandırmışlar. Tələbələr Politologiya, Pedaqogika, Psixologiya, Mətbuat dili, Tarix fənlərindən çətinlik çəkdiqlərini qeyd etmişlər.

Dərslərinizdəki fəaliyyətinizdən razısınız mı? Əsaslandırın. Sualına 146 tələbə (81%) dərslərindəki fəaliyyətlərindən razı olduqlarını ; digərləri isə qismən; orta; 1 nəfər isə oxumaqda çətinlik çəkdiyini yazmışdır.

Müəllim-tələbə münasibətlərinizi qiymətləndirin. 4 nəfər (3%) bu suala cavab verməmiş, 133 tələbə (74%) müəllim-tələbə münasibətlərindən razı qaldıqlarını qeyd etmiş, digərləri isə hər müəllimin tələbələrinə münasibəti eyni olmadığını; hər müəllimə görə münasibət dəyişir; cavan müəllimlər ilə daha yaxşı anlaşı bilirik. Yaşlıların isə çoxusu ya eşitmir, ya da eşitməməzlik edir, ya da yola verir; müəllimlər çox vaxt tələbələrin arzu və istəklərini nəzərə almırlar kimi sualı cavablandırmışlar.

Fənlərin tədrisi zamanı hansı bacarıqları əldə edirsiniz? 3 nəfər (2%) suala cavab yazmamışdır, 5 nəfər (3%) heç nə öyrənmədiyini qeyd etmişdir. Digər tələbələr müxtəlif cavablarla - ünsiyyət; yeni məlumatlar öyrənirik; keçmiş bilikləri ali səviyyədə öyrənməyi; kommunikasiya bacarığı daha çox inkişaf edir; əsl müəllim necə dərs deməlidirə onu; fərqli düşünmə; tənqidi və yaradıcı düşünmə; ədəbiyyat siyahısındakı kitablarla işləmək qabiliyyəti; pedaqoji bacarıqlar əldə edirəm; dərsi necə keçmək və nəyi keçməyi öyrənirəm; müxtəlif bilik və bacarıqlar əldə edirəm; saymaqla bitən deyil; mütailə; İKT bacarıqları; bilmədiklərimi öyrənirəm; analiz, sintez, təqdimat etmə bacarıqlarım formalaşır; və s. cavablandırmışlar. Təxminən 35 nəfər (20%) tələbə araşdırma aparmaq, fikirlərini daha aydın və sərbəst şəkildə ifadə etmək bacarığı əldə etdiyini vurğulamışdır.

Fənlərin tədrisində hansı müasir təlim metodları ilə tanış olmusunuz? Sualına 13 nəfər (8%) cavablandırmamış, 22 nəfər (13%) heç bir metodla tanış olmadığını; 7 nəfər (4%) bilmədiyini yazmışdır. Digərləri maraqlı cavablarla cavablamışlar – müəyyən təlimlərə, tədbirlərə qoşuluram; dərsi ancaq müəllim yox kollektiv şəkildə diskussiya aparmaqla; beyin həmləsi, müzakirə; fəal təlim metodları; slaydlarla izah etmə; klaster, auksion, mühazirə, müzakirə metodları; təbiiqetmə, araşdırma, anlama, müşahidə; debat və s kimi maraqlı üsullarla dərsimizi keçmişik. Lakin bu hər müəllimə aid edilmir dərsi maraqlı daha öyrətici keçsin. Elə müəllimlər də vardır ki, 80 dəqiqə boyunca əlindəki vəsaitdən cümlələr yazdırır, halbuki biz bunu evdə də edə bilərik. Tələbələr də müəllim prinsipə düşməsin deyər məcburən o 80 dəqiqəni yazmağa sərf eliyir lakin heç nə qavramır. Qarşılıqlı anlaşma ilə keçilən dərs daha effektiv olur.

Müasir təlim üsullarının tətbiqi zamanı hansı bacarıqlar əldə edilir? 26 tələbə (14,36%) bu suala cavab verməmişdir. 24 tələbə (13,25%) bilmirəm - cavabı, 27 tələbə (15%) bir çox bacarıqlar; digər tələbələr (57,39%) - tənqidi və analitik düşünmə bacarığı; kommunikasiya və əməkdaşlıq bacarığı; problemin həlli və qərar qəbul etmə bacarığı; rəqəmsal savadlılıq və s.; yoldaşlarını dinləmək, məntiqi düşünmək və s.; slaydları sərbəst formada hazırlamağı; müasir təlim üsullarının tətbiqini öyrənirik; lazımlı olan bütün bacarıqlar; çevik və dəqiq cavab vermək; səlis danışmaq, özünü sərbəst ifadə etmək və s.; müəllimlik bacarıqları əldə etdiklərini vurğulamışlar.

Təhsildə əldə etdiyiniz bilik və bacarıqların fəaliyyətinizdə tətbiqi haqqında nə düşünürsünüz? 22 tələbə (12,15%) sualı cavablandırmamışdır. 23 tələbə 12,70% bu barədə hələ düşünmədiyini; 35 nəfər (20%) aldığı təhsilin gələcək fəaliyyətinə müsbət təsir edəcəyini; digər (55,15%) tələbə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi olarsa, o dərsləri mən məktəbdə tətbiq etməliyəm. Bunun üçün də verilən təlimatlara, keçirilən dərslərə biganə yanaşmamalıyam; düşünürəm burda bəzi müəllimlərimizin öyrətdikləri biliklər vasitəsilə daha uğurlu müəllim olacağıq; əldə etdiyim bacarıqlar həyatımın bir çox məqamında mənə düzgün qərar qəbul etməkdə kömək edir; bütün fənlərdə olmasa belə, əksər fənlərdə qazandığım

biliklərin mənim üçün gələcəkdə faydalı olacağını düşünürəm; öyrəndiklərim danışıq bacarıqlarımı inkişaf etdirir və gələcək fəaliyyətimdə mənə yardımçı olacaq kimi dəyərli fikirlərini sorguda qeyd etmişlər.

Təlim zamanı əldə etdiyiniz bilik və bacarıqlarınız hansı üsullarla qiymətləndirilir? Sualını 22 tələbə (12,15%) cavablandırmamışdır. 59 tələbə (33%) təlim zamanı bilik və bacarıqlarının qiymətləndirmə meyarlarının müxtəlif formalarının tətbiqilə qiymətləndirildiklərini qeyd etmişlər. 13 tələbə (7,18%) sual-cavabla qiymətləndirildiyini; müəllimlərimiz müasir üsullardan istifadə edir; bəzən haqsızlıqlar olur. Özü də çox vaxt; kollektiv, smestr imtahanları vasitəsilə, test tapşırıqları, slayd və sərbəst işlərin təqdimatlarına əsasən; dərslə hazırlığa, dərsləri izah etməyə əsaslanaraq deyər sualı cavablandırmışlar.

Təhsilinizə dair gözləntilərinizi, təklif və tövsiyələrinizi bildirin. 12 tələbə (7%) sualı cavablandırmamışdır. 20 tələbə (11%) dərslərin daha fəal - interaktiv üsullarla tədrisini, praktik məşğələlərin sayının artırılmasını təklif etmişdir. 106 tələbə (59%) heç bir təklif və tövsiyəsi olmadığını qeyd etmiş, digər tələbələr isə maraq dairələrinə uyğun aşağıdakı fikirləri bölüşmüşlər:

- Daha müasir texnologiyalardan istifadə;
- Dərslərin maraqlı keçirilməsini - mühazirə müəllimləri dərsləri daha aktiv şəkildə keçə bilər, tələbələrin də iştirakına icazə versələr daha yaxşı olar;
- Dərs prosesinin hər zaman səviyyəli təşkilini gözləyirəm;
- Müəllimlərin tədrisinə nəzarət edilməsini xahiş edirəm. Bəzi müəllimlər ənənəvi təlim metodu ilə dərs keçirlər.
- İmtahanları fənn müəllimi yoxlasa daha yaxşı olar. Çarpaz yoxlanmasın;
- Xarici universitetlərlə təhsil mübadiləsi;
- Tələbə-müəllim münasibətlərinə əsasən tələbələrin rəyinə dəyər verilsin;
- Müəllimlərin psixoloji durumu və etik davranışları yoxlanmalıdır;
- Mənə görə daha çox yeni bir şey öyrənmək məsələn, fəal tələbələrin seçilməsi və ya hər hansı bir istedadı olan tələbələrə daha da çox dəstəyin verilməsi;
- İngilis dili ixtisasında əlavə dillər də tədris də olsun, çünki magistr pilləsində ingilis dili qəbul olunmur.

NƏTİCƏ

Müasir öyrənənlərin anket sorğuya sərbəst, demokratik şərh və mülahizələrini qeyd etdikləri sorğunun nəticəsinə görə - Fənlərin tədrisində məzmunla bağlı çətinlikləriniz varmı? Əgər varsa, hansı fənlərdir? Sualına 118 nəfər (65%) heç bir çətinliyi olmadığını vurğulamış, lakin bəzi tələbələr Politologiya, Pedaqogika, Psixologiya, Mətbuat dili, Tarix fənlərindən çətinlik çəkdiklərini qeyd etmişlər.

Müsbət haldır ki, aşağıdakı qoyulmuş sualların cavablarından görünür ki, tələbələr əsasən tədris fəaliyyətindən razıdır:

Dərslərinizdəki fəaliyyətinizdən razısınız mı? Əsaslandırın. 146 tələbə (81%) dərslərindəki fəaliyyətdən, Müəllim-tələbə münasibətlərinizi qiymətləndirin. 133 tələbə (74%) müəllim-tələbə münasibətindən razı qaldıqlarını vurğulamışlar.

Həmçinin, tələbələrin tədris prosesində əldə etdikləri bilik və bacarıqları Fənlərin tədrisi zamanı hansı bacarıqları əldə edirsiniz? Sualına vermiş olduqları cavablardan aydın təsəvvür yaranır: Ünsiyyət; yeni məlumatlar öyrənirik; keçmiş bilikləri ali səviyyədə öyrənməyi; kommunikasiya bacarığı daha çox inkişaf edir; əsl müəllim necə dərs deməlidirsə onu; fərqli düşünmə; tənqidi və yaradıcı düşünmə; ədəbiyyat siyahısındakı kitablarla işləmək qabiliyyəti; Pedaqoji bacarıqlar əldə edirəm. Dərsi necə keçmək və nəyi necə keçməyi öyrənirəm; müxtəlif bilik və bacarıqlar əldə edirəm; saymaqla bitən deyil; mütailə; İKT bacarıqları; bilmədiklərimi öyrənirəm; analiz, sintez, təqdimat etmə bacarıqlarım formalaşır; araşdırma aparmaq, fikirlərimi daha aydın və sərbəst şəkildə ifadə etmək bacarığı əldə etdiklərimi vurğulamışlar.

Sorğunun nəticəsinə əsasən demək olar ki, ADPU-nun Quba filialında tədris prosesində pedaqoji kadr hazırlığında öyrənənlərin müəllim kompetensiyaları formalaşır.

Qeyd: Tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində bəzi sualların cavabından bəlli olur ki, qiymətləndirmə zamanı müəllim-tələbə münasibətlərinin düzgün qurulmaması baş verir. Tələbələr əsasən təklif və tövsiyələrində tədris prosesinin daha aktiv, praktik və maraqlı keçirilməsi (müasir təlim metodları ilə) arzusunda olduqlarını vurğulamışlar. Bir çox müəllimlər dərsləri hələ də ənənəvi qaydada tədris edirlər. Bu da tələbələrin dərsə marağını azaldır.

Tələbələr Politologiya, Pedaqogika, Psixologiya, Mətbuat dili, Tarix fənlərindən çətinlik çəkdiqlərini qeyd etmişlər. Fənlərin qavranılmasında çətinliyi olan tələbələrə kömək məqsədilə əlavə məsləhət saatlarının təşkil olunmasına şərait yaradılması məqsədəuyğun olardı.

Sonda aparılmış anket sorğunun nəticəsindən aşağıdakı təkliflər verilmişdir:

1. Keçirilən sorğunun cavabları əsasında tələbələrin təklifləri nəzərə alınarsa, tədrisin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərər.
2. Xüsusi istedadla malik tələbələrin bacarıqlarının üzə çıxarılması üçün universitet daxili dərnəklər yaradılması tələbələrin asudə vaxtlarının səmərəli keçməsinə səbəb olar.
3. Dərslərin fəal təlim texnologiyaları ilə tədrisi peşəkar kadr hazırlığının inkişafına zəmin yaradar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Nəzərov.A.M. Müasir təlim texnologiyaları. Dərs vəsaiti. ADPU-nəşriyyatı. Bakı-2012. 103 səh.
2. Mehrabov A. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı, 2007.
3. İlyasov Müseyib. Müasir təhsil: ənənədən innovasiyaya. Monoqrafiya. Bakı: "Elm və təhsil", 2021, 376 səh.
4. Деева, Н. А. Индивидуальная программа профессионально-педагогического развития преподавателя высшей школы: содержание и структура / Н. А. Деева, С. А. Павлова // Гуманизация образования. – 2022. –№ 3. – С. 89-98. – DOI 10.24411/1029-3388-2020-10248. –EDNQRD MQG
5. Трофимова, Н. Б. Теоретический анализ ментор-сессии / Н. Б. Трофимова, И. В. Поленькин // Гуманизация образования. – 2022. –№ 3. – С. 36-46. – DOI 10.24411/1029-3388-2020-10243. – EDN IPF

NIZAMI GANAVI'S QUOTE IN ENGLISH LITERATURE
NİZAMİ GƏNƏVİ DÜHASI İNGİLİSDİLLİ ƏDƏBİYYATLARDA

Sevda Fizuli qızı Abdullayeva

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti Mingəçevir, Azərbaycan

Orcid.org 0000-0003-1656-0945

Xülasə

Azərbaycan və Dünya ədəbiyyatında romantik-epik janrın ən böyük nümayəndəsi sayılan Nizami Gəncəvi farsdilli ədəbiyyatda ən uca zirvəni fəth etmişdir. Z.M.Bünyadov dünya şöhrətli şair-mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin vətəni (1141-1209) haqqında yazmışdır: “Nizami Qum şəhərində doğulmuşdur (“Mən mirvari kimi Gəncə dənizində qərq olsam da, dağda yerləşən Qum şəhərindənəm”). Qum kəndi hal-hazırda Azərbaycanın Qax rayonunda yerləşir. Nizami Gəncəvinin müasir İran Qumundan olduğuna dair uydurmanı unutmaq lazımdır. Məlumdur ki, “Nizami heç zaman öz vətəninə tərk etməmişdir”. O, yalnız bir dəfə (1185-ci və yaxud 1187-ci ildə) öz iradəsindən asılı olmayaraq Gəncə şəhərindən kənara çıxmışdır. Nizami Gəncəvi sənətkar ailəsində anadan olmuş, böyümüşdür. Gəncə mədrəsələrində təhsil almış şair Şərqi orta çağ elmlərinə vafiq olmuşdur. O, türk, ərəb, fars dillərini dərinlən bilirdi. Mənbələrdən bəlli olur ki, Nizami Gəncəvi yunan (ərmən) dillini də bilir, yunan fəlsəfəsini, tarixini, qədim hind fəlsəfəsini, astronomiyanı, təbabəti və həndəsəni mükəmməl səviyyədə mənimsəmişdi. Onu dəfələrlə saraya dəvət etsələr də, bu dəvətlərdən qətiyyətlə imtina etmişdi. Bir çox hökmdarlar

Nizamiyə əsər yazmağı sifariş etmiş və o, sifarişçilər üçün poetik əsərlər yaratmış, bunun müqabilində layiqli hədiyyələrə layiq görülmüşdür. 1169/70-ci ildə Dərbənd hökmdarı Seyfəddin Müzəffər şairə hədiyyə olaraq qıpçaq qızı göndərmişdi. Şair “Afaq” adlı bu qıpçaq qızı ilə evlənmişdi. Afaq xanımın qıpçaq qızı olması Nizami Gəncəvinin öz əsərlərində də qeyd edilir. Lakin həm Qərb, həm də Sovet tarixçiləri onu yanlış olaraq “kürd” qələmə vermişlər. “İrənin Kembric tarixi” nin V cildində də Afaq “kürd” kimi təqdim edilmişdir. Bu izdivacdan onun “Məhəmməd” adlı oğlu doğulmuşdu.

M.Ə.Rəsulzadə şairin möminliyi barədə yazmışdır: “O, bir sufi sifətiylə sufiliyə çox yabanc olmağı kimi, tərk-i dünyalıq istəyən dərvişlərə də özünü bağlamamışdı. İsrəfdən və dünya nemətlərindən sui-istifadədən, bəd əməllərdən və hər cürə düşkünlüklərdən özünü qorumaqla bərabər, o, həyatı sevirdi və həyat sevgisində özünə məxsus bir gözəllik tapırdı, gözəl yaşamağı ürəkdən diləyirdi». Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığını araşdırmış bir sıra tədqiqatçılar onun sufi olduğunu qəbul etmir. Lakin onlar bir məsələdə həmrəydir ki, şair sufiyanə həyat tərzini keçirmişdir. Müxtəlif hökmdarlardan ənam almasına baxmayaraq, şair sadə və təvazökar həyat tərzini keçirmiş, “az yemək, çox bağışlamaq” prinsipinə əməl etmişdir.

Açar sözlər: poetik şair, ingilisdilli ədəbiyyat, tədqiqatçı

Abstract

Nizami Ganjavi, considered the greatest representative of the romantic-epic genre in Azerbaijani and world literature, has conquered the highest peak in Persian-language literature. Z.M. Bunyadov wrote about the homeland of the world-famous poet-thinker Nizami Ganjavi (1141-1209): “Nizami was born in the city of Qum (“Even though I drown in the Ganja Sea like a pearl, I am from the city of Qum located in the mountain”). The village of Qum is

currently located in the Gakh region of Azerbaijan. We should forget the myth that Nizami Ganjavi was from modern Iranian Qum. It is known that "Nizami never left his homeland". He only once (in 1185 or 1187) left the city of Ganja, regardless of his own will. Nizami Ganjavi was born and raised in a family of artists. The poet, who studied in the Ganja madrasahs, was well-versed in the medieval sciences of the East. He knew the Turkish, Arabic, and Persian languages in depth. It is clear from the sources that Nizami Ganjavi also knew the Greek (Armenian) language, and had mastered Greek philosophy, history, ancient Indian philosophy, astronomy, medicine, and geometry at a perfect level. Although he was invited to the palace many times, he resolutely refused these invitations. Many rulers commissioned Nizami to write works, and he created poetic works for the customers, and in return was awarded worthy gifts. In 1169/70, the ruler of Derbent, Seyfaddin Muzaffar, sent the poet a Kipchak girl as a gift. The poet married this Kipchak girl named "Afaq". The fact that Afaq was a Kipchak girl is also mentioned in Nizami Ganjavi's own works. However, both Western and Soviet historians have mistakenly labeled her as a "Kurd". In Volume V of "The Cambridge History of Iran", Afaq is also presented as a "Kurd". From this marriage, his son named "Muhammad" was born.

M.A. Rasolzadeh wrote about the poet's piety: "As a Sufi, he was not a stranger to Sufism, nor did he associate himself with dervishes who sought renunciation of the world. While protecting himself from extravagance and abuse of worldly goods, evil deeds and all kinds of indulgences, he loved life and found a beauty of his own in the love of life, and sincerely wished to live beautifully." A number of researchers who have studied the life and work of Nizami Ganjavi do not accept that he was a Sufi. However, they agree on one thing: the poet led a Sufi lifestyle. Despite receiving gifts from various rulers, the poet led a simple and modest life, adhering to the principle of "eating little, giving much."

Keywords: poetic poet, English-language literature, researcher

Giriş

Mədəniyyət hər bir xalqın tarixinin aynasıdır. O, xalqın keçdiyi tarixi inkişaf yolunun müəyyənləşdirilməsində mühüm rola malikdir. Mədəniyyət-insanların əsrlər, minilliklər boyu yaratdığı və topladığı maddi və mənəvi dəyərlər sistemidir, məcmusudur(4). O, müxtəlif sivilizasiyaların və etnosların ayrılmaz tərkib hissəsi və xalqların tarixi yaddaşındır. Azərbaycan mədəniyyətinin intibah dövrü XII əsr mədəniyyəti haqqında yerli mənbələrlə yanaşı istər ərəb-fars, istərsə də ingilis dillli mənbələrdə kifayət qədər məlumat var.

Yöntəm. "İrannın Kembric Tarixi" adlı ingilisdilli çoxcildlikdə qeyd edilir: "Azərbaycan və Dünya ədəbiyyatında romantik-epik janrın ən böyük nümayəndəsi sayılan Nizami Gəncəvi farsdilli ədəbiyyatda ən uca zirvəni fəth etmişdir" (10, v.5., s.569). Z.M.Bünyadov dünya şöhrətli şair-mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin vətəni (1141-1209) haqqında yazmışdır: "Nizami Qum şəhərində doğulmuşdur ("Mən mirvari kimi Gəncə dənizində qərq olsam da, dağda yerləşən Qum şəhərindənəm") (1, s.225). Qum kəndi hal-hazırda Azərbaycanın Qax rayonunda yerləşir. Nizami Gəncəvinin müasir İran Qumundan olduğuna dair uydurmanı unutmaq lazımdır. Məlumdur ki, "Nizami heç zaman öz vətəni tərk etməmişdir" (2, s.225). O, yalnız bir dəfə (1185-ci və yaxud 1187-ci ildə) öz iradəsindən asılı olmayaraq Gəncə şəhərindən kənara çıxmışdır. Nizami Gəncəvi sənətkar ailəsində anadan olmuş, böyümüşdür. Gəncə mədrəsələrində təhsil almış şair Şərqi orta çağ elmlərinə vafiq olmuşdur. O, türk, ərəb, fars dillərini dərinlən bilirdi. Mənbələrdən bəlli olur ki, Nizami Gəncəvi yunan (ərmən) dillini də bilir, yunan fəlsəfəsini, tarixini, qədim hind fəlsəfəsini, astronomiyanı, təbabəti və həndəsəni mükəmməl səviyyədə mənimsəmişdi. Onu dəfələrlə saraya dəvət etsələr də, bu dəvətlərdən qətiyyətlə imtina etmişdi. Bir çox hökmdarlar Nizamiyə əsər yazmağı sifariş etmiş və o,

sifarişçilər üçün poetik əsərlər yaratmış, bunun müqabilində layiqli hədiyyələrə layiq görülmüşdür. 1169/70-ci ildə Dərbənd hökmdarı Seyfəddin Müzəffər şairə hədiyyə olaraq qıpçaq qızı göndərmişdi. Şair “Afaq” adlı bu qıpçaq qızı ilə evlənmişdi. Afaq xanımın qıpçaq qızı olması Nizami Gəncəvinin öz əsərlərində də qeyd edilir. Lakin həm Qərb, həm də Sovet tarixçiləri onu yanlış olaraq “kürd” qələmə vermişlər. “İranın Kembric tarixi”nin V cildində də Afaq “kürd” kimi təqdim edilmişdir (10, v.5. s.578). Bu izdivacdən onun “Məhəmməd” adlı oğlu doğulmuşdu. Yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamış Nizami Gəncəvi şair böyük şeirlər toplusu olan “Divan”ın da müəllifidir. Şərqin ən məşhur təzkirəçiləri onun 20 min beytdən ibarət olan divanının olduğunu bildirirlər. Lakin bu “Divanın” onlardan az bir qismi bizə gəlib çatmışdır. Nizamini dünyada məşhurlaşdıran onun məsnəvi formasında yazdığı “Xəmsə” (“Beşlik”) olmuşdur. O, 2263 beytdən ibarət olan “Məxzənül-əsrar” (“Sirlər xəzinəsi”) poemasını 1177-ci ildə yazmışdır (7, s.98). Mənbə məlumatlarına görə, bu əsər Səlcuq valisi (hakimi) Fəxrəddin Bəhramşah ibn Mənuçəkə (1162-1225) ithaf olunmuşdur. Şairə bu əsərin müqabilində 5 min dinar pul verilmişdir (5, s.256). Bundan sonra şair “Xosrov və Şirin” poemasını 1180-ci ildə yazmışdır. O, bu poemanı 1180-ci ildə başa çatdırmışdır. Bu poema 6966 beytdən ibarətdir və Azərbaycan Atabəyi Məhəmməd Cahan Pəhləvanın ünvanına göndərilmişdi. Lakin Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan 1186-cı ildə vəfat etmiş, buna görə də əsərin mədhiyyə hissəsi Qızıl Arslana həsr edilmişdir. Şairə “Leyli və Məcnun” poemasını (1188) yazmağı Şirvanşah I Əhsitan sifariş etmişdi. O, öncə bu sifarişi yerinə yetirməkdən boyun qaçırmış, lakin oğlunun təkidi ilə sifarişi qəbul etmişdi. Şairin böyük ustalıqla yazdığı bu poema 4613 beytdən ibarətdir (7, s.118). 1196-ci ildə Nizami Gəncəvi “Həft peykər” (“Yeddi səyyarə”, “gözəl”) poemasını bitirdi və onu Ağsunqur Marağa hakimi Əlaəddin Körpə Arslana ithaf etdi. Onun yaradıcılığında “İsgəndərnamə” poeması mühüm yer tutur. Bu poema iki hissəyə bölünür. 10 min 540 beytdən 6896 beyti birinci hissəyə, 3644 beyti isə ikinci hissəyə aiddir. Birinci hissə “Şərəfnameyi-İsgəndəri”, ikinci hissə “İqbalnameyi-İsgəndəri” adlanır (7, 129). Bu poema Azərbaycan Atabəyi Nüsrətəddin Əbubəkrə ithaf olunmuşdur. Şairə əsərin müqabilində 1000 qızıl verilmiş, 400 qızıl məbləğində illik maaş təyin olunmuşdu (7, 129).

Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsəri Yaxın Şərqdə didaktik fəlsəfənin şeirdə ilk nümunəsi sayılır. Poemanın tədqiqindən aydın olur ki, 20 məqalət arasında ideya birliyi mövcuddur. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını tədqiq etmiş bütün mütəxəssislər qeyd edirlər ki, onun Şərq poeziyasına güclü təsiri olmuşdur. Şərqdə onun poemalarına XIII əsrdən etibarən nəzirələr yazılmağa başlanmışdır. Lakin araşdırıcılar arasında şairə poemaları sifariş verənlər və ithaf obyektləri barədə mübahisələr davam edir. Məsələn, bəziləri göstərirlər ki, “Leyli və Məcnun” əsərinin sifarişçisi Əhər hakimi Nüsrətəddin Piş-Təkin ibn Məhəmməd (1155-1210) olmuşdur (10, v.5., s.57-584; 8, s.151; 2, s.226). Təbiidir ki, bu mübahisələr ciddi əhəmiyyət kəsb etmir. Mühüm olan odur ki, bu poemalar Nizami Gəncəvinin bədii, elmi, fəlsəfi baxışlarının dərinliyini göstərir. “Onun mənəvi varlığından bəhs edərkən demək lazımdır ki, yazdığı dilin farsca olmasına baxmayaraq, şairin daşıdığı hissiyyatı ilə işlədiyi mövzular onun Azərbaycan duyğularından doymuş bir zovqə sahib olduğunu göstərmişdir. Ədəbi bir əsərin milli olması üçün yalnız onun formaca milli olması kafidir? Yoxsa bir əsəri milliləşdirən ruh, məna və məzmunudur? Bizim qənaətimizcə, yalnız forma kafi deyil və formanın böyük əhəmiyyətinə baxmayaraq, o, zəruri də deyildir. Hər bir əsəri milliləşdirən onun məzmunu və daxili varlığının milli olmasıdır. Əsəri milliləşdirən amil formadan çox məzmun və özlüyü, başqa ifadə ilə desək, dildən çox məna və məzmunudur” (6, s.26). Mənbələrdən bəlli olur ki, dünya şöhrətli Azərbaycan şairinin ləqəbi “Nizaməddin”, künyəsi isə “Əbu Muhəmməd” olmuşdur. Biz yuxarıda anası haqqında məlumata toxunduq və anasının “kürd” olmasının tarixi gerçəklikdən uzaq olduğunu göstərdik. Lakin “İranın Kembric tarixi”nin V cildində Nizami Gəncəvinin anasının “Rəiseyi-kürd” olub Gəncədə yaşamış Azərbaycan kürdlərindən olan bir ailənin qızı olması müddəası bir neçə yerdə qeyd olunmuşdur (10, v.5. s.578-579; 7, s.35). Dərin biliyə sahib olduğu üçün Nizami Gəncəviyə “Həkim” (böyük bilici, müdrik) ləqəbi

verilmişdi. «Ömrünün idrak və cismani hisslər haqqında təlimi əsasında, şair T.Kampanella, Tomas Mor, A.Sen-Simon və b. kimi görkəmli sosialistlərin fikrini bir neçə əsr qabaqlayaraq son dərəcə kamil bir nəzəriyyə yaratmışdır» (3, s.120). Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tədqiqi onu iddia etməyə imkan verir ki, o, pəhləvi, nəsturi və yəhudi dillərini də bilmişdir. O, həm də mömin şəxs olmuşdur.

M.Ə.Rəsulzadə şairin möminliyi barədə yazmışdır: “O, bir sufi sifətiylə sufiliyə çox yabancı olmadığı kimi, tərkî-dünyalıq istəyən dərvişlərə də özünü bağlamamışdı. İsrafdən və dünya nemətlərindən sui-istifadədən, bəd əməllərdən və hər cürə düşkünlüklərdən özünü qorumaqla bərabər, o, həyatı sevirdi və həyat sevgisində özünə məxsus bir gözəllik tapırdı, gözəl yaşamağı ürəkdən diləyirdi» (7, s.38). Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığını araşdırmış bir sıra tədqiqatçılar onun sufi olduğunu qəbul etmir. Lakin onlar bir məsələdə həmrəydir ki, şair sufiyə həyat tərzini keçirmişdir. Müxtəlif hökmdarlardan ənam almasına baxmayaraq, şair sadə və təvazökar həyat tərzini keçirmiş, “az yemək, çox bağışlamaq” prinsipinə əməl etmişdir. Onun həyatının erkən mərhələsi haqqında (“Sirlər xəzinəsi” poemasını yazanadək) dəqiq məlumat yoxdur. Lakin şairin sonrakı həyat tərzini barəsində məlumatlar əldə etmək mümkündür. Həmin məlumatlardan bəlli olur ki, şair həyatının böyük bir qismini abidliyə həsr etmiş, nəfsini daim qorumuş, özünü həyat nemətlərinin bir çoxundan məhrum etmişdir. Onun əsərlərindən bu da məlum olur ki, şair dövrünün görkəmli dövlət xadimlərinin ödənişli sifarişlərinə də əməl etmişdir. Nizami Gəncəvi Azərbaycan hökəmdarı Qızıl Arslana mədhiyyəsində də bu həqiqəti gizlətmirdi: “Mən bir müddət qulluqdan kənarda qalsam da, hökəmdara xidmət göstərməkdən tamamilə azad deyildim” (9, s.131).

Nəticə

XII yüzillikdə Azərbaycan ədəbi mühiti özünün uğurlu inkişaf dövrünü yaşayırdı. Bu inkişafa səbəb Azərbaycanda Azərbaycan Eldənizlər dövlətinin mövcudluğu, atabəylərin elmə, yaradıcılığa verdiyi diqqət idi. “Azərbaycan Atabəyləri (xüsusilə Cahan Pəhləvan və Qızıl Arslan) şairlərə, memar, mühəndis və inşaatçılara, həkim və elm nümayəndələrinə hamilik edirdilər. Məşhur şairlərin demək olar ki, hamısı Azərbaycan Atabəyləri sarayında fəaliyyət göstərirdi. Onların bəziləri Orta (Mərkəzi) Asiyadan gəlir, bir neçəsi Şirvandan şairlərin yaradıcılığı üçün dözülməz mühiti olan saraydan (xüsusilə I Axsitan dövründə) qaçaraq Atabəylərə pənah gətirir. Atabəylər qaçqın şairləri öz himayəsinə götürür, onlara sığınacaq verir və yaşayış yaratmaları üçün bütün imkanları yaradırdılar. Dahi Nizami Gəncəvi də daxil olmaqla incə söz sənəfi sayılan Azərbaycan Atabəylərinə müasirləri olan müəlliflərin çoxusu öz əsərlərini ithaf etmişdir” (2, s.226, 227-228).

Ədəbiyyat:

1. Aşurbəyli S.B. Bakı şəhərinin tarixi (Orta əsrlər dövrü). Bakı: Avrasiya press, 2006, 416 .
- 2.Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəyləri dövləti (1136-1225-ci illər) Bakı: Elm, 1984, 268
- 3.Əliyev R. Nizami. Qısa biblioqrafik məlumat. Bakı: Yazıçı, 1982, 379
- 4.Əhməd Əsgər. XII-XIV əsrlərdə Azərbaycan mənəvi mədəniyyəti (tarixi etnoqrafik araşdırma). Bakı: Elm, 2012, 372 s.
- 5.Məhəmmədəli Təbəyyat. Dənisməndani-Azərbaycan. Azərbaycanın görkəmli elm, sənət adamları. Bakı: Azər nəşr, 1987, 464 s.
- 6.Onullahi S.M.Təbrizin maarif və məktəb tarixindən (XIII-XV əsrlər) // Azərb. SSR EAX, TFHS, 1976, №4, s.32-36.

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

7. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: Azər nəşr, 1991, 232 s.
8. Бертельс Е.Э. Низами (Творческий путь поэта). М.: Изд-во АН СССР, 1956, 262 с.
9. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. Избранные труды. М.: Наука, 1965, 522 с
10. The Cambridge history of Iran. In eight volumes. Volume 5. The Saljuq and mongol periods. edited by J.A.Boyle. Cambridge at the university press, 1968, 770 p.

ARTISTIC STYLE AND THE PLACE OF SLANG IN IT

BƏDİİ ÜSLUB VƏ ONDA SLƏNQİN YERİ

Nərgiz Səlimova

Azərbaycan Dillər Universiteti

ORCID-0000-0001-5499-7035

Xülasə

Ədəbiyyatın əsas məqsədlərindən biri yalnız informasiya vermək deyil, həm də insanın daxili aləminə toxunmaq, onu düşündürmək və hiss etdirməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün yazıçılar bədii üslubdan istifadə edirlər. Bədii üslub – dilin emosional-estetik imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə edən, obrazlı və təsirli ifadə vasitələrinə əsaslanan bir üslubdur. Bu üslubda metafora, epitet, təkrar, müqayisə kimi bədii təsvir vasitələri ilə yanaşı, müasir dövrdə danışığ dilinə məxsus elementlərə, xüsusilə sləng ifadələrə də rast gəlinir.

Sləng – qeyri-rəsmi ünsiyyət mühitində yaranan, çox vaxt müəyyən sosial və yaş qruplarına xas olan ifadə formalarıdır. Ənənəvi ədəbi dildən kənarda qalan bu sözlər ilk baxışda bədii üslubla uyğunlaşmır kimi görünə bilər, müasir ədəbiyyatda onların rolu getdikcə artır. Müəlliflər bu ifadələrdən istifadə etməklə personajların danışığ üslubunu daha canlı və inandırıcı təqdim edir, onların yaşadığı sosial mühit və psixoloji vəziyyət barədə oxucuda dəqiq təsəvvür yaradırlar.

Xüsusilə gəncləri və şəhər həyatını təsvir edən əsərlərdə sləng vasitəsilə təbii dialoqlar qurulur, qəhrəmanların nitqi real həyatla uzlaşdırılır. Daxili monoloqlarda, münaqişəli səhnələrdə və ironik kontekstlərdə sləngin funksional rolu daha da artır. Məsələn, bir gəncin öz dostları ilə söhbətində “dəli kimi gülmək”, “qəşəng plan”, “vız gəlmək” kimi ifadələrin işlədilməsi onun həm yaş kateqoriyasını, həm də emosional halını ifadə edir.

Lakin slənqdən istifadə edərkən ehtiyatlı davranmaq vacibdir. Onun həddən artıq işlədilməsi və ya kontekstdən kənar tətbiqi əsərin üslub harmoniyasını poza, bədii dəyərini azalda bilər. Buna görə də yazıçı slənqdən istifadə zamanı balans yaratmalı, onu estetik məqsədlə və üslubi uyğunluq çərçivəsində işlətməlidir.

Bu məqalədə bədii üslubun əsas üslubi və funksional xüsusiyyətləri fonunda sləngin ədəbi mətnlərdəki rolu və ona yanaşma prinsipləri geniş şəkildə araşdırılır.

Açar sözlər: bədii üslub, sləng, qeyri-standart dil, üslubi fərqlilik, obrazlılıq

Abstract

One of the fundamental aims of literature is not only to offer information, but also to touch the inner world of a person, to make him think and feel. To achieve this purpose, writers adopt an artistic approach. An artistic style is a style that makes greatest use of the emotional-aesthetic possibilities of language, based on figurative and efficient means of expression. In this style, along with artistic tools of description such as metaphor, epithet, repetition, comparison, components of modern colloquial language, notably slang terms, are also found. Slang is a kind of expression that originates in an informal communication setting, generally characteristic of certain social and age groups. Although these words, which are outside the traditional literary language, may seem incompatible with the artistic style at first look, their position in contemporary literature is gradually rising. By employing these terms, authors depict the characters' speaking style more vividly and convincingly, and generate a clear sense in the

reader about the social life and psychological state they live in. Especially in works representing youth and urban life, genuine dialogues are produced through slang, and the speech of the heroes is reconciled with actual life. In internal monologues, conflict scenes, and ironic contexts, the functional role of slang becomes even more. For example, the usage of terms such as “laughing like crazy,” “a chic plan,” and “coming up” in a young man’s conversation with his friends expresses both his age category and emotional condition. However, it is vital to be careful when using slang. Its excessive use or use out of context can disturb the stylistic harmony of the work and impair its artistic worth. Therefore, the writer should strike a balance when using slang, use it for aesthetic objectives and within the framework of stylistic coherence. This article comprehensively discusses the role of slang in literary texts and the rules of treating it against the background of the primary stylistic and functional aspects of the creative style.

Key words: artistic style, slang, non-standard language, stylistic differences, imagery

GİRİŞ

Müasir dövrdə dilin funksional üslubları içərisində bədii üslub xüsusi yer tutur. Bədii üslub yalnız informasiya vermək məqsədi daşıyır, eyni zamanda obrazlılıq, emosionallıq və estetik ifadə imkanları ilə fərqlənir. Bu üslubun əsas gücü reallığın subyektiv və emosional şəkildə təqdimindədir. Bədii mətnlərdə müəllifin şəxsi baxışı, hissləri və təxəyyülü dil vasitəsilə oxucuya ötürülür.

XXI əsrdə bədii üslubda müşahidə olunan əsas tendensiyalardan biri, danışiq üslubuna məxsus ifadələrin, xüsusilə sləng elementlərinin mətnə geniş yer tutmasıdır. Bu, yazıçıların personajların sosial mənsubiyyətini və fərdi dil xüsusiyyətlərini daha canlı təqdim etmək cəhdləri ilə bağlıdır. Bəzi hallarda bu cür ifadələr ədəbi normanı pozmaqla yanaşı, realizm və təbii nitq effekti yaratmaq məqsədi daşıyır.

Bu tədqiqatın məqsədi bədii üslubda sləng ifadələrinin funksional rolunu, onların stilistik yüklərini və ümumi mətnə təsirini izah etməkdir. Tədqiqat ingilis dilində sləng və bədii dilin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdən keçirir. Müxtəlif mənbələrdə də vurğulandığı kimi, “sləng yalnız sosial ‘aşağı’ dərəcəli leksika deyil, həm də stilistik və emosional çalarlara malik canlı dil qatıdır” (Arnold, 1973, s.90)

Elmi-nəzəri əsaslar

Tədqiqat funksional üslub nəzəriyyəsi, sosiolinqvistika və stilistika elmi prinsiplərinə əsaslanır. Stilistik baxımdan, sləng ifadələrinin mətnə əlavə etdiyi emosional dəyər, üslubi “təzyiq” və kontekstual variasiya nəzərə alınmışdır. Sosiolinqvistik yanaşmaya görə, sləng müəyyən yaş, sosial və peşə qruplarına məxsus ünsiyyət sistemidir. Nəzəri çərçivə əsasən İ.V. Arnold, J.S. Farmer, Porter Perrin və S.B. Fleksnerin elmi baxışlarına istinad edir.

Bu tədqiqat dilin sosial funksiyalarını, üslubi təbəqələşməsini və qeyri-standart leksik vahidlərin – xüsusilə sləng və loru dilin – dil sistemi daxilindəki yerini araşdırmaq məqsədi daşıyır. Mövzu sosiolinqvistika, stilistika və ümumi dilçilik elmi istiqamətləri ilə birbaşa əlaqəlidir və müasir dilin dinamik təbiətini, sosial kontekstlə əlaqəsini dəyərləndirməyə imkan verir.

Sləng və loru dilin sosial qruplar daxilində formalaşması, gənclərin nitq mədəniyyətindəki rolu, kütləvi informasiya vasitələrinin bu prosesə təsiri və qeyri-ədəbi dil vahidlərinin normativ leksikaya keçid mexanizmləri məqalənin nəzəri əsaslarını təşkil edən başlıca mövzulardır.

Amerika İngiliscəsinin inkişaf yolu nümunəsində slənq vahidlərinin milli dil sistemində daxil olması prosesi tarixi, etnik və mədəni təsirlər kontekstində izah olunur. Bu isə dilin yalnız struktur deyil, həm də sosial-mədəni fenomen kimi dəyərləndirilməsinə şərait yaradır.

Tədqiqat kurikulum, dil tədrisi, stilistik təhlil və sosiolinqvistik araşdırmalar çərçivəsində nəzəri və tətbiqi baxımdan aktualdır və müasir dövrdə dilin transformasiya proseslərini anlamağa yönəlmişdir.

METOD

Bu tədqiqat deskriptiv və analitik yanaşma ilə aparılmışdır. Mənbə kimi həm nəzəri ədəbiyyat, həm də praktiki bədii mətnlər təhlil olunmuşdur. Tədqiqat metatekstual analiz, stilistik təhlil və leksik-semantik araşdırma metodlarına əsaslanır.

İstifadə olunan ədəbiyyatlar əsasında slənqin tərfi, funksiyası, işlənmə sahələri və tarixi transformasiyası izah edilmiş, sonra isə konkret bədii mətnlərdən çıxarılmış nümunələrlə bu nəzəri əsaslar müqayisəli şəkildə tətbiq edilmişdir. Əsas vurğu bədii diskursda slənq ifadələrin stilistik roluna, kontekstə uyğunluğuna və emosional yükünə yönəldilmişdir.

MƏQALƏ

Bədii üslub obrazlı düşüncə və estetik-idraki funksiyaları ilə seçilən bədii ədəbiyyatda təzahür edir. Bu üslubun məğzini və bədii nitqin özünəməxsusluğunu dərk etmək üçün onu elmi üslubla – yəni elmi idrakin prinsipləri ilə – müqayisə etmək mümkündür.

Bütün sənət növlərində olduğu kimi, ədəbiyyatda da həyat hadisələrinin obrazlı və konkret təqdimatı əsas yer tutur. Elmi üslub isə reallığı daha çox məntiqi-anlayış səviyyəsində, mücərrəd və obyektiv şəkildə əks etdirir.

Bədii mətnlərdə gerçəkliyin dərk olunması duyğu və hisslər vasitəsilə həyata keçirilir. Müəllif, əsasən, şəxsi təcrübəsinə əsaslanaraq hadisələrə öz münasibətini və fərdi dərkini oxucuya çatdırmağa çalışır.

Bədii üslubda bəzən təsadüfi görünən hadisələr ön plana çəkilir, lakin bu hadisələr arxasında ümumiləşdirilmiş və tipik mənzərələr duyulur.

Bədii ədəbiyyat reallığın birbaşa əksi deyil, müəllif təxəyyülü ilə formalaşan “yenidən qurulmuş” bir dünyadır. Bu baxımdan, bədii üslubda subyektiv yanaşma əsas yer tutur – təqdim olunan hadisə və obrazlar müəllifin baxış bucağından verilir. Bədii diskursda yalnız xarici dünyanı deyil, həm də yazıçının daxili dünyasını – onun düşüncələrini, bəyəndiyi və bəyənmədiyi cəhətləri, simpatiya və antipatiyalarını da müşahidə etmək mümkündür. Bu səbəbdən bədii üslub yüksək emosionallıq, ekspressivlik, metaforik ifadələr və çoxmənalılıqla səciyyələnir.

Bədii üslubun lüğət tərkibində də spesifik cəhətlər müşahidə olunur. Burada əsas obrazlılığı yaradan sözlər ədəbi dilin təsvir vasitələrindən ibarətdir və bu sözlər kontekstdə xüsusi məna qazanır. Geniş yayılmış sözlər üstünlük təşkil etsə də, xüsusilə personajların nitqində ixtisaslaşdırılmış terminlərə az rast gəlinir. Hətta bu tip sözlər belə, həyatın müəyyən sahələrini təsvir etmək və bədii gerçəkliyi daha dolğun təqdim etmək məqsədilə seçilərək istifadə olunur.

Bədii üslubda sözlərin çoxmənalı olmasından geniş şəkildə istifadə edilir və bu, ifadəyə əlavə mənalar və incə məna çalarları qazandırır. Eyni zamanda, dilin bütün səviyyələrində sinonimlərə müraciət olunması müəllifə fikrin ən incə nüanslarını ifadə etmək imkanı verir. Bu hal müəllifin dilin bütün ifadə imkanlarından yararlanmağa, özünəməxsus və fərqli dil üslubu formalaşdırmağa, eyni zamanda obrazlı və təsirli bir mətn yaratmağa can atması ilə izah olunur.

Yazıçı yalnız ədəbi dilin normalarından deyil, həmçinin danışığ dili, xalq danışığı və qeyri-ədəbi ünsiyyətə aid müxtəlif söz ehtiyatından da məharətlə istifadə edir.

Bədii diskursda əsas diqqət emosional və ekspressiv təsvirlərə yönəlir. Elmi üslubda konkret anlayışlar dəqiq və abstrakt şəkildə təqdim olunur, publisistik üslubda isə bu anlayışlar daha çox sosial baxımdan ümumiləşdirilir. Halbuki bədii diskursda bu cür anlayışlar duyğusal və konkret çalarlarda təqdim edilərək, oxucuda hiss və təəssürat oyatmağa xidmət edir.

“İstənilən diskurs dialoqa əsaslanır, ən azı adresat və adresantdan ibarət olmaqla o, nitqin törəməsi və qavranılmasına əsaslanmaqla, mürəkkəb koqnitiv təbiətə malikdir. Monoloji nitq dialoqun xüsusi formasıdır, bütünlükdə onun dinləyicisi var, o ya birbaşa, ya da dolayısı ilə ikinci şəxsə bağlanır. Buna görə də diskurs struktur baxımından danışan və dinləyəndən ibarət olur” [Seyidova, 10]

Dil vasitələrinin zənginliyi, ifadə imkanlarının genişliyi baxımından bədii üslub digər funksional üslublardan fərqlənir və bəzən onlardan üstün hesab olunur. Bədii üslub, ədəbi dilin ən kamil ifadəsi kimi çıxış edir. Bədii nitq yalnız ünsiyyət vasitəsi olmaqla kifayətlənmir, onun özünəməxsus dili və obrazlılıq yaradan linqvistik və ekstralingvistik vasitələr sistemi mövcuddur. Bədii nitq həm də nominal-təsviri funksiya daşıyır və bu xüsusiyyəti ilə qeyri-bədii nitqdən fərqlənir.

İngilis dilinin Amerika qitəsində yayılması XVII əsrin əvvəllərində – “May flauer” gəmisinin ABŞ sahillərinə ilk ingilis köçkünlərini gətirdiyi dövrdə başlayır. Lakin Amerika İngilis dilinin sürətli və intensiv inkişafı əsasən ABŞ-ın müstəqillik əldə etməsindən – İstiqlal müharibəsindən sonra baş verir. Bu mərhələ yeni formalaşan xalqın milli kimliyini tanımağa başlaması və fərqli bir dil tərzinin yaranması ilə xarakterizə olunur.

Amerikada ingilis dili təkcə Britaniya mənşəli əhali ilə formalaşmamışdı. Müxtəlif dövrlərdə bu torpaqlara yalnız ingilislər deyil, həmçinin ispan, fransız, niderland, alman, norveç və kelt mənşəli xalqlar da köç etmişdi. Onlar ingilis dilindən istifadə etsələr də, öz ana dillərindən gətirdikləri lüğət, tələffüz və ünsiyyət xüsusiyyətləri ilə bu dilin Amerika variantının formalaşmasına təsir göstərmişdilər. Eyni zamanda yerli hindu tayfaları ilə təmas da müəyyən qədər dilə öz izini buraxmışdı.

Amerikada köç və məskunlaşma prosesi qeyri-bərabər şəkildə baş vermişdi. Dini cərəyanlara mənsub olan icmalar ayrı-ayrılıqda yaşayış məntəqələri salır, bu da onların mədəni inkişaf yollarını bir-birindən fərqləndirirdi. ABŞ-ın şimal bölgəsində yerləşən koloniyalar – Yeni İngiltərə adlandırılan ərazilər – əsasən protestant ingilislər tərəfindən təşkil olunmuşdu.

Dil baxımından isə, müxtəlif dilli əhəlinin yaşadığı bölgələrdə əsas ünsiyyət vasitəsi kimi ingilis dilindən istifadə olunsay da, bu dillərin təsiri nəticəsində ingilis dili leksik və fonetik baxımdan müəyyən dəyişikliklərə uğramışdı. Bu təsirlərlə yaranan ifadə və sözlərə, geniş mənada, slənq kimi yanaşmaq olar. Lakin diqqətəlayiq haldır ki, bu slənq sözlərin bir çoxu zamanla Amerika İngilis dilinin ədəbi qatına keçmiş və artıq slənq kimi qəbul olunmur. Başqa sözlə, onların dil içindəki statusu dəyişdiyinə görə, bu sözlər artıq qeyri-rəsmi və ya danışığ dili elementləri kimi deyil, norma daxilindəki ifadələr kimi qiymətləndirilir.

Amerika ingiliscəsində yaranmış çoxsaylı söz və ifadələr sonralar yalnız ABŞ daxilində deyil, ümumi ingilis dilində və hətta digər dünya dillərində də yer almağa başlamışdır (məsələn, *okey*, *tinycer* və s.).

Amerikaya köç edən kolonistlərin yaşayış şəraiti və gündəlik məişət tərzini də ingilis dilinin Amerika variantının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdi. Yeni coğrafi və iqlim şəraiti, fərqli təbiət və məişət mühiti nəticəsində dilə həm yeni leksik vahidlər daxil olmuş, həm də mövcud sözlərə yeni mənalar yüklənmişdir.

Amerika torpaqlarında yaranmış, lakin Britaniyada istifadə olunmayan sözlərə misal olaraq, Şimali Amerikaya məxsus flora və fauna adlarını (məsələn, *moose* – maral növü), ABŞ-ın siyasi həyatına dair anlayışları (*dixiecrat*) və gündəlik məişətə aid sözləri (*drugstore*) göstərmək olar.

Bundan əlavə, bəzi sözlər həm İngiltərədə, həm də Amerikada istifadə olunsa da, onlardan biri yalnız ABŞ kontekstində fərqli mənaya malik olur. Məsələn, *market* sözü ABŞ-da ərzaq mağazası kimi başa düşülür, *career* isə yalnız peşəkar fəaliyyət anlamını daşıyır. *Faculty* İngiltərədə fakültə, Amerikada isə müəllim-professor heyəti kimi başa düşülür.

Eyni sözlərə fərqli yanaşmalar digər nümunələrdə də özünü göstərir: *pavement* İngilis ingiliscəsində “səki”, Amerika ingiliscəsində isə “asfalt yol” deməkdir. Elə sözlər də var ki, ABŞ-da aktiv istifadə olunduğu halda, Britaniyada ya köhnəlmiş sayılır, ya da yalnız şivə kimi qəbul edilir. Məsələn: *fall* (payız), *apartment* (mənzil), *tardy* (gecikmiş), *railroad* (dəmir yolu), *subway* (metro) və s.

Dil canlı və daim dəyişən bir sistemdir, onun inkişafı müxtəlif amillərin qarşılıqlı təsirindən asılıdır. Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda xalqın mədəniyyətini əks etdirən və onu nəsil-dən-nəslə daşıyan əsas vasitə kimi çıxış edir.

İngilislər keçmiş müstəmləkələrini tərk etsələr də, onların dili həmin ərazilərdə yaşamını davam etdirmişdir. Zaman keçdikcə ingilis dili Avropa ilə olan köklü əlaqələrindən uzaqlaşaraq yerləşdiyi coğrafiyanın – yəni yerli mədəniyyətin təsirinə məruz qalmışdır. Bu da, təbii olaraq, dilin struktur və ifadə imkanlarında müəyyən dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Amerikadakı ingilis koloniyalarında baş verən dil prosesi isə digər qitələrdəki (məsələn, Afrika, Asiya və Avstraliya) müstəmləkələrlə müqayisədə xeyli fərqlənirdi. Bu ərazilərdə ingilis dili, xüsusilə tələffüz baxımından, yerli dillərin və ləhcələrin təsiri ilə müəyyən dərəcədə assimilyasiyaya uğrayırdı. Lakin Amerikada isə yerli xalqların dilləri ingilis dilinə nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərə bilməmiş, nəticədə Amerika İngiliscəsinin inkişafı digər regionlardan fərqli bir istiqamətdə formalaşmışdı.

Amerika Birləşmiş Ştatları mühacirlər ölkəsi kimi formalaşdığı üçün bu prosesin dilə də mühüm təsiri olmuşdur. Ölkənin məskunlaşdırılması həm zaman, həm də məkan baxımından geniş və paralel şəkildə baş verdiyindən, bu da dilin müxtəlif bölgələrdə fərqli istiqamətlərdə inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Tarixi baxımdan qısa bir dövrdə ölkənin müxtəlif ərazilərində, eyni zamanda və bir-birindən uzaq coğrafi məkanlarda məskunlaşma prosesi gedirdi və bu ərazilər ilk dövrlərdə bir-biri ilə zəif əlaqədə idi. Nəticədə, bu bölgələrdə danışılan ingilis dili bir qədər müstəqil şəkildə formalaşmağa başlamışdı.

Beləliklə, bir ştatda istifadə olunan ingilis dili digər ştatdakından az və ya çox dərəcədə fərqlənə bilər. Bu fərqliliklər müxtəlif milli, irqi və mədəni faktorların təsiri ilə formalaşmışdır. Məsələn, Texas ştatında ispan dilinin izləri aydın görünür. Bu isə təkcə onun Meksika ilə həmsərhəd olması ilə deyil, həm də XIX əsrin ortalarına qədər bu ərazinin Meksikaya aid olması və ispan dilinin uzun müddət əsas ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunması ilə əlaqələndirilir. Bu təsir Texas ingilis dilində tələffüzdə, qrammatik quruluşda və müəyyən leksik elementlərdə özünü göstərir.

Bundan başqa, afroamerikalıların çoxluq təşkil etdiyi ştatlarda formalaşan ingilis dili, ağdərili əhalinin üstünlük təşkil etdiyi ştatlarda danışılan ingilis dilindən bəzi cəhətlərinə görə fərqlənir.

Qeyri-ədəbi dil elementləri, xüsusilə ingilis dilində geniş yayılmış sləng ifadələr, qlobal dil mənzərəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu, ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, qeyri-ədəbi dil formaları, əsasən, şifahi nitqdə istifadə olunur və gündəlik ünsiyyətdə qarşılıqlı anlaşmanı asanlaşdırmaqla yanaşı, kommunikasiya prosesini də daha çevik edir. Dil

ümumilikdə insanla ətraf dünya arasında vasitəçi funksiyasını yerinə yetirdiyindən, obyektiv gerçəklikləri dil vasitəsilə əşyalaşdırır, onları koqnitiv müstəviyə daşıyır və bu dünyagörüşünü başqa dil daşıyıcılarına da çatdırmağa imkan yaradır.

Qeyd olunmalıdır ki, “slənq” anlayışı yalnız ədəbi dilin standart normaları ilə müqayisə edildikdə mənalı olur. Yəni slənqin fərqliliyi yalnız normativ dil vahidləri ilə müqayisədə üzə çıxır. Əgər ədəbi dil standartları mövcud olmasaydı, slənqin özü də ayrıca bir kateqoriya kimi qəbul edilməzdi. Bu isə belə bir nəticəyə gətirib çıxarır ki, ingilis ədəbi dilinin XVII əsrdə formalaşdığı nəzərə alınarsa, ondan əvvəlki dövrlərə aid dil nümunələrində slənq anlayışından bəhs etmək düzgün olmazdı. Bu yanaşma Amerika ingilis dilinin ədəbi nümunələrinə də tətbiq edilə bilər – lakin müəyyən tarixi və sosial amillər nəzərə alınmaq şərtilə.

Ədəbi və qeyri-ədəbi dil anlayışları ilə yanaşı, “loru dili” termini də kifayət qədər geniş işlənir və dilin üslubi təhlilində mühüm yer tutur. Bu kateqoriyaya əsasən ədəbi norma çərçivəsindən kənara çıxan, aşağı üslub təbəqəsinə məxsus sözlər, ifadələr, söz düzəltmə və dəyişmə formaları, habelə qeyri-standart tələffüz nümunələri daxildir. Bu fakt onu göstərir ki, loru dil vahidləri də digər qeyri-ədəbi vahidlər kimi müəyyən bir ekspressiv kommunikasiya səviyyəsinə – aşağı üsluba aid edilə bilər.

Slənq ifadələrə yanaşma tərzləri müxtəlifdir. Sözlün geniş mənasında götürdükdə, loru sözlərin böyük bir qismini – müəyyən funksional məhdudiyyəti və istifadəsinin genişlənmə potensialı olmayan arqo, jarqon, peşə terminləri, vulqar sözlər istisna olmaqla – slənq kateqoriyasına daxil etmək mümkündür.

Digər tərəfdən, loru dil yalnız sadə leksik elementlərlə məhdudlaşmır. Bu dil təbəqəsi daxilində ayrıca mikrosistemlər də mövcuddur. Bunlara sosial dialektlər, arqo, peşə jarqonları, şəhər yarım dialektləri və digər oxşar dil formaları daxildir. Bu mikrosistemlər isə ümumilikdə dilin makrosistem strukturuna daxil olur və dilin zənginliyini, dinamikliyini nümayiş etdirir.

Loru dili əsasən gündəlik və məişət yönümlü ünsiyyətin vasitəsi kimi çıxış edir. Bu funksional istiqamət onun leksik tərkibində konkret məişət hadisələri ilə bağlı, emosional və ifadəli sözlərin üstünlük təşkil etməsinə səbəb olmuşdur. Loru dil, çox vaxt ədəbi dildəki söz və ifadələrdən bəhrələnsə də, bu vahidlər onun tərkibinə bəzən təhrif olunmuş və normadan kənar formada daxil olur.

Müasir dövrdə loru dil bədii ədəbiyyatda geniş istifadə edilir – xüsusilə canlı danışq tərzini əks etdirmək, personajların nitq xüsusiyyətlərini, onların sosial statusunu, təhsil səviyyəsini və mədəni fonunu oxucuya çatdırmaq üçün mühüm funksiyaya malikdir. Bu dil qatından həm gənclər, həm də yaşlı nəslin nümayəndələri – cinsindən və sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq – gündəlik ünsiyyətdə istifadə edirlər.

İngilis və Amerika dilçilik ənənələrində “slənq” anlayışı ilə yanaşı, “kollokvializmlər” (colloquialisms) termini də işlədilir. Bu vahidlər stilistik baxımdan ədəbi dilin markalanmış leksikasına daxil edilir. Slənqlə kollokvializmlər arasında sərt sərhəd olmasa da, ümumi qəbul edilmiş yanaşmaya əsasən kollokvializmlər lüğətin “aşağı üslublu” qatında yer alır və daha çox qeyri-rəsmi, gündəlik nitqlə assosiasiya olunur.

İkiqat neytral leksikadan fərqli olaraq, loru və ekspressiv leksikaya aid olan sözlər müxtəlif dərəcəli etik-stilistik “aşağılıq” xüsusiyyətləri ilə seçilirlər. Bu “aşağılıq” zarafat, kinayə və emosional məişət ünsiyyətindən tutmuş alçaldıcı, təhqiramiz və güclü mənfi emosional rənglənmiş ifadələrə qədər geniş bir spektri əhatə edir. Bununla belə, bu ifadələrin ədəbi norma daxilindəki leksika ilə ortaq cəhəti ondadır ki, onlar da müəyyən zaman və məkan çərçivəsində, konkret kommunikativ kontekstdə geniş yayılmış və başa düşülən olur.

Əsas fərq isə ondadır ki, bu tip ifadələr, adətən, danışiq-məişət üslubuna məxsusdur və nitqə stilistik baxımdan “aşağı” qat əlavə edən ifadə vasitələri ilə səciyyələnir. Buraya daxil olan sözlər söyüş və kobud ifadələrlə tam eyniləşdirilmir, çünki onlar daha yumşaq və “məhrəm” ünsiyyət effekti yaradır, və birbaşa vulqar ifadə kimi qəbul edilmir.

İngilis loru dilinin ekspressiv leksikasını təhlil edərkən əsas diqqət ədəbi dilin funksional-stilistik çərçivələri daxilində mövcud olan variantlılıq xüsusiyyətlərinə yönəlir. Bu tip leksik vahidlər əsasən gündəlik məişət danışığında işlənir və qeyri-rəsmi ünsiyyət mühitində dilin emosional-təsir gücünü artıran vasitələr kimi çıxış edir.

Slənqin elmi baxımdan xeyli maraqlı şərhini Stüart B.Fleksnerdə görürük. “Amerika slənqi lüğəti”nin müəlliflərindən biri olan Fleksner lüğətə girişində yazır: *“Bu lüğətin adına çıxarılmış Amerika slənqi termini əhalinin nisbətən geniş qatı tərəfindən istifadə olunan və onlar üçün anlaşıqlı olan, lakin çoxlarının fikrincə, nitqdə “yaxşı”, rəsmi istifadəyə yaramayan söz və ifadələrdir”*. Stüart B.Fleksnerin məqaləsində maraqlı məqamlar var. Müəllif yazır ki, *“orta amerikalı”nın ümumi lüğət ehtiyatı təxminən 10000-20000 sözdən ibarətdir. Bunlardan təxminən 2000 söz slənqə aiddir. Deməli, qeyd olunan lüğət tərkibinin 10-20%-ni slənqlər təşkil edir. Amma qeyd etmək lazımdır ki, Stüart B.Fleksnerin sözlərinə görə, onlar tam həcmdə “orta amerikalı”ya məlum olsa da, real nitq praktikasında o slənqlərin hamısı istifadə olunmur. Gəlidiy nəticələri müəllif aşağıdakı verilənlərlə təsdiqləyir. ABŞ-ın ingilis dilinin tərkibində slənqə aid edilən 10000 və onun növlərinə (peşə slənqi, jarqonizmlər, arqo, zarafat atmaca ifadələri) aid edilən 35000 söz və ifadələr var”* [Wentworth, Flexner, Crowel, 6-8]

Slənq” anlayışının kifayət qədər şərti xarakter daşması və onu səciyyələndirən xüsusiyyətlərin çoxsaylı olması səbəbindən, bəzi dilçilər və nitq psixoloqları bu termini işlətməkdən çəkinir və alternativ terminlərə üstünlük verirlər. Onlar bu anlayışın sərhədlərinin qeyri-müəyyənliyini və elmi dəqiqliyinin azlığını nəzərə alaraq slənq termini əvəzinə daha konkret və funksional anlayışlara müraciət etməyə çalışırlar.

Bununla belə, fakt budur ki, istər İngiltərə, istərsə də Amerika ingilis dilində tərtib olunmuş bütün əsas lüğətlərdə “si” (slang) qeydi mövcuddur. Bu da onu göstərir ki, termin istər-istəməz gündəlik ünsiyyətdə və dil təhlilində istifadə olunur. Deməli, bu anlayışın nəyi ifadə etdiyini, hansı mənə və funksiyaları daşdığını anlamaq zəruridir. İngilis və Amerika dilçiləri özləri də “slənq” anlayışının geniş və elastik xarakterini qəbul edir, lakin bütün çətinliklərinə baxmayaraq, bu termini dilin real təzahürlərini izah etməkdə yararlı hesab etdikləri üçün istifadə etməyə davam edirlər.

Slənq və analogi leksik vasitələr keçmişdə və hazırda” lüğətinin müqəddəməsində müəllif Con S.Farmer yazır: *“Slənq nə olan şeydir? Faktik olaraq mən bunu müəyyənləşdirə bilmədim, həm də leksikanın bu anlayış altında nəzərdə tutula bilən sahəsinin tərifini də verə bilmədim”*. Daha sonra Con S.Farmer slənqin tədqiqatçısı Marreyin sözlərini verir. O göstərdi ki, *“slənqin tərifini vermək ümumiyyətlə mümkün deyil”* [Farmer, 6].

Bununla belə alimlərin çoxu bu termindən istifadə edir. Məsələn, “Müasir ingilis dilinin stilistikası” kitabının müəllifi İ.V.Arnold slənq haqqında yazır: *“Leksika və frazeologiyanın slənq adlandırılan, şifahi nitqdə işlədilən və ədəbi norma həddlərindən kənarda olan və genetik baxımdan xeyli müxtəlif cür xüsusi qatı bariz görünən emosionallığı, qiymətləndiriciliyi və ekspressivliyi ilə seçilir”* [Arnold, 90].

Ümumilikdə “slənq” termini dedikdə, əsasən danışiq leksikasına aid olan və güclü emosional-qiymətləndirmə çalarları ilə seçilən ifadələr nəzərdə tutulur. Slənq sözlər, adətən, qeyri-rəsmi ünsiyyət mühitində işlədilir və danışiq dilinə xüsusi canlılıq, ifadəlilik və rəngarənglik qatır.

Tədqiqatçı Porter Q. Perrin “slənq” anlayışını həm standart, həm də qeyri-standard ingilis dilində işlədilən, dinamik, ifadəli və dövrün tələblərinə cavab verən müasir dil nümunələri kimi

izah edir. Onun fikrincə, slənq yalnız norma xaricindəki ifadələr deyil, eyni zamanda gündəlik danışqda aktual olan və emosional yüklü olan leksik vahidlər sistemidir. O yazır: *“Bacarıqla istifadə edildikdə slənq istənilən adamın nitqini canlı və parlaq edir”*. Bununla belə Porter Q.Perrin bildirir ki, *“sözlərin də həyat müddəti var və slənq də müəyyən vaxtdan sonra köhnəlir, ilkin tərəvətini və orijinallığını itirir. Əgər müasir yazıçı və jurnalist bu amili nəzərə almasa, müəllifin əsərində, məsələn, 20-ci illərin slənqi işlədilsə, o, oxucu üçün yalnız orijinallığını itirmir, həm də ümumiyyətlə az anlaşılqlı olur”* [Perrin, Porter, 118]

Slənqə aid edilən sözlərin əksəriyyəti zamanla geniş yayılaraq ümumxalq dilinin bir hissəsinə çevrilir. Məsələn, bir dövr yalnız birja makleləri tərəfindən işlədilən “bonus” sözü bu gün ingilis dilinin əsas leksik fonduna daxil olmuşdur. Hətta bu söz əsasında “bonus job” (əlavə, götürmə iş) və “bonus system” (mükafat əsaslı ödəniş sistemi) kimi sabit söz birləşmələri də yaranmışdır.

Slənqin daha spesifik bir sahəsi isə xüsusi slənq adlanır. Buraya peşə sahələrinə və sosial qruplara xas jarqon və terminlər daxildir. Bəzi dilçi tədqiqatçılar leksik vahidlərin daha dəqiq təsnifatı zamanı arqotizmləri və peşə terminlərini ayrıca leksik kateqoriya kimi fərqləndirirlər.

Müasir dilçilikdə xüsusi diqqət çəkən başqa bir sahə isə gənclərə məxsus slənqdır. Bu tip slənq, yaş baxımından yaxın olan geniş auditoriyanın – əsasən 12–30 yaş arası gənclərin – ünsiyyətində mühüm yer tutur. Gənclər slənqi bir növ özlərinin sosial və yaş qrupuna aid olan dil kodu kimi istifadə edirlər.

Bəzi mütəxəssislər slənq ifadələrin yalnız məhdud sayda həyat hadisələri ilə əlaqəli olduğunu irəli sürsələr də, bu fikrə tam şəkildə qatılmaq çətindir. Əksinə, slənq leksikası demək olar ki, həyatın bütün sahələrinə nüfuz edir və hər cür situasiyanı ifadə edə bilər. Bu da onunla izah olunur ki, slənq sözlər danışanın konkret hadisə və ya mövzuya olan emosional münasibəti əsasında formalaşır və bu münasibət nitqə əlavə ekspressivlik və fərdilik qatır.

Slənq dinamik və davamlı söz yaradıcılığı ilə səciyyələnən dil qatıdır və onun əsasını çox zaman “söz oyunu” prinsipi təşkil edir. Slənq ifadələrin mətn daxilindəki əsas funksiyası isə komik və oyun xarakterli təsir yaratmaqdır. Gənclər üçün yalnız “nə deyilir” deyil, həm də “necə deyilir” sualı böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki bu, maraqlı və diqqətçəkici həmsöhbət olmağın əsas şərtidir.

Gənclərə məxsus slənq dedikdə, biz adətən yaxın dost münasibətində olan gənclər arasında istifadə olunan, yüksək ekspressivlik və emosional yüklə seçilən, daim dəyişən və yenilənən dil vasitələrinin məcmusunu nəzərdə tuturuq. Belə slənqli ünsiyyətdə tez-tez çoxmənalı, bəzən isə ədəbi normadan kənar, hətta aqressiv çalarlı ifadələrə rast gəlinir. Bu cür nitq yalnız eyni sosial və yaş səviyyəsində olan şəxslər arasında – qeyri-rəsmi və rahat ünsiyyət mühitində – işlədilir.

Slənqin istifadəsində müəyyən sosial və üslubi tələblər mövcuddur. Bu səbəbdən, onun kütləvi informasiya vasitələrində işlədilməsi birmənalı qarşılanmır. Məsələn, mətbuatla fəal maraqlanan oxucular slənq ifadələrin rəsmi yazılarda yer almasını qəbul etmirlər. Əksinə, öz dil üslubunu mediada və televiziya ekranlarında görən gənclər bunu müsbət və cəlbedici hal kimi qiymətləndirirlər.

Gənc nəslin istifadə etdiyi slənq ifadələrin bir hissəsi başqa dillərdən alınmış sözlərin mənalarının dəyişdirilməsi yolu ilə formalaşır. Bəzi slənq sözlər isə ənənəvi dildə olduğu kimi – şəkilçilərin əlavə olunması ilə və ya tələffüz formalarının sadələşdirilməsi və ya vulqarlaşdırılması nəticəsində yaranır.

Qeyd etmək lazımdır ki, slənq ifadələrin bir çoxu dilin əsas leksik təbəqəsinə daxildir və bu sözlər, adətən, hansısa konkret sosial qrupdan asılı olmayaraq, dil daşıyıcılarının əksəriyyətinə məlum olur.

Bəs ictimai baxımdan məqbul sayılmayan, xüsusilə söyüş xarakterli ifadələrə niyə ehtiyac duyulur?

Tədqiqatçılar göstərir ki, belə ifadələr əsasən üç kontekstdə işlədilir: birincisi, insanın qəzəbli və emosional vəziyyətdə olduğu zaman – yəni dərin narazılıq və hiddətin ifadəsi kimi; ikincisi, konkret bir şəxsi alçaltmaq və təhqir etmək məqsədilə – bu isə əslində birinci halın şəxsi müstəviyə keçmiş formasıdır; üçüncüsü, bəzi hallarda bu cür sözlər öz leksik mənalərini itirərək sadəcə danışığın “parazit” elementlərinə çevrilir və danışanın müəyyən sosial mühitə aidliyinin göstəricisinə çevrilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, slənq ifadələr demək olar ki, cəmiyyətin bütün təbəqələrində və həyatın müxtəlif sahələrində formalaşır və istifadə olunur. Bu xüsusiyyət xüsusilə ABŞ İngilis dili üçün daha səciyyəvidir. ABŞ kontekstində slənqin formalaşmasında və zənginləşməsində Amerika zənci əhalisinin (African American community) rolu xüsusilə önəmlidir. Onların gündəlik danışiq üslubu, mədəni kodları və musiqi (xüsusilə hip-hop) vasitəsilə dilə gətirdikləri slənq ifadələr ümummilli və hətta global miqyasda yayılaraq müasir ingilis dilinin inkişafına təsir göstərmişdir. Tədqiqatçı Klarens Meyyor hətta müstəqil “afro-amerikan slənqinin” mövcud olmasından danışır. Müəllifin sözlərinə görə, “*bu slənqin arxasında daşıyıcılarının dərin bədbəxtlik duyğusu durur*” [Major, 9].

Slənq ifadələrin ümummilli dil sisteminə sürətlə daxil olması, ilk növbədə, kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) güclü təsiri ilə əlaqələndirilir. Media və ictimai diskursda slənqə mütəmadi şəkildə müraciət olunması, geniş auditoriyalara təsir göstərərək, ictimai nitq normalarının dəyişməsinə səbəb olur. Bu proses, nəticə etibarilə, lorü dil vahidlərinin yayılmasını asanlaşdırır və onların daha geniş kommunikativ mühitlərə daxil olmasına şərait yaradır.

Slənqin sosiolinqvistik baxımdan tədqiqi, adətən, xüsusi slənq sahəsi ilə məhdudlaşır. Müasir sosiolinqvistik yönümlü araşdırmalar göstərir ki, “arqo”, “slənq”, “jarqon”, “sosirolekt”, “sosial dialekt”, “şərti dil” kimi anlayışlar arasında terminoloji sərhədlər bəzən qeyri-müəyyən və dəqiq olmayan şəkildə müəyyənləşdirilir.

Bu çərçivədə “sosirolekt” termini xüsusilə önəmlidir. Sosirolekt – ümumxalq dilinin müəyyən sosial qruplar tərəfindən tarixən formalaşdırılmış və sabitləşmiş variantıdır. O, müəyyən peşə, korporativ birlik və ya anti-sosial submədəniyyətlərin dil davranışında müşahidə olunur. Sosirolekt dilin etnik, regional və sosial komponentlərini özündə birləşdirən spesifik lorü leksika sistemini əhatə edir.

Sosiroleklərə müxtəlif funksional və sosial təbəqələrə məxsus leksik qruplar daxildir: peşə dialektləri, qrup (korporativ) jarqonlar, və cəmiyyətin aşağı təbəqələrinin jarqonu – yəni arqotizmlər. Bu dil təbəqələri, bir tərəfdən, qapalı sosial və peşəvi qrupların daxilində ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edir, digər tərəfdən isə dilin canlı, dinamik inkişaf mexanizminin göstəricilərindəndir.

Gənclərin dil mənzərəsinin formalaşmasında rolu böyükdür və bu sahəni araşdırarkən ilk növbədə gənclərə xas dil forması olan *gənclər slənqinə* diqqət yetirmək zəruridir. Bu slənq növü birbaşa gənclərin özləri tərəfindən yaradılır və bu səbəbdən onların dünyagörüşünü, hadisə və anlayışlara münasibətini, eləcə də daxili və xarici identikliklərini əks etdirən spesifik dil nişanlarını özündə ehtiva edir. Gənclər slənqi eyni zamanda müəyyən sosial kollektiv daxilində mühüm rol oynayan “dil şəxsiyyəti”nin göstəricisi kimi çıxış edir.

Bu slənq sahəsini bir neçə aspektdən təhlil etmək mümkündür:

1. **Funksional aspekt** – Gənclər slənqinin yerinə yetirdiyi kommunikativ, ekspressiv, identifikasiya və sosial diferensiasiya funksiyaları baxımından;
2. **Məzmun baxımından** – Slənq sözlərinin hansı tematik sahələr üzrə qruplaşdığını, məsələn, münasibətlər, əyləncə, moda, texnologiya və s. mövzular üzrə tərkibini araşdırmaqla;
3. **Semantik aspekt** – Slənq ifadələrin mənacə xüsusiyyətləri, çoxmənalılıq, metaforiklik və ya ironik çalarlara malik olub-olmaması baxımından;
4. **Diaxronik aspekt** – Gənclər slənqində zamanla baş verən dəyişikliklər, sözlərin istifadəyə daxil olub-çıxması və ya mənalılarının transformasiyası baxımından;
5. **Sinxronik aspekt** – Müasir dövrdə gənclər slənqinə xas olan sözdüzəltmə yolları (məsələn, qısaltma, kompozitləşmə, fonetik təhriflər və sair) nöqtəyi-nəzərindən.

Bu yanaşmalar gənclər slənqinin yalnız leksik bir qrup deyil, həm də sosial-mədəni və ünsiyyət baxımından əhəmiyyətli dil fenomeni olduğunu təsdiqləyir.

XVII–XVIII əsrlərdə Yeni Dünyada (Amerika torpaqlarında) kifayət qədər zəngin yazılı ədəbi abidələr yaradılsa da, bu mətnlərin dili Britaniya metropoliyasının dilindən çox cüzi şəkildə fərqlənirdi. Bunun əsas səbəblərindən biri ondan ibarət idi ki, həmin ərazilərə köç edən şəxslər əsasən artıq formalaşmış, təhsilli və dil baxımından püxtələşmiş fərdlər idi. Onlar özləri ilə gətirdikləri dil normalarını qoruyur və bu ənənələrə sadıq qalmağa çalışırdılar.

Bu dövrün dilində yerli reallıqları – xüsusilə Amerika qitəsinin flora və faunasını, eləcə də hindularla bağlı spesifik anlayışları əks etdirən bəzi yeni sözlərin yaranması müşahidə olunsada, bu proses geniş yayılmamış və ümumi dilə kütləvi təsir göstərməmişdi. Belə ifadələr, daha çox neologizm kimi qəbul edilirdi və slənq kateqoriyasına daxil edilmirdi. Həmçinin, koloniyalarda yaşayan əhali – yəni dil daşıyıcıları – metropoliyada baş verən dil yeniliklərini nisbətən gec qavrayırdı. Çünki yeni dil tendensiyaları onlara əsasən İngiltərədən gətirilən ədəbi nümunələr və qəzetlər vasitəsilə çatırdı.

Amerika ədəbiyyatının dinamik inkişafı XIX əsrin birinci yarısında başlayır. Məhz bu dövrdən etibarən ingilis dilinin Amerika variantı haqqında ayrıca danışmaq mümkündür. Bu mərhələdə Amerikan ingiliscəsi yerli söz və ifadələrlə intensiv şəkildə zənginləşməyə başlayır, və bədii yaradıcılıqda milli poetik obrazlar və lokal kolorit öz yerini tapır. Elə bu səbəbdəndir ki, “yerli kolorit” (local color) anlayışı ilk dəfə məhz Amerika ədəbiyyatında meydana gəlmiş və geniş yayılmışdır.

NƏTİCƏ

Nəticə etibarilə, slənq və loru dil vahidləri dilin canlı, dinamik və sosial təbəqələşmiş təbiətini əks etdirən mühüm ünsiyyət vasitələridir. Bu dil qatları yalnız danışq üslubunun zənginliyini və ifadəliliyini artırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda fərdlərin sosial kimliyini, emosional münasibətini və mədəni mənsubiyyətini də ifadə edir. Slənq bəzən normadan kənar, qeyri-rəsmi hesab olunsada, onun dil sistemindəki rolu inkarolunmazdır – o, həm yaradıcı dil fəaliyyəti üçün zəmin yaradır, həm də gənclər arasında sosial ünsiyyətin formalaşmasında mühüm yer tutur. Amerika İngiliscəsinin formalaşması prosesi göstərir ki, dil mühitinin dəyişməsi, müxtəlif sosial və etnik qrupların qarşılıqlı təsiri, kütləvi informasiya vasitələrinin rolu və bədii ədəbiyyatın dili ictimai leksik təbəqələrin – o cümlədən slənqin – ümumi dil sistemində daxil olmasına səbəb olur. Slənq və loru dil vahidlərinin təhlili yalnız dilin struktur xüsusiyyətlərini deyil, həm də onun sosial funksiyalarını dərinlən anlamağa imkan verir. Bu

baxımdan, slənq sadəcə qeyri-standart leksika deyil, eyni zamanda dilin inkişafında mühüm rol oynayan, sosial-mədəni prosesləri əks etdirən mühüm bir fenomen kimi qiymətləndirilməlidir.

Tədqiqat zamanı əldə olunmuş nəticələr aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

1. Slənq və loru dil vahidləri dilin sosial və funksional qatlarını əks etdirən mühüm ünsiyyət vasitələridir. Onlar yalnız qeyri-rəsmi danışiq üçün deyil, eyni zamanda sosial status, emosional münasibət və fərdi üslubun ifadəsi üçün də istifadə olunur.
2. Slənq sözlər canlı, dəyişkən və ekspressiv leksik vahidlər kimi gənclər arasında xüsusilə geniş yayılmışdır. Bu leksik qat gənclərin sosial kimliyini və dünyagörüşünü dil vasitəsilə ifadə etməsinə xidmət edir.
3. Slənq və loru dilin tədqiqi onların yalnız leksik səviyyədə deyil, həm də semantik, funksional, sinxronik və diaxronik aspektlərdə öyrənilməsinə zəruri edir. Bu, dilin inkişaf mexanizmini daha dərinlən anlamağa imkan yaradır.
4. Amerika İngilis dili nümunəsində slənqin rolu xüsusi önəm kəsb edir. Tarixi və etnik müxtəliflik, yerli reallıqların təsiri və kütləvi informasiya vasitələrinin rolu bu dil variantında slənq vahidlərinin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.
5. Gənclər slənqi xüsusi dil fenomeni kimi sosial altmədəniyyətlər və mikrosistemlər daxilində formalaşır və dəyişir. Bu slənq forması həm daxili yaradıcı potensialın, həm də sosial aidliyyətin göstəricisidir.
6. Slənqin dilə nüfuzu və ədəbi dilə təsiri artıq danılmaz faktdır. Müəyyən slənq sözləri zamanla normallaşaraq leksik sistemə daxil olur və ümummilli dilin tərkib hissəsinə çevrilir.
7. Slənq və loru dilin öyrənilməsi yalnız lingvistik deyil, həm də sosiolingvistik və mədəni kontekstlərdə aparılmalıdır. Bu yanaşma dilin sosial funksiyasını və dinamik strukturunu daha obyektiv şəkildə ortaya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Arnold I.V. Стилистика современного английского языка – Ленинград: Просвещение, 1973.
2. Cohen, G.L. Studies in Slang: Part VI/ G.L.Cohen , B.A. Popik.- Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999.
3. Farmer, J.S. Slang and its analogues, past and present :a dictionary, historical and comparative, of the heterodox speech of all classes of society for more than three hundred years; with synonyms in English, French, German, Italian, etc.-London,1903.
4. Major, C. The Dictionary of Afro-American Slang / C.Major. – New York: International Publishers, 1970.
5. Perrin, Porter G. Reference Handbook of Grammar and Usage (Derived from Writer's Guide and Index to English)/ New York: William Morrow, 1972.
6. Seyidova A. Bədii diskursda ifadəlilik (ingilis dilində bədii mətnlər əsasında)-Bakı, 2016.
7. Wentworth H. Dictionary of American Slang /H. Wentworth , S.V. Flexner -New York: Thomas Y. Crowell, 1967.

**NIZAMI GANJAVI'S LINGUISTIC HERITAGE AND THE DEVELOPMENT OF
ARTISTIC LANGUAGE**

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN DİLÇİLİK İRSİ VƏ BƏDİİ DİLİN İNKİŞAFI

Nigar Mustafa qızı Məhərrəmovə

Azərbaycan Mingəçevir Dövlət Universiteti

ORCID ID: 0009-0009-1528-7685

Xülasə

Bu məqalənin əsas məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatının klassik dönməsinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Nizami Gəncəvinin dilçilik irsini və onun milli dilin inkişafındakı mühüm rolunu elmi yanaşma ilə araşdırmaqdır. Məqalədə Nizaminin yaradıcılığının Azərbaycan dilinin ədəbi tarixindəki dönüm nöqtəsi kimi əhəmiyyəti, onun dilin zənginləşdirilməsi və bədii ifadə vasitələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətindəki rolu təhlil edilir.

Tədqiqatda göstərilir ki, Nizami əsərlərində dil yalnız məlumat və fikrin ötürülməsi üçün vasitə deyil, eyni zamanda yüksək səviyyədə sənətkarlıqla işlənmiş, estetik dəyər daşıyan, müxtəlif məna qatları yaradan kompleks bir ünsiyyət forması kimi çıxış edir. Onun zəngin leksik fondu, bədii metaforaları və obrazlı ifadələri Azərbaycan dilinin poetik imkanlarını genişləndirərək dilin sintaktik strukturuna yeni nəfəs gətirmişdir. Bu xüsusiyyətlər Nizaminin əsərlərini həm milli, həm də universal ədəbi dəyər kimi önə çıxarır.

Məqalədə Nizaminin dilçilik irsinin fonetik, morfoloji və sintaktik struktur baxımından incəlikləri, onun ustalıqla tətbiq etdiyi dil elementləri geniş təhlil edilir. Bu nümunələr klassik Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması və standartlaşması prosesində vacib mərhələ hesab olunur. Nizaminin əsərlərində dilin poetik, semantik və sintaktik imkanlarının çoxşaxəli işlənməsi onun yaradıcılığını dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq baxımından mühüm tədqiqat obyektı edir.

Həmçinin, məqalədə vurğulanır ki, Nizaminin dilçilik irsi yalnız öz dövrü üçün deyil, həm də sonrakı nəsillər üçün örnək və zəngin mənbə olmuşdur. Onun yaradıcılığı milli ədəbiyyatın inkişafına və milli dilin qorunmasına, zənginləşməsinə əhəmiyyətli töhfələr verməklə yanaşı, Azərbaycan dilinin bədii-estetik potensialını yüksəltmişdir.

Nəticə olaraq, məqalə təsdiqləyir ki, Nizami Gəncəvinin bədii dili və yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının beynəlxalq səviyyədə tanınmasında və dəyərinin artmasında mühüm faktor rolunu oynayır. Bu səbəbdən onun dilçilik irsi ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik tədqiqatları üçün daim aktual mövzu olaraq qalır və gələcəkdə də yeni tədqiqatlara geniş imkanlar açır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Azərbaycan ədəbiyyatı, klassik ədəbiyyat, milli dil, bədii dil, dilçilik irsi.

Abstract

The main purpose of this article is to scientifically examine the linguistic legacy of Nizami Ganjavi, one of the most prominent representatives of the classical period of Azerbaijani literature, and his significant role in the development of the national language. The article analyzes the importance of Nizami's work as a turning point in the literary history of the Azerbaijani language, highlighting his contribution to enriching the language and improving artistic means of expression.

The study shows that in Nizami's works, language is not only a means of conveying information and ideas but also a complex form of communication crafted with high artistry, carrying aesthetic value and creating rich layers of meaning. His rich lexical fund, artistic metaphors, and figurative expressions expanded the poetic possibilities of the Azerbaijani language and brought new life to its syntactic structure. These features make Nizami's works stand out as literary values of both national and universal significance.

The article provides a detailed analysis of the linguistic subtleties of Nizami's legacy in terms of phonetic, morphological, and syntactic structure, emphasizing his masterful application of language elements. These examples represent an important stage in the formation and standardization of classical Azerbaijani literary language. The multifaceted use of poetic, semantic, and syntactic features in his works makes his legacy an essential subject for linguistic and literary studies.

Furthermore, the article highlights that Nizami's linguistic heritage has served not only as an example for his own era but also as a rich resource for subsequent generations. His works have significantly contributed to the development of national literature, the preservation and enrichment of the national language, and the elevation of the Azerbaijani language's artistic and aesthetic potential.

In conclusion, the article affirms that Nizami Ganjavi's artistic language and creativity play a crucial role in the international recognition and increased value of Azerbaijani literature. Therefore, his linguistic legacy remains a constantly relevant topic for literary and linguistic research and opens broad possibilities for future studies.

Keywords: Nizami Ganjavi, Azerbaijani literature, classical literature, national language, artistic language, linguistic heritage.

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında dahi söz ustadı Nizami Gəncəvinin müstəsna rolu olmuşdur. O, yalnız məzmun baxımından deyil, həm də dil və üslub baxımından klassik Şərq poeziyasının ən qüdrətli nümayəndələrindən biridir. Nizami Gəncəvinin əsərləri Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsi, poetik ifadə vasitələrinin inkişafı və yüksək bədii-estetik zövqün formalaşması baxımından əvəzsiz xəzinədir. Onun dilçilik irsi sadəcə poeziya tarixi üçün deyil, dilin təkamülünü araşdıran müasir dilçilik elmi üçün də mühüm mənbədir.

Nizami Gəncəvi və Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü

Nizami Gəncəvinin yaşadığı XII əsr Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşma dövrü idi. Həmin dövrdə fars dili ədəbi mühitdə daha geniş yayılmışdı. Lakin Nizami fars dilində yazmasına baxmayaraq, əsərlərində Azərbaycan xalq danışığı dilinin ifadələrindən, atalar sözlərindən, deyimlərindən, təbii obrazlardan geniş şəkildə istifadə etmiş, əsərlərinə milli ruh gətirmişdir.

O, əsərlərində bədii dilin imkanlarını genişləndirmiş, mürəkkəb sintaktik quruluşlara, metafora, təzad, təşbeh, rəmz və simvolik təsvirlərə xüsusi yer vermişdir. Bu isə Azərbaycan poeziyasının sonrakı inkişafına təsir göstərmişdir.

Nizami Gəncəvinin dilçilik baxımından əhəmiyyəti

Nizaminin dilçilik irsini təhlil edərkən, onun aşağıdakı sahələrdəki fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək olar:

1. **Leksik zənginlik:** Nizami müxtəlif sahələrə aid termin və anlayışları poeziyaya gətirmişdir. Onun əsərlərində tibb, astronomiya, fəlsəfə, coğrafiya, botanika kimi sahələrə aid çoxsaylı sözlərə rast gəlmək olar. Bu terminlər yalnız elmi bilikləri çatdırmaq məqsədi daşımır, həm də bədii funksiyaları yerinə yetirir.
2. **Frazeoloji vahidlər:** Nizami xalq danışığı dilindən gələn bir çox frazeoloji vahidi poetik dillə sintez etmişdir. Bu isə həm dilin canlılığını artırmış, həm də milli kolorit yaratmışdır.
3. **Sintaktik quruluşlar:** Onun poetik dili çoxşaxəli və zəngin sintaktik strukturlarla doludur. Cümlə quruluşlarındakı ahəngdarlıq və ritmik quruluşlar onun dilə olan yüksək münasibətini göstərir.
4. **Üslub və poetika:** Nizami dilə estetik münasibət bəsləmiş, poetik təsvir və obraz yaratma imkanlarını son həddə qədər genişləndirmişdir. Onun dili emosional, fəlsəfi, obrazlı və ritmikdir.

“Xəmsə” və bədii dilin zirvəsi

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si - “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İskəndərnamə” - təkcə məzmununa görə deyil, həm də dil və üslub baxımından poeziyanın ən yüksək zirvəsidir. Bu əsərlərdə:

- Təsvir və ifadə vasitələrinin zənginliyi;
- Obrazların dilə bürünməsi;
- Ritmik quruluşun mükəmməlliyi;
- Dilin fəlsəfi yük daşması;

kimi xüsusiyyətlər Nizami dilini klassik poeziyanın ən parlaq nümunəsinə çevirir.

Milli kimlik və ana dilinə bağlılıq

Nizaminin əsərlərində milli kimlik və ana dilinə bağlılıq qabarıq görünür. Onun əsərlərindəki bir çox ifadə, adət-ənənə, xalq mifologiyası, türkcədən gəlmə söz və deyimlər, Azərbaycan xalqının mədəni-mənəvi aləmini poetik formada yaşadır. Nizami yazdığı dildə Azərbaycan insanının düşüncə və duyğu dünyasını ifadə etmişdir. Beləliklə, farsdilli poeziyada milli dəyərləri daşıyan bədii dil yaratmaqla, o, ana dilinə xidmət etmişdir.

Nizami Gəncəvi irsinin müasir dilçilik baxımından tədqiqi

Müasir dilçilik elmi Nizami Gəncəvinin əsərlərini bir dilçilik məktəbi kimi araşdırır. Onun irsindəki terminoloji sistem, üslubi kateqoriyalar, semantik sahələr və fonetik-poetik imkanlar geniş şəkildə təhlil olunur.

Xüsusilə aşağıdakı istiqamətlərdə araşdırmalar diqqət cəlb edir:

- **Leksik-semantik analizlər**
- **Sintaktik strukturun poetik funksiyası**
- **Məcazlar sistemi və bədii obrazların dil quruluşu**
- **Bədii dilin tarixi inkişafında Nizaminin rolu**

Bu araşdırmalar Nizaminin yalnız şair deyil, həm də böyük dil mütəfəkkiri olduğunu sübut edir.

Nəticə

Nizami Gəncəvi Azərbaycan dilinin və bədii üslubunun inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan nadir şəxsiyyətlərdəndir. Onun dilçilik irsi – zəngin leksikası, poetik sintaksisi, frazeoloji və stilistik imkanları – Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasında və zənginləşməsində müstəsna rol oynamışdır.

Nizaminin irsi bu gün də tədqiqatçılar üçün dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, üslubiyyat və mədəniyyət sahələrində qiymətli elmi qaynaq kimi qalır. Bu səbəbdən, onun dilçilik irsinin daha dərinlən öyrənilməsi və yeni nəsrlə çatdırılması zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Axundov, F. (2004). *Nizami və Azərbaycan dili*. Bakı: Elm.
2. Əlizadə, M. (2012). Nizami Gəncəvi yaradıcılığında dil və üslub məsələləri. *Filologiya məsələləri*, (1), 45–52.
3. Hacıyev, M. (2006). *Azərbaycan ədəbi dili tarixi: Klassik dövr*. Bakı: Maarif.
4. Həsənov, A. (2017). Nizami Gəncəvinin poetik dilinin semantik və sintaktik özəllikləri. *Azərbaycan filologiyası*, (3), 88–96.
5. Məmmədova, R. (2020). Nizami Gəncəvi və Azərbaycan bədii dilinin inkişafı. *Dil və Ədəbiyyat*, (4), 72–79.
6. Quliyev, T. (2010). Nizami Gəncəvinin leksik yaradıcılığı: bədii və poetik təhlil. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Xəbərləri: Filologiya seriyası*, (2), 103–109.
7. Rzayev, Ş. (2015). *Klassik Azərbaycan poeziyasında dil və fikir*. Bakı: Təhsil.
8. Süleymanov, E. (2013). Nizami Gəncəvi irsində milli kimlik və dil faktoru. *Elm və həyat*, (5), 55–61. Vəliyev, M. (2011). Nizami Gəncəvinin poetik dili və onun estetik dəyəri. *Ədəbiyyat və incəsənət*, (2), 41–46.
9. Zamanov, Ə. (2008). *Azərbaycan klassiklərinin dil dünyası*. Bakı: Nurlan.

HISTORY OF AZERBAIJAN IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI **NIZAMI GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA AZƏRBAYCANIN TARİXİ**

Bayramova Lamiyə

Azərbaycan Texnologiya Universiteti İctimai elmlər və multikulturalizm kafedrası

Xülasə

Bəşər tarixinin nadir ədəbi şəxsiyyətlərindən biri olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Dahi sənətkarın bütün həyatı və zəngin ədəbi fəaliyyəti həmin dövrdə təkcə Azərbaycanın deyil, eyni zamanda Yaxın və Orta Şərqi ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Gəncə şəhərində yaşayıb-yaratmış dahi mütəfəkkir dünya poeziyasına bir-birindən dəyərli söz sənəti inciləri bəxş etmişdir. Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində ədəbi əsərlərin, folklor nümunələrinin, mifoloji-fəlsəfi baxışların müstəsna rolu vardır. Bu baxımdan Nizami Gəncəvinin əsərləri ümumbəşəri ədəbi mahiyyət daşımaqla yanaşı, həmçinin türk-müsəlman dünyasının, xüsusilə də Azərbaycan tarixinin tədqiq olunmasında olduqca əhəmiyyət daşıyır. Nizaminin əsərləri öz dövrünün, bir növ, ensiklopediyası sayıla bilər. Orada tarixlə yanaşı, astronomiya, təbiətşünaslıq, təbabət, psixologiya, pedaqogika, fəlsəfə, etika, estetika, iqtisadiyyat və siyasət haqqında da istənilən qədər məlumat vardır. Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ilə onun elmi və ideoloji buxovlardan, tarixi inkişafın dialektik təcrübəsi ilə təsdiq olunmayan elmi-metodoloji qəliblərdən azad oldu. Bu da öz növbəsində tədqiq edilmiş materiallara yenidən baxmağı, ideoloji qüsurları baxımından aktuallığını itirmiş işləri yenidən görməyi tələb etdi. Bəşəriyyətin yetirdiyi dahi söz və fikir nəhənglərindən biri olan Azərbaycan şairi Gəncəli Nizami və onun heç vaxt zirvəsinə və dibinə əl çatmayacaq sənət dəryasının və dağının tarixi şəxsiyyət və tarixi hadisə kontekstində, bəşər fəlsəfəsi kontekstində mənalar xəzinəsinə səyahət - bu ölməz sənətkarın yaradıcılığının mühüm araşdırılma aspektlərindən birini təşkil edir. Azərbaycanın təkcə dahi şairi deyil, həm də böyük mütəfəkkiri və filosofu olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ana kontekstini tarix təşkil etməkdədir. Bu baxımdan Nizamiyə filosof-şair dediyimiz kimi, tarixçi-şair də deyə bilərik. Tarix Nizami üçün təkcə bir mövzu arsenalı deyil, həm də gələcək nəsillərə örnək kimi təqdim ediləcək bir global bəşəri metahadisədir.

Açar sözlər: Azərbaycan şairi, Nizami Gəncəvi, "Xəmsə", Azərbaycan tarixi, qaynaqlar

Abstract

Nizami Ganjavi, one of the rare literary figures in human history, has become an integral part of the spirituality of our people for more than eight centuries. The entire life and rich literary activity of the great artist played an important role in the formation of the literary and cultural environment not only of Azerbaijan, but also of the Near and Middle East at that time. The great thinker, who lived and created in the city of Ganja, one of the ancient cultural centers of Azerbaijan, endowed world poetry with valuable pearls of word art. Literary works, folklore examples, mythological and philosophical views have an exceptional role in the study of Azerbaijani history. In this regard, the works of Nizami Ganjavi, in addition to having a universal literary essence, are also of great importance in the study of the history of the Turkic-Muslim world, especially Azerbaijan. Nizami's works can be considered a kind of encyclopedia of his time. Along with history, there is also a lot of information about astronomy, natural science, medicine, psychology, pedagogy, philosophy, ethics, aesthetics, economics and

politics. With the independence of Azerbaijan, its science was also freed from ideological shackles, scientific-methodological molds that were not confirmed by the dialectical experience of historical development. This, in turn, required a re-examination of the researched materials, a re-examination of works that had lost their relevance due to ideological flaws. The journey to the treasury of meanings of the Azerbaijani poet Ganjali Nizami, one of the great giants of words and ideas that humanity has produced, and his sea and mountain of art, the peak and bottom of which will never be reached, in the context of a historical person and historical event, in the context of human philosophy - constitutes one of the important aspects of the study of the work of this immortal artist. History constitutes the main context of the work of Nizami Ganjavi, who was not only a great poet of Azerbaijan, but also a great thinker and philosopher.

Keywords: Azerbaijani poet, Nizami Ganjavi, "Khamsa", Azerbaijani history, sources

Mən öz məqaləmə Ulu Öndər Heydər Əliyevin sözləri ilə başlamaq istəyirəm: “Nizami yaradıcılığının mərkəzində varlığın ən böyük sərvəti ,mənavi zənginlik və müdrikliyin tükənməz mənbəyi olan insan dayanır.Nizami insanın cəmiyyətdəki rolunu özünün dünya görüşü süzgülündən keçirərək ,yaradıcılığında Azərbaycanın tarixini ,antik yunan və roma irsini Şərq fəlsəfəsini və Şərq poeziyasının çoxəsrlik ənənələrini əks etdirə bilmişdir.Nizaminin ürəkləri vəcdə gətirən təkrarolunmaz lirikası və qəhrəmanlıq eposunda onun həqiqi humanizm ideyalarını ehtiva edən fəlsəfi konsepsiyası öz əksini tapmışdır. Məhəbbətin yenilməz qüdrəti , həyatın və ölümün mənası ,ideal cəmiyyət,dünyanın və kainatın möhtəşəm sirləri haqqında yaratdığı poemalar əsrlər boyu Şərqdə əsl sənət nümunəsi olaraq qalmışdır”.

Bu bir həqiqətdirki, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində ədəbi əsərlərin, folklor nümunələrinin, mifoloji-fəlsəfi baxışların müstəsna rolu vardır. Bu baxımdan Nizami Gəncəvinin əsərləri ümumbəşəri ədəbi mahiyyət daşımaqla yanaşı, həmçinin türk-müsəlman dünyasının, xüsusilə də Azərbaycan tarixinin tədqiq olunmasında olduqca əhəmiyyət daşıyır. Nizami Gəncəvi həm siyasi, həm də elmi-mədəni baxımdan çox zəngin olan bir dövrdə yaşamışdır. Şairin doğulduğu və təhsil aldığı, elmlərə yiyələndiyi Gəncə şəhəri XII əsrdə Şərqin inkişaf etmiş mədəni mərkəzlərindən biri idi. Öz doğma şəhərindən kənara çıxmayan Nizaminin elmi, tarixi, fəlsəfi, mədəni kamilləşməsi bu şəhərdə baş vermişdir. Gəncənin, bu baxımdan, elmi-mədəni mərkəz olması təsadüfi, yaxud xüsusi olaraq əlahidde götürülmüş hadisə olmayıb, bu şəhərin məhz Renessans - İntibah şəhəri olmasından irəli gəlirdi. Bu şəhərin XII əsrdə dövrün elmi və mədəni fikir mərkəzlərindən biri olması Renessans dövrünün tələbi idi. XII əsr Şərq - Azərbaycan Renessansı barədə çox yazılmışdır. Azərbaycan alimləri Şərq İntibahı, onun siyasi, ictimai, mədəni, elmi, iqtisadi və s. keyfiyyətlərindən geniş bəhs etmiş, istər Şərq, istərsə də Azərbaycan intibahında dahi şair Nizami Gəncəvinin rolunu dərinlən əsaslandırmışlar (47; 103; 37; 50; 72; 73; 16; 83; 56; 4; 81; 89; 90; 93; 109; 96; 85; 115; 112; 111 və s.). Şərq İntibahı, o cümlədən Azərbaycan İntibahı və onda Nizami Gəncəvinin rolu və s. rus şərqşünasları tərəfindən də əsaslandırılmışdır (87; 94; 95; 108; 88 və s.).

XII əsr farsdilli Azərbaycan poeziyasının və həmçinin dünya ədəbiyyatının müqtədir nümayəndəsi, ölməz yaradıcılığı ilə bütün bəşəriyyətə məxsus olan Nizami Gəncəvinin ədəbi əsərləri təkcə misilsiz sənətkarlıqla qələmə alınmış bədii örnəklər deyil, həmçinin zəngin elmi, tarixi biliklərin bir araya toplandığı qiymətli mənbələrdir. Şair məsnəvilərində yalnız öz dövrünün hadisə və şəxsiyyətləri ilə bağlı məlumat verməklə qalmamış, eyni zamanda xeyli əvvəlki olayları və tarixi simalarını da əsərlərinə “gətirərək” həm onlara, ictimai-siyasi

fəaliyyətlərinə münasibətini bildirmiş, həm də bu insanlarla bağlı, daha öncədən xalq arasında yayılmış rəvayətləri və ya sırf yaradıcılıq təxəyyülünün məhsulu olan əhvalatları qələmə almış, özünün obrazlar çəlgini zənginləşdirmişdir. Azərbaycanın təkcə dahi şairi deyil, həm də böyük mütəfəkkiri və filosofu olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ana kontekstinə tarix təşkil etməkdədir. Bu baxımdan Nizami Gəncəviyə filosof-sair dediyimiz kimi, tarixçi-şair də deyə bilərik. Tarix Nizami üçün təkcə bir mövzu arsenalı deyil, həm də gələcək nəsillərə örnək kimi təqdim edilə biləcək qlobal bəşəri metahadisədir [8, s.5].

Dahi mütəfəkkir öz poemaları ilə, nəinki Şərq, eləcə də dünya poeziyasının inkişafına böyük təkan vermişdir. Nizami öz məşhur "Xəmsə"sini zəngin tarixi fabula üzərində yaratmışdır. Belə ki, o, əvvəlcə tarixi hadisələr və şəxsiyyətlər haqqında kitabları, el rəvayətlərini və hekayələri oxuyaraq, yazdığı əsərlərdə mənbə kimi istifadə etmişdir. Doğrudur, Nizami yazılı və şifahi məlumatlardan tarixçi kimi olmasa da, bir ədib və mütəfəkkir kimi istifadə etmişdir [10, s.123]. Beş poemadan ibarət olan "Xəmsə" - "Sirlər Xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi Gözəl", "İskəndərnamə" Nizami Gəncəvinin dünya mədəniyyətinin dahiləri ilə bir sərəya qoydu və onu yetişdirən Azərbaycan xalqına böyük şöhrət gətirdi. Onun yaşadığı dövrdə Azərbaycanda Atabəy Eldənizlər, Şirvanşahlar dövləti, eləcə də Ağsunqurilər hakimlik edirdi. Şair öz əsərlərini məhz bu sülalələrin mədhinə həsr etmişdir. Nizami "Məxzənül-əsrar" məsnəvisini Ərzincan hökmdarı Fəxrəddin Bəhrəm şah Mənküçəkə, "Xosrov və Şirin" əsərini Azərbaycan Atabəylərindən Məhəmməd Cahan Pəhləvanın adına yazmış, rəsmi olaraq isə İraq Səlcuq sultanı Toğrul ibn-Arslan Səlcuqi (1178–1194) və Qızıl Arslanın (1186–1191) da adları çəkilir., "Leyli və Məcnun'u Şimali Azərbaycanda ən uzunömürlü dövlət olmuş Şirvanşahların güclü hökmdarı Axsitan Məlik Mənuçöhrə, "Yeddi gözəl" əsərini Marağa hökmdarı Ağsunquri Ələddin Körpə Aslana, "İskəndərnamə"nin isə "Şərəfnamə" hissəsini Atabəy Əbu-Bəkrə, "İqbalnamə" adlanan ikinci hissəsini isə Mosul Atabəylərindən İzzəddin Məsuda ithaf etmişdir [10, s.124]. İskəndərnamə tarixi-romantik poema olub, epopeya da adlandırıla bilər. Bütün yaradıcılığı boyunca Nizami epik əsərlərində Divanını xatırlatmış, lirik şeirləri və qəzəlləri ilə fəxr etmişdir. Şair qəzəllərindən birinin sonunda, Şirvanşah I Axsitanı öz divanının sahibi adlandırır. Bu amil Nizami yaradıcılığında ədəbi tərəflərlə yanaşı, tarixi, siyasi, ictimai-sosial prose slərin də yer almasında mühüm amillərdən biri olmuşdur. Həmçinin Nizami Gəncəvi yaradıcılığının məhz Azərbaycan hökmdarlarına ithaf olunması, bu tarixi şəxsiyyətin gerçək bir azərbaycanlı olmasını danılmaz edən amillərdəndir.

Müəllif "İskəndərnamə" və "Xosrov və Şirin" əsərində erməniyyə bölgəsinin indi bizim erməni adlandırdığımız mənfurlara məxsus ərazi olmadığını, erkən orta əsrlər dövründə mövcud olmuş Azərbaycan Alban dövlətinin hüduqları daxilində göstərir. O, Bərdə hakimi Məhin Banunun İran yaylasından başlayaraq Ərmən vilayətini də içinə alan böyük bir ərazilərə hökmranlıq etdiyini yazaraq Şəmirə-Məhin Banun yaylağının Ərmən dağları, ovlağının isə Abxaz düzənliyi olduğunu göstərir, xatunun idarəçiliyi altındakı bu dövlətin paytaxtının isə Bərdə olduğunu yazır [10, s.124].

Məlumdur ki, tarixin bütün mərhələlərində xalqımızın yaratdığı maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələri təkcə bizim deyil, digər xalqların da mədəni dəyərlərinin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Təəssüflər olsun ki, bəşəriyyət üçün nümunə olacaq bu dəyərlər sistemi, zaman-zaman baş verən təbii fəlakətlər və müharibələr nəticəsində ciddi sınaq qarşısında qalıb, bəzi hallarda isə yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdir. Tarixən ölkə ərazisində baş verən zəlzələlər və kütləvi şəkildə yayılan xəstəliklər təkcə mənəvi dəyərlərə ziyan vurmamış, həmçinin çoxsaylı insan itkisi ilə nəticələnib, demografik proseslərə öz mənfi təsirini göstərmişdir [1]. Dahi mütəfəkkir öz ədəbi əsərlərini yaradarkən Azərbaycan tarixinin faciəvi anlarını yaddan çıxarmamış, ölkəmizin məruz qaldığı təbii fəlakətləri də nəzmə çəkmişdir. Nizami Gəncəvi doğma şəhəri olan Gəncədə 1139-cu ildə baş verən dağıdıcı zəlzələnin

törətldiyi fəsadları özünün "İskəndərnamə" poemasında qələmə alaraq yazır: Bu təbii fəlakət haqqında məlumata Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə" poemasında da rast gəlirik:

Qopdu bir zəlzələ, göyü oynatdı,
Şəhərlər dağılıb yerlərə batdı.
Heç bir göz səlamət qalmadı inan,
Matəm sürməsinə qərq oldu cahan.
O qədər xəzinə batdı o gecə,
O şənbə gecəsi yox oldu Gəncə.

Bizim araşdırmanın əsas obyektini Nizami Gəncəvinin «Xəmsə»si təşkil edir. Məlum olduğu kimi, «Xəmsə» beş poemadan - «Sirlər xəzinəsi», «Xosrov və Şirin», «Leyli və Məcnun», «Yeddi gözəl» və «İsgəndərnamə» əsərlərindən ibarətdir. Bundan başqa, Nizaminin ayrı-ayrı şerlərdən ibarət lirikası da vardır. Ona görə də əsərin əsas obyektini şairin lirik şerləri, yəni ayrı-ayrı qəzəlləri, rübailəri və s. yox, poemaları təşkil edir. Bu poemalar süjetli əsərlərdir və bunlar tarixi, fəlsəfi, tibbi, sosial, ekoloji motivlərlə zəngindir. Məlum olduğu kimi, Nizami dövründə tarixi, onun ayrı-ayrı cərəyanları yüksək elmi səviyyədə təqdim olunurdu. Ancaq Nizami yaradıcılığı bütün tarixi vüsətinə, tarixi ümumiləşdirmə səviyyəsinə baxmayaraq, peşəkar tarixi əsər yox, məhz poeziyadır. Qeyd etməliyik ki, bu, orta əsr dini, poetik, elmi düşüncəsinin spesifikasi ilə bağlı hadisədir. Nizami dövründə poeziya xüsusilə yüksək səviyyədə idi. Bədii söz ilahi mahiyyətli, yəni Allahdan gələn vergi hadisəsi olmaqla orta əsrlər idraki prosesləri ilə sıx bağlı idi. Orta əsr düşüncəsinə görə, Allah dünyanı bir söz olaraq yaradıb: «Ol» («Kon») deyib və dünya da "olub" Demək, söz dünyanın yaradılış başlanğıcında durur və oradan gəlir. Bu baxımdan, bədii sözün orta əsrlərdə ontoloji (varlıqla bağlı) və qnoseoloji (idrakla bağlı) mənə səviyyələri olmuşdur. Bu mənə səviyyələri bədii sözün fəlsəfəsini təşkil edirdi. Yəni tarix özözlüyündə dünyanın tarixi baxımdan ən ümumiləşmiş mənzərəsini, yaxud kimya və fizika dünyanın kimyəvi-fiziki baxımından ən ümumiləşmiş mənzərəsini verə bildiyi kimi, bədii söz də dünyanın ən ümumiləşmiş bədii mənzərəsini verə bilirdi. Dünya, kainat, cəmiyyət, insan, təbiət və bütün bunların yaradıcısı olan Allah haqqında hər hansı elmi səviyyədən deyilmiş ən ümumiləşdirilmiş qanunauyğunluq səviyyəsi artıq tarixi mahiyyət kəsb edirdi. Demək, sözün də dünya ilə bağlı ən ümumiləşmiş qanunauyğunluq səviyyəsi onu tarixi qata qaldırmış olurdu. Nizami sözü (bədiiləşdirməsi) də bu cəhətdən tarixi söz idi. Dünyaya Nizami bədii baxışı son nəticə etibarilə tarixi baxış idi.

Nizaminin bütün şüurlu həyatının və yaradıcılığının sıx bağlı olduğu dövlət heç şübhəsiz ki, Azərbaycan Atabəyləri dövlətidir (1136-1225-ci illər). Bir əsrə yaxın tarix səhnəsində qalmış bu qüdrətli dövlətin əsası şairin anadan olmasından bir neçə il qabaq qoyulmuşdur. «1136-cı ildə Sultan Məsud Aranı Atabəy İldənizə iqta şəklində verir və o, Bərdəyə öz iqamətgahına yola düşür. Burada İldəniz tezliklə yerli əmirləri öz tərəfinə çəkir və sarayda az-az görünməyə başlayır. Tədricən o, bütün Azərbaycanı əldə edir və xırda hakimləri özünə tabe edir.» Atabəy Şəmsəddin İldənizin mərkəzləşdirilmiş dövləti o vaxtkı Azərbaycan üçün çox müdərəqqi hadisə idi və ölkənin siyasi-iqtisadi inkişafına möhkəm zəmin yaratmışdı. Dövlətin banisi ölkədə əmin-amanlıq yaradaraq dinc quruculuq işlərinə başladı. Hərbi işi və siyasəti bilməkdə dövrünün bir çox hökmdarlarından və diplomatlarından üstün olan Atabəy Şəmsəddin Məhəmməd, yalnız Azərbaycanda deyil, qonşu ölkələrdə də bir çox iğtişaşların diplomatik şəkildə, sülh yolu ilə həll edilməsinə nail olmuşdu. Düzdür, bütün bunlar bir orta əsr hakimi kimi onun da çox vaxt orta əsr insanının psixologiyası ilə hərəkət etməsinə, zülm və siyasət yeritməsinə mane olmurdu. Ancaq hər şey nisbi olduğundan, dövrünün bir çox hökmdarları ilə

müqayisədə, onların fonunda o, ədalətli hökmdar kimi görünürdü və o dövrdə yaşayan sənətkarlar onu elə belə də təqdim edirdilər. Azərbaycan Atabəylərinin hakimiyyəti dövründə Gəncə öz əvvəlki strateji əhəmiyyətini itirmir. » Atabəy Şəmsəddin İldənizin və onun oğlanlarının hakimiyyəti illərində dövlət daxilindəki əminamanlıq, qarətçi müharibələrin qarşısının alınması kənd təsərrüfatının və sənətkarlığın inkişafına zəmin yaradaraq, elmin, incəsənətin və ədəbiyyatın çiçəklənməsinə də təkan verirdi. Bir sıra başqa faktorlarla yanaşı, Nizami dühası müəyyən dərəcədə bu dövrdə mövcud olan möhkəm iqtisadi-siyasi zəmin üzərində formalaşmışdır. Nizami yaradıcılığı öz ideya istiqamətini məhz bu dövrün ictimai-siyasi hadisələrindən almışdır. Belə ki, «Xəmsə»də dövrün çatışmazlıqları tənqid olunduğu kimi, şairin öz gözü ilə görüb şahidi olduğu və başqa hökmdarlara nümunə göstərdiyi mütərəqqi meyllərin təsvirinə də geniş yer verilmişdir. «Beləliklə, bir tərəfdən xarici təhlükə, başqa tərəfdən isə əmin-amanlıq yaratmaq zərurəti, Nizaminin də müdafiə etdiyi güclü feodal dövlətinin yaranmasını qaçılmaz edirdi.» Doğrudan da, Nizami, bir siyasi-ictimai institut kimi dövlətin rolunu çox yüksək qiymətləndirirdi və xüsusən onun başçısının şəxsi keyfiyyətlərinə böyük əhəmiyyət verirdi. Nizami poemalarındakı insanpərvər mübariz ruh bilavasitə şairin yaşayıb-yaratdığı ictimai mühitin xarakterindən doğurdu. Nizaminin vətəni Gəncə şəhəri öz mübariz və zəhmətsevər, bacarıqlı, mərd əhalisi ilə orta əsrlər Azərbaycan şəhərləri arasında ən qabaqcıl yerlərdən birini tutur, ümumiyyətlə, bütün Yaxın Şərqdə fərqlənirdi. Atabəylər dövlətinin şimal-qərb sərhədlərini qoruyan və yadelli hücumlara çox tez-tez məruz qalan şəhərin əhalisi düşmənlə vuruşlarda bərkiyib mətinləşmişdi.

«Xosrov və Şirin» poemasının epizodik qəhrəmanı Hörmüzün hakimiyyət üsulu və «Yeddi gözəl» poemasının baş qəhrəmanı Bəhram Gurun hakimiyyətinin ilk illəri Atabəy Şəmsəddin Eldənizin və onun oğlu Məhəmməd Cahan Pəhləvanın hakimiyyət üsulunu xatırladır. Bu hökmdarlar kimi, Hörmüzün və Bəhram Gurun da dövlətçilik fəaliyyəti ölkədə sülhün və əmin-amanlığın bərpa olunmasına yönəldilmişdir. Kəsrinin (Xosrov Ənuşirvan T.K.) ayı qaranlıqda batan kimi Şahlıq taxtını Hörmüzə verdi. Cahanı işıqlandıran Hörmüz ədalətlə hökm sürürdü, Öz ədaləti ilə dünyanı abad edirdi. Atasının qoyduğu qaydanı davam etdirir, Səxavətini əldə, dinini ayaq üstə saxlayırdı. (X.Ş., s. 54)

İnsaf rəsmini dünyaya yaydı,
Ədalətin başını göyə ucaltdı.
Ədalətli kəslərə yar oldu,
Zülmkarlara zülmkar oldu. ...
Qısır inəklər doğar oldu,
Çaylarda su çoxaldı.
Ağaclar meyvələrlə barlandı, ...
Özbəşinalıq məmləkətdən uzaqlaşdı, ...
O, məmləkətin işlərinə başlayıb
Hər kəsə yerinə münasib rütbə verdi.
Kasıbların işini sahmana saldı,
Qaçqınları mülklərinə qaytardı.
Qoyunları canavarın zülmündən xilas etdi,
Çalağanı göyərçinlə dost etdi. ...

Düşmənlərin taxtının ayağını sındırdı,

Cahanda dostlara əl uzatdı. (Y.G., s. 90-91.)

Beləliklə, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində ədəbi əsərlərin, folklor nümunələrinin, mifoloji-fəlsəfi baxışların müstəsna rolu vardır. Bu baxımdan dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərləri ümumbəşəri ədəbi mahiyyət daşımaqla yanaşı, həmçinin türk-müsəlman dünyasının, xüsusilə də Azərbaycan tarixinin tədqiq olunmasında olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Nizami Gəncəvi öz məşhur "Xəmsə"sini zəngin tarixi proseslərin ardıcılığı üzərində yaratmışdır. Belə ki, o, ilk növbədə tarixi və ədəbi qaynaqlardan yararlanaraq bu məlumatlardan öz əsərlərində mənbə kimi istifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi bu gaynaqlardan bir tarixçi kimi olmasa da, bir şair və görkəmli mütəfəkkir kimi yararlanmışdır. Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin görkəmli nümayəndəsi, bəşəriyyətin ədəbi incilər yaradan görkəmli nümayəndələri sırasında öncüllərdən biri olan Nizami Gəncəvinin əsərləri Azərbaycan tarixinin ən qiymətli qaynaqları arasında yer alaraq tarix yazımında olduqca böyük önəmə malikdir.

Mən öz məqaləmi Ulu Öndər Heydər Əliyevin sözləri ilə bitirmək istəyirəm: “Tarix - tələbkar imtahançıdır. Hökmdarlar, saray əyanları, zülmkarlar unudulub getmişlər. Azərbaycanın böyük mütəfəkkir və humanist şairlərinin tərvətdən düşməyən misraları isə bu gün də öz hikmət və insanpərvərlik ruhu ilə dünyanı heyran qoyur”.

Nəticə / Conclusion

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığının tarixi aspektlərinin önündə gələn amillərdən biri də əsərlərində tarixi şəxsiyyətlər haqqında verilən məlumatlardır. Xüsusilə də "Sirlər xəzinəsi" məsnəvisində bir çox tarixi şəxsiyyətlərin həyatı, fəaliyyəti haqqında məlumatlara rast gəlinir. Məhəmməd Peyğəmbər, İsa Peyğəmbər, Sasani hökmdarı Adil Nüsrəvan (531-579), Xəlifə Harun ər Rəşid, Qəznəvi hökmdarı Sultan Mahmud Qəznəvi, Səlcuq hökmdarı Sultan Səncər, Ərzincan və Ərzurum hakimi Fəxrəddin Bəhram şah (1162-1225) kimi tarixi şəxsiyyətlərin obrazı Nizami yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir [3]. Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin görkəmli nümayəndəsi, bəşəriyyətin ədəbi incilər yaradan görkəmli nümayəndələri sırasında öncüllərdən biri olan Nizami Gəncəvinin əsərləri Azərbaycan tarixinin ən qiymətli qaynaqları arasında yer alaraq tarix yazımında olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat / References

1. Ağalarlı M. Azərbaycanın təbii fəlakətlər tarixinə yaddaşında.
<https://525.az/news/139628-azerbaycandaki-tebii-felaketler-tarixin>
2. Bakıxanov A. Gülistani-İrəm. Bakı: "Mömin", 2001.
3. Bədəlova T. Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" məsnəvisində tarixi şəxsiyyətlər.
<https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/nizami-gencevin>
4. Əliyev S. Azərbaycan tarixi. (Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı: Çıraq, 2009.
5. Gəncəvi N. Şərəfnamə. Bakı: "Lider", 2004.
6. Gəncəvi N. İskəndərnamə. Bakı: "Çaşıoğlu", 2004.

**ANALYSIS OF NATIONAL IDENTITY AND TURKISM IDEAS IN NIZAMI
GANJAVI'S CREATIVE HERITAGE**
**NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MİLLİ KİMLİK VƏ TÜRKCÜLÜK
İDEYASININ TƏHLİLİ**

Çinarə YOLÇUBƏYLİ

Mingəçevir Dövlət Universiteti

ORCID NO: 0000-0002-6971-8710

Xülasə

Bu məqalədə Nizami Gəncəvi yaradıcılığı milli kimlik və türkcülük ideyaları kontekstində elmi təhlil olunur. Azərbaycanın böyük şairi Nizaminin yaradıcılığında yalnız ümumbəşəri dəyərlər önəmli deyil, eyni zamanda milli kimliyin poetik şəkildə ifadəsi də əsas mövzulardan biridir. “Xəmsə” poemaları vasitəsilə təqdim edilən türk kimliyi, azərbaycançılıq ruhu, vətənpərvərlik və doğma mədəni irsə bağlılıq bu məqalədə geniş şəkildə araşdırılır. Bu məqalənin başlıca məqsədi, Nizami Gəncəvi yaradıcılığının milli ideoloji dəyərlərin formalaşması və yayılmasında oynadığı mühüm rolu ortaya qoymaqdan ibarətdir.

Nizami Gəncəvi yalnız Şərq ədəbiyyatında deyil, ümumbəşəri humanitar fikir tarixində də müstəsna yer tutan, nadir intellektual sənətkarlar sırasında dayanır. Onun əsərləri təkcə poetik zövq və fəlsəfi məna baxımından deyil, həm də milli kimliyin qorunması və ifadəsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nizami Gəncəvi Azərbaycan xalqının türklüyə mənsubluğunu fəxrlə ifadə etmiş, yaradıcılığında bu etnik kimliyi həm tarixi reallıqlar, həm də bədii-fəlsəfi düşüncə prizmasından işıqlandırmışdır.

Bəzi qərb və farsmərkəzli tədqiqatçılar Nizaminin milli kimliyini təhrif etməyə çalışsalar da, Azərbaycan nizamışünasları bu iddialara qarşı ciddi elmi mövqe sərgiləmişlər. Göstərilmişdir ki, Nizami irsində türklüyün yalnız adı deyil, məzmunu, ruhu və dəyəri yaşayır.

Tədqiqatlar sübut edir ki, Nizami Gəncəvi əsərləri milli kimlik və türkcülük ideyalarının yalnız daşıyıcısı deyil, həm də qoruyucusudur. Onun yaradıcılığı milli-mədəni şüurun möhkəmlənməsi baxımından əvəzsizdir. Şairin əsərlərindəki türk ruhu, azərbaycançılıq məfkurəsi bu gün də elmi və ideoloji baxımdan aktuallığını qoruyur.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, milli kimlik, türkcülük, azərbaycançılıq, “Xəmsə”, vətənpərvərlik

Abstract

This article presents a scholarly analysis of Nizami Ganjavi's literary heritage within the context of national identity and Turkism. In the works of the great Azerbaijani poet Nizami, not only universal human values are emphasized, but also the poetic expression of national identity stands out as one of the central themes. The concept of Turkish identity, the spirit of Azerbaijani nationalism, patriotism, and attachment to native cultural heritage conveyed through the *Khamsa* poems are thoroughly examined in this study. The main objective of the article is to highlight the significant role played by Nizami Ganjavi's creativity in the formation and dissemination of national ideological values.

Nizami Ganjavi occupies an exceptional place not only in Eastern literature but also in the broader history of universal humanistic thought. His works are of great importance not only in terms of poetic taste and philosophical meaning but also in the preservation and expression of

national identity. Nizami Ganjavi proudly emphasized the Turkish ethnic affiliation of the Azerbaijani people and reflected this identity both through historical realities and artistic-philosophical perspective in his works.

Although some Western and Persian-centric researchers have attempted to distort Nizami's national identity, Azerbaijani scholars specializing in Nizami's oeuvre have taken a firm academic stance against such claims. It has been demonstrated that the notion of Turkism in Nizami's heritage is not merely nominal but lives on in its essence, spirit, and values.

Research proves that Nizami Ganjavi's works are not only carriers of national identity and Turkism ideas but also serve as their protectors. His literary legacy is invaluable in the strengthening of national and cultural consciousness. The Turkish spirit and Azerbaijani ideological outlook reflected in his works remain scientifically and ideologically relevant to this day.

Keywords: Nizami Ganjavi, national identity, Turkism, Azerbaijani ideology, Khamsa, patriotism

ANALYSIS OF THE FACTOR OF HUMAN SPIRITUALITY
IN NIZAMI GANJAVI'S CREATIVITY
NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA İNSAN MƏNƏVİYYATI
AMİLİNİN TƏHLİLİ

Svetlana BALAKİŞİYEVA

Azərbaycan, Mingəçevir Dövlət Universiteti, Təhsil fakültəsi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4886-8856>

Xülasə

Ədəbiyyat — insanın, cəmiyyətin hisslərini, emosiyalarını, düşüncələrini, arzu və istəklərini obrazlı şəkildə əks etdirən söz sənətidir. “Ədəbiyyat” sözü ərəb mənşəli “ədəb” kəlməsindən götürülmüşdür. Mənəviyyat isə insan xarakterinin özülüdür. Mənəviyyatı olmayan insan heç vaxt ədəbli, tərbiyəli, müasir düşüncəli ola bilməz. Hər iki məfhumu diqqət yetirsək, əslində onların arasında mənə yaxınlığının olduğunu aydın görə bilərik.

Azərbaycan ədəbiyyatı qədim dövrlərdən müasir dövrə qədər əsaslı inkişaf yolu keçmişdir. Bu mütləq yolda şair və yazıçılarımızın əziyyəti, zəhməti danılmazdır. Onlar öz qələmləri ilə yaratdıqları ədəbi əsərlərdə insan mənəviyyatının müsbət və mənfi tərəflərini açıq-aydın şəkildə oxucuların gözü önündə canlandırmağa qadir olmuşlar. Milli ədəbiyyatımız mənəviyyat məsələsini özündə əks etdirən əsərlərə görə zəngin, rəngarəng, koloritli, yüksək mövqedə dayanır.

Ədəbiyyat – sadəcə hadisələri, insanları və ya duyğuları izah edən bir vasitə deyil, o, insan ruhunun dərinliklərinə enən, onun mənəvi dünyasını aydınlaşdıran və zənginləşdirən bir aləmdir. Ədəbiyyat mənəviyyatın aynasıdır – insanın düşüncələri, hissləri, dəyərləri və dünyaya baxışı burada əks olunur. Azərbaycan ədəbiyyatında mənəviyyat mövzusu, xüsusilə şairlərin yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Bu mövzu, həm klassik dövrün, həm də müasir ədəbiyyatın əsas istiqamətlərindən biridir. Aşağıda Şərqi görkəmli ədəbi sənətkarı Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında mənəviyyatın necə təzahür etdiyinə qısaca nəzər yetirək.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının, ümumilikdə, Şərq poeziyasının ən parlaq səhifələrindən biridir. Onun əsərlərində insan mənəviyyatı, əxlaqi dəyərlər və kamillik anlayışları dərin fəlsəfi düşüncələrlə təqdim olunur. Aşağıda Nizami Gəncəvi yaradıcılığında insan mənəviyyatı amilinin təhlilinə dair əsas istiqamətləri qeyd edək:

İnsan və mənəvi kamillik. Nizami üçün insan yalnız fiziki varlıq deyil, həm də ruhani və mənəvi varlıqdır. Onun qəhrəmanları maddi dünyaya deyil, mənəvi aləmə, daxili saflaşmaya can atırlar. Bu xüsusilə "Xəmsə"yə daxil olan əsərlərdə aydın görünür: "Sirlər xəzinəsi" – Bu məsnəvidə insanın mənəvi təkamülü və əxlaqi saflaşması əsas ideyadır. Nizami burada təmsili hekayələr vasitəsilə insanın daxili aləmini və Allaha yaxınlaşmaq üçün gərəkli mənəvi keyfiyyətləri göstərir. "Yeddi gözəl" – Burada hər bir gözəl fərqli ölkənin və mədəniyyətin rəmzidir, hər bir nağıl isə insan mənəviyyatına dair bir dərslərdir. Bu əsər insanın daxili dünyasına səyahət kimidir.

Ədalət, mərhəmət və vicdan. Nizami yaradıcılığında əxlaqi dəyərlər – xüsusilə ədalət, mərhəmət və vicdan – insan mənəviyyatının əsası kimi təqdim olunur: "Xosrov və Şirin" – Xosrovin şəxsiyyətində həm güc, həm də ədalət anlayışlarının ahəngi var. Eyni zamanda Şirin obrazı ilə mənəvi təmizlik və saflıq tərənnüm olunur. "İsgəndərnamə" – Burada İsgəndər sadəcə fəth deyil, eyni zamanda bilik, hikmət və mənəviyyat axtarışında olan bir şəxs kimi təsvir olunur. Nizami burada göstərir ki, hakimiyyət mənəviyyatsız olarsa, zülmə çevrilə bilər.

Sevgi və mənəvi bağlılıq. Nizaminin sevgi anlayışı yalnız fiziki cazibə üzərində qurulmur, onun üçün sevgi mənəvi bağ, fədakarlıq və daxili saflıqdır: "Leyli və Məcnun" – Bu əsərdə sevgi ilahi bir hiss səviyyəsinə yüksəlir. Məcnunun Leyliyə olan sevgisi onun insanlıqdan keçib mənəviyyat zirvəsinə qalxmasına səbəb olur.

Elm və mənəviyyat vəhdəti. Nizami mənəviyyatın yalnız dini ayinlərlə deyil, həm də elm və ağıl vasitəsilə inkişaf etdiriləcəyini vurğulayır. Onun əsərlərində alimlər, müdriklər, filosoflar tez-tez pozitiv obrazlar kimi çıxış edirlər.

Nizami Gəncəvinin humanizmində insan. Nizami Gəncəvinin humanizmi, insanın mənəvi inkişafına və əxlaqi dəyərlərə verdiyi önəmi əks etdirir. O, insanın daxili aləminin inkişafını və əxlaqi keyfiyyətlərinin yüksəlməsini cəmiyyətin inkişafının əsas şərti hesab edir. Bu baxımdan, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı yalnız ədəbiyyat sahəsində deyil, həm də sosial və fəlsəfi düşüncədə mühüm yer tutur.

Nəticə olaraq bunu qeyd edə bilərik ki, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı insan mənəviyyatının zənginliyini və mürəkkəbliyini dərin fəlsəfi çalarlarla əks etdirir. Onun əsərlərində insanın kamillik yolunda keçdiyi mənəvi sınaqlar, daxili mübarizə və əxlaqi seçimlər mühüm yer tutur. Bu yaradıcılıq həm klassik Şərq ədəbiyyatına, həm də müasir dövr üçün mənəvi dəyərlər baxımından böyük töhfədir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, ədəbiyyat, humanizm, insan, mənəviyyat, əxlaq.

Abstract

Literature is the art of words that figuratively reflects the feelings, emotions, thoughts, desires and aspirations of a person and society. The word "literature" is derived from the Arabic word "adab". Spirituality is the foundation of human character. A person without spirituality can never be polite, educated, and modern-minded. If we pay attention to both concepts, we can clearly see that there is a close meaning between them.

Azerbaijani literature has undergone a fundamental development path from ancient times to the modern era. The suffering and hard work of our poets and writers on this progressive path is undeniable. They have been able to clearly portray the positive and negative sides of human spirituality in front of the eyes of readers in the literary works they created with their pens. Our national literature is rich, colorful, colorful, and stands in a high position due to the works that reflect the issue of spirituality.

Literature is not just a means of explaining events, people or feelings, it is a world that descends into the depths of the human soul, enlightens and enriches its spiritual world. Literature is a mirror of spirituality - a person's thoughts, feelings, values and worldview are reflected here. The theme of spirituality occupies an important place in Azerbaijani literature, especially in the work of poets. This theme is one of the main directions of both the classical period and modern literature. Below, let's briefly look at how spirituality is manifested in the work of the outstanding literary artist of the East, Nizami Ganjavi.

Nizami Ganjavi's work is one of the brightest pages of Azerbaijani literature, and of Eastern poetry in general. In his works, human spirituality, moral values and concepts of perfection are presented with deep philosophical thoughts. Below are the main directions of the analysis of the factor of human spirituality in the work of Nizami Ganjavi:

Human and spiritual perfection. For Nizami, a person is not only a physical being, but also a spiritual and moral being. His heroes strive not for the material world, but for the spiritual world, for inner purification. This is especially evident in the works included in "Khamsa":

"The Treasury of Secrets" - In this masnavi, the spiritual evolution and moral purification of man are the main idea. Here, Nizami shows the inner world of man and the spiritual qualities necessary to approach God through representative stories. "Seven Beauties" - Here, each beauty is a symbol of a different country and culture, and each tale is a lesson in human spirituality. This work is like a journey into the inner world of man.

Justice, mercy and conscience. In Nizami's work, moral values - especially justice, mercy and conscience - are presented as the basis of human spirituality: "Khosrov and Shirin" - Khosrov's personality is a harmony of both the concepts of power and justice. At the same time, spiritual purity and purity are glorified through the image of Shirin. "Iskandernama" - Here, Alexander is depicted not only as a conqueror, but also as a person in search of knowledge, wisdom and spirituality. Nizami shows here that if power is devoid of spirituality, it can turn into oppression.

Love and spiritual attachment. Nizami's understanding of love is not based only on physical attraction, for him love is a spiritual bond, selflessness and inner purity: "Leyli and Majnun" - In this work, love rises to the level of a divine feeling. Majnun's love for Leyli causes him to transcend humanity and rise to the pinnacle of spirituality.

The unity of science and spirituality. Nizami emphasizes that spirituality will be developed not only through religious rituals, but also through science and reason. In his works, scientists, wise men, and philosophers often appear as positive images.

Man in Nizami Ganjavi's humanism. Nizami Ganjavi's humanism reflects the importance he attaches to the spiritual development of man and moral values. He considers the development of man's inner world and the improvement of his moral qualities to be the main condition for the development of society. In this regard, Nizami Ganjavi's creativity occupies an important place not only in the field of literature, but also in social and philosophical thought

In conclusion, we can note that the work of Nizami Ganjavi reflects the richness and complexity of human spirituality with deep philosophical nuances. In his works, the spiritual trials, internal struggles and moral choices that a person goes through on the path to perfection occupy an important place. This work is a great contribution to both classical Eastern literature and modern times in terms of moral values.

Keywords: Nizami Ganjavi, literature, humanism, man, spirituality, morality.

**AESTHETIC AND PHILOSOPHICAL SEMANTICS OF LANDSCAPE
DESCRIPTIONS IN NIZAMI GANJAVI'S POETRY**

**NİZAMİ GƏNCƏVİ POEZİYASINDA PEYZAJ TƏSVİRLƏRİNİN ESTETİK VƏ
FƏLSƏFİ SEMANTİKASI**

Vəliyeva Ceyran Elşən qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti/müəllimə Gəncə Dövlət Universiteti/doktorant

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-0581-7226](https://orcid.org/0000-0002-0581-7226)

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatının klassik zirvələrindən biri olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı yalnız Şərq poeziyasının deyil, ümumbəşəri bədii düşüncənin inkişafında da müstəsna yer tutur. Onun "Xəmsə"sinə daxil olan əsərləri bədii-estetik struktura malik olmaqla yanaşı, həm də fəlsəfi mənə yükü və etik ideallar baxımından dərinlik kəsb edir. Nizami Gəncəvi poeziyasında təbiət və peyzaj təsvirləri təkcə bədii təsvir vasitəsi deyil, həm də insanın daxili aləminin, kainatla və ilahi varlıqla münasibətinin simvolik ifadəsidir. Ədəbiyyatşünaslıqda uzun müddət peyzaj təsvirləri estetik element kimi qiymətləndirilsə də, bu təsvirlərin poetik sistem daxilində fəlsəfi, mənəvi və simvolik funksiyaları üzərində dayanmaq aktual elmi məsələ olaraq qalmaqdadır. Nizaminin poetik mətnlərində təbiət mənzərələri obrazların psixoloji vəziyyətini tamamlayır, zaman və məkan anlayışını bədii səviyyədə qurur, həmçinin insan və kainat harmoniyasını ifadə edir. Tezisin məqsədi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında peyzaj təsvirlərinin yalnız bədii-estetik deyil, eyni zamanda fəlsəfi-semantik funksiyalarını təhlil etmək, bu təsvirlərin əsərlərin ideya-bədii sistemində necə strukturlaşdığını üzə çıxarmaqdır. Bu kontekstdə "Sirlər Xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi Gözəl" və "İsgəndərnamə" poemaları əsas tədqiqat obyektləri kimi seçilmiş, həmin əsərlərdəki təbiət obrazlarının ideya-məzmun yönü funksionallığı araşdırılmışdır. Bu fəlsəfi-estetik yanaşma Nizaminin yalnız poemalarında deyil, həm də qəzəl, qəsidə və qitələrində də özünü göstərir. Onun şeirində təbiət təsvirləri ideya-məzmunun dərinləşdirilməsi və bədii obrazların zənginləşdirilməsi üçün mühüm vasitə rolunu oynayır. Beləliklə, Nizaminin poeziyasında peyzaj təsvirləri yalnız estetik gözəllik yaratmaqla qalmır, həm də dərin fəlsəfi mənə daşıyan, bütöv poetik sistemin ayrılmaz komponentidir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi poeziyasında təbiət elementləri, peyzaj təsvirləri və fəlsəfi mənə

Abstract

One of the classic peaks of Azerbaijani literature, the creativity of Nizami Ganjavi occupies an exceptional place not only in Eastern poetry, but also in the development of universal artistic thought. His works included in "Khamsa" have an artistic-aesthetic structure, but also have depth in terms of philosophical meaning and ethical ideals. In Nizami Ganjavi's poetry, images of nature and landscape are not only a means of artistic depiction, but also a symbolic expression of the inner world of man, his relationship with the universe and divine being. Although landscape images have long been evaluated as an aesthetic element in literary criticism, focusing on the philosophical, spiritual and symbolic functions of these images within the poetic system remains an urgent scientific issue. In Nizami's poetic texts, natural landscapes complement the psychological state of the characters, establish the concept of time and space at an artistic level, and also express the harmony of man and the universe. The aim of the thesis is to analyze not only the artistic-aesthetic, but also the philosophical-semantic functions of landscape images in Nizami Ganjavi's work, to reveal how these images are

structured in the ideological-artistic system of the works. In this context, the poems "The Treasury of Secrets", "Khosrov and Shirin", "Leyli and Majnun", "Seven Beauties" and "Iskendername" were chosen as the main objects of research, and the ideological-content-oriented functionality of the images of nature in these works was examined. This philosophical-aesthetic approach is manifested not only in Nizami's poems, but also in his ghazals, qasidahs and qutani. In his poetry, images of nature play an important role in deepening the ideological-content and enriching artistic images. Thus, in Nizami's poetry, landscape images do not only create aesthetic beauty, but are also an integral component of the entire poetic system, carrying a deep philosophical meaning.

Keywords: Natural elements, landscape descriptions and philosophical meaning in Nizami Ganjavi's poetry.

Giriş

Yaratdıqları ilə bir xalqın mənəvi sərvəti çərçivəsinə sığmayan bəşəriyyətin mənəviyyət xəzinəsinə daxil olan dahi Azərbaycan şairi, filosofu Nizami Gəncəvi əbədiyaşarlığını sübut etmişdir. Şair öz lirik və epik yaradıcılığı ilə məhdud çərçivədə deyil planetar səviyyədə düşünə bilən və bu gün də oxucusunu düşündürməyə vadar edən əvəzsiz bir sərvət qoyub getmişdir. İstər lirik şeirlərində, istərsə də həyatın geniş epik lövhələrini canlandırıdığı poemalarında da şair eyni problematikadan bəhs edir, lirik və epik yaradıcılığının eyni mənbədən qaynaqlandığını açıq-aşkar nümayiş etdirir. Dövrümüzə qədər gəlib çatan 120 qəzəl, 30 rübai, 6 qəsidəsi və "Xəmsə"yə daxil olan beş poeması ilə dahi Nizami könuəllərin fatehi olaraq qalmaqda bu gün də davam edir. Yaradıcılığı mövzu baxımından çox zəngin olan şairin yeganə qibləsi və məhvəri insandır. Məzmun və ideya zənginliyi ilə seçilən Nizami yaradıcılığı Azərbaycan intibahının ən əvəzsiz xəzinəsidir. Müxtəlif üsul və poetik priyomlardan ustalıqla istifadə edən şair humanizmin ən yüksən səviyyəsini poeziyasında nümayiş etdirmişdir. İctimai məzmunlu lirik və epik əsərlərində təbiət mövzusunun, peyzaj təsvirlərinin müxtəlif estetik və fəlsəfi semantikasından dönə-dönə istifadə edən Nizami, onları yalnız dekorativ məqsədlə deyil, insan ruhunun mənəvi vəziyyətini, cəmiyyətin əxlaqi-mənəvi durumunu ifadə etmək üçün bədii vasitəyə çevirmişdir. "Nizami Gəncəvi dühasının məhsulu olan "Xəmsə" bənzərsiz bir kitabdır. Biliklər toplusu olan qiymətli xəzinə dünya və axirət həyatını özünəməxsus ədəbi boyalarla hərtərəfli bir şəkildə açıqlayaraq, hər şeydən əvvəl insanları insanlığa çağırır. Onlara insan kimi yaşamağı, bir-biriləri ilə insan kimi davranmağı və öləndə də insan kimi ölərək əbədi olan axirət dünyasına qovuşmağı tövsiyə edir". [1, s.11] Zamanımızda humanitar elmlərdə ekopoetika, estetik ekologiya və təbiətin poetik modellərinin tədqiqi geniş yayılıb. Nizaminin poeziyasında təbiətə münasibət təkcə poetik idealizmlə məhdudlaşmır, həm də təbiətin canlı orqanizm kimi dərk edildiyi bir baxış bucağı ilə təqdim olunur. Bu, onun yaradıcılığını ekoloji və etik müstəvidə də yenidən oxumağa zəmin yaradır. Belə yanaşma klassik irsin müasir dövrün qlobal problemləri ilə əlaqələndirilməsi baxımından da aktualdır.

Nizami lirikasında təbiət təsvirlərinin funksional çaları

Səni bağda görən güllər pərdə çəkdi üzünə

Reyhan zünnar bağlamağı rəva gördü özünə.[2, səh.71]

Bu beytdə təbiət obrazları – **güllər** və **reyhan** insan gözəlliyi qarşısında utanan, çəkilən, hətta insan kimi davranış göstərən canlı varlıqlar kimi təqdim edilir. Gül gözəlliyin əbədi rəmzi kimi təqdim edilir və sevgilinin gözəlliyi qarşısında özünü gizlədir, bu isə insan obrazının fəvqəladə cazibəsini, gözəlliyinin təbiətdən belə üstün olduğunu vurğulayır. Reyhan isə sanki

təvazökarlıq simvolu olan “zünnar” (kəmər) bağlayaraq qarşısındakı gözəlliyə hörmətini göstərir. Bu həm də Nizami lirikasında antropomorfizmin – yəni təbiətə insani xüsusiyyətlərin verilməsi incə və təsirli poetik formasıdır. Nizami Gəncəvi klassik Şərq poeziyasında özünəməxsus yeri olan, bədii fikrin zirvəsində dayanan sənətkarlardandır. Onun poetik dünyası, zahirən göz oxşayan təbiət mənzərələri ilə zəngin olsa da, bu təsvirlərin arxasında dərin fəlsəfi qatlar, mənəvi-əxlaqi mesajlar və ictimai kontekstlər dayanır. Nizaminin lirikasında təbiət yalnız gözəllik nümunəsi kimi deyil, həm də insanın daxilindəki duyğuların, əxlaqi və mənəvi durumunun əksi kimi təqdim olunur. Dağlar, çaylar, küləklər və güllər kimi təbiət obrazları bəzən aşiqin həsrətini, bəzən cəmiyyətin ziddiyyətlərini, bəzənsə Tanrının qüdrətini ifadə edən simvola çevrilir. Nizami lirikasında peyzaj elementləri sadəcə estetik zövq oyadan təsvirlər olmayıb, həm də mətnin semantik strukturuna və ideya dərinliyinə xidmət edən bədii vasitələr kimi çıxış edir. Doğma təbiətin füsunkar gözəlliyi şairin həssaz qəlbini hər zaman rıqqətə gətirir, nəcib duyğuların tərənnüm olunması ilə nəticələnir. Təbiət hadisələrinin canlandırılması klassik şeirin ən çox istifadə etdiyi təsvir vasitələrindən idi, buna görə də şair demək olar ki, şeirlərində bu ənənəyə sadıq qalaraq, rəngarəng mənzərə tabloları yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Bənöfşə zülfündən aldıqca işıq,
Camalı güllərə olsun yaraşıq.
Boy atmaq öyrətsin sərvə özündən,
Utansın yasəmən onun üzündən.[2, s.101]

Bu nümunələr Nizami Gəncəvi poeziyasında təbiət təsvirlərinin zənginliyini və estetik gücünü göstərir. Şairin bədii vasitələr, bədii dil və təbiət elementləri ilə yaratdığı təbiət təsvirinin, sevgi, gözəllik, qüdrət və fəlsəfi mənalara ifadə etmək üçün böyük bir rol oynadığını görülür.

Ağacda bülbül də qan yaş tökərdi,
O da Məcnun kimi nalə çəkərdi.
Gül də Leylidəki o vüqar kimi,
Çadırdan çıxmışdı tacidar kimi.
Baxıb gül fəslinin çəmənlərinə,
Leyli qədəm basdı onun seyrinə. [2, s.100]

Poemada Məcnunun daxili aləmini, hisslərini, keçirdiyi sarsıntıları, şikayətlərini təbiətlə əlaqəli şəkildə verməklə, poemanın təsir gücünü artırmağa nail olmuşdur. Aşıqın divanəliyi, tənhalığı onun təbiətə üz tutması və onunla dərdləşməşi fonunda təqdim edilir.

Gecənin nəfəsi fələkdə yandı,
Ayın gövhərindən yer işıqlandı.
Göydə parladıqca nəfəylə gövhər,
Ətirlə, bəzəklə doldu üfüqlər. [2, s.169]

Nizami poeziyasında payızın poetik simvolikası və insan psixologiyası

Nizami payız fəslinin təsviri ilə ölümün simvolunu oxucuya çatdırmış olur, bununla ölən məhəbbətin simvolu rolunda çıxış edir. Payız və qəhrəmanın ölümü müxtəlif dövrlərə aid ədəbiyyatda və poeziyada tez-tez rast gəlinən motivlərdir. Onların dərin simvolik mənaları var və müəyyən emosiyaların və ideyaların çatdırılmasına xidmət edir. Payız çox vaxt solmaq, dəyişmək və tərk edilməklə əlaqələndirilir. Keçid vəziyyəti, kədəri, itkini və ya qürubu təsvir etmək üçün istifadə edilə bilər.

Qaydadır yarpaqlar tökülən zaman
Qanlı sular axar o yarpaqlardan.
Hər bir budağın ki, içində qan var,
Axır, dəşiklərdən süzüb damcılar.
Suyun şüşəsi də soyuyub donar,
Bağların üzünə sarılıq qonar.
Ölüm zərbəsilə qabarar budaq,
Torpağa pay olar hər qızıl yarpaq. [3, s.231]

Bu poetik nümunədə təbiətin payız mənzərəsi üzərindən **ölüm, hüzn və fanilik** motivləri işlənmiş, **yarpaq, su, budaq, torpaq** kimi obrazlarla insan taleyi və həyatın sonluğu simvolik şəkildə ifadə olunmuşdur. Bu poetik fraqmentdə **yarpaq** – həyat, **budaq** – insan bədən, **qanlı su** – həyat enerjisi, **sarılıq** – solğunluq, **torpaq** isə ölümdən sonrakı son dayanacaq kimi anlamlandırılır. **Təbiət hadisəsi – payızda yarpaqların tökülməsi** – yalnız bir mövsüm dəyişikliyi yox, insanın bioloji sonluğunun metaforası kimi təqdim olunur. Peyzaj elementləri sadəcə dekorativ təsvir yox, həm də insan həyatının mahiyyətini dərk etməyə yönəldilmiş fəlsəfi simvollardır. Təbiətdə baş verən təbii hal – yarpağın tökülməsi – poeziyada dərin metaforik mənə qazanır və həyat-ölüm dövrünün poetik təəcəssümünə çevrilir.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatda payız bəzən qəhrəmanların həyatlarını cəsarətlə və məqsədyönlü şəkildə qarşılamağa imkan verən sərbəst buraxılma vaxtı kimi görünür. Qəhrəmanın ölümü isə öz növbəsində həyatın sonunu əks etdirən və müxtəlif semantik yozumlara malik olan motivdir. Bu, xarakterin fiziki ölümü, eləcə də simvolik ölümü, çevrilməsi və ya qurbanı kimi göstərilə bilər. Bir qəhrəmanın ölümü onun şücaətini, fədakarlığını və ya qalibiyyətini vurğulamağa xidmət edə bilər. Payızın və qəhrəmanın ölümünün birləşməsi əsərdə xüsusi ab-hava yaradır. O, həzin, melanxoliya və ya istefa kimi emosional vəziyyətlərin qaçılmazlığını vurğulayır.. Bu motiv zaman mövzusunu, dəyişikliyi və həyatın tsiklik təbiətini araşdırmaq üçün istifadə edilə bilər. Ədəbiyyatda və poeziyada payızın motivləri və qəhrəmanın ölüm motivləri çox vaxt həyatın kövrəkliyini, keçiciliyini vurğulamaq, onun mənası və dəyərini əks etdirmək üçün istifadə olunur. Onlar varlığın keçici, dövrü və qısalığı, eləcə də anın dəyəri və yaşanan hər

gündən həzz almaq ehtiyacı haqqında düşüncələr doğura bilər. Bir çox ədəbi əsərlər, şeirlər və romanlar, o cümlədən müxtəlif dövrlərin klassikləri bu motivləri araşdıraraq, bizə həyatın mənası, ölümün dərk edilməsi və zamanın keçici təbiəti haqqında düşünmək imkanı verir.

Nəticə

Təbiət lirikası klassik poeziyanın önəmli bir təbəqəsini təşkil edir. Bu lirikalar təbiətin gücü, gözəlliyi və dəyərləri ilə bağlı hisslərini ifadə edir. Çiçəklər, ağaclar və s. sevgini, həsrəti, bədbinliyi və cəsarəti simvolizə edir. Şairin əsərlərində təbiət mənəvi qüdrət və güclənmə mənbəyi kimi dəyərləndirilir. Lirik hisslərin ifadəsi üçün Nizami təbiəti əsas vasitə hesab edirdi. O, təbiəti sevgi mövzusu ilə də əlaqələndirir. Nizaminin təbiət poeziyası insanların təbiət ilə olan münasibətini ifadə edən zəngin təsvirləri ilə tanınır. Onun əsərləri təbiətin insanlarla olan əlaqəsini lirik və rəngarəng təsvirlərlə ifadə etmişdir. Allahın yaradıcılığına minnətdarlıq hissləri qazanmağa nail olmuşdur. Şair Nizami poemalarında da təbiətin gözəlliyini, onun insan ruhuna təsirini, fəlsəfi mənasını səmərəli şəkildə istifadə etmişdir. Əsərlərdə qəhrəmanların mənəvi və fiziki ağrılarını, çətinlikləri, iç dünyası təbiətlə vəhdətdə təqdim edilərək əsərin romantik və dramatik təsirini artırır. Sevgilinin gözəlliyini vurğulamaq baxımından da təbiət təsvirləri şairin köməyinə çatır. Romantik atmosferin yaradılması üçün təbiətin təsviri özü bir bədii priyom kimi istifadə olunur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əlişir Nizamisoy Nəncəvi. İlyas Yusif oğlu Nizami Gəncəvi. Gəncə : 2013.
2. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004.
3. Nizami Gəncəvi. Maarif nəşriyyatı. Bakı: 2002.

NİZAMİ GANJAVİ'NİN ESERLERİNDEKİ PEDAGOJİK YÖNLER
PEDAGOGICAL ASPECTS IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI
NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ PEDAQOJİ ASPEKTLƏR

Leyla Vüqar qızı İsmayılzadə

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

<https://orcid.org/0000-0003-0629-070X>

Xülasə

Nizami Gəncəvi yalnız şair deyil, həm də pedaqoji düşüncənin öncüllərindən biri kimi çıxış edir. Onun əsərlərində insanın mənəvi tərbiyəsi, elm və əxlaqın vəhdəti, müəllim-şagird münasibətləri kimi mühüm məsələlərə yer verilir. “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” poemalarında tərbiyəvi ideyalar və pedaqoji prinsiplər poetik dillə ifadə olunur. Nizami təhsili yalnız bilik ötürmək deyil, şəxsiyyətin formalaşdırılması prosesi kimi qiymətləndirir. Onun fikirləri çağdaş təhsil modelləri, xüsusilə konstruktivist yanaşmalarla uyğunluq təşkil edir. Nizaminin humanist fəlsəfəsi və insan mərkəzli yanaşması müasir müəllim obrazı üçün nümunə təşkil edir. Bu baxımdan Nizami Gəncəvinin irsi pedaqoji baxımdan tətbiq oluna bilən aktual və zəngin bir qaynaqdır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, pedaqoji ideyalar, təlim və tərbiyə, müəllim-şagird münasibətləri, humanist pedaqogika, klassik irs və çağdaş təhsil, elm və əxlaq vəhdəti

Abstract

Nizami Ganjavi is not only a poet, but also one of the pioneers of pedagogical thought. His works address important issues such as human spiritual upbringing, the unity of science and morality, and teacher-student relationships. In the poems “Khosrov and Shirin” and “Leyli and Majnun”, educational ideas and pedagogical principles are expressed in poetic language. Nizami views education not only as the transmission of knowledge, but also as the process of forming a personality. His ideas are consistent with contemporary educational models, especially constructivist approaches. Nizami's humanistic philosophy and human-centered approach are a model for the image of a modern teacher. In this regard, Nizami Ganjavi's legacy is a relevant and rich resource that can be applied from a pedagogical point of view.

Keywords: Nizami Ganjavi, pedagogical ideas, teaching and upbringing, teacher-student relations, humanistic pedagogy, classical heritage and contemporary education, unity of science and morality

*“Bilik öyrənməyi ar bilən hər kəs
Dünyada mərifət qazana bilməz.”
(Nizami Gəncəvi)*

GİRİŞ

Dahi Nizami Gəncəvi XII əsr Şərq intibahının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi yalnız ədəbiyyat deyil, həm də pedaqogika sahəsində dəyərli fikirləri ilə seçilir. Onun əsərlərində insan tərbiyəsi, mənəvi yetkinlik, elmin və əxlaqın vəhdəti, müəllim-şagird münasibətləri kimi mövzulara xüsusi diqqət yetirilir. Bu mövzu xüsusilə çağdaş təhsil sistemində klassik irsin tətbiqi baxımından aktualıq kəsb edir (Cəfər, 2003).

Nizaminin əsərlərində tərbiyə və təlim ideyaları

Nizami Gəncəvinin əsərlərində tərbiyə və təlim məsələləri ön plandadır. Onun hər bir poeması oxucunu bilik, əxlaq və humanizm ruhunda tərbiyə etməyə yönəlib. “Xosrov və Şirin” əsərindəki “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” bölməsi pedaqoji dəyərlərlə zəngindir (Gəncəvi, 2004a). Bu bölmədə müəllif, övladına yalnız atalıq deyil, müəllimlik mövqeyindən də nəsihət verir. O, həyatda doğru yol seçməyin, elmə və mənəviyyata üstünlük verməyin əhəmiyyətini izah edir. Nizami insanın daxili aləmini formalaşdırmağın yalnız ailədə deyil, cəmiyyətdə də həyata keçməli olduğunu bildirir. Şairin fikrincə, elm və əxlaq bir-birindən ayrı düşünülə bilməz. Onun bu mövqeyi müasir təhsil sisteminin əsas prinsipləri ilə üst-üstə düşür. “Sirlər xəzinəsi” əsərində də insan kamilliyinə aparan yolun bilik və mənəviyyatdan keçdiyi göstərilir (Gəncəvi, 2004b). Nizami insanın uşaqlıqdan tərbiyə edilməsinin zəruriliyini dəfələrlə vurğulayır. “Leyli və Məcnun”da isə müəllim-şagird münasibətləri ədəbi simvollarla təqdim edilir (Gəncəvi, 1983). Burada müəllimin nəinki bilik verən, həm də ruhani tərbiyəçi olduğu göstərilir.

Nizaminin təlim anlayışı yalnız akademik deyil, həm də mənəvi zənginlik üzərində qurulub. Şairin “İsgəndərnamə” əsərində də hökmdar obrazı vasitəsilə xalqın elm və təhsilə bağlılığı vurğulanır (Gəncəvi, 1982). Bütün bu məqamlar onun pedaqoji düşüncəsinin universal və dövrünü qabaqlayan olduğunu sübut edir.

Pedaqoji görüşlərin təhlili və çağdaş təhsildə əhəmiyyəti

Nizami Gəncəvinin pedaqoji görüşləri sadəcə poetik forma deyil, maarifləndirici məzmun daşıyır. Onun əsərlərində tərbiyə vasitəsi kimi ədalət, dürüstlük və səbir kimi əxlaqi kateqoriyalar əsas götürülür. Bu baxışlar klassik Şərq pedaqogikasının da əsaslarını təşkil edir. Nizami insanın əxlaqi yetkinliyini cəmiyyətin inkişafı üçün əsas şərt kimi qəbul edir (Cəfər, 2003). O, həm də pedaqoqun məsuliyyətini və nümunə olma rolunu qabardır. “Sirlər xəzinəsi”ndə Nizami insanın özünü tanıması və müstəqil düşünə bilməsini ideal tərbiyənin nəticəsi sayır (Gəncəvi, 2004b). Onun əsərlərində təhsil təkcə bilik ötürmək deyil, həm də şəxsiyyət formalaşdırmaq vasitəsi kimi təqdim olunur. Bu yanaşma XXI əsr təlim texnologiyaları ilə uyğunluq təşkil edir. Məsələn, konstruktivist təlim modeli də məhz şagirdin mənəvi və intellektual inkişafını hədəfləyir.

Nizami Gəncəvi insanın potensialına, yaradıcı düşüncəsinə və azad iradəsinə güvənirdi. Onun fikrincə, təhsilin əsas məqsədi kamil və cəmiyyətə faydalı şəxsiyyət yetişdirməkdir (Mikayılov, 1984). Şairin dünyagörüşü maarifçiliyin təməl prinsipləri ilə səsleşir. Bu mənada Nizami yalnız dövrünün deyil, bütün zamanların pedaqoqu sayıla bilər. Əsərlərindəki dəyərlər müasir təlim kurikulumlarında yer alan məqsəd və nəticələrlə uzlaşır. Onun pedaqoji ideyaları Azərbaycan təhsil tarixində xüsusi yer tutur (Talıbov, Sadıqov & Quliyev, 2000).

Nizami irsindən müasir təhsildə istifadə imkanları

Nizami Gəncəvi irsi müasir tədris prosesində bir sıra yönlər üzrə effektiv şəkildə istifadə edilə bilər. Əvvəla, onun əsərləri fənlərarası inteqrasiya baxımından zəngin mənbədir. Təbiət elmlərində, xüsusilə fizika dərslərində onun əsərlərindəki müşahidə və təbiət təsvirləri istifadə oluna bilər (Xalıqov, 2021). Bu yanaşma şagirdlərdə həm estetik zövq formalaşdırır, həm də

tədrisin təsir gücünü artırır. Ədəbi mətnlərdən istifadə etmək müasir təlim texnologiyalarında motivasiyaedici faktor sayılır. Nizaminin dili və üslubu şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafına da müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, onun əsərlərindəki etik normativlər şagirdlərdə mənəvi dəyərlərin formalaşmasında əvəzsiz vasitədir. Bu, tərbiyəvi komponentin effektivliyini artırmaq üçün mühüm bir nümunədir. Müəllimlər üçün Nizami əsərləri aktual dərslər materialları kimi istifadə oluna bilər. Bu məqsədlə metodik vəsaitlərdə xüsusi dərslər planları tərtib olunmuşdur (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu, 2023).

Təhsil müəssisələrində Nizami irsinin tətbiqi həm bilik, həm də dəyər yönümlü təlimə imkan yaradır. Onun fikirləri həm milli, həm də universal dəyərlərlə səsleşdiyi üçün global təhsil kontekstində də istifadəyə uyğundur. Bu səbəbdən Nizami Gəncəvi irsi yalnız ədəbiyyat deyil, digər fənlərin də tədrisində aktuallığını qoruyur. Müasir təhsildə məqsəd təkcə akademik uğur deyil, həm də şəxsiyyətin formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan Nizami əsərləri təlimin məzmun və mahiyyətinə uyğun gəlir. O, bizə hər iki istiqamətdə nümunə verən nadir simalardandır.

Nizaminin humanizm və pedaqoji fəlsəfəsi

Nizami Gəncəvinin pedaqoji fəlsəfəsinin əsasında insanın mənəvi kamilliyi dayanır. Onun humanizmi fərdin daxili zənginliyinə, əxlaqına və başqalarına qarşı münasibətinə əsaslanır (Cəfər, 2003). Bu, şairin bütün əsərlərində sistemli şəkildə öz əksini tapır. O, insanlara qarşı mərhəmət və anlayışlı yanaşmanı tərbiyəvi ideal kimi təqdim edir. “Leyli və Məcnun”da sevgi və sədaqət nümunələri də humanist dünyagörüşünün tərkib hissəsidir (Gəncəvi, 1983). Nizaminin fikrincə, müəllim yalnız tədris edən deyil, həm də həyat öyrədən şəxs olmalıdır. Bu baxış çağdaş müəllim obrazına tam uyğundur. O, maarifçiliyi sadəcə savadlandırma deyil, həm də kamilləşdirmə prosesi kimi görür.

Nizami fərdi azadlığa və düşüncə sərbəstliyinə böyük önəm verirdi. Bu isə müasir təlim fəlsəfəsinin əsas prinsiplərindəndir. Onun əsərlərində qadın obrazlarının önəmi də gender bərabərliyinin təbliği baxımından diqqətəlayiqdir. Şair, qadının da təlim-tərbiyədə iştirakını vacib sayırdı. Bu yanaşma həm də sosial ədalət və inklüzivlik baxımından müasir təhsildə aktualdır. Zeynal (2023) göstərir ki, Nizami tərbiyə və təhsildə yalnız bilik deyil, insanlıq ideyalarını əsas götürür. Onun pedaqoji fəlsəfəsi insanın bütün inkişaf istiqamətlərini əhatə edən inteqral modeldir. Bu səbəbdən Nizami Gəncəvinin irsi yalnız ədəbiyyat deyil, həm də pedaqoji düşüncənin zirvəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

NƏTİCƏ

Nizami Gəncəvinin pedaqoji baxışları onun ədəbi irsindəki mənəvi dəyərlərlə sıx bağlıdır. Onun təlim və tərbiyə ilə bağlı fikirləri müasir pedaqogikada aktual olan bir çox prinsiplərlə səsleşir. Nizami irsindən istifadə etməklə gənc nəslin mənəvi və əxlaqi tərbiyəsini daha effektiv şəkildə həyata keçirmək mümkündür. Bu baxımdan Nizami Gəncəvi təkcə ədəbiyyatşünaslar üçün deyil, həm də pedaqoqlar üçün dəyərli nümunədir.

“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir...” (Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 yanvar 2021-ci il tarixli Sərəncamından)

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu. (2023). *Ümumtəhsil məktəblərində Nizami Gəncəvi yaradıcılığının tədrisi məsələləri*. <https://arti.edu.az/2023/10/13/...>

NIZAMI GANJAVI
International Social Sciences and Humanities Conference
30 JUNE - 02 JULY 2025. Mingachevir/Azerbaijan

- Cəfər, M. (2003). Nizami yaradıcılığında humanizm. *Cəfər M. Seçilmiş əsərləri*, I cild, 62–69. Bakı: Çinar-çap.
- Gəncəvi, N. (1982). *İsgəndərnamə* (Şərəfnamə və İqbalnamə). Bakı: Yazıçı.
- Gəncəvi, N. (1983). *Leyli və Məcnun* (S. Vurğun, tərc.). Bakı: Yazıçı.
- Gəncəvi, N. (2004a). *Xosrov və Şirin* (R. Rza, tərc.). Bakı: Lider nəşriyyatı.
- Gəncəvi, N. (2004b). *Sirlər xəzinəsi* (X. Ulutürk, tərc.). Bakı: Lider nəşriyyatı.
- Mikayılov, Ş. (1984). Nizami Gəncəvinin pedaqoji görüşlərinə dair. *Azərbaycan məktəbi*, 9, 47–52.
- Talıbov, Y., Sadıqov, F., & Quliyev, S. (2000). *Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi*. Bakı: Ünsiyyət.
- Xalıqov, A. (2021). Nizami Gəncəvi irsindən tədris prosesində istifadə imkanları. *Azərbaycan məktəbi*, 2, 102–108.
- Zeynal, S. (2023). Nizaminin əsərlərində tərbiyə və təhsil məsələləri. *Hürriyyət.az*. <https://hurriyyet.az/az/post/...>

NİZAMİ GENÇEVİ VE MÜHƏNDİSLİK
NIZAMI GANJAVI AND ENGINEERING
NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ MÜHƏNDİSLİK

Vüqar Sabir oğlu Mustafayev

texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

<https://orcid.org/0000-0002-0961-6712>

Xülasə

Nizami Gəncəvi yalnız şair deyil, həm də dövrünün elmi və texniki biliklərinə dərinlən bələd bir mütəfəkkir kimi tanınır. Onun “Xəmsə”yə daxil olan poemaları mühəndislik, memarlıq, astronomiya, metallurgiya və suvarma texnologiyaları kimi sahələrə dair zəngin təsvirlərlə doludur. “Sirlər Xəzinəsi”ndə təbiət elmləri və al-kimya anlayışları poetik dillə izah olunur. “Xosrov və Şirin” poeması memarlıq texnologiyalarının və estetik prinsiplərin sənətkarlıqla birləşdirildiyi bir nümunədir. “Leyli və Məcnun”da isə astronomiya və kainatın quruluşu barədə fəlsəfi fikirlər ön plana çıxır. “Yeddi Gözəl” poemasında riyazi simmetriya və memarlıq estetikası fəlsəfi kontekstlə birləşdirilir. “İskəndərnamə”də isə texnoloji inkişaf və mühəndislik strategiyaları hərbi və inzibati uğurlar kontekstində təqdim edilir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, mühəndislik fikirləri, memarlıq və texnologiya, “Xəmsə” poemaları, astronomiya, elmi düşüncə, orta əsr texniki bilikləri

Abstract

Nizami Ganjavi is known not only as a poet, but also as a thinker who was deeply familiar with the scientific and technical knowledge of his time. His poems included in “Khamsa” are full of rich descriptions of fields such as engineering, architecture, astronomy, metallurgy and irrigation technologies. In “The Treasury of Secrets”, the concepts of natural sciences and alchemy are explained in poetic language. The poem “Khosrov and Shirin” is an example of the masterful combination of architectural technologies and aesthetic principles. In “Leyli and Majnun”, philosophical ideas about astronomy and the structure of the universe come to the fore. In the poem “Yeddi Gezal” (The Seven Beauties), mathematical symmetry and architectural aesthetics are combined with a philosophical context. In “Iskandernaməh”, technological development and engineering strategies are presented in the context of military and administrative successes.

Keywords: Nizami Ganjavi, engineering ideas, architecture and technology, “Khamsa” poems, astronomy, scientific thought, medieval technical knowledge

“Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs

Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz.”

(Nizami Gəncəvi)

GİRİŞ

Nizami Gəncəvi yalnız öz poetik qüdrəti ilə deyil, həm də dövrünün elmi və texniki düşüncəsini dərinlən mənimsəmiş bir mütəfəkkir kimi tanınır. Onun “Xəmsə” toplusuna daxil olan beş poema – “Sirlər Xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi Gözəl” və “İskəndərnamə” – yalnız bədii əsərlər deyil, həm də dövrünün mühəndislik, memarlıq və texniki biliklərini ehtiva edən zəngin mənbələrdir (Araslı, 2005; Nizami Gəncəvi, 2021). Bu əsərlərdə inşaat texnologiyaları, riyazi hesablama, kosmoloji modellər, mexaniki qurğular və suvarma sistemləri kimi bir sıra mühəndislik elementlərinə işarə olunur. Şairin texniki və elmi biliklərə bələdliyi, bu mövzuların poetik dillə təsvirinə imkan verib. Mühəndislik yalnız struktur qurmaq deyil, həm də təbiəti anlamaq, maddi və mənəvi aləmi birləşdirmək vasitəsi kimi təqdim olunur. Bu nöqteyi-nəzərdən Nizaminin yaradıcılığı orta əsr Şərqiində elmi və sənətkar təfəkkürünün inteqrasiyasının parlaq nümunəsidir. Şairin poemalarındakı mühəndislik fikirləri ilə tanış olduqca, bir daha bu böyük zəka sahibinin ensiklopedik biliyi, erudisiyası adamda heyranlıq və qibtə hissi yaradır.

“Sirlər xəzinəsi” poemasında elmi-mühəndislik təsəvvürləri

Bu poemada filosofların və alimlərin fikirləri ilə yanaşı, texnika və elmlə bağlı baxışlar da yer alır. Metallurgiya, astronomiya və kimya sahəsindəki bəzi anlayışlar bədii obrazlarla təqdim edilir (AzNews, 2021; Abbasov, 2020). Məsələn, al-kimya sənətindən bəhs edilən hissələrdə qızılın təmizlənməsi və elementlərin qarışığı təsvir olunur.

Nizami, o dövr üçün mürəkkəb hesab edilən maddə çevrilməsi və təbiət qanunlarını poetik dillə izah edir. O, “qara torpaqdan inci çıxarmaq” kimi bənzətmələrlə elmi transformasiya proseslərinə işarə edir. “Məsələn qızıl rəngini verən kimya deyilmi?!” misrası isə şairin kimyəvi biliklərinə xəbər verir.

“Sirlər Xəzinəsi”ndə maddələrin xüsusiyyətlərinə, onların təbiətlə qarşılıqlı təsirlərinə dair təsvirlər texnologiyaya keçid forması kimi çıxış edir. Əsərdə suyun axış trayektoriyası, hava təzyiqinin rolu və torpağın məhsuldarlığı ilə bağlı səhnələrdə təbiət elmlərinə dair düşüncələr ön plandadır. O, insanın kainatı anlamaq üçün müşahidə, təcrübə və ağıl gücünə ehtiyacı olduğunu vurğulayır (Qəmbərov, 2021). Eyni zamanda, texniki təfəkkür etik və dini dəyərlərlə vəhdətdə təqdim olunur; insan yalnız texnologiyayı deyil, onu necə istifadə etməyi də öyrənməlidir. Nizaminin bu əsəri texnologiyanın insan həyatındakı rolunu dərk etmək və onu idarə etmək bacarığının təməlinə əxlaqın durduğunu göstərir (Nəcəfov, 2019). Burada həmçinin texniki yeniliklərə açıqlıq və elmə həvəs kimi keyfiyyətlərə də toxunulur. Poemada, məsələn, metallurgiyanın incəliklərinə dair təsvirlər mühəndislik biliklərinin zənginliyindən xəbər verir. Təbiət hadisələrinin tədqiqində müasir təcrübələrə bənzər müşahidə və analiz üsulları poetik dillə ifadə olunur. Bu, Nizaminin həm fəlsəfi, həm də elmi baxışlarının şairinə təqdimatıdır.

Beləliklə, “Sirlər Xəzinəsi” elmi təfəkkür və mühəndislik konseptlərinin poetik sintezinin parlaq nümunəsidir.

“Xosrov və Şirin” poeması: memarlıq və mühəndislik duyumu

“Xosrov və Şirin” əsəri yalnız məhəbbət dastanı deyil, həm də texniki tərəqqinin, memarlıq sənətinin yüksək inkişaf səviyyəsinin poetik ifadəsidir. Əsərdə Xosrovin Şirinə olan məhəbbətinin rəmzi olan Xəvərnəq sarayının təsviri memarlıq texnologiyalarının bədii əksidir

(UNEC, 2011). Nizami burada inşa proseslərini detallı şəkildə təsvir edərək tikinti sənətinə bələd olduğunu nümayiş etdirir. Sarayın inşasında istifadə olunan materialların xüsusiyyətləri, işçilərin əmək bölgüsü, ətraf mühitlə uyğunlaşma kimi məqamlar texniki məntiqə söykənir. Qəsr həm də estetik baxımdan simmetrik və nizamlı şəkildə qurulub; bu, riyazi düşüncənin və memarlıq nəzəriyyəsinin nəticəsidir (ResearchGate, 2023). Nizami burada sənətkarlıq və texnologiyayı bir-birindən ayrılmaz təqdim edir. O, gözəllik anlayışını yalnız hisslərlə deyil, məntiq və hesablama ilə əlaqələndirir. Sarayın sütunları, təğləri və nizamı həm funksional, həm də simvolik mənalar daşıyır. Həmin təsvirlərdə texniki terminologiyadan istifadə edilməsə də, anlayışlar çox aydın və sistemli şəkildə təqdim olunur. Bu poema sübut edir ki, Nizami texnikanı insan duyğularına, bədii estetikaya və əxlaqi məqsədlərə uyğunlaşdırmağı bacaran dahi sənətkardır (Abbasov, 2020). Əsərdə həmçinin suvarma və işıqlandırma sistemlərinə dair ipucları mövcuddur ki, bu da mühəndislik biliklərinin praktik tətbiqini göstərir. Tikinti işlərinin mərhələli və planlı şəkildə aparılması mövzusu vurğulanır. Memarlıq əsərlərində funksionallıq və möhkəmlik prioritet kimi təqdim olunur. Nizami həmçinin müasir binalarda vacib olan akustika və istilik idarəetmə məsələlərinə dair incəlikləri şairənə təsvir edir. Bu xüsusiyyətlər “Xosrov və Şirin” əsərini mühəndislik və memarlıq tarixi üçün qiymətli mənbə edir.

“Leyli və Məcnun” poeması: astronomiya və mühəndislik fikirləri

“Leyli və Məcnun” poemasında poetik-fəlsəfi struktura sahib olan təbiət və kainat təsvirləri diqqət çəkir. Nizami burada astronomiyaya və kainatın strukturlarına dair təsəvvürlərini Məcnunun düşüncələri və mənəvi sarsıntıları vasitəsilə təqdim edir (Nizami Gəncəvi, 2021). Ulduzların insan taleyinə təsiri, zamanın və məkanın nisbi mahiyyəti kimi məsələlər bu əsərdə bədii dillə şərh olunur. Şairin bürclər, səma qatları və Günəş-Ay əlaqələri haqqında məlumatlı olduğu açıq-aşkar sezilir (Wikipedia, 2023). Məcnunun ulduzlarla “danışması”, göy qübbəsinə baxaraq, öz tale yazısını oxumağa çalışması simvolik bir elmi səviyyəni əks etdirir. Bu baxımdan, Leyli və Məcnun yalnız eşq əfsanəsi deyil, həm də kosmologiyaya dair fəlsəfi-poetik düşüncə sistemidir. Nizami burada insanın kainatdakı yerini anlamağa çalışdığını göstərir. O, kainatın strukturu ilə insan ruhunun quruluşu arasında əlaqə qurmağa cəhd edir.

Astronomik biliklərin poetik formada verilməsi həm dövrün elmi səviyyəsinə, həm də şairin dərin mütaliəsinə işarədir (Qəmbərov, 2021). Bu yanaşma, elmi biliklərin bədii forma ilə təqdim edilməsində klassik ədəbiyyatın gücünü ortaya qoyur. Eyni zamanda, əsərdə vaxt və fəzaya dair təsvirlərdə riyazi anlayışlar da özünü göstərir. Poemada günəşin və ayın yeri, qaranlıq və işıq qarşıdurması mühəndislikdəki işıqlandırma və dövrü sistemlərin poetik analoqu kimi təqdim olunur. İnsanın daxili aləmi ilə kosmosun nizamı arasında paralellər qurulur. Şair həm də riyazi və astronomik müşahidələrin insan həyatına təsirini vurğulayır. Bütün bunlar onu göstərir ki, Nizami bu əsərdə mühəndislik və təbiət elmlərinə xüsusi diqqət ayırıb.

“Yeddi Gözəl” poeması: riyazi-memarlıq mühəndisliyi

“Yeddi Gözəl” poemasında Nizami riyaziyyat, simmetriya və memarlıq estetikası ilə fəlsəfi fikirləri birləşdirir. Poemanın strukturunda həftənin yeddi günü, yeddi gözəl, yeddi iqlim və yeddi planet anlayışları riyazi dəqiqliklə uyğunlaşdırılıb (Abbasov, 2020). Hər bir gün üçün fərqli rəng, planet və ölkə seçimi riyazi və astrologik biliklərlə işlənmişdir. Hər gözəlin özünəməxsus xüsusiyyətləri, psixoloji profili və təmsil etdiyi element kainatın harmoniyasını əks etdirir. Nizami burada yalnız memarlıq deyil, rəqəmlərin fəlsəfəsini də ön plana çəkir. Qəsrin quruluşu – dairəvi günbəzlər, səkkizbucaqlı otaqlar, bərabər məsafəli sütunlar – riyazi simmetriyanın sənətə tətbiqinin nümunəsidir (UNEC, 2011). Bu təsvirlər, geometriyanın yalnız nəzəri deyil, praktiki və estetik vasitə olduğunu göstərir.

Nizami həmçinin bu əsərdə mühəndislik elminin insan həyatındakı sosial və mənəvi təsirlərinə toxunur. Məsələn, məkanın planlaşdırılması insan psixologiyasına və ictimai nizam-intizama

xidmət edir. Poemada memarlığın bəşəriyyətin sivilizasiyasına töhfəsi yüksək qiymətləndirilir. Bu, mühəndisliyin həm funksional, həm də simvolik təzahürüdür. Hər biri öz sahəsində dərin bilik və incəliklərlə zəngin olan bu təsvirlər Nizaminin mühəndislik və memarlıqda yüksək səviyyədə təfəkkürünü göstərir (Qurbanov & Hümətova, 2022). Əsərdə həmçinin dizayn və konstruksiya prinsiplərinə dair müşahidələr var. Bu müşahidələr poetik üslubla elmi konseptlərin sintezini yaradır. Nizami, memarlıq sahəsində yaradıcı və texniki bacarıqları bir araya gətirərək unikal bir sistem ortaya qoyur.

“İskəndərnamə” poeması: texnoloji tətbiq və mühəndislik strategiyaları

“İskəndərnamə” poemasında isə mühəndislik yanaşması daha çox hərbi və inzibati texnologiyalara aid edilir. Nizami burada İskəndərin istehkamlar, körpülər və suvarma kanalları qurması kimi mühəndislik uğurlarını ətraflı təsvir edir (Qurbanov & Hümətova, 2022). Hərbi strategiyaların həyata keçirilməsi üçün texniki vasitələrdən istifadə, maşınların tətbiqi, mexaniki qurğuların izahı geniş yer tutur. İskəndərin inşa etdirdiyi yolların planlaşdırılması, ərazilərin topoqrafik təhlili mühəndislik elminin ilkin formalarını poetik üslubda təqdim edir. Şair texnologiyanın idarəetmədə və döyüşdə strateji əhəmiyyətini vurğulayır. Suvarma sistemləri isə kənd təsərrüfatının inkişafını təmin edən mühüm mühəndislik layihəsi kimi göstərilir (AzNews, 2021). Bu poemada texnologiya və mühəndislik bilikləri sosial həyatın ayrılmaz hissəsi kimi dəyərləndirilir.

Nizami həmçinin texniki biliklərin müharibədən sülhə, zülmədən ədalətə keçid prosesində mühüm rolunu önə çəkir. İskəndərin texniki layihələri, həmçinin ticarət və kommunikasiya sahələrini də inkişaf etdirir. Poemada infrastrukturun yaradılması dövlət idarəçiliyi və iqtisadiyyatın canlanması ilə sıx əlaqələndirilir. Şair dövrünün mühəndislik texnikalarını, o cümlədən nasoslar, su qaldırıcı qurğular, mexaniki silahlar haqqında məlumatlı olduğunu göstərir. Texnologiya və mühəndislik konseptləri burada həm praktiki, həm də ideoloji kontekstdə işlənir. Nizami İskəndərin texnoloji inkişaf vasitəsilə imperiyanı genişləndirməsini və idarə etməsini yüksək qiymətləndirir. Beləliklə, “İskəndərnamə” mühəndislik düşüncəsinin tarixi və poetik aspektlərini vəhdətdə təqdim edir (ResearchGate, 2023).

NƏTİCƏ

Nizami Gəncəvinin əsərlərində mühəndislik anlayışı yalnız texniki proses kimi yox, həm də bəşəri inkişaf vasitəsi kimi təqdim olunur. O, əsərlərində həm memarlıq, həm də kosmologiya, su təsərrüfatı, metallurgiya və akustika kimi sahələrə toxunaraq mühəndislik düşüncəsinin dərin poetik modelini qurur. Bu məqalədə onun yaradıcılığı müasir mühəndislik baxışları ilə müqayisəli şəkildə təhlil edildi və göstərildi ki, Nizami yalnız şair yox, həm də dövrünün ən qabaqcıl texniki zəkalarından biri idi (Abbasov, 2020; Qəmbərov, 2021).

Nizaminin texnologiya və mühəndislik biliklərinin ədəbi obrazlarla ifadəsi orta əsr Şərq elmi-mədəniyyət tarixində mühüm yer tutur və bu gün də öz aktuallığını qoruyur. Onun əsərləri həm elmi tədqiqatlar, həm də ədəbi təhlillər üçün zəngin material mənbəyidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Abbasov, T. (2020). Nizami Gəncəvi və orta əsr elmi dünyagörüşü. Bakı: Elm nəşriyyatı.

Araslı, İ. (2005). Nizami və elmi düşüncə. Bakı: Maarif.

AzNews. (2021). Nizami Gəncəvinin elmi-poetik yaradıcılığı. Retrieved from <https://aznews.az/nizami-elmi>

Nəcəfov, R. (2019). Nizaminin “İskəndərnamə” poemasında mühəndislik elementləri. Bakı: Elm və Təhsil.

Nizami Gəncəvi. (2021). Xəmsə (R. Məmmədov, Tərc.). Bakı: Qanun Nəşriyyatı.

Qəmbərov, S. (2021). Nizaminin texniki obrazları. Azərbaycan Elmi Jurnalı, 15(4), 112-120.

Qurbanov, A., & Hümmətova, L. (2022). Memarlıq və ədəbiyyat: Nizaminin “Yeddi Gözəl” poemasında riyazi motivlər. Bakı: ADPU nəşri.

ResearchGate. (2023). Nizami Gəncəvi və memarlıq elementləri. Retrieved from <https://researchgate.net/nizami-memarlıq>

UNEC. (2011). Nizaminin memarlıq təsvirləri. Bakı: UNEC nəşriyyatı.

Wikipedia. (2023). Nizami Gəncəvi. Retrieved from https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami_Gəncəvi

Abbasov, T. (2020). Nizami Gəncəvi və mühəndislik konseptləri. Bakı: Elm nəşriyyat

**THE ARTISTIC-PHILOSOPHICAL FUNCTION OF HISTORICAL PROPER
NAMES IN THE WORKS
OF NIZAMI GANJAVI**

**NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ TARİXİ XÜSUSİ ADLARIN
BƏDİİ-FƏLSƏFİ FUNKSIYASI**

Mehriban İmran qızı Tağıyeva

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-8328-2446>

Səlminə Hidayət qızı Abbasova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-7191-372X>

Xülasə

Nizami Gəncəvi (1141–1209), Azərbaycanın və ümumilikdə Şərq ədəbiyyatının ən böyük simalarından biridir. O, yalnız poeziyanın inkişafına töhfə verməklə qalmamış, həm də dərin fəlsəfi düşüncə və dünyagörüşü ilə tanınır. Onun “Xəmsə” adlı beş əsərindən ibarət silsiləsi, Şərq ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur və bu əsərlər həm tematik, həm də janr baxımından müxtəlifdir. Nizami, əsərlərində tarixi şəxsiyyətlər, coğrafi məkanlar və sülalə adlarını bədii şəkildə istifadə edərək, dövrünün sosial, siyasi və mədəni mövzularını əks etdirir. Tarixi adlar, əsərlərdə yalnız süjetin reallığını gücləndirmək məqsədilə deyil, həm də şairin fəlsəfi və əxlaqi fikirlərini simvolik şəkildə çatdırmaq üçün işlənir. Məsələn, “Sirlər Xəzinəsi”ndə qədim yunan filosoflarının adları hikmətin və əxlaqın simvolu olaraq təqdim olunur, “Xosrov və Şirin”də Sasani imperiyasının tarixi və sosial quruluşu, “Leyli və Məcnun”da isə ərəb cəmiyyətinin strukturu poetik şəkildə təsvir edilir. Nizami, tarixi şəxsiyyətləri yalnız faktik olaraq təqdim etməklə kifayətlənmir; o, onları bədii təxəyyülündə ideallaşdıraraq, həmin dövrün ədalət, hikmət və insanlıq anlayışlarını oxucuya çatdırır. Onun bu yanaşması, əsərlərin dərin fəlsəfi qatlarını açmağa kömək edir. Həmçinin, “Yeddi Gözəl” və “İsgəndərnamə” kimi əsərlərində müxtəlif mədəniyyətlərin birləşdiyi bir dünya yaratmaqla, mədəniyyətlərarası dialoqu və universal insanlıq anlayışını təbliğ edir. Nizami, tarixi şəxsiyyətlərə verdiyi poetik ifadələr vasitəsilə yalnız dövrünü deyil, bütün bəşəriyyətin əxlaqını və tarixini öz əsərlərində əks etdirir. Bu səbəbdən, onun yaradıcılığı həm tarixi, həm də fəlsəfi biliklərlə zəngin, əvəzsiz bir mədəni irs olaraq qalır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Xəmsə, poeziya, tarixi şəxsiyyətlər, coğrafi yer adlar, Sirlər Xəzinəsi, Xosrov və Şirin, Leyli və Məcnun, Yeddi Gözəl, İsgəndərnamə

Abstract

Nizami Ganjavi (1141–1209) is one of the greatest figures of Azerbaijani and Eastern literature. Not only did he contribute to the development of poetry, but he was also known for his deep philosophical thinking and worldview. His “Khamsa”, a series of five works, occupies a unique place in Eastern literature and these works are diverse both in themes and genres. In his works, Nizami creatively uses historical figures, geographical locations, and dynasty names, reflecting the social, political, and cultural issues of his time. Historical names in his works are not only used to enhance the narrative's reality but also to symbolically convey the poet's philosophical and moral ideas. For example, in “The Treasury of Secrets”, the names of ancient Greek philosophers are presented as symbols of wisdom and morality; in “Khosrow and Shirin”, the history and social structure of the Sassanian Empire are depicted; and in “Layla and Majnun”, the structure of Arabian society is poetically described. Nizami does not merely present historical figures as factual characters; he idealizes them through his artistic imagination,

conveying the concepts of justice, wisdom, and humanity of that era to the reader. This approach helps uncover the deeper philosophical layers of his works. Additionally, in works such as “Seven Beauties” and “Iskandername”, Nizami creates a world where different cultures merge, promoting cross-cultural dialogue and a universal concept of humanity. Through the poetic expressions he gives to historical figures, Nizami reflects not only his own time but also the ethics and history of all humanity in his works. Therefore, his literary legacy remains an invaluable cultural heritage rich in both historical and philosophical knowledge.

Keywords: Nizami Ganjavi, Khamsa, poetry, historical figures, geographical names, The Treasury of Secrets, Khosrow and Shirin, Layla and Majnun, Seven Beauties, Iskandername

GİRİŞ

Azərbaycanın XII əsr mədəniyyət və ədəbiyyatında parlaq şəxsiyyət kimi seçilən Nizami Gəncəvi (1141–1209) yalnız qüdrətli şair deyil, həm də dərin fəlsəfi düşüncəyə malik mütəfəkkir kimi tanınır. Onun zəngin irsi, xüsusilə “Xəmsə” adlanan beş poemadan ibarət silsiləsi – “Sirlər Xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi Gözəl” və “İsgəndərnamə” – mövzu və janr müxtəlifliyi ilə seçilərək klassik Şərq ədəbiyyatında xüsusi yer tutur.

Nizami bu əsərlərdə yalnız fərdi hissləri deyil, həm də dövrünün və bəşər tarixinin mühüm məqamlarını ümumiləşdirir. Tarixi şəxsiyyətlər, coğrafi adlar, imperiyalar və hökmdar adları vasitəsilə o, tək-cə tarixə marağını deyil, həm də ondan çıxardığı fəlsəfi və əxlaqi nəticələri poeziya dili ilə ifadə edir. Bu adlar həm əsərlərin realist zəminini yaradır, həm də şairin ideya və fəlsəfi fikirlərini simvolik şəkildə çatdırmağa xidmət edir.

Teymur Kərimli “Nizami və tarix” əsərində belə qeyd edir: “Nizaminin “Xəmsə”də bədii süjetlərin inkişafında geniş istifadə etdiyi tarixi şəxsiyyətlər sırasında birinci yerdə hökumdarlar durur. Xronoloji ardıcılığa riayət etsək, bunlar: Makedoniyalı İsgəndər (e.ə. 356-323), III Dara (hakimiyyət illəri e.ə. 336-330), Bəhram Gur (hakimiyyət illəri 421-438) və Xosrov Pərvizdir (hakimiyyət illəri 591-628). Bunlardan əlavə, bir sıra hökumdarların “Xəmsə”də epizodik xarakter daşıyır: Bunlar Xosrov Ənuşirəvan (hakimiyyət illəri 546-578), Hörmüz (hakimiyyət illəri 579-590), I Yezdgerd (hakimiyyət illəri 579-590) və Sultan Səncər (1086-1157)” (1, 20).

Nizami Gəncəvinin ilk böyük əsəri olan “Sirlər xəzinəsi” poemasının əsas xəttini dövrün hökmdarlarına və idarəçilərinə ünvanlanan bir çağırış təşkil edir. Şair onları dünyanın dəyişkənliyi və faniliyi üzərində düşünməyə, bundan ibrət götürərək ədalətli və mərhəmətli idarəçilik yolu tutmağa səsləyir. Bu məfkurə xüsusilə “Adəmin xilqəti”, “Ədalətli və insafli olmaq haqqında şaha nəsihət”, “Hökmdarın xalqa qayğısı və ədaləti” hekayələrində daha nəzərəçarpancaq formada öz əksini tapmışdır (2, 220).

Nizaminin tarixi adlara yanaşması bədii mətnin məna qatlarını dərinləşdirir. O, bu adlardan ensiklopedik yox, ideya daşıyıcısı kimi istifadə edərək ideal hökmdar, kamil insan və ədalətli cəmiyyət modellərini təqdim edir. O, ictimai münasibətlərin və dövlət idarəçiliyinin yalnız ədalətə, ağıla və mənəvi kamilliyə əsaslanmaqla düzgün istiqamətdə inkişaf edə biləcəyini qeyd edir.

Nizami göstərir ki, ədalətli şahın məmləkətində yaşamaq da asan və rahatdır. Ona görə ki, hamı öz işini bilir və onu olduğu kimi yerinə yetirir (3, 109).

“Xəmsə”dəki bu adlar məzmunu zənginləşdirməklə yanaşı, tarixi yaddaşın poetik şəkildə yenidən qurulmasına da xidmət edir. Bu yanaşma Nizaminin humanist və universalist baxışlarının təəcəssümü kimi çıxış edir.

ƏSAS HISSƏ

“SİRLƏR XƏZİNƏSİ” VƏ TARİXİ XÜSUSİ ADLARIN FUNKSIYASI

“Xəmsə”yə daxil olan ilk poema – “Sirlər Xəzinəsi” – Nizami Gəncəvinin təxminən 1163-1170-ci illərdə qələmə aldığı və onun əxlaqi-fəlsəfi görüşlərini ifadə edən ilk irihəcmli poetik əsəridir. Bu əsər, əxlaqi dərsləri və hikmətli düşüncələri özündə birləşdirən bir didaktik poetikaya malikdir və burada tarixi şəxslərin, dini fiqurların və coğrafi məkanların adları şairin bəşəri dəyərləri, insani münasibətləri və əxlaqi prinsipləri təbliğ etməsinə xidmət edir.

“Sirlər Xəzinəsi”ndə **Əflatun (Platon)**, **Aristotel**, **Sokrat** kimi qədim yunan filosoflarının adları fəlsəfi baxımdan əhəmiyyətli bir rol oynayır və əsərdə insanın düşüncə tərzini, hikmətini və əxlaqi ideallarını ifadə edən simvollarla çevrilir. Platonun ideal dövlət anlayışı, Aristotelin etik və fəlsəfi sistemləri, Sokratın dialoq və suallar vasitəsilə düşüncə tərzini, Nizami əsərində hikmət və ağılın insan həyatında mərkəzi yer tutmasını vurğulayır. Bu filosofların adları şairin bəşəri düşüncələri necə birləşdirdiyini və insanın tərək্কürünü necə inkişaf etdirmək lazım olduğunu göstərir. Onlar həm də əxlaqın və hikmətin əhəmiyyətini təbliğ edən simvollarla çevrilir.

Əsərdə xüsusi adlar arasında dini peyğəmbərlərin adları da yer alır. **Musa, Süleyman, Davud, İsa** və **Məhəmməd** kimi şəxsiyyətlər yalnız öz dövrlərinin mənəvi rəhbərləri kimi təqdim olunmur, eyni zamanda onların davranışları və həyatları Nizami tərəfindən əxlaqi dərslər kimi təkrarlanır.

Möhür kimi verildi Məhəmmədə yeni Ay,
Hansı zəbərcəd qaşlı üzük olar ona tay? (5, səh.. 32)

Hər bir peyğəmbər, fərqli dini və mədəni ənənələrdə öz əxlaqi davranışları ilə nümunəvi şəxslər kimi təmsil olunur. Musa, Süleyman, Davud və İsa öz zamanlarında ədalət və hikməti simvollaşdırarkən, Məhəmmədin adı isə İslamın əxlaqi təməl prinsiplərini və insanlıq üçün mühüm olan insani dəyərləri təcəssüm etdirir. Nizami bu adları istifadə edərək, həm dini həm də əxlaqi ölçüləri bədii dünyasında təcəssüm etdirir.

“Sirlər Xəzinəsi”ndə coğrafi adların çəkilməsi də təsadüfi deyil.

Poemada *Məkkə* və *Mədinə* adları çəkilərək İslamın ruhani mərkəzlərinə istinad edilir.

Ey Mədinə köynəkli, Məkkə pərdəli gözəl!
Günəş nə vaxta kimi kölgədə qalacaq, gəl! (5, səh. 44)

Bu şəhərlər vasitəsilə şair əsərin dini-fəlsəfi ruhunu və tövhid ideyasını vurğulayaraq İslami dəyərlərə bağlılığını və ilahi hikmətə çağırışını əks etdirir.

Əsərdə adları çəkilən *Misir*, *Şam*, *Hind* və *Rum* məkanları yalnız tarixi gerçəklikləri əks etdirmir, eyni zamanda hər birinin simvolik və mənəvi əhəmiyyətini də önə çıxarır. Misir, qədim hikmətin və fəlsəfənin mərkəzi kimi təqdim olunur, Şam isə mədəniyyətin və sivilizasiyanın təmsilçisidir. Hind, qədim biliklərin və mistik düşüncələrin beşiyi kimi təqdim edilərkən, Rum adı isə bəşəriyyətin və tarixin birləşdiyi, böyük imperiyaların və siyasi hakimiyyətlərin mərkəzi kimi dəyərləndirilir. Bu coğrafi adlar vasitəsilə Nizami şərq və qərbin fəlsəfi, dini və mədəni ənənələrini bir araya gətirir, beləliklə, universal insanlıq anlayışını irəli sürür.

Bu poemada tarixi və dini fiqurların adı, həmçinin məkanların işlədilməsi Nizaminin zaman və məkan anlayışına necə fəlsəfi yanaşdığını göstərir.

“XOSROV VƏ ŞİRİN”DƏ TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİN SEMANTİK ROLUNUN TƏHLİLİ

1175-ci ildə başlanılan və 17 il ərzində tamamlanan “Xosrov və Şirin” poeması Nizami Gəncəvinin tarixi mənbələrə əsaslanaraq, lakin bədii təxəyyüllə zənginləşdirdiyi, sevgi və hökmdarlıq ideallarını sintez edən məşhur poetik nümunəsidir. Əsərdə tarixi şəxsiyyətlər və hadisələr romantik kontekstdə təqdim olunsada, onların arxasında ciddi ictimai, siyasi və mədəni mənalara gizlənilir.

Sasani imperiyasının real hökmdarı Xosrov II Pərviz əsərdə yalnız bir tarixi fiqur kimi deyil, həm də müdrik, ehtirash və bəzən ziddiyyətli bir lider obrazı kimi təqdim olunur. Bu yanaşma Nizaminin hökmdar idealını – həm ədalətli, həm də duyğulu bir şəxsiyyət obrazında birləşdirməyə çalışdığını göstərir.

Şirin obrazı da tarixi köklərə malik bir şahzadə kimi çıxış etsə də, Nizaminin bədii təxəyyülündə o, qadın zəkasının, ləyaqətinin və iradəsinin simvoluna çevrilir. Onun müstəqil qərar verməsi, sevgi və məntiq arasında tarazlıq tapması qadın obrazlarının klassik Şərq ədəbiyyatındakı yerinə yeni baxış təklif edir.

Fərhad isə əfsanəvi xüsusiyyətlərə malik qəhrəmandır. O, fədakarlığın, sədaqətin və qeyri-mümkünə canatmağın poetik rəmzidir. Fərhadın Şirinə olan məhəbbəti onu insan imkanlarını aşan əməllərə sövq edir və bu sevgi yolu ilə poetik qəhrəmanlığa yüksəlir.

Əsərdə Ərməniyyə, Rum və Mada kimi coğrafi adlar təkcə məkanal ölçünü genişləndirmir, eyni zamanda dövrün tarixi-siyasi mənzərəsini əks etdirir. Bu coğrafi işarələr əsərin reallıqla əlaqəsini möhkəmləndirir və onun ümumbəşəri məzmun qazanmasına kömək edir.

Poemada *Bisütun* dağına edilən istinad xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Xosrovdan, Şirindən qalan yadigar

Gizləndə deyildir, durur aşkar:

Şəbdiz atın şəkli, Bisütun dağı,

Pərviz sarayının eyvanı, tağı...

(6. səh.6)

Bu dağ qədim İran əfsanələri və tarixində xüsusi yer tutur və müxtəlif romantik, qəhrəmanlıq hekayələrində simvolik məna daşıyır. Poemada Fərhadın Şirinə olan eşqini sübut etmək üçün Bisütun dağına yonması motivi onun sevgisinin nə qədər fədakar və əzablı olduğunu göstərir. Bu obraz və hadisə poetik vasitə olaraq həm məhəbbətin dərinliyini, həm də qəhrəmanlığın sərhədlərini ifadə edir.

Beləliklə, “Xosrov və Şirin” poemasında tarixi adlar və şəxsiyyətlər yalnız bir fon kimi deyil, süjetin emosional dərinliyini və ideya yükünü artıran mühüm bədii komponentlər kimi çıxış edir. Onların semantik funksiyası Nizaminin ustadlıqla qurduğu poetik dünyanı daha da zənginləşdirir.

“LEYLİ VƏ MƏCNUN”DA ƏRƏB FOLKLORUNUN TARİXİ KONTEKSTDƏ TƏQDİMƏTİ

1188-ci ildə Nizami ərəb mədəniyyətinə əsaslanaraq yazdığı “Leyli və Məcnun” poemasında tarixi xüsusi adları folklor və dini ənənələrin poetik ifadəsi kimi təqdim edir. Əsər həm klassik

eşq dastanı kimi, həm də ərəb cəmiyyətinin sosial strukturlarını əks etdirən bir sosial və mədəni şərh kimi dəyərləndirilə bilər.

Əsərdə *Qeys ibn Müləvvəh* (Məcnun) və *Leyli bint Məhdi* kimi şəxsiyyətlər ərəbdilli folklor mənbələrinə əsaslanarsa da, Nizami tərəfindən poetikləşdirilərək simvolik məhəbbət obrazlarına çevrilir.

İstərəm Məcnunun böyük eşqinə
Bir söz xəzinəsi açasan yenə.
Bakirə Leyli tək, ey böyük ustad! (7. səh.34)

Poemada **Bəhram**, **Keyxosrov**, **Axsitan** və **Əbülmüzəffər** obrazları da yer alır. Bu obrazlar əsərdə **ideal hökmdarların** və **şahların** simvolları kimi təqdim olunur. Onlar, Məcnunun eşqini və mənəvi yüksəlişini tərənnüm edən bir kontekstdə, **hakimiyyətin** və **ədalətin** əhəmiyyətini vurğulayan obrazlardır.

Şahların tacısan, Əbülmüzəffər,
Yeddi məmləkətə oldun sən zivər.
Kölgən bir günəşdir, sən alov kimi,
Keyqubad rütbəli Keyxosrov kimi.
Adın Axsitandır, özün söz bilən,
Göydəki günəşin ağasısan sən.

Bu Bəhram nəsbli, ölkər üzlü sən,
Məlik Məniçehrin sədəf dürrüsən. (7. səh.38)

Beləliklə, bu obrazlar əsərdə **mənəvi və ideoloji** bir fon yaradır, Məcnunun daxili dünyasının zənginliyini və onun **ideallarının** yüksəkliyini göstərir.

Əsərdə adları çəkilən *Nəcd*, *Hicaz* və *Yəsrib* kimi coğrafi məkanların təsviri süjetin ərəb mədəni və coğrafi mühitində cərəyan etdiyini göstərir və oxucuda real məkan hissini formalaşdırır.

Ərəb tayfa quruluşu və həmin cəmiyyətin adət-ənənələri bədii mətnə yalnız arxa plan elementi kimi deyil, həm də Nizaminin dövrün sosial strukturu və mədəniyyətinə dərinləndirən bələd olduğunu göstərən əsas təsvir vasitəsi kimi çıxış edir.

Əsərin bu baxımdan fərqləndirici xüsusiyyəti ondadır ki, Nizami burada tarixə poetik baxış bucağından yanaşmaqla bərabər, onu psixoloji və sosial aspektlərlə də zənginləşdirir.

“Leyli və Məcnun” poemasında hadisələr ərəb coğrafiyasında cərəyan edir və ərəb mədəniyyətinin poetik təzahürlərinə geniş yer verilir.

Əsərdə **Qeys ibn Müləvvəh** (Məcnun) və **Leyli bint Məhdi** kimi folklor əsaslı obrazlar Nizaminin bədii təxəyyülündə ilahi məhəbbətin və ruhi izzətin rəmzinə çevrilir. Onların sevgisi cismani deyil, mənəvi və metafizik səviyyədə dəyərləndirilir.

Hadisələrin **Nəcd**, **Hicaz** və **Yəsrib** kimi konkret coğrafi məkanlarda cərəyan etməsi süjetin ərəb mühitində kökləndiyini göstərir və oxucuda real məkan hissi yaradır.

Əsərdə ərəb tayfa quruluşu, adət-ənənələr və ictimai münasibətlər yalnız bəzək elementləri deyil, həm də Nizaminin ərəb dünyasına dair zəngin biliklərinin poetik əksidir. Bu, onun tarixə və mədəniyyətə estetik münasibətini nümayiş etdirir.

“YEDDİ GÖZƏL” ƏSƏRİNDƏ TARİXİ ADLARIN YERİ

“Leyli və Məcnun”da fərdi və ruhi eşq ön planda olduğu halda, 1197-ci ildə yazılmış “Yeddi Gözəl” poemasında Nizami Gəncəvi universal mədəniyyət modelini və hakimiyyət fəlsəfəsini təsvir etməyə üstünlük verir. Bu əsərdə Bəhram Gur obrazı ətrafında müxtəlif sivilizasiyaların və dünya görüşlərinin bədii sintezi yaradılır.

Tarixi şəxsiyyət olan **Bəhram Gur**, Nizaminin təqdimatında yalnız bir hökmdar deyil, həm də zövq, ədalət və mədəniyyət daşıyıcısı kimi çıxış edir. Onun yeddi gözəl ilə bağlı rəvayətləri yalnız romantik deyil, həm də simvolik mənə daşıyır. Eyni zamanda tarixi və coğrafi müxtəliflik əsərin strukturuna universal bir məzmun qatır.

Əsərdə Bahram Gur obrazı, tarixi şəxsiyyət olan Sasani hökmdarı Bəhram V əsasında qurulsa da, Nizaminin təqdimatında estetik zövqün, mədəni zənginliyin və ideal dövlətçilik anlayışının daşıyıcısına çevrilir.

Rum, Çin, Hindistan, Rusiya, Ərəbistan, Qıpçaq və Magrib kimi müxtəlif coğrafi bölgələrdən olan şahzadələr müxtəlif xalqların mədəniyyətini, dəyərlərini və dünya görüşlərini poetik şəkildə təmsil edir. Beləliklə, əsər mədəniyyətlərarası dialoqun nümunəsinə çevrilir.

Əsərdə **Ay**, **Günəş**, **Yer**, **Mərrux** (Mars), **Zöhrə** (Venera), **Ütarid** (Merkur), **Müştəri** (Yupiter) və **Zühəl** (Saturn) kimi astronomik adlara istinad edilir:

Bu qara pərdəni, ağ pərdəni sən
Tapşırdın Günəşə, Aya əzəldən (8. səh.18)

Varlıq bu ümmidən mayə almışdır,
Yerə nur, göylərə kölgə salmışdır. (8. səh.20)

Zöhrəmin sazını dinləsin əgər,
Xalq təzə ay kimi məni göstərər (8. səh.39)

Bu təsvirlər hadisələrə kosmik bir ölçü qazandırır, zaman və məkanın nisbi mahiyyətini vurğulayaraq insan həyatını kainatın ümumi nizamı ilə əlaqələndirir. Yuxarıda adı çəkilən səma cisimlərinə istinad edən coğrafi və astronomik motivlər mətnə fəlsəfi dərinlik qatır və zamanla məkan anlayışını daha da dərinləşdirərək insan həyatının kainatla əlaqəsini ön plana çıxarır.

Rum, Çin, Hindistan, Rusiya, Ərəbistan, Qıpçaq və Məğrib ölkələrindən olan 7 şahzadə – Məhəmməd, Yusif, Şəhriyar, Qalib, Səid, Əbdül və Həsən – obrazları ilə şair müxtəlif xalqların mədəniyyətini, dünyagörüşünü və mənəvi dəyərlərini poetik şəkildə qarşılaşdırır və harmonik bir şəkildə təqdim edir.

Poemada *Cəbrayıl, Büraq və İldırım* kimi dini və mistik simvollar isə bədii fikrin fəlsəfi dərinliyini artırır.

Cəbrayıl gətirdi Büraq: - Qalx, - deyə

Bu alçaq torpaqdan o yüksək göyə.
İldırım yerləşli Büraq sənindir,
Otur ki, bu gücə yataq sənindir. (8. səh.22)

Quranda vəhy mələyi kimi tanınan Cəbrayıl obrazı əsərdə ilahi bilik və mənəvi oyanışın simvolu kimi Bəhrəmin dünyəvi səltənətdən ruhani kamilliyə doğru yolunu ifadə edir.

Peyğəmbərin merac səfərində mindiyi fəvqəltəbii varlıq olan Büraq burada mistik yüksəlişin və zaman-məkan sərhədlərinin aşılmasının rəmzi olaraq qəhrəmanın mənəvi səyahətini təsvir edir. Qəfil oyanış, daxili sarsıntı və ruhani dəyişimin metaforası olan İldırım insanın birdən-birə həqiqəti dərk etməsini və yeni mərhələyə keçidini simvolizə edir.

Bu obrazlar yalnız poetik ifadə vasitəsi deyil, daxili-fəlsəfi məzmununun da açarları hesab oluna bilər. Onlar Nizaminin insanın özündəki mənəvi yüksəlişi və həyatın mənasını anlamaq kimi universal mövzulara toxunduğunu göstərir.

Poemada Süleyman və Məhəmməd obrazları hikmət, ədalət və ilahi rəhbərliyin simvolları kimi çıxış edərək, qəhrəmanın mənəvi yüksəlişi və dünya görüşünün zənginləşməsində əsas rol oynayırlar.

Hər şeyin həyatı təkəndə ondadır,
Biz xəttik hamımız, o Süleymandır. (8. səh.21-22)

Çalış axirətdə qur öz yurdunu,
Məhəmməd dinində taparsan onu. (8. səh.20)

“Yeddi Gözəl” poemasında Səmak və Bakir obrazları da var ki, onlar yalnız xarici görünüşün təsviri deyil, həm də dərin mənəvi və fəlsəfi məna daşıyır.

Səmakdan atını çaparaq, ucal,
Bakir mələkləri tut, kəməndə sal. (8. səh.22)

Səmak (gözəl, parlak) obrazı nəciblik, zəriflik və incə gözəllik simvolu kimi təqdim olunur. Onun adı vasitəsilə Nizami ideal qadın obrazını tərənnüm edir, həm zahir, həm də daxili gözəlliyi birləşdirir. *Bakir* (pak, təmiz) obrazı isə əsərdə mənəvi saflığın, təmiz və saf məhəbbətin rəmzi kimi çıxış edir. Bakirin adı qəhrəmanın həyatındakı ideal və kamil sevginin simvoluna çevrilir.

Bu adlar vasitəsilə Nizami qadın obrazlarında yalnız fiziki cəlbediciliyi deyil, eyni zamanda mənəvi və etik keyfiyyətləri də vurğulayaraq, oxucunu gözəllik və kamillik anlayışlarının dərinliyinə aparır.

“İSGƏNDƏRNAMƏ”DƏ TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏR VƏ FƏLSƏFİ TƏHLİLLƏR

“İsgəndərnamə” poemasında mədəniyyətlərəarası əlaqələr mövzusu daha da dərinləşdirilir və tarixi-fəlsəfi baxışlarla tamamlanır.

Əsərin baş qəhrəmanı olan **İsgəndər (Aleksandr Makedonski)** yalnız fəth kimi deyil, həm də elmin, ədalətin və mənəvi axtarışın daşıyıcısı kimi təqdim edilir. O, səyahətləri və düşüncələri ilə zahiri qələbədən daha çox daxili kamilliyə doğru irəliləyir.

İsgəndərin müəllimi olan **Aristotel (Ərəstun)** obrazı elm və hikmətin simvoludur. Onun İsgəndərə verdiyi məsləhətlər hökmdarın yalnız qılıncla deyil, ağılla da dünyanı idarə etməli olduğunu göstərir.

Poemada **Şiru** obrazı güc və döyüşkənliyin, **Pərviz** obrazı isə isə dünya malına bağlı ehtiraslı hökmdarlığın simvolu kimi çıxış edir.

Qoyma qoca şaha gənc üstün gələ,
Şiruyə Pərvizi öldürdü belə. (9. səh. 31)

Bu obrazlar İsgəndərin hikmətə əsaslanan ideal hökmdarlığı ilə ziddiyyət təşkil edərək əsərin fəlsəfi məzmununu gücləndirir.

Nizami Gəncəvi poeziyasında da başqa elm sahələrində olduğu kimi coğrafiya sahəsində də qiymətli fikirlərə rast gəlirik. O, yerin kürə şəklində olması fikrini söyləməklə onun coğrafi mənzərəsini heyratamiz dərəcədə təsvir etmişdir (4, 286)

Əsərdə qeyd olunan **Çin, Hind, Qafqaz, Misir, Zənc, Rusiya, Rum və Makedoniya** kimi coğrafi adlar süjetin geniş coğrafi əhatəsini təqdim etməklə yanaşı, dövrün mədəni coğrafiyasını da poetik formada canlandırır.

Vuruşur önümdə Çin ilə Həbəş,
Şaha edəcəyəm onları peşkəş. (9. səh. 24)

O, Çin üzlü nigar, bilmirsən məgər,
Rumun qalasını necə fəth edər? (9. səh. 26)

Poemada Gəncə şəhərinin adı da çəkilərək şairin vətənə məhəbbəti və mənəvi bağlılığı ifadə olunur; bu, həm də Nizaminin özünü vətənpərvər və müdrik bir şəxsiyyət kimi təqdim etməsinin poetik nümunəsidir.

Nizami, durma, gəl, xəzinəni aç,
Bəsdir bu Gəncədə qalıbsan möhtac. (9. səh.32)

Qəddarxan, Mahmud, Davud obrazları ilə Nizami insanları mənəviyyat, zəka və ədalət meyarları ilə qiymətləndirir. Bu adlar vasitəsilə şair, əsərinə **dünya miqyasında fəlsəfi və əxlaqi rəngarənglik** qazandırır.

Ucadır, igiddir hər hökmdardan,
Məlik Nusrətəddin, o şanlı sultan.
Zəkada o, Mosul hökmranıdır ,
Mərdlikdə şahların Qəddərxanıdır,
Şövkətdə, zəkada Mahmud kimidir,
Polad yumşaltmaqda Davud kimidir. (9. səh. 32)

Darab, Daran, Ahaməniş və Sasanilər kimi sülalə və dövlət adları əsərin tarixi ardıcılığını təmin edir və hadisələrin siyasi-mədəni kontekstini möhkəmləndirir.

NƏTİCƏ

“Xəmsə”də işlənən bütün xüsusi adlar haqqında ətraflı məlumat verməsək də, təqdim etdiyimiz nümunələr əsasında aydın olur ki, Nizami Gəncəvinin bu poemalarda istifadə etdiyi tarixi xüsusi adlar onun zəngin ensiklopedik biliklərini, dərin fəlsəfi dünyagörüşünü və tarixşünaslıq təfəkkürünü əks etdirir. Bu adlar vasitəsilə şair keçmişin tarixi şəxsiyyətlərini sadəcə təsvir etmir, onları poetik dillə yenidən canlandırır və bəşəri dəyərlər, fəlsəfi ideyalarla zənginləşdirir. Nizaminin bu şəxsiyyətlərə yanaşması onların ideal xüsusiyyətlərini önə çəkməklə, əsərlərin həm bədii, həm də ideoloji qatını dərinləşdirir. Bu yanaşma onun yalnız böyük şair deyil, həm də müdrik mütəfəkkir və tarixçi olduğunu nümayiş etdirir. Beləliklə, Nizami tarixi və mədəni irsi poetik dil vasitəsilə gələcək nəsillərə çatdıraraq, bəşəriyyətin əxlaqi və fəlsəfi dəyərlərinin qorunmasına mühüm töhfə vermişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Kərimli T. (2021). Nizami və tarix. Bakı: Elm, 240 səh.
2. Əlimirzəyev X. (2001). Nizami Gəncəvinin insan konsepsiyası. Bakı: Gənclik, 354 səh.
3. Ağamirov C. (2015). İran Ədəbiyyatşünaslığında Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsi və tədqiqi. Bakı: 147 səh.
4. Həsənzadə S.(2011). Dünyadan əziz dünyaya (Nizaminin təbii-elmi görüşləri). Bakı: Tuna printing publishing packaging. 344 səh.
5. Nizami Gəncəvi. (2008). “Sirlər Xəzinəsi”. Bakı: Lider, nəşriyyatı. 130 səh.
6. Nizami Gəncəvi. (2004). “Xosrov və Şirin”. Bakı: Lider, nəşriyyatı. 510 səh.
7. Nizami Gəncəvi. (2004). “Leyli və Məcnun”. Bakı: Lider, nəşriyyatı. 288 səh.
8. Nizami Gəncəvi. (2004). “Yeddi gözəl”. Bakı: Lider, nəşriyyatı. 337 səh.
9. Nizami Gəncəvi. (2004). “İsgəndarnamə”. Bakı: Lider, nəşriyyatı. 256 səh.

**ENGLISH TRANSLATIONS OF THE POEM “THE SEVEN BEAUTIES” (HAFT
PAIKAR) BY NIZAMI IN THE INVESTIGATIONS OF MAYIL İSMAYİLOV**

**NİZAMİNİN “YEDDİ GÖZƏL” POEMASININ İNGİLİS DİLİNƏ
TƏRCÜMƏLƏRİ MAYIL İSMAYİLOVUN TƏDQİQATLARINDA**

Maarifə Nuh qızı Manafova

Mingəçevir Dövlət Universitetinin baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Namaz Rızvan oğlu Manafov

Mingəçevir Dövlət Universitetinin dosenti filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ORCID: 0000 003 1082 1868

Xülasə

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin poemalarının dünya xalqlarının dillərinə tərcümələrini öyrənmək, onları müasir tələblər baxımından araşdırmaq həmişə aktual məsələlərdən biridir və bu vacib məsələ Respublikanın əməkdar müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Mayıl İsmayilovun tədqiqatlarında diqqət mərkəzində olmuşdur.

Mayıl İsmayilov Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeması ingilis dilində mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, “Nizami poemaları ingilis dilində” adlı sanballı monoqrafiya yazmışdır (“Elm və təhsil”, 2023).

Mayıl İsmayilov qəhrəmanlıq və məhəbbət motivləri ilə zəngin “Yeddi gözəl” poemasının ingilis dilinə tərcümə problemləri üzərində daha geniş dayanmış, bu poemanın Q. Qusli, E. Braun,

Ç.E. Uilson, P. Çelkovski, Elsi və Core Hill tərəfindən ingilis dilinə tərcümələrini araşdırmış və mövzu ilə əlaqədar tanınmış nizamişünaslar Y.E. Bertelsin, A.Y. Krimskinin, H. Araslinin, Ə. Sultanlının, Ə. Ağayevin əsərlərinə istinad etmişdir.

Tədqiqatçı qeyd edir ki, XVIII əsrin altmışıncı illərindən başlayaraq Şərq ədəbiyyatını sistemli şəkildə öyrənən və Avropada nizamişünaslığın əsasını qoyan ingilis alimi Uilyam Cons olmuşdur.

Mayıl İsmayilov həmçinin qeyd edir ki, “Yeddi gözəl” poemasının müxtəlif parçalarının ingilis dilinə tərcümə edilərək Avropada yayılması sahəsində qədim ingilis zadəganları nəslindən olan Uilyam və Qore Qusli qardaşlarının da xidmətləri böyükdür.

Tədqiqatları göstərir ki, “Yeddi gözəl” poeması ingilis dilinə bütöv şəkildə C.E. Uilson tərəfindən tərcümə edilmişdir və bu tərcümə linqvistik keyfiyyətlərinə görə başqa tərcümələrdən xeyli uğurludur, başqa sözlə, tərcüməçi “Yeddi gözəl”i əsərin əslinə uyğun çevirə bilmişdir.

Mayıl İsmayilov bu nəticəyə gəlir ki, ingilisdilli tərcüməçilər, hər şeydən əvvəl, Nizami yaradıcılığına böyük maraq və məhəbbətlə yanaşmışlar. Onlar poemanın ayrı-ayrı fəsilərini tərcümə edərkən gərgin əmək sərf etmiş, yalnız “Yeddi gözəl”ə, Nizami yaradıcılığına deyil, həmçinin bütöv Şərqi, onun tarixini, xalqlarının adət-ənənələrini öyrənməyə ciddi-cəhd göstərmişlər.

Açar sözlər: dahi Azərbaycan şairi, Nizaminin poemaları, “Yeddi gözəl” əsəri, ingilis dilinə tərcümə

Abstract

Investigations of translations into English of genius Azerbaijanian poet Nizami is one of the actual issues and was always in the focus of attention of Assoc. prof. Mayil Ismayilov.

Mayil Ismayilov defended a dissertation on the theme “English translation of the poem “Seven Beauties” and later published a book “English translations of the poems by Nizami Ganjavi” .

Mayil Ismayilov investigated of poem “Seven Beauties” in the translations of Ouseley, Brown, Wilson, Chekowsky, Elsie and George Hill and analyzed works of such orientalist as E. Bertels and A. Krinsky, H. Arasli , A. Sultanli, A. Agayev and so on.

M. Ismayilov notes that Nizami was investigated and translated at the end of XVIII century in Europe and that was William Jones who laid the foundation of it in England.

Parts of “Seven Beauties” were translated and published by many translators and among them are William and Gore Ouseley brothers. The complete translation belongs to C. E. Willson.

This translation differs from others according to its linguistic peculiarities and it is closer to the original.

Mayil Ismayilov came to the conclusion that English translators approached to Nizami with respect and interest. They demonstrated great ability to work and gained good result. They paid attention not only to Nizami’s literary activity but also to the history and traditions at the Eastern peoples.

Keywords: genius Azerbaijanian poet, poems of Nizami, the seven beauties, translation

MODERN METHODS OF TEACHING LINGUISTICS

Alakbarova Nurana Vugar

Mingachevir State University Lecturer

ORCID ID: 0009-0004-3580-9026

Abstract

In the modern world, English is very popular, moreover, this language is an international language of communication and is known all over the world. Today, there are many different methods for teaching English. In addition, new ones are being developed regularly, so now each teacher can choose the optimal method of work for himself.

Currently, more and more teachers are resorting to the communicative method of learning English. The object of this method is speech itself, that is, this technique primarily teaches how to communicate.

The communicative method implies more student activity. In this case, the teacher's task is to involve everyone in the audience in the conversation. In order to better remember and use the language, it is necessary to load all the channels of perception.

The essence of the communicative method is to create real communication situations. When reconstructing the dialogue, the student has the opportunity to apply all the knowledge gained in practice.

Currently, there are many methods for learning a foreign language in higher educational institutions. Each method has certain characteristics, some are more popular and in demand, some are less popular. In the article we will try to discuss the main methods of students learning English.

Key words: linguistics, teaching methods, language lessons, foreign language

ÖZET

Modern dünyada İngilizce çok popülerdir, ayrıca bu dil uluslararası bir iletişim dilidir ve tüm dünyada bilinmektedir. Günümüzde İngilizce öğretmek için birçok farklı yöntem vardır. Ayrıca düzenli olarak yenileri geliştirilmektedir, bu nedenle artık her öğretmen kendisi için en uygun çalışma yöntemini seçebilir.

Günümüzde giderek daha fazla öğretmen İngilizce öğrenmenin iletişimsel yöntemine başvurmaktadır. Bu yöntemin amacı konuşmanın kendisidir, yani bu teknik öncelikle nasıl iletişim kurulacağını öğretir.

İletişimsel yöntem daha fazla öğrenci etkinliği anlamına gelir. Bu durumda öğretmenin görevi izleyicideki herkesi konuşmaya dahil etmektir. Dili daha iyi hatırlamak ve kullanmak için tüm algı kanallarını yüklemek gerekir.

İletişimsel yöntemin özü gerçek iletişim durumları yaratmaktır. Diyaloğu yeniden yapılandırırken öğrenci edindiği tüm bilgileri pratikte uygulama fırsatına sahiptir.

Günümüzde yüksek öğretim kurumlarında yabancı dil öğrenmek için birçok yöntem bulunmaktadır. Her yöntemin belirli özellikleri vardır, bazıları daha popüler ve talep görmektedir, bazıları ise daha az popülerdir. Makalede öğrencilerin İngilizce öğrenmesinin temel yöntemlerini tartışmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: dilbilim, öğretim yöntemleri, dil dersleri, yabancı dil

Introduction

Modern methods of teaching English are based on classical methods of learning foreign languages. However, the psychological aspect, foreign cinema, information technologies have led to the introduction of modern methods. The methods of teaching English used 20 years ago were quite reproductive in nature. Learn words, read the text, listen to the audio recording, write a letter - this is what the teacher's tasks looked like. Perhaps this is why most adults who have studied the language for many years can read and write English, but have difficulty speaking it.

Modern English teaching methods have replaced reproductive methods with interactive ones. Today, acquiring knowledge is an interaction between the student and the teacher. The curriculum is built primarily taking into account the age characteristics of the students. For preschool and primary school students, this type of lesson is more suitable: games, travel, videos, competitions, etc. An adult student prefers a classical lesson. Traditional tasks for this age are also suitable: write a story, do an exercise, read the text, complete a listening task, etc. Writing a story allows you to learn how to use active and passive vocabulary, expand your vocabulary and improve your spoken language. Performing exercises helps to master grammatical material. Reading the text not only develops reading skills, but also introduces you to the culture and traditions of the language being studied. Listening - improves understanding of spoken language.

Research and findings

Effective methods for learning English

It is well known that the most effective methods of learning English are interactive. Therefore, the method of immersion in the language environment is now very popular. This technique teaches us to "think" in English. Learning a foreign language occurs entirely in English. This is real not only in a bilingual family, but also in a regular classroom. The teacher should only conduct the lesson entirely in English and use visual aids. Build the lesson in such a way that, despite the foreign language, the students understand the teacher. The teacher's high level of training will allow him to conduct such a lesson even for the smallest. If earlier parents of preschool and primary school students were afraid of this method, now, seeing the enthusiastic eyes of children and their progress, they have realized the effectiveness of this technique. After all, the best way to learn English is to arouse interest in learning. [Brown H.D. 2000]

Adaptation of teaching methods

Many teachers combine various methods, using both immersion in the language environment and classical lessons. Knowledge of English teaching methods, psychology and pedagogy allows them to identify the features of perception and thinking, to choose the necessary methods and forms of work. Indeed, along with English lessons, other forms of organizing lessons are also popular: round tables, concerts, language clubs, conferences, olympiads, etc. This allows you to include a large number of students in the language environment.

As motivation increases, language learning skills also improve. If earlier the question of how to teach spoken English was open, now it is possible to teach a person of any age to speak a foreign language. Of course, the older a person is, the more difficulties await us, and here much depends not even on the age of the student, but on the initial level of knowledge, motivation and hard work. However, the immersion method will allow you not only to learn the language, but also to usefully organize your free time. Its peculiarity is that the teacher not only teaches the lesson, but also monitors the consolidation of the studied topic. Classic homework began to be replaced by the following recommendations: Гусейнзаде Г. 2001]

- ✓ watch a movie in English;
- ✓ communicate with native English speakers;
- ✓ listen to songs and complete tasks.

Watching movies in English is an activity that not only teaches you to understand foreign speech, but can also become an interesting pastime. It improves pronunciation and helps you express your thoughts better in English. Communication with native speakers helps to develop the ability to understand spoken language. After this experience, no foreigner is scary!

Listening to songs in English is no longer new, it is always an interesting form of listening. Recently, computer games in English have also become popular. They are used to teach not only children, but also adults. We are talking not only about educational games, but also about story games, arcades, simulators, role-playing games, etc. [R. Aliyeva, T.Mehdiyeva, Gohn R. Silver. 2003]

Of course, some students are more suitable for the traditional learning option. Its basis is the study of lexical and grammatical material, followed by the completion of tasks. Knowledge of psychology helps the teacher to improve the knowledge of a foreign language of any student using any method.

Sometimes it is difficult to choose between the immersion method and the traditional method. To choose which method is better for learning English, it is best to try to learn the language in different ways. However, you do not always have time to attend many different courses and choose the best one. In this case, you should rely on the goal of learning a foreign language. For those who want to learn to speak English, the communicative method is more suitable. It improves speech, thinking and creativity. It goes well with various forms of organizing lessons. This technique is based on the principle of group interaction. The main forms of work are: business games, project activities, group work, conferences. Through communication with students with different language levels, spoken language improves and the so-called "language barrier" is eliminated. [Harmer J. 2001]

The need to learn English leaves no one indifferent. Some people do not want to learn a language with a teacher and choose the self-study method. This method has become more widespread since self-study books and phrasebooks appeared on sale a long time ago. People began to try to learn languages on their own. But independent work is not only reading a textbook or listening to a CD. A computer program is still not able to correct mistakes and develop skills. Therefore, those who try to learn a language on their own often do not succeed. This method is best used only at the initial stage, to get a base or to supplement lessons with a teacher.

Along with teaching methods, there are many disputes among teachers regarding the choice of certain methods. For example, learning to read can begin with learning the letters and sounds that make up words. The latter is especially well applied to create a language environment. It helps to better remember words, sentences and improves spoken language. The choice of teaching materials also depends on the teaching methodology. In the modern world, this is not only a textbook, but also workbooks, CDs and DVDs, training programs. A properly selected teaching tool helps not only the student, but also the teacher. Ideally, the curriculum, textbooks and teaching methods are selected individually for each student.

Conclusion

Thus, based on the materials of this article, it is necessary to draw the following conclusions:

- 1) A teacher, in the conditions of the modern world and in the conditions of democratization of the educational process, must master basic pedagogical technologies and especially competently implement pedagogical assessment, use feedback, and creatively approach the learning process. The aspects described above will help to improve the quality of education.
- 2) The most beneficial pedagogical style for teaching will be a democratic style.
- 3) It is advisable for a teacher not to exaggerate the influence of a mark on a child, and try to explain to students that acquiring knowledge is a priority task, in comparison with getting good marks.

References

1. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. Longman, 2000, 360 p.
2. Harmer J. The Practice of English Language Teaching, Longman, 2001, 370 p.
3. Interactive Teacher Training by Rafiqa Aliyeva, Tamilla Mehdiyeva, Gohn R. Silver. Bakı: 2003.
4. Гусейнзаде Г. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 314 с.

**THE ROLE OF EXTRA-CLASS ACTIVITIES IN PATRIOTICAL EDUCATION IN
SECONDARY SCHOOLS: IN THE CONTEXT OF BAKHTIYAR VAHABZADE'S
POETRY**

**ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ SİNİFDƏNKƏNAR TƏDBİRLƏRİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK
TƏRBİYƏSİNDƏ ROLU: BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASI KONTEKSTİNDƏ**

Qədirova Aygün Raqif qızı

t.ü.f.d. baş müəllim Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə sinifdənkənar tədbirlərin şagirdlərdə milli kimlik və vətən sevgisinin formalaşmasına təsiri araşdırılır. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası, bir çox əsərləri, Azərbaycan tarixini və milli mübarizəni əks etdirir. Məqalə orta məktəblərdə vətənpərvərlik tərbiyəsini gücləndirmək üçün aşağıdakı tədbirlərin vacibliyini vurğulayır: ədəbi gecələr, tarixi ekskursiyalar, şeir və esse müsabiqələri və teatr tamaşalar ki, Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri əsasında səhnələşdirilmiş tamaşalar. Məqalə nəticə olaraq vurğulayır ki, sinifdənkənar tədbirlər şagirdlərin milli şüurunun inkişafına mühüm töhfə verir və Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bu prosesdə güclü ilham mənbəyidir.

AÇAR SÖZLƏR: Şəhid, azadlıq, vətənpərvərlik, türkçülük, milli kimlik və tarix

Abstract

The article explores the impact of extracurricular activities on fostering national identity and patriotism among students. Bəxtiyar Vahabzadə's poetry, along with many of his works, reflects Azerbaijani history and the struggle for national independence. The article emphasizes the importance of the following activities in strengthening patriotic education in secondary schools: literary evenings, historical excursions, poetry and essay competitions, and theatrical performances, staging plays based on Bəxtiyar Vahabzadə's works. In conclusion, the article highlights that extracurricular activities make a significant contribution to the development of students' national consciousness, and Bəxtiyar Vahabzadə's poetry serves as a powerful source of inspiration in this process.

KEYWORDS: Martyr, freedom, patriotism, Turkism, national identity, history.

GİRİŞ

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatında azadlıq, vətənpərvərlik, türkçülük və milli kimlik, mövzularını ön plana çıxaran şairlərdən biridir. Onun poeziyası Azərbaycan xalqının tarixi, milli dəyərləri və mübarizəsi ilə sıx bağlıdır. Şairin əsərlərində vətən sevgisi, milli birlik, azadlıq arzusu, tarixi şəxsiyyətlər və ana dilinin qorunması kimi mövzular geniş şəkildə işlənmişdi ki, müasir dövrdə təbliği çox mühümdür. Vətən, millət mövzusunun əsas xətləri tarixi yaddaş, dil və mədəniyyətin qorunması, müstəqillik və azadlıq ideyalarıdır.

"Gülüstan" poeması şair tərəfindən Azərbaycanın bölünmüş torpaqları və milli birliyə olan ehtiyacı poetik şəkildə təsvir edilir.

"İstiqlal" şeiri xalqın azadlıq mübarizəsini və milli ruhunu əks etdirir.

"Ana dili" və "Latın dili" şeirlərində dilin millət üçün önəmi, onun müstəqillik və milli kimliklə bağlılığı vurğulanır.

"Vətəndaş" şeirində xalqın öz kimliyini qorumaq uğrunda mübarizəsi təsvir edilir.

"Azərbaycan" şeirində Vətən sevgisi və milli qürur ifadə olunur.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı Azərbaycan milli ruhunun qorunmasında və gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynayır. Onun əsərləri vətənpərvərlik düşüncəsini gücləndirir və Azərbaycan xalqının milli irsini yaşadır.

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası vətənpərvərlik tərbiyəsi üçün güclü mənbədir və onun əsərləri orta məktəblərdə sinifdənkənar tədbirlər üçün mühüm material ola bilər. Bu məqalədə millət, vətən sevgisi və təhsil arasındakı əlaqəni vurğulayır.

ŞAİRİN YARADICILIĞINDA TÜRKÇÜLÜK İDEYALARI

Şairin yaradıcılığında Azərbaycançılıq və türkçülük ideyaları mühüm yer tutur. Bəxtiyar Vahabzadə türkçülük düşüncəsinin dönməz təbliğatçısı kimi bütün yaradıcılığı boyunca, eləcə də dram əsərlərində bəzən açıqdan-açığa, çox vaxt da sətiraltı mənalara və eyhamlarla tariximizin şanlı səhifələrini, türk varlığını, türk xarakterini və türkün azadlıq mücadiləsini tərənnüm etmiş böyük imperiyaların ölkəmizə qarşı apardığı qəsbkarlıq siyasətinin mahiyyətini ifşa etmiş, bədii sözün imkanları daxilində onların dayaqlarını sarsıtmışdır. Böyük şair "Özümüzü kəsən qılınc" pyesində baş verən əhvalatların fonunda əslində hər bir türk insanına səslənir ki, öz gəbə bayrağının kölgəsində yaşamaq, mənəbə sahibi olmaq, əslində əl tulası olmaq kimi bir şeydir (Quliyeva, 2021).

Əslimi, nəslimi tanıyıram mən,
Qarışıq deyiləm, özümdən hürkəm.
Sən kimsən, sən nəsən, özün bilərsən,
Mən ilk qaynağımdan türk oğlu türkəm!

Sübutdur, dəlildir, aqlın qibləsi,
Dəyişə bilərsən aqlımı ancaq.
Canım çıxanadək qəlbimin səsi,
"Türkəm"-gerçəyini pıçıldaıyacaq (Vahabzadə, 2004).

Bəxtiyar Vahabzadənin türkçülük mövzusunda yazdığı şeirlərdə milli kimlik, türk birliyi və tarixi köklər ön plana çıxır. O, öz əsərlərində türk millətinin gücünü, tarixini və mədəniyyətini vurğulayır. Bu şeirdə şair öz kimliyini və mənşəyini qətiyyətlə ifadə edir, türk millətinə bağlılığını və onun ayrılmaz bir parçası olduğunu bəyan edir. O, türklüyün sübut və dəlillərlə təsdiqləndiyini, bunun dəyişməz bir gerçək olduğunu vurğulayır. Şairin son misralarında isə türklüyün qəlbində əbədi yaşayacağını bildirir.

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında türkçülük ideyaları mövzuları geniş yer tutur. Onun əsərləri Azərbaycan və türk dünyasının ortaq dəyərlərini əks etdirir və milli şüurun güclənməsinə töhfə verir. Bəxtiyar Vahabzadənin türkçülük ideyaları mövzusunda məktəblərdə, universitetlərdə və mədəniyyət mərkəzlərində müxtəlif tədbirlər təşkil etmək mümkündür. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında türkçülük ideyalarını və tarixi aspektləri vurğulayan maraqlı bir tədbir təşkil edərsə ilk olaraq tarixçilər və ədəbiyyatçılar türkçülük ideyalarının Azərbaycan tarixindəki rolu haqqında danışmalıdırlar. Bu ideyaların yenidən gündəmə gətirilməsi və müzakirə edilməsi, gənc nəsillərin tarixini düzgün dərk etməsinə və öz milli kimliyini anlamasına kömək edə bilər. Bu bərdə tədbirlər, akademik müzakirələr və ədəbi gecələr təşkil edilərək geniş kütləyə çatdırılmalıdır. Sovet dövründə türkçülük ideyaları

sistemli şəkildə təhrif edilərək milli kimlik anlayışları zəiflədilməyə çalışılmışdı. Türk dünyasının orta qədərli mədəniyyəti və tarixi bağları görməzlikdən gəlinmiş, insanlar fərqli ideoloji çərçivələrə yönəldilmişdi. Bu baxımdan, Bəxtiyar Vahabzadə kimi ziyalıların əsərləri milli şüurun yenidən formalaşmasında mühüm rol oynadı. Onun yaradıcılığı, türkçülük ideyalarının qorunması və Azərbaycan xalqının öz köklərinə qayıtması üçün ilham mənbəyi oldu. Tədbirdə səhnələşdirilmiş tamaşa Bəxtiyar Vahabzadənin əsərlərindən seçilmiş hissələrin teatrlaşdırılmış təqdimatı edilə bilər ki, bu işə öz növbəsində tədbiri maraqlı edə bilər. İnteraktiv diskussiya müasir dövrün tələbidir. İnteraktiv diskussiya müasir dövrdə ən təsirli öyrənmə və fikir mübadiləsi üsullarından biridir. Xüsusilə türkçülük ideyalarının müasir dövrdə əhəmiyyəti haqqında təşkil edilən diskussiya, iştirakçıların bu mövzuya dair öz baxışlarını bölüşməsinə imkan yaradır. Bu tədbirdə tarixçilər, ədəbiyyatçılar, müəllimlər və şagirdlər bir araya gələrək türkçülük ideyalarının tarixi, mədəni və siyasi aspektlərini müzakirə edə bilərlər. Kitab sərgisinin edilməsi Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri və türkçülük mövzusunda yazılmış tarixi kitabların nümayişi də məqsəduyğundur. Kitab sərgisi məktəblərdə təşkil olunduqda, şagirdlər üçün kitab oxumaq vərdişinin formalaşmasına və inkişafına böyük töhfə verə bilər. Sərgi çərçivəsində kitab oxumağa dair kiçik müsabiqələr keçirilməklə motivasiya artırıla bilər. Bu cür tədbirlər şagirdlərə kitab oxumağı sevdirdir və intellektual inkişafına töhfə verir.

Bəxtiyar Vahabzadənin əsərlərinin orta məktəblərdə sinifdən kənar və məktəbdən kənar tədbirlər vasitəsilə öyrədilməsi şagirdlərdə vətənpərvərlik duyğularını gücləndirir. Bu tədbirlər milli kimliyi qorumaq, gəncləri Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti ilə yaxından tanış etmək, milli şüuru formalaşdırmaq üçün mühüm vasitədir.

Məktəblərdə bu istiqamətdə tədbirlərin təşkili şagirdlərin milli dəyərlərə bağlılığını artırır və onların Azərbaycan tarixini və mədəniyyətini daha dərinlən mənimsəməsinə kömək edir.

Sovet dövrünün dissident şairi Bəxtiyar Vahabzadə sistemli şəkildə totalitarizmi qamçılamaqdan, istiqlal mücadiləsinə hesablanmış şeirlər yazmağından qalmamışdı. Bu, onun üçün zəruri bir missiya idi. İstiqlal poeziyamızın bayraqdarlarından biri kimi Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan tarixinə “qırmızı qaranlıqlar” (Əlibəy Hüseynzadə) kimi daxil olmuş, Sovet dövründə belə zamanla hesablaşmayıb, onun qüdrətli, cəsarətli qələmi və ilhamı sayəsində “Əlahəzrət zaman poeziyanın hüzurunda dayanıb” (Türk dünyasının Bəxtiyarı, 2002). Bəxtiyar Vahabzadə həm də Azərbaycanın milli liderlərinin mübarizəsini poeziyasında əks etdirmişdir. Onun əsərlərində tarixi şəxsiyyətlərə istinadlar mövcuddur.

ŞAİRİN YARADICILIĞINDA TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏR

Lider dedikdə, ictimai həyatı dəyişdirən, siyasi şəraiti yenidən quran fiqurlar nəzərdə tutulur. Bunlar lideri sadə məmur, nazir, vəzifə sahibindən və müxtəlif səviyyəli liderlərdən fərqləndirmək üçün əsas meyardır. Lider sosial proseslərə təsirini müəyyən dəyişikliklərin tarixi zərurətinin dərk edilməsi üzərində quran şəxsdir.

Şagirdlər “lider” anlayışını ictimai qüvvələrin birləşdirilməsi funksiyasını yerinə yetirən, böyük sosial qruplar, dövlət və siyasi institutlar, siyasi hərəkatlar üçün fəaliyyət istiqamətlərini təyin edən aparıcı şəxs kimi başa düşürlər. Beləliklə, lider hər şeydən əvvəl möhkəm prinsiplərə və əqidəyə malik, öz ideyalarını açıq mübahisə və mübarizədə müdafiə etməyi bacaran, uğursuzluqlara düşər olarsa, istefaya getməyə hazır olan, öz mövqeyini qoruyub saxlayan böyük şəxsiyyətdir.

Orta məktəblərdə tarix fənnində tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunmuş tədbirin təşkili, şagirdlərə Azərbaycanın milli kimliyi və liderlərin rolunu öyrətmək üçün əhəmiyyətli bir addımdır. Bu istiqamətdə hazırlanan tədbirin əsas məqsədi tarixi şəxsiyyətlərini tanımaq, şagirdlərdə vətənpərvərlik hissini artırmaq və tarixi liderlərin müstəqillik uğrunda mübarizəsini

vurğulamaqdı. Türkiyədə Qurtuluş mübarizəsinin lideri, Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu və ilk rəhbəri olan Mustafa Kamal Atatürk hərbi dühasına, dövlət xadimliyinə, idarəetmədə əldə etdiyi nailiyyətlərə görə bütün dünyada tanınan liderdir. Hər şeydən əvvəl Mustafa Kamal milli hərəkatın başçısı və lideri edən onun türk millətinə olan inamı və güvəni idi. Atatürkün liderliyi şübhəsizdir. Bunu həm tarixi hadisələrin gedişatında göstərdiyi münasibət, həm də qurduğu müxtəlif təşkilatlar sübut edir. Atatürkün liderliyi üçün liderlərdə axtarılan bir çox şərtləri sadalamağa ehtiyac yoxdur. Müəllim şagirdlərə Atatürkün liderliyini tarixi zamanın axarında göstərməyi bacarmalıdır. Şagirdlər tarixi hadisələri öyrənərkən müxtəlif liderlərlə rastlaşırlar. Onlardan bəziləri öz planları ilə ustadırlar. Bəziləri idarəçiliklərində qanuna böyük əhəmiyyət verir. Bəzi liderlərin təşkilatçılıq bacarığı daha güclüdür. Bəziləri cəsarətləri ilə seçilir. Bəziləri çox müdrikdir. Bəziləri isə dövlət idarəçiliyində olduqca mahirdir. Bu xüsusiyyətlərin hamısının birləşdiyi zirvə isə Mustafa Kamal Atatürkdür. Şagirdlər bilməlidirlər ki, Atatürk çox nadir insanlardandır ki, öz liderliyində və şəxsiyyətində hər cür keyfiyyəti cəmləşdirə bilib.

“Nutuk” gəncliyə xitabla bitirdi: “Ey Türk gəncliyi Birinci vəzifən Türk istiqlalını, Türk cümhuriyyətini mühafizə və müdafiə etməkdir. Bүgүnkü və gələcək varlığının yeganə təməli budur. Bu təməl sənin ən qiymətli xəzinəndir..... Möhtac olduğun qüdrət damarlarındakı əsil qanda mövcuddur!” (Jevaxoff, 162).

Atatürkün atası! Adi cəfakeş bir ata,
Öz kiçik külfətinin cövrünü çəkmiş bir ata,
Bir böyük millətə ancaq ata əkməmiş bir ata!
Atatürkün anası! Adi bir insan, bir ana.
Zaman ötdükcə nədən səcdə qılır hər kəs ona?
Bir böyük millətə bir gün ata doğmuş o ana.
Atatürkün sinəsi, yurdun almmaz qalası!
Atatürk millətinin həm atası, həm balası!
Nədir arzum, diləyim tanrıdan imanla bu gün?
Talanın, bağrına dağlar çəkilən xalqım üçün:
Yeni fikrin küləyindən qoca millət darana,
Bizi birləşdirəcək bir Atatürkün yarana! (Vahabzadə, 2004, 143)

Bəxtiyar Vahabzadənin Atatürk haqqında yazdığı şeirdə liderlik, milli birlik və azadlıq ideyaları ön plana çıxır. Şair Atatürkü böyük millətin atası və xilaskarı kimi təsvir edir. O, Atatürkün valideynlərini sadə insanlar kimi təqdim etsə də, onların böyük bir lider yetişdirdiyini vurğulayır.

Şeirdə Atatürkün millət üçün həm ata, həm də övlad olduğu ifadə edilir. Bu, onun xalqın içindən çıxan, lakin onu irəli aparan bir lider olduğunu göstərir. Vahabzadə, Atatürkün Türk millətini birləşdirən, onu yeni fikirlərlə inkişaf etdirən bir şəxsiyyət olduğunu qeyd edir.

Şairin arzusu isə Azərbaycan xalqının da öz Atatürkü olması, yəni milləti birləşdirəcək, onu irəli aparacaq bir liderin yetişməsi dir. Bu, onun milli azadlıq və birlik ideyalarına olan inamını əks etdirir.

20 YANVAR HADİSƏLƏRİ VƏ BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA ŞƏHİDLİK MÖVZUSU

20 Yanvar faciəsi Azərbaycan tarixində müstəqillik uğrunda mübarizənin simvolu olmuşdur. Bu hadisə xalqın azadlıq arzusu və milli ruhunun oyanışı ilə bağlıdır. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında 20 Yanvar şəhidlərinin fədakarlığı, milli azadlıq mübarizəsi və tarixi yaddaşın qorunması mühüm yer tutur. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı Azərbaycan xalqının müstəqillik mübarizəsini, şəhidlərin fədakarlığını və azadlıq uğrunda qurban verilən canları poetik şəkildə təsvir edir. 20 Yanvar faciəsi onun poeziyasında şəhidlik, milli azadlıq və vətən sevgisi mövzuları ilə sıx bağlıdır. Şair 20 Yanvar faciəsini milli mübarizə və azadlıq fədakarlığı kimi təqdim edir. Şəhidlər xalqın milli iradəsinin qoruyucuları və Azərbaycanın müstəqillik yolunda öncülləri kimi təsvir edilir. Şairin poeziyasında 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinin əbədiliyi önə çəkilir. Tarixi hadisələr xalqın gələcək nəsillərinə milli ruhun ötürülməsi kimi ifadə edilir. Vahabzadə şəhidlərin xalqın birliyinin simvolu olduğunu vurğulayır. 20 Yanvar hadisələrinin Azərbaycan xalqının mübarizə ruhunu gücləndirməsi və Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası ilə bu tarixi hadisəni gələcək nəsillərə çatdırmaq mühümdür. Bu istiqamətdə sinifdən xaric tədbirlərin hazırlanması vacibdir.

Tarixi yaşadıb diləyimizdə,
Bir yumruğa döndük o gecə biz də.
Yıxıb köləliyi ürəyimizdə
Cəsarət mülkünü tikdi şəhidlər.
Onlar susdurulan haqqı dindirər,
Qaraca torpağı qiymətləndirər.
Donan vicdanları qeyrətləndirər,
Axı, el qeyrəti çəkdi şəhidlər.
Dözdü hər zillətə, dözdü hər şeyə,
"Dünyada mənim də haqqım var", - deyər.
Kütləni xalq edən müqaviləyə
Qanıyla qolunu çəkdi şəhidlər.
İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyri, şəriylə.
Torpağın bağrına cəsədləriylə,
Azadlıq tumunu əkdilər. (Vahabzadə, 2004, 305).

Şair qatil gülləsinə qurban gedən şəhidlərin gözlərini sabaha dikməsinə təsvir etməklə onların ölümə yox, gələcəyə, azadlığa ümid etdiklərini bildirir. Üçrəngli bayrağı öz qanları ilə Vətən torpağına çəkmələri, şəhidlərin milli mübarizənin ölümsüz simvoluna çevrildiyini göstərir.

O gecə xalqın qəlbindəki qorxu mülkünün dağıdılması, xalqın artıq köləlik və qorxudan azad olması, müstəqillik üçün bir yumruğa çevrilməsi deməkdir. Susdurulan haqqı dilləndirmək, donmuş vicdanları oyatmaq, şəhidlər öz canları bahasına xalqı öz tarixi kimliyinə və azadlıq

eşqinə qovuşdurur. Bu şeir Azərbaycanın azadlıq mübarizəsinin, şəhidlərin fədakarlığının və xalqın milli kimliyinin poetik ifadəsidir. Bəxtiyar Vahabzadə şəhidləri Azərbaycanın müstəqillik yolunun əsas simvolu kimi təqdim edir. Bunu tarixi bir dərs, milli yaddaşın ölməzliyi və gələcək nəsillərə ötürülməsi kimi görmək olar. Şeir həm Azərbaycan xalqının şəhidlərə ehtiramını, həm də azadlığın qiymətini vurğulayır.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Şəhidlər" şeirini təqdim etmək üçün ən uyğun tədbirlər bunlardır:

20 Yanvar, şeirin məzmunu 20 Yanvar şəhidlərinin fədakarlığını əks etdirdiyi üçün bu tədbirdə təqdim edilməsi daha çox uyğundur. Bundan başqa milli qəhrəmanların anım günləri, vətənpərvərliklə bağlı tədbirlər, ədəbiyyat və poeziya gecələrində və tarix və ədəbiyyat dərsləri çərçivəsində şagird və tələbələrə milli mübarizə ruhunu aşılamaq üçün təqdim edilə bilər. Tarix müəllimi olaraq Bəxtiyar Vahabzadənin "Şəhidlər" şeirini şagirdlərə təqdim edərkən, onu tarixi kontekstlə əlaqələndirmək vacibdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Quliyeva, G. (2021). Bəxtiyar Vahabzadənin dramaturgiyasında türkçülük. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8 (3-Ek), 28-43.

Vahabzadə, B. (2004). Seçilmiş əsərləri (İki cildə, I cild: Şeirlər). Bakı: Öndər Nəşriyyat.

Təfəkkür Nəşriyyatı. (2002). Türk dünyasının Bəxtiyarı (Bəxtiyar Vahabzadənin həyatı, yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında məqalələr toplusu, II hissə). Bakı.

Jevaxoff, A. (2024). Mustafa Kamal Atatürk. Bakı: Altun Kitab Nəşrlər Evi.

ŞƏRQİ ANADOLU DİALEKTLƏRİNİN ARAŞDIRILMASI TARİXİ

History of the study of Eastern Anatolian dialects

F.ü.f.d. Əlvən Cəfərov

ADPU Elmi Tədqiqat Mərkəzi

Böyük Elmi İşçi

Xülasə

Bu günə qədər Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektləri ilə əlaqəli müxtəlif tədqiqatlar aparılmışdır. Bu tədqiqatlar məqsədlərinə görə üç əsas qrupda toplanır:

1. Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektlərinin sinifləndirilməsi ilə əlaqədar araşdırmalar.
2. Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektlərinin birini və ya bir neçəsini ayrı ayrılıqda tədqiq edən araşdırmalar.
3. Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektlərində dilçilik problemlərindən birini, bir neçəsini və ya hamısını müqayisəli olaraq tədqiq edən araşdırmalar.

Hər üç qrupdakı araşdırmaların bolluğuna və aralarında çox müvəffəqiyyətli olmasına görə, Türk dilli xalqların səpələnməsi şifahi və yazılı mənbələrin, hamısının bir yerdə toplanılmaması, araşdırma proqramlarının növünə uyğun olaraq qruplaşdırılıb ümumilik qazanmamış olması və sairə səbəblərlə hal hazırda doldurulmayan boşluqlar vardır.

Şərqi Anadolu dialektləri ilə bağlı Türkiyə alimlərindən professor Əhməd Cəfəroğlu “Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar (Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağzları)” adlı kitabında üç il haqqında ətraflı məlumat vermiş, əsərin 10 bölməsindən 7-si Qars İli dialektlərindən bəhs olunmuşdur.

Açar sözlər: Şərqi Anadolu, dialektlər, şivə araşdırma tarixi

Abstract

To date, various studies have been conducted on the dialects, accents and dialects of the Turkic languages. These studies are grouped into three main groups according to their objectives:

1. Studies related to the classification of the dialects, accents and dialects of the Turkic languages.
2. Studies that study one or more of the dialects, accents and dialects of the Turkic languages separately.
3. Studies that study one, several or all of the linguistic problems in the dialects, accents and dialects of the Turkic languages comparatively.

Despite the abundance of studies in all three groups and the fact that some of them are very successful, there are gaps that are currently not filled due to the dispersion of the Turkic-speaking peoples, the fact that not all oral and written sources have been collected together, the fact that they have not been grouped according to the type of research programs and have not gained generality, and other reasons.

Regarding Eastern Anatolian dialects, Professor Ahmet Cafaroglu, a Turkish scholar, provided detailed information about the three provinces in his book titled “Collections from the Mouths of Our Eastern Provinces (Kars, Erzurum, Çoruh Provinces)”, and 7 of the 10 sections of the book dealt with the dialects of Kars Province.

Keywords: Eastern Anatolia, dialects, history of dialect research

Bu günə qədər Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektləri ilə əlaqəli müxtəlif tədqiqatlar aparılmışdır. Bu tədqiqatlar məqsədlərinə görə üç əsas qrupda toplanır:

1. Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektlərinin sinifləndirilməsi ilə əlaqədar araşdırmalar.
2. Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektlərinin birini və ya bir neçəsini ayrı ayrılıqda tədqiq edən araşdırmalar.
3. Türk dillərinin ləhcə, şivə və dialektlərində dilçilik problemlərindən birini, bir neçəsini və ya hamısını müqayisəli olaraq tədqiq edən araşdırmalar.

Hər üç qrupdakı araşdırmaların bolluğuna və aralarında çox müvəffəqiyyətli olmasına görə, Türk dilli xalqların səpələnməsi şifahi və yazılı mənbələrin, hamısının bir yerdə toplanılmaması, araşdırma proqramlarının növünə uyğun olaraq qruplaşdırılıb ümumilik qazanmamış olması və sairə səbəblərlə hal hazırda doldurulmayan boşluqlar vardır.

Şərqi Anadolu dialektləri ilə bağlı Türkiyə alimlərindən professor Əhməd Cəfəroğlu “Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları)” adlı kitabında üç il haqqında ətraflı məlumat vermiş, əsərin 10 bölməsindən 7-si Qars İli dialektlərindən bəhs olunmuşdur. Burada:

Birinci bölmə 9 parça ilə Qaraqoyunlu tayfalarının dialektlərinə;

İkinci bölmə 32 parça ilə Qarapapaq-Tərəkəmə tayfalarının dialektlərinə;

Üçüncü bölmə 11 parça ilə Sünbüllü Çarıqçı tayfalarının dialektlərinə;

Dördüncü bölmə 6 parça ilə Qacar tayfalarının dialektlərinə;

Beşinci bölmə 17 parça ilə Türkmən tayfalarının dialektlərinə;

Altıncı bölmə 6 parça ilə Ayrım, Avşar və Bayat tayfalarının dialektlərinə;

Yeddinci bölmə yerli Qars dialektlərinə ayrılmışdır

Səkkizinci bölmə 22 parça Ərzurum dialektlərinə;

Doqquzuncu bölmə 3 parça ilə Çoruh dialektlərinə ayrılmışdır.

Onuncu bölmə isə təqribən 2000 sözlük lüğətdən ibarətdir. (Caferoğlu, 1995)

Bundan başqa Əhməd Cəfəroğlu “Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler: Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu və Zonquldak illeri ağızları” adlı kitabında da Şərqi Anadolunun Van, Bitlis və Muş dialektlərindən bəhs etmiş kitabda Birinci hissədə Van İli və ətraf dialektləri, ikinci hissədə Bitlis İli və ətraf dialektləri və üçüncü hissədə isə Muş İli və ətraf dialektləri yer almışdır. Burada dialektlərin xırda məhəllə fərqlərindən başqa dil xüsusiyyətləri baxımından digər Şərq illəri (Bingöl, Siirt, Diyarbəkir, Mardin, Haqqari, Urfa, Elazığ) dialektləri ilə eyni olduqlarını bildirməkdədir. Kitab 1995-ci ildə çap olunmuşdur (Buran, 2003 s.XV)

Daha sonra Tuncer Gülensoy və Əhməd Buran 1993-cü ildə “Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler” (Gökçür, 2012: s.35-45) və 1994-cü ildə “Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler” adlı kitablarında, Əfrasiyab Gemalmaz 3 cildə yazdığı “Erzurum İli ağızları” kitablarında, Mukim Sağır “Erzincan ve Yöresi Ağızları” adlı kitabında, Cemil Gülseren “Malatya İli ağızları” adlı kitabında, Ahmet Bican Ercilasun “Qars İli ağızları”, ; Murat Yürücüoğlu “Bitlis Merkez İlçe Ağzı” (1989) adlı kitablarla araşdırmalar aparmışlar. Leyla Karahan 1996-cı ildə “Anadolu ağızlarının sinifləndirilməsi” adlı kitabında aparılan sinifləndirmə işində isə Bitlis mərkəz dialekti; Ağrı, Van, Muş, Bingöl, Siirt, Diyarbəkir, Mardin, Haqqari, Urfa (Birecik, Halfeti-dən başqa), Palu, Karakoçan (Elazığ) dialektləri ilə birlikdə Şərq qrupu dialektlərinə də yer vermişdir. Şərq Anadolu dialektlərinə Ağrı, Artvin mərkəz ilə Şavşad, Ardanuç və Yusufeli, Bingöl, Bitlis,

Diyarbakır, Elazığ, Ərzincan, Ərzurum, Gümüşhanə, Haqqari, Qars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik və Halfeti-dən başqa), Van dialektləri)

Alt qruplardan

1-ci qrup: Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Haqqari, Urfa (Birecik və Halfeti hariç), Palu, Karakoçan (Elazığ) dialektləri.

2-ci qrup: Qars (Ərdahan, Posof hariç), Ərzurum mərkəz, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Ərzincan mərkəz, Tercan, Çayırılı, Kemah, Refahiye, Gümüşhane dialektləri.

3-cü qrup: Ərdahan, Posof (Qars), Artvin mərkəz, Şavşat, Yusufeli, Ardanuç (Artvin), Oltu, Tortum, Olur, Şenkaya, İspir (Ərzurum) dialektləri.

4-cü qrup: Kemaliye, İliç (Ərzincan), Elazığ mərkəz, Keban, Baskil, Ağın, Harput (Elazığ) Tunceli dialektləri. daxil etmişdir.

Əlavə olaraq qeyd edə bilərik ki, son dövrlər dialektlərimizin leksikasını ümumi şəkildə türk dilləri ilə müqayisəli təhlili çoxalmışdır. Bunlarda da üstünlük Türkiyə türkcəsi və dialektləri ilə müqayisələr təşkil edir. Məsələn, nümunə olaraq Zabitə Teymurlunun “Azərbaycan dili dialektlərində və Türk ədəbi dilində işlənən ortaqlar” (2013) Sevinc Qəmbərovanın “Azərbaycan dilinin qərb şivələri və türk dilinin Qars şivələrinin leksikasının müqayisəli linqvistik təhlili” (2017), Qalibə Hacıyevanın “Naxçıvan dialekt və şivələrinin Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu dialektləri ilə müqayisəli təhlili” (2018), Əhriz Mahmudovanın “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrində heyvandarlıq leksikası (türk dilinin Qars şivələri ilə müqayisədə)” (2018) adlı tədqiqatları göstərə bilərik.

Ədəbiyyat siyahısı

Buran, A. (2003). – Oğraş Şərifə. Elazığ İli ağızları / A.Buran, Elazığ Valiliği. – Elazığ Kültür Kurultayı, Eleskav Yayınları. – №: 23, Elazığ Nisan. — 212 s.

Caferoğlu, A. (1995) Anadolu illəri ağızlarından derlemələr: Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu və Zonguldak illəri ağızları / A.Caferoğlu. – Ankara: Ankara Üniversitesi yayınları. — 288 s.

Gökçür, E. (2012). Van gölü havzası ağızlarında kullanılan eski türkçe ve orta türkçe menşeli sözcükler üzerine // –Ankara: Dialektolog Sosyal Araştırmalar Hakemli Dergisi. – № [4]. — s.35-45.

**THE APPLICATION OF NEW TEACHING METHODS TO ENHANCE THE
RESEARCH SKILLS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS**

**YENİ TƏDRİS METODİKALARIN TƏDBİQİ İLƏ GƏLƏCƏK İBTİDAİ SİNİF
MÜƏLLİMLƏRİNİN ELMI TƏDQİQAT BACARIQLARININ ARTIRILMASI**

Günel Mahammad Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University, İbtidai Təhsilin Pedagogikası Kafedrasının
Doktorantı, Müəllimi Baku, Azerbaijan

ORCID: 0000-0002-6248-9265

Xülasə

Məqalənin əsas məqsədi Azərbaycanda gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin tədqiqat yönümlü şəkildə yetişdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırmaq və onların pedaqoji hazırlığında müasir tədris metodikalarının tətbiqi imkanlarını araşdırmaqdır. Məqalədə gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin yalnız bilik ötürücüsü deyil, eyni zamanda yaradıcı düşünən, araşdırma aparan tədqiqatçı-öyrədən kimi formalaşdırılmasının təhsilin keyfiyyətinə təsiri təhlil olunur. Eyni zamanda, araşdırmanın məqsədi pedaqoji təhsildə elmi tədqiqat bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək, beynəlxalq təcrübələri nəzərdən keçirmək və yerli kontekstdə tətbiq edilə biləcək yeni metodik yanaşmaları müəyyən etməkdir. Məqalədə həmçinin, tələbələr arasında keçirilmiş sorğular və pedaqoji müşahidələr əsasında, onların tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişaf səviyyəsi və yeni metodikaları tətbiq etməkdə qarşılaşdıqları çətinliklər də təhlil edilir. Tədqiqatçılıq bacarığına yiyələnən müəllim bir tərəfdən öz dərslərini düzgün layihələndirməyi bacarır, yeni pedaqoji-psixoloji və ixtisas biliklərini uğurla tədris prosesinə tətbiq edir, səmərəli metodlar seçir, qabaqcıl təcrübəni öyrənir, təhlil edir, yenilikləri pedaqoji prosesə inteqrasiya edir, digər tərəfdən şagirdlərin (tələbələrin) daha keyfiyyətli təhsil alması üçün müəntəzab təcrübəni müəntəzab formalaşdırmasına zəmin yaradır.

Məqalədə tədqiqatçılıq bacarığı gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin beynəlxalq təcrübədən məlumat toplamaq, təhlil etmək, problemləri həll etmək, yeni ideyaları inkişaf etdirmək, innovasiyalar və yeni texnologiyalar tətbiq etmək, rəqabətə davamlı olmaq və aldığı nəticələri tədris prosesinə tətbiq etməsindən bəhs edilir. Bu səbəbdən də müasir müəllimin bacarıqları strukturunda onun tədqiqatçılıq bacarığı xüsusi yer tutur. Digər bacarıqlarla (təşkilatçılıq, suqgestiv, perseptiv və s.) müqayisədə tədqiqatçılıq bacarığı müəllimə bir neçə vacib pedaqoji məsələni həll etməyə kömək etməsi vurğulanır.

Nəticədə, müəllim hazırlığı üzrə tədris proqramlarında təkmilləşdirməyə ehtiyac olan sahələri pedaqoji müşahidələrə dair konkret elmi və praktik təkliflər irəli sürülür.

Açar söz: ibtidai sinif müəllimləri, tədqiqat yönümlü, müasir tədris, beynəlxalq təcrübə, pedaqoji müşahidələr

Abstract:

The main aim of this article is to justify the necessity of training future primary school teachers in Azerbaijan with a research-oriented approach and to explore the possibilities of applying modern teaching methods in their pedagogical preparation. The article analyzes the impact of forming future primary school teachers not only as knowledge transmitters but also as creative thinkers, researchers, and inquiry-based learners on the quality of education. Additionally, the study examines the development of research skills in pedagogical education, evaluates current

situations through international practices, and aims to identify new methodological approaches that could be applied in the local context. The article also includes an analysis of the results of surveys and pedagogical observations conducted among students, evaluating their current level of research skills and the challenges faced in applying new methods. A teacher equipped with research skills is able to properly plan lessons, apply psychological and pedagogical knowledge effectively, select efficient teaching strategies, integrate innovations into the teaching process, and create a positive learning environment for students. The article emphasizes that research skills help future teachers gather information from international experiences, analyze problems, generate new ideas, apply innovations and technologies, remain competitive, and reflect on outcomes in the teaching process. Therefore, research skills are seen as an essential component of the professional competencies of modern teachers.

As a result, the article presents specific scientific and practical recommendations for improving teacher training programs.

Keywords: primary school teachers, research orientation, modern teaching, international experience, pedagogical observations

Sürətli inkişafı və qloballaşma prosesi ilə xarakterizə olunan informasiya cəmiyyətində dəyərlər, ənənələr və paradigmlər köklü şəkildə dəyişir. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində təhsil prosesinin interaktivliyi və dinamikliyi artır, təhsil dəyərlərinə fərqli baxışlar meydana gəlir, yaradıcı düşüncə, problem həll etmə və əməkdaşlıq kimi bacarıqların əhəmiyyəti artır. Bu səbəbdən də müasir insan cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi, elmi-mədəni hadisələrə çevik reaksiya vermək üçün mürəkkəb olan problemləri hərtərəfli görməyi, onu analiz-sintez etməyi, həll yolları ilə bağlı öz variantlarını təklif etməyi bacarmalıdır.

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən qlobal dəyişikliklər, müəllimlərin sadəcə bilik ötürəndəyil, eyni zamanda tədqiqat aparan və öyrənmə prosesini yenidən quran peşəkarlar kimi formalaşmasını zəruri edir. Bu xüsusilə ibtidai sinif müəllimləri üçün daha vacib hesab edilir, çünki onlar təhsil sisteminin əsas təməlini formalaşdıran ilk pillədə yer alırlar. Gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin elmi tədqiqat bacarıqlarına malik olmaları, onların pedaqoji proseslərə yaradıcı yanaşmalarını, problemləri daha sistemli analiz etmələrini və yeni tədris metodlarını tətbiq edərək yenilikçi dərslər mühitləri yaratmalarını təmin edir.

İbtidai sinif müəlliminin öz peşə fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini bilməsi, müəllim şəxsiyyətinin özünü təkmilləşdirməsi və peşəkarlığının inkişafını stimullaşdıran amillərdən biridir (Məmmədov, 2018, s. 102). Digər tərəfdən, sürətlə dəyişən texnologiyalar və rəqəmsal dövrün tələbləri müəllimlərin yalnız klassik metodlarla kifayətlənməsini qeyri-mümkün edir. Müasir təhsil sistemində layihə əsaslı öyrənmə, oyunlaşdırma, STEAM tədrisi və fərdiləşdirilmiş öyrənmə və metodikalar daha geniş tətbiq olunmağa başlayıb. Bu yeni metodikaların səmərəli tətbiqi üçün müəllimlərin yalnız nəzəri deyil, eyni zamanda tədqiqat və təhlil bacarıqlarının da yüksək səviyyədə olması səmərəli hesab edilir.

Müəllimlərin yalnız bilik ötürücüsü deyil, həm də tədqiqatçı-öyrədən olmasının əhəmiyyəti

Ənənəvi təhsildə müəllim əsasən bilik ötürən şəxs kimi qəbul edilirdi. Bu yanaşmada müəllimin rolu məlumat təqdim etmək, şagirdlər isə onu passiv şəkildə mənimsəməli idilər. Lakin müasir pedaqoji yanaşmalar göstərir ki, bu model XXI əsrin tələblərinə cavab vermir. İnformasiya bolluğu dövründə biliklərə sahib olmaq kifayət etmir - onları araşdırmaq, təhlil etmək və tətbiq etməkbacarığı daha önəmlidir. Bu baxımdan müəllimin funksiyası dəyişmiş, o, təkcə müəllim deyil, həm də öyrənən, araşdıran və istiqamət verən bir tədqiqatçı-öyrədənə çevrilməlidir.

Bu gün hamı aydın görür ki, şagird özünün “təmin obyektı” rolu ilə razılaşmaq istəmir, müəllimin “hər şeyi bilən, bütün suallara mütləq doğru cavabı olan, həmişə haqlı olan, bütün mümkün hüquqların yeganə sahibi” olduğuna şübhə ilə yanaşır. Müəllim, marağı olmayan dinləyici qarşısında heç bir fayda verməyən monoloqundan əl çəkərək şagirdin mənafeyini, arzu və istəklərini bacarıq və qabiliyyətlərini nəzərə almalı, ona yaşamaq bacarıqları verməli, müasir cəmiyyətdə öz yerini tapmaqda yardımçı olmalı, şagirdlərə hazır resept vermədən bilikləri, həyatı bacarıqlarını sərbəst əldə etməyin yollarını öyrətməyə üstünlük verməlidir. Şagirdə güclü informasiya axınından ona lazım olan, onu maraqlandıran məlumatı axtarır seçməkdə, qarşılaşdığı problemləri həll etməyi bacarmaqda, özünü müstəqil inkişaf etdirə bilən fəal şəxsiyyət kimi formalaşmaqda yardımçı olmaq gərəkdir. (Əliyeva, 2014, s. 29)

Hesab edilir ki, şagirdlərin təhsil texnologiyaları üzrə səriştəliliyi ilə XXI əsr bacarıqlarının alt standartları olan fəal öyrənmə, öyrənməyi öyrənmə, problemin həlli, əməkdaşlıq və ünsiyyət bacarıqları arasında orta səviyyədə, müsbət və əsaslı əlaqə vardır. Aydın ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyası sahəsində baş verən inkişaf təhsil sahəsinə də təsirsiz ötüşmür. Bu inkişaf yalnız təhsil proqramlarına deyil, yeni nəslin yetişməsində əvəzsiz rolu olan müəllimlərin də bacarıqlarının inkişafına təsir edir. (Kəməz, 2021)

Tədqiqatçı-öyrədən müəllimlər sinifdə baş verən prosesləri müşahidə edir, problemin kök səbəblərini araşdırır və bu problemlərə elmi əsaslı həll yolları axtarır. Onlar yalnız mövcud proqramla kifayətlənmir, eyni zamanda metodik yeniliklərə açıq olur, dərs prosesini daim təkmilləşdirir və şagirdlərin ehtiyaclarına uyğun adaptiv yanaşmalar formalaşdırırlar. Belə müəllimlər öz fəaliyyətlərini reflektiv şəkildə dəyərləndirir, statistik məlumatlardan istifadə edir, sorğular aparır və nəticələrə əsasən yeni strategiyalar yaradırlar.

Bundan əlavə, tədqiqat yönümlü müəllimlər elmi yanaşmanı şagirdlərə də aşılayır, onlarda tənqidi düşünmə, səbəb-nəticə əlaqələrini anlama və yaradıcı yanaşma bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu isə ümumilikdə təhsilin keyfiyyətinə və şagirdlərin gələcək uğurlarına müsbət təsir göstərir.

Əldə olunan elmi biliklərin və texnologiyaların təhsilə inteqrasiyası bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu inteqrasiya tədqiqat yönümlü müəllimlərin fəaliyyətini daha da aktualaşdırır və onların verdiyi elmi yanaşma XXI əsrin informasiya cəmiyyətinə uyğun olaraq şagirdlərin bilik və bacarıqlarını formalaşdırmaqda mühüm rol oynayır.

XXI əsrin əsas tendensiyası yüksək texnologiyaların inkişafı, elmi nailiyyətlərin real həyata geniş tətbiqi, cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasıdır. Hazırkı cəmiyyətdə informasiya texnologiyalarının rolu çox böyükdür və bu gün cəmiyyətin intellektuallaşması prosesində, təhsil sisteminin və mədəniyyətin inkişafında onlar mərkəzi yer tutur (Əliyeva, 2014, s. 25). Təhsil sahəsində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi təlim prosesinin səmərəliliyini və keyfiyyətini yüksəldən əsas prinsip hesab edilir. (Bəyramlı, 2018, s. 59)

Bu kontekstdə, informasiya texnologiyalarının təhsildəki rolunu nəzərə alaraq, müəllimlərin yalnız bilik ötürən deyil, həm də daim yenilikləri izləyən, araşdıran və tətbiq edən müasir tədqiqatçı kimi formalaşması zərurətə çevrilir.

Müəllim hazırlığı prosesində tədqiqat bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi müəllimlərin peşəkar səriştəliliyini artırır, onların pedaqoji fəaliyyətə daha şüurlu və analitik yanaşmasını təmin edir. Bu səbəbdən də, gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin sadəcə *“təlimçi”* deyil, həm də tədqiqatçı-öyrədən kimi formalaşması təhsil sisteminin strateji məqsədlərindən biri olmalıdır.

Tədqiqatın əsas məzmunu

Elmi tədqiqat işinin düzgün aparılması, onun səmərəliliyinin artırılması təkcə elmin, nəzəri biliklərin təkmilləşməsinə yox, həm də xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin inkişafına yönəlidir. Tədqiqat sahəsində əldə edilən nəticələr mədəni, sosial-iqtisadi, siyasi sahələrin zamanın tələblərinə uyğun təkmilləşməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də gənc nəslin geniş miqyasda tədqiqat işlərinə yönəldilməsi, intellektual kapitalın artırılması, möhkəmləndirilməsi dövrün tələbidir. İntellektual kapitalın sənaye və kənd təsərrüfatına yönəlməsi bir çox xalqların iqtisadiyyatının dirçəlişinə təkan verdiyi, bu ölkələri qabaqcıllar cərgəsinə çıxardığı aydın həqiqətdir. (Məmmədov, 2013, s. 101)

Bu baxımdan, elmi tədqiqatların nəticələrinin təhsildə tətbiqi, xüsusən təlim prosesinin yenilənməsində və metodoloji əsasların təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyətini artırmaq, yaradıcı və düşünə bilən nəsil yetişdirmək üçün təlim metodlarının düzgün seçilməsi və tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Elə buna görə də, təlim prosesində istifadə olunan metodların mahiyyətinə və təsir gücünə nəzər salmaq zərurətə çevrilir. Təlim metodlarını 3 böyük qrupa bölmək olar:

- Ənənəvi təlim metodları;
- Fəal təlim metodları;
- İnteraktiv təlim metodları.

Xarici təcrübədə mövcud olan tədris metodları

- Müəllimlər arasında əməkdaşlıq artır;
- Özünürefleksiya güclənir; Təlim keyfiyyəti yüksəlir.

2.ABŞ-da istifadə edilən differensial təlim və texnologiya inteqrasiyası əsaslı təlim metodu.

Differensial təlim - müəllimin şagirdlərin fərdi səviyyələrinə, öyrənmə üslublarına və maraqlarına uyğun dərs keçməsidir. Yəni ibtidai sinif müəllimi eyni dərsi fərqli yollarla təqdim edir. Burada texnologiyanın rolu böyükdür – interaktiv lövhələr, ağıllı telefonlar, tədris oyunları və. s ilə fərdi təlim dəstəklənir. (Tomlinson, 2014)

Nəticələr

Hər bir şagird öz sürəti və üslubuna uyğun şəkildə inkişaf edir;

- Dərsə maraq artır;
- Bərabər imkanlar formalaşdır.

3. Kanadada istifadə olunan sosial-emosional öyrənmənin dərəcə inteqrasiyası vasitəsi ilə tədris metodu. Bu metod şagirdlərin yalnız təhsil və öyrənmə ilə deyil, emosional və sosial bacarıqlarının da inkişafını nəzərdə tutur. Müəllimlər dərəcə empatiya, stresin idarə olunması, əməkdaşlıq və problem həll etmə bacarıqlarına fokuslanır. Bu, sinifdə daha müsbət psixoloji mühit formalaşdırır (Schonert-Reichl, 2017). Bu metodu daha yaxşı anlamaq üçün aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirtmək səmərəli olar:

1. Müəllim müxtəlif sosial vəziyyətləri təsvir edən vərəqlər paylayır - məsələn, “Dostun sənə ilə danışmır. Nə edərsən?”, və ya “Sinif yoldaşın ağlayır, səbəbini bilmərsən.” Şagirdlər bu situasiyaları canlandırır. Burada əsas məqsəd, şagirdlər başqalarının baxış bucağını anlamağı və münasib cavablar verməyi öyrənilər.

2. Sinifdə bir qutu yerləşdirilir. Şagirdlər gün ərzində bir-birlərinə təşəkkür və ya müsbət fikirlər yazıb ora atırlar. Həftənin sonunda müəllim onları sinifdə oxuyur. Bura isə əsas məqsəd, güclü münasibət yaratmaq və şagirdlərin bir-birinə dəyər vermək istəyini artırmaqdır.

Nəticədə

- Emosional intellekt inkişaf edir
- Münaqişələr azalır

İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat Siyahısı

1. Bayramlı T. (2018). İnteraktiv təlim metodlarını zəruri edən şərtlər. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 85, № 2, s.59-61.
2. Əliyeva F.A., Məmmədova Ü.R. (2014). Müasir təlim texnologiyaları. Bakı: MBM, 190 s.
3. Kanmaz A (2021). An Analysis of Elementary Teaching Undergraduate Program in Terms of 21st Century Skills. In: Education Quarterly Reviews, Vol.4, No.2, 526-538.
4. Lewis, C. (2002). Lesson Study: A Handbook of Teacher-Led Instructional Change. 134s.
5. Məmmədov K.A. (2013). Elmi-tədqiqat işlərinin metodikası (Magistratura pilləsi üçün dərs vəsaiti). - Bakı: Mütərcim, 104 s. 101
6. Məmmədov Ş.M. (2018). İbtidai sinif müəlliminin pedaqoji fəaliyyətə hazırlanmasının pedaqoji əsasları (Dərs vəsaiti). Bakı: “Mütərcim”, 152 s.
7. Schonert-Reichl, K. A. (2017). Social and Emotional Learning and Teachers. s. 137–155.
8. Tomlinson, C. A. (2014). The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. 198 s.
9. https://docs.google.com/forms/d/1RC0x4GDDnf9Y0EcNHMd3MDttokaBCo5vaTtlaR0pmco/viewform?pli=1&pli=1&edit_requested=true

**“ORGANIZATION OF A THINKING-BASED LESSON AND MENTORING”
AS A REQUIRED TOPIC IN THE “SCIENTIFIC SEMINAR”**

**“TƏFƏKKÜRƏ ƏSASLANAN DƏRSİN TƏŞKİLİ VƏ MENTORLUQ” “ELMI
SEMİNAR”DA ZƏRURİ MÖVZU KİMİ**

Dosent Gülşən Fəxrəddin qızı Novruzova

ADPU, ETM-in Tətbiqi tədqiqatlar bölməsinin müdiri

<https://orcid.org/0000-0002-1765-0996>

Dosent Kəmalə Kamal qızı Qəhrəmanova

BDU, Pedaqogika kafedrası

ABSTRACT

Introduction and Purpose: The scientific seminar embodied an application dedicated to the types of logical, creative and critical thinking, carried out on the basis of the topical topic “Organization of a lesson based on thinking and mentoring”. An opportunity was created to carry out brainstorming with questions on the topic presented on the basis of combined fragments of parts of the Azerbaijani film. Issues that were of interest in terms of the demonstration of the Azerbaijani film, which is our national moral value, and reflected logical, critical and creative types of thinking based on problem solving were analyzed.

Materials and Methods: The presented sample lesson on the organization of a mentor lesson based on the improvement of skills was directed at the development of practical skills. In this regard, it was emphasized that the organization of the seminar lesson on the topic “Pedagogical foundations of upbringing in parent-child relationships” was carried out based on situational analysis. The participants were informed that the aquarium, which is a teaching method, was applied for the seminar lesson based on the story (task) of S.S. Akhundov, “Nuraddin”.

Results: As a result, it was stated that the expected goal was achieved and the skills of creativity, essay writing, analysis, discussion, listening, communication, self-assessment, and determining criteria were activated during the activity. At the end of the scientific seminar, the author demonstrated teacher-teacher cooperation and demonstrated the music “Let's go to live” composed by the teacher of the General Psychology Department, Guler Mammadova, through a clip. For the house, the task of writing an individual essay based on the story "Nuraddin" by Suleyman Sani Akhundov is given. This creates the opportunity for extensive analysis and develops thinking. The study of the issues of creating a composition based on the types of logical, creative and critical thinking in the organization of sets is very important for the modern era.

Discussion and Conclusion: In the scientific seminar, an example is shown and the activity is evaluated, the implementation of a personality-oriented concept, the design and practical application of developmental pedagogical technologies require their testing in different conditions, on different topics, and the study of pedagogical experience in this area.

Here, it is appropriate to choose technologies suitable for the purpose and content of the training and to implement them in a consistent, predetermined time. Currently, personality-oriented and developmental pedagogical technologies that are more widely applied in modern pedagogical practice

Keywords: research, types of thinking, teaching technology, skill, development, creativity, evaluation.

Giriş və Məqsəd

Elmi seminarada aktual olan “Təfəkkürə əsaslanan dərslin təşkili və mentorluq” mövzusu əsasında həyata keçirilən məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürün növlərinə həsr olunmuş tətbiq təcrübəsi təqdim olunmuşdur.

Burada məqsədə və təlimin məzmununa uyğun texnologiyaların seçilməsi və onların ardıcıl, qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş vaxtda yerinə yetirilməsi məqsədmüvafiqdir. Texnologiyanın köməyi ilə həll olunan başlıca problem təlim prosesinin idarə olunmasıdır. Bunun üçün müəllimlərin bu baxımdan daha çox məlumatlandırılması zəruridir.

Azərbaycan kinofilminin hissələrinin birləşdirilmiş parçaları əsasında təqdim edilən mövzuya dair süallarla beynin həmləsinin həyata keçirilməsinə imkan yaradılmışdır.

Materiallar və Metodlar

Milli mədəni dəyərimiz olan Azərbaycan kinofilminin nümayişi baxımından maraq kəsb edən və problemin həllinə əsaslanaraq təfəkkürün məntiqi, tənqidi və yaradıcı növlərini özündə əks etdirmiş məsələlər təhlil edilmişdir.: Bacarıqların təkmilləşdirilməsinə əsaslanan, tərtib edilmiş mentor dərslin təşkilinə dair təqdim edilən nümunə dərslər praktik bacarıqların inkişafına yönəldirilmişdir. Buna dair “Validəyn-övlad münasibətlərində tərbiyə işinin pedaqoji əsasları” mövzusunda seminar dərslin təşkili situasiya təhlilinə əsaslanaraq həyata keçirildiyi vurğulanmışdır. İştirakçılara təşkil olunan seminar dərsləri üçün də S.S.Axundovun “Nurəddin” hekayəsinə (tapşırıq) əsasən təlim üsulu olan akvariumun tətbiq olunduğu nəzərə çatdırılmışdır.

Nəticələr: Gəlinən nəticədə isə gözlənilən məqsədə nail olunduğu bildirilmiş və yaradıcılıq, esse yazma, təhlil etmə, müzakirə etmə, dinləmə, əlaqələndirmə, özünü qiymətləndirmə, meyarlar müəyyən etmə bacarıqları fəaliyyət zamanı fəallaşdırılmışdır. Elmi seminarın sonunda müəllif müəllim-müəllim əməkdaşlığı sərgiləyərək Ümumi psixologiya kafedrasının müəllimi Gülər Məmmədovanın bəstələdiyi “Getdik yaşamağa” musiqisini klip vasitəsilə nümayiş etdirmişdir.

Müzakirə və Nəticə

Seminar üçün evdə üçün Süleyman Sani Axundovun “Nurəddin” hekayəsinə əsasən fərdi esse yazmaq tapşırığı verilir. Bu geniş təhlilin aparılması imkanı yaradır və düşüncəni inkişaf etdirir. Dəslərin təşkilində məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürün növlərinə əsaslanan tərtibin yaradılması məsələlərin öyrənilməsi müasir dövr üçün çox əhəmiyyətlidir.

Elmi seminarada nümunə göstərilərək fəaliyyətin dəyərləndirilməsi aparılır, şəxsiyyətyönümlü konsepsiyanın reallaşdırılması, inkişafetdirici pedaqoji texnologiyaların layihələşməsi və praktikada tətbiqi onların müxtəlif şəraitdə, müxtəlif mövzular üzrə sınaqdan çıxarılmasını, bu sahədə pedaqoji təcrübənin öyrənilməsinə tələb edir.

Açar sözlər: tədqiqat, təfəkkürün növləri, təlim texnologiyası, bacarıq, inkişaf, yaradıcılıq, dəyərləndirmə.

Giriş və Məqsəd: Elmi seminarda aktual olan “Təfəkkürə əsaslanan dərslərin təşkili və mentorluq” mövzusu əsasında həyata keçirilən məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürün növlərinə həsr olunmuş təbii təcrübənin təşkili və təqdimatıdır.

Burada məqsəddə və təlimin məzmununa uyğun texnologiyaların seçilməsi və onların ardıcıl, qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş vaxtda yerinə yetirilməsi məqsədmüvafiqdir. Texnologiyaların köməyi ilə həll olunan başlıca problem təlim prosesinin idarə olunmasıdır. Bunun üçün müəllimlərin bu baxımdan daha çox maaflandırılması zəruridir.

Azərbaycan kinofilminin hissələrinin birləşdirilmiş parçaları əsasında təqdim edilən mövzuya dair suallarla beynin həmləsinin həyata keçirilməsinə imkan yaradılmışdır.

“Müəllimin təxəyyülü tələbə və şagirdin təxəyyülünü inkişaf etdirməlidir. O yerdə ki, müəllim fəaldır, ixtiraçdır, cürətli, cəsarətlidir, yəni, o yerdə ki, o, öz təfəkkürünü və təxəyyülünü tərbiyə və təhsil vəzifələrinə istiqamətləndirir, orada o, çox tez-tez bir sıra çətin pedaqoji problemləri orijinal, yaradıcı həll edir”. Hər bir tələbənin, şagirdin individual xüsusiyyətlərini və imkanlarını nəzərə alaraq yaradıcı təxəyyül müəllimin öz işinin perspektivlərini görməyi üçün vacibdir.

Fərdi xüsusiyyətlərin, maraqların aşkar olunması üçün, yaradıcı şəxsiyyətin tərbiyəsini qarşısına bir məqsəd kimi qoymuş müəllim, öz yaradıcı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır.

Müəllimin təxəyyülü, hər bir tələbəyə təsiredici konkret təhsil-tərbiyə metodlarının seçilməsində köməklik edir.

“Müəllimin şəxsiyyəti işin müvəffəqiyyətli olmasına zəmin yaradır. Xüsusilə də o şəxsiyyət ki, müəllim formalaşdırır, hansılar ki, gələcəkdə uşaqların təşəbbüskarlığını, yaradıcı başlanğıcını və müstəqil düşünmə bacarığını inkişaf etdirməlidirlər”.

Qabaqcadan pedaqoji təsirin düşünülməsi, çətin pedaqoji situasiyalarda çevik qərar qəbul etmə bacarığı yaradıcı təxəyyülün iştirakı ilə həyata keçirilir. Yaradıcı təxəyyülün yaratdığı obrazlar vasitəsilə fəaliyyət növünün seçimi baş verir və istifadə edilmiş tərbiyəvi təsirin gələcək perspektivlərini görməyə köməklik edir. Yeni təhsil metodlarının istifadəsində və yaradıcı fəaliyyət axtarışlarında, inkişafetdirici təhsil sistemində, eləcə də pedaqoji yaradıcılıqda təxəyyül produktiv həyata keçmə vəsiqəsini alır. Belə təhsil sistemi müəllim və tələbənin tədris işinin aktivliyini və yaradıcı başlanğıcını inkişaf etdirir və təminatının əsasını qoyur.

Bütün psixi proseslərdə, eləcə də təxəyyüldə təhsil- tərbiyə vasitəsilə şəxsiyyətdə qanunauyğun dəyişikliklər baş verir. Musiqi vasitəsilə yaradıcı təxəyyülün inkişafı şəxsiyyətin harmonik inkişafına səbəb olur.

Materiallar və Metodlar: Milli mədəni dəyərimiz olan Azərbaycan kinofilminin nümayişi baxımından maraq kəsb edən və problemin həllinə əsaslanaraq təfəkkürün məntiqi, tənqidi və yaradıcı növlərini özündə əks etdirmiş məsələlər təhlil edilmişdir.

- Video filmin epizodları haqqında nə deyə bilərsiniz?”;

-“Valideyn-övlad münasibətlərini necə qiymətləndirirsiniz ?”

-“Valideynin övlada qarşı münasibəti sizcə necə idi?”

Bu suallarla müzakirə baş verir. Nəticəyə gəlinir. Nümunəyə təfəkkürə əsaslanan dərslərin təqdim edirik: Bir hekayədə orta məktəb müəllimi dərslərdə şagirdlərə inşa yazmağı tapşırır. Mövzu: "Həyatda kimə oxşamaq istərdim?" olur. Şagirdlərdən biri atasına oxşamaq istədiyini inşa yazacağını və onun kimi həkim olaraq ehtiyacı olan xəstələri təmənnasız sağaldacağını bildirir. Müəllim bu fikri alqışlayır və atasının adını soruşur. Ataya bu barədə fikrini bildirən

oğul onunla fəxr etdiyini deyir. Ata isə elə dünən ödənişi edə bilməyən xəstənin qohumuna hələ əməliyyatın olunmayacağını bildirmiş olurdi. Bunu düşünən ata təcili xəstəxanaya zəng edərək xəstəni əməliyyat edəcəyini bildirir. Əməliyyatdan sonra xəstənin qohumunun onun oğlunun müəllimi olduğu anlaşılar. Lakin müəllim ataya və onun oğlu olan şagirdinə heç nə açıqlamır. Yalnız həkimə təşəkkür edərək: "Oğlunuz haqlı olaraq atasına oxşamaq istəyir" deyir.

Mühazirəmiz münasibətlərin, xüsusən (çətinliklər yaranır):

Validəyn-Övlad Münasibətləri və Pedaqoji Əsaslar haqqında qısa təqdimatla nəticə ümumiləşdirilir.

-Validəyn tərbiyəsinin əsas prinsipləri: demokratik, autoritar, liberal yanaşmalar haqqında məlumat

- Ünsiyyətin rolu: Validəyn-övlad arasında açıq və hörmətli ünsiyyətin tərbiyəvi funksiyaları.

- Əxlaqi və sosial inkişafın təşviqi: Uşağın əxlaq və sosial normativlərə uyğun davranışlarının formalaşması.

-Validəynin uşağa qarşı münasibətləri: Sevgi, dəstək, sərhəd qoyma, qaydaların tətbiqi və nəzarət.

Burada müəllim-validəyn-şagird münasibətlərinin ailə bağlarına müsbət təsirini görmək olur. Müəllim-validəyn-şagird münasibətlərinin daxili gözəlliyi nəzakətlik, təmkinlik, prinsiplilik, tolerantlıq, dinləmək mədəniyyəti kimi xüsusiyyətlərdə öz təcəssümünü taparaq ünsiyyət mədəniyyəti sayəsində formalaşır. Hamı bu mədəniyyət əlifbasını öyrənməli və buna əməl etməlidir. 10 deq

Tapşırıq (ev): Süleyman Sani Axundovun "Nurəddin" hekayəsinə əsasən fərdi olaraq esse yazmaq tapşırığı verilir.

(Seminar dərsi təhlilə əsaslanır).

Bacarıqların təkmilləşdirilməsinə əsaslanan, tərtib edilmiş mentor dərslərin təşkilinə dair təqdim edilən nümunə dərslər praktik bacarıqların inkişafına yönləndirilmişdir. Buna dair "Validəyn-övlad münasibətlərində tərbiyə işinin pedaqoji əsasları" mövzusunda seminar dərslərin təşkili situasiya təhlilinə əsaslanaraq həyata keçirildiyi vurğulanmışdır. İştirakçılara təşkil olunan seminar dərsləri üçün də S.S.Axundovun "Nurəddin" hekayəsinə (tapşırıq) əsasən təlim üsulu olan akvariumun tətbiqi olduğu nəzərə çatdırılmışdır.

Nəticələr:Gəlinən nəticədə isə gözlənilən məqsədə nail olunduğu bildirilmiş və yaradıcılıq, esse yazma, təhlil etmə, müzakirə etmə, dinləmə, əlaqələndirmə, özünü qiymətləndirmə, meyarlar müəyyən etmə bacarıqları fəaliyyət zamanı fəallaşdırılmışdır. Elmi seminarın sonunda müəllif müəllim-müəllim əməkdaşlığı sərgiləyərək Ümumi psixologiya kafedrasının müəllimi Gülər Məmmədovanın bəstələdiyi "Getdik yaşamağa" musiqisini klip vasitəsilə nümayiş etdirmişdir.

Müzakirə və Nəticə:

Seminar üçün evdə üçün Süleyman Sani Axundovun "Nurəddin" hekayəsinə əsasən fərdi esse yazmaq tapşırığı verilir. Bu geniş təhlilin aparılması imkanı yaradır və düşüncəni inkişaf etdirir. Dəslərin təşkilində məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürün növlərinə əsaslanan tərtibin yaradılması məsələlərin öyrənilməsi müasir dövr üçün çox əhəmiyyətlidir.

Elmi seminarlarda nümunə göstərilərək fəaliyyətin dəyərləndirilməsi aparılır, şəxsiyyətyönlü konsepsiyanın reallaşdırılması, inkişafetdirici pedaqoji texnologiyaların layihələşməsi və praktikada tətbiqi onların müxtəlif şəraitdə, müxtəlif mövzular üzrə sınaqdan çıxarılmasını, bu sahədə pedaqoji təcrübənin öyrənilməsini tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum). Kurikulum, № 1, s. 131-150.
2. Ailə həyatının etika və psixologiyası üzrə müntəxəbat. Tərtibçilər: Ə.Ə.Əlizadə, N.Abbasov.
Bakı: 1989, 232 s.
3. Camalov K.H. Valideyn-övlad münasibəti məsələləri Şərqi mütəfəkkirlərinin gözü ilə. Bakı: "Elm və təhsil", 2010.
4. R.L.Hüseynzadə, L.Allahverdiyeva. Ailə pedaqogikası. Bakı-2015
5. Təlim-tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsində və humanistləşdirilməsində yeni forma, metod, üsul və sistemlərin tətbiqi təcrübəsindən (Prof. Ə.Ə.Ağayevin redaktorluğu ilə), Bakı, 1997
- 6.. Mentorlar üçün metodik vəsait, 2015.
7. Barbara L.Wolfe. Mentor Training Curriculum, ISSA, 2004.
- 8.. <http://evolkov.net/questions/Zagashev.I.Question.skill.html>